

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Kurtuluş DEMİRKOL

Doç. Dr. Nebiye KONUK KANDEMİR

Doç. Dr. Sema SAĞLIK

**SOSYAL,
BEŞERİ
VE İDARİ
BİLİMLER I**

Alanında Araştırmalar ve Değerlendirmeler

**ARALIK
2024**

İmtiyaz Sahibi / Yaşar Hız
Yayına Hazırlayan / Gece Kitaplığı
Birinci Basım / Aralık 2024 - Ankara
ISBN / 978-625-388-119-1

© copyright

2024, Bu kitabın tüm yayın hakları Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir
yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı

Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak
Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA
0312 384 80 40
www.gecekitapligi.com / gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt

Bizim Büro

Sertifika No: 42488

**SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER
ALANINDA ARAŞTIRMALAR VE
DEŐERLENDİRMELER**

I

EDİTÖR

Doç. Dr. Kurtuluş DEMİRKOL
Doç. Dr. Nebiye KONUK KANDEMİR
Doç. Dr. Sema SAĞLIK

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

2024 EMEKLİLER YILI BAĞLAMINDA TÜRKİYE BİREYSEL EMEKLİLİK SİSTEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Emre KOL 7

BÖLÜM 2

BÜROKRASİDE STRATEJİK YÖNETİMİN ETKİLİ GELİŞTİRİLMESİ

S. Mustafa ÖNEN 25

BÖLÜM 3

BURDUR'DA ANA TANRIÇA İNANCININ YAYGINLAŞMASI

Murat TURGUT, Nur BAL 41

BÖLÜM 4

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER BAKIMINDAN TÜRKİYE'NİN 2002-2022 YILLARI ARASINDAKİ EKONOMİK PERFORMANSININ ÇKKV YÖNTEMLERİYLE İNCELENMESİ

Emre EKİN, S. Erdal DİNÇER 61

BÖLÜM 5

TAŞINMAZ ÜZERİNE TESİS EDİLEN İNTİFA HAKKI TESİS GELİRİNİN GELİR VERGİSİ KANUNU AÇISINDAN İRDELENMESİ

Sevil ŞİN 91

BÖLÜM 6

LOJİSTİKTE SOSYAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK, ADİL VE SORUMLU LOJİSTİK

Mehmet BAŞKAYA..... 115

BÖLÜM 7

MUNZUR DAĞLARININ ORTA BÖLÜMÜNDE KARSTİK ŞEKİLLER

Zeynel ÇILĞIN 131

BÖLÜM 8

CUMHURİYET DÖNEMİ ULUSLARARASI GÖÇ POLİTİKALARI

Canan Emek İNAN..... 153

BÖLÜM 9

KÜMELEME ANALİZİ YÖNTEMİYLE NETFLİX PLATFORMUNDAKİ DİZİ VE FİMLERİN YAPIMCI ÜLKELERİNİN ANALİZİ

Selçuk KIRAN..... 175

BÖLÜM 10

BİTCOİN İLE G7 BORSALARI, ALTIN VE BIST100 ARASINDAKİ İLİŞKİ: EŞBÜTÜNLEŞME VE NEDENSELLİK ANALİZİ

Şahin BULUT..... 189

BÖLÜM 11

KİEV RUSYA'SI VE BİZANS: TİCARET VE HRİSTİYANLIK EKSENİ

Abdurrahman SEÇKİN 211

”

BÖLÜM 1

2024 EMEKLİLER YILI BAĞLAMINDA TÜRKİYE BİREYSEL EMEKLİLİK SİSTEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Emre KOL¹

¹ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Eskişehir, ekol@anadolu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3242-6925

Giriş

Sosyal güvenlik sistemi bireye, ailesi ile yaşadıkları toplum içerisinde insan onuruna yakışan bir yaşam düzeyini sağlamayı hedeflemektedir. Bu yaşam düzeyi, düşük gelirli bireyleri ve ailelerini muhtaç duruma düşürmeyecek bir seviyede belirlenir. Eğer bireyler, modern sosyal güvenlik sisteminin sağladığı bu düzeydeki gelir garantisini yetersiz görmekte ve daha yüksek bir sosyal güvenlik garantisi talep ederlerse, kendileri tamamlayıcı özellikte, sosyal güvenlik önlemlerine başvurabilirler. Bu bağlamda, zorunlu sosyal güvenlik uygulamalarının üzerine geliştirilen her türlü gönüllü ve zorunlu önlem *tamamlayıcı (ilave, ek)* sosyal güvenlik uygulaması olarak adlandırılır (Alper, 2018: 230-231).

Yirminci yüzyılın başlarında yaşanan ekonomik ve teknolojik gelişmeler, II. Dünya savaşı sonrasında hızlanmış, şehirler, sosyal güvenlik olanakları sayesinde çekici yaşama alanı haline gelmiştir. Bu nedenle kırsal alandan şehirlere doğru bir göç başlamıştır. Böylece sosyal güvenlik ihtiyacı artmıştır. Ayrıca, nüfus yaşlanmakta ve insanların emeklilik süresine yönelik umutları da artmaktadır. Bu durum sosyal güvenlik kurumlarının finansal yapısını etkilemektedir. Sosyal güvenlik kurumları finansman güçlükleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca sosyal güvenliğin hedeflerini gerçekleştirememesi nedeniyle de sorunlarla karşılaşmaktadır (Aydın, 1999: 38-39).

Dünyada kamusal emeklilik olarak adlandırılan ve çalışan grupların katılma zorunluluğunda buldukları, devletin yönetimi ve denetimi altında faaliyet gösteren birinci ayak sosyal sigorta kurumları, Türkiye’de de emeklilik sisteminin zorunlu birinci ayağını oluşturmaktadır. Zorunluluk veya gönüllülük esasına dayalı olarak işyeri veya işkolu temelli olarak faaliyette bulunan ikinci ayak mesleki emeklilik programları Türkiye’de yeterince gelişme gösterememiş ve Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) örneğinde görüldüğü gibi ancak kısmi uygulamalarda kalmıştır (Korkmaz, 2019: 19-21). Mesleki emeklilik ayağının bulunmadığı ülkelerde ikinci, bulunduğu ülkelerde ise üçüncü ayak olarak hayat sigortası ve bireysel emeklilik şeklinde özel emeklilik programları yürürlükte bulunmaktadır. Türkiye’de de gönüllülük esasıyla hayat sigortacılığı olarak uzun yıllardır, bireysel emeklilik sistemi olarak ise 27 Ekim 2003 tarihinden itibaren fiilen uygulanmaktadır. Bu uygulamalarla sosyal güvenlik kurumlarının hedeflerini gerçekleştirmesine engel olan sorunlara karşı çözüm bulmak amaçlanmıştır (Uğur, 2004: 145-146).

Mesleki emeklilik programlarının temelleri on dokuzuncu yüzyıla kadar götürülmektedir. Mesleki emeklilik programlarının gelişimi ise kamu emeklilik programlarının gelişimine ve gösterdikleri modellerin özelliklerine bağlı olarak gerçekleşmiştir. İlk kamu emeklilik programı, Otto Von

Bismarck döneminde Almanya’da 1889 yılında ortaya çıkmıştır. Program o dönemdeki yapısı ile kapsamında bulunan mavi yakalı işçilere, emekliliğe hak kazandıklarında çalıştıkları süredeki gelirlerine göre emeklilik geliri sağlamaktadır. Bu sisteme göre sanayi sektöründe çalışan işçiler emekli olduklarında çalıştıkları dönemdeki gelirleri ile orantılı olarak emekli aylıklarına sahip olmaktadır (Alper, 2022: 11-12). Bismarck sosyal sigorta modelinde çalışılan dönemdeki kazanç ve katkı düzeyine bağlı olarak belirlenen emeklilik geliri, emeklilik döneminde de toplumda var olan statü ve hiyerarşik yapının sürdürülmesine olanak tanımaktadır. On dokuzuncu yüzyılın sonunda ortaya çıkmaya başlayan emeklilik sistemlerindeki diğer yaklaşım, Danimarka (1891) ve Yeni Zelanda (1898)’da kabul edilen, ilk modelden farklı araç ve hedefleri bulunan kapsayıcı sistemdir. Bu yöntem, öncelikle yoksulları hedefleyen ve gelir testlerine bağlı olarak emeklilik geliri sağlayan bir yapı olarak oluşturulmuştur. Böylece kapsam sanayi sektöründe çalışmakta olan işçilere göre çok daha geniş tutulmuştur. Bu model, vergilerle finanse edilmekte ve emeklilik döneminde düz (sabit) oranlı sosyal karşılık sunmaktadır. İlk olarak Danimarka’da uygulanan bu modelin, 1942 yılında İngiltere’de ileri sürülen modele yakınlığı sebebiyle sosyal güvenlik alan yazınında Beveridge sistemi şeklinde isimlendirilmektedir (Alper, Arıcı, Özşuca, Aydın ve Gökbayrak, 2015: 12-14; Pavolini ve Seeleib-Kaiser, 2018: 478-479). Vergilerle finansmanı sağlanmakta olan ve emeklilik döneminde sabit oranlı emeklilik geliri sağlayan bu modelin kapsamının daha geniş olduğunu söyleyebiliriz.

Bireysel emeklilik sistemi sosyal güvenlik sistemi bakımından zorunlu sosyal güvenlik sistemlerini tamamlayıcı bir araçtır. Bireysel emeklilik sistemi sosyal güvenlikte zorunlu emeklilik sistemine ek olarak bir emeklilik sağlamaktadır. (Arıcı, 2015: 571-573). Bu kitap bölümü bireysel emeklilik sisteminin sosyal güvenlik sistemi içinde yerine getirdiği fonksiyonu emekli bireylerin ekonomik refahına katkısı açısından irdelenecektir.

Sosyal Güvenlik Sisteminde Yeniden Yapılanma Arayışları

Sosyal güvenlik bir gelir transferi aracı olarak temel bir insan hakkı olmasının yanında evrensel bir ihtiyaçtır. Nüfusun yaşlanmasının sosyal güvenlik modellerine etkisi tüm sosyal riskler ve tüm sosyal güvenlik sistemi açısından benzer seviyede gerçekleşmemektedir. Hastalık ve yaşlılık riskleri bu etkinin en fazla olduğu iki sosyal risk olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca hastalık ve yaşlılık sigortaları sosyal güvenlik sistemlerinin en fazla harcama yaptığı iki sigorta kolu olarak görülmektedir. Tüm sosyal güvenlik harcamalarının %30’u hastalık, %60’ı ise yaşlılık sigortaları ile ilgilidir. Nüfus yapısında gerçekleşen değişikliklerin bu iki sigorta kolu ile analık ve işsizlik sigortaları üzerinde de önemli etkileri bulunmaktadır. Fakat yaşlılık riski bu etkinin en belirgin olduğu sosyal risktir. Nüfusun yaşlanması, kamu emeklilik sistemlerinin sürdürülebilirliği konusunda-

ki kaygıları arttırmaktadır. Modern toplumlarda yaşlıların korunması ve desteklenmesine yönelik sistemlerin büyük bölümü kamu, özel emeklilik programları ve kamusal sağlık hizmetleri ile gerçekleştirilmektedir. Bu programlar, yaşlı nüfus ile çalışma çağındaki nüfus arasındaki gelir açığını gidermede önemli rol ifa etmektedir (Kol ve Topgöl, 2022: 332-333).

19. yüzyılın sonlarında Almanya’da ciddi ekonomik ve sosyal problemler görülmüştür. Ayrıca ortaya çıkan radikal ideolojik düşünceler, sanayileşme sürecinin başlarında görülen sosyal sorunlar Alman toplum yapısına yönelik ciddi sorunlara neden olmuştur. Bu sorunlara çözüm üretmek ve zararlarını ortadan kaldırmak için dönemin Almanya Başbakanı Bismarck liderliğinde ilk kez sosyal sigorta sistemi oluşturulmuştur. Bu sayede Bismarck tüm dünyada sosyal sigorta sistemini ilk kez uygulayan kişi olmuştur. Bismarck tarafından 1880 ve 1890 yılları arasında Almanya’da hastalık, iş kazaları ve sakatlık ve yaşlılık sigorta kanunları çıkartılarak; zorunlu sigorta sistemi ilk kez uygulanmıştır. Bu sistemin belirleyici nitelikleri işçilerin zorunluluk ilkesi kapsamında sosyal güvenliğe devletin kurmuş olduğu sistem ile erişim sağlamaları, devletin bir kamu görevi olarak sosyal güvenliği sağlamayı benimsemesi ve bu nedenle finansal katkıda bulunmayı görev edinmesidir. Bu sistemin ayırt edici özelliği, tüm bireylere primli sistem ekseninde minimum bir sosyal güvence sağlamasıdır (Arıcı, 2015: 45-46).

Sosyal güvenlik sistemlerini geliştirmeye erken dönemlerde başlayan ve oluşturduğu model ve esaslarla diğer ülkelere örnek olan ikinci ülke Birleşik Krallık¹ olmaktadır. Bu durumun nedenleri arasında Birleşik Krallık’ta sanayileşmenin ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan kentleşmenin diğer ülkelerden önce başlaması bulunmaktadır. Birleşik Krallık sosyal güvenlik sistemi dağınık bir şekilde gelişme göstermiştir. Westminster şehrinde henüz 1300’lü yıllarda halka ücretsiz sağlık hizmetleri sunulduğu belirtilmektedir. Birleşik Krallık sosyal güvenlik sistemi günümüzde sahip olduğu sistemin gelişimini 1942 yılında yayınlanan *Beveridge Raporu* sayesinde elde etmiştir. Sir William Beveridge (1879-1963), II. Dünya Savaşı sırasında Birleşik Krallık devlet bakanlarından Arthur Greenwood tarafından görevlendirilmesiyle ülkede dağınık bir gelişme sergileyen sosyal güvenlik çalışmalarını birleştirerek sistemi yeniden tasarlamak için ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır. *Beveridge Raporu* olarak tarihe geçen raporda temel olarak savaş sonrası dönemde Birleşik Krallık sosyal politikasının nasıl olması gerektiği ve ülkedeki sosyal eşitsizliklerin yok edilmesi hedeflenmiştir. Bu özellikleriyle *Beveridge Raporu* Birleşik Krallıkta çağdaş sosyal güvenlik sisteminin temel esaslarını oluşturarak, dünyada büyük etkiler oluşturmuştur. Etkileri özellikle ikinci dünya savaşı sonrasında tüm gelişmekte olan ülkelerde görülmüştür (Tuncay, Ekmekçi ve Gülver, 2023: 28-32).

1 Birleşik Krallık, İngiltere, İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda’yı kapsayan konfederatif devlete verilen isimdir. Büyük Britanya olarak da ifade edilmektedir.

Türkiye’de sosyal güvenlik sistemi iki temel kısımdan meydana gelmektedir. İlk kısımda katılan kişilerin katkısı bulunmamaktadır. Bu bölümde sunulmakta olan yardımlar genel olarak devlet bütçesinden ya da gönüllü özel kuruluşlar tarafından sağlanır. Bu bölüm *katılmasız* ya da *primsiz* sosyal güvenlik rejimi olarak ifade edilmektedir. Sosyal yardım ve sosyal hizmetlerden oluşmaktadır. Bu rejim sosyal güvenlik sistemi içerisinde çok küçük bir yer edinmiştir. İkinci rejimde ise katılan kişilerin katkısı bulunmaktadır. *Primli* ya da *katılmalı* sosyal güvenlik rejimi olarak ifade edilen bu rejim Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin temel yapısını meydana getirmektedir. Sistem 2008 yılına gelinceye kadar üç farklı kurum tarafından yönetilmekte *T.C. Emekli Sandığı memurların, Sosyal Sigortalar Kurumu iş sözleşmesiyle çalışanların, Bağ-Kur ise bağımsız, kendi adına çalışanların* sosyal güvencelerini garanti altına almaktaydı. Saydığımız üç büyük kuruma, çalışanların çok küçük bir grubunu kapsayan ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun geçici yirminci maddesine göre kurulan ve bazı banka, sigorta şirketi, ticaret ve sanayi odaları çalışanlarına sosyal güvenlik hizmeti sağlayan vakıf statüsüne sahip (özel) sandıkları da eklediğimizde kurum sayısı dörde veya daha fazla sayıya çıkabilmektedir. Ayrıca, bireylere ek sosyal güvenlik imkânı sunan bazı özel rejimleri dışarıda bırakırsak, sosyal güvenlik hukukumuzda bir kişinin aynı anda sadece tek bir sosyal güvenlik rejimine bağlı olması, başka bir ifade ile *sosyal güvenlikte teklik* ilkesi kabul edilmiştir. Bir kişi aynı veya farklı tarihlerde değişik çalışma biçimleri ile çalışmış olsa bile hedefi tek bir sosyal güvenlik kurumuna üye olarak bulunmaktı. Günümüzde ise 20.05.2006 tarihinde yürürlüğe giren 5502 sayılı *Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu* üç ayrı sosyal güvenlik kurumunu ortadan kaldırıp bunları bünyesinde topladığında, 5510 sayılı *Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu* da 01.10.2008 tarihinde yürürlüğe girerek 506, 1479 ve (kısmen) 5434 sayılı Kanunları yürürlükten kaldırdığında *sosyal güvenlikte teklik* esas bu kez sistemin zorunlu sonucu haline gelmektedir (Tuncay vd., 2023: 83-86).

Türkiye’de 2023 yılında yayınlanan ve 2024-2026 yılları arasında uygulanacak olan *Orta Vadeli Program’da (OVP)* ve 2024-2028 yılları arasında uygulanması planlanan *On İkinci Kalkınma Planında* bireysel emeklilik sisteminde yeni düzenlemelere gidileceği fon türlerinin katılımcıların birikimleri için daha fazla katma değer üretecek şekilde yeniden düzenleneceği, devlet katkısı getirilerinin artırılmasının, kesintilerin basitleştirilmesinin sağlanacağı düzenlemeler kapsamında, bireysel emeklilik sisteminin cazibesi artırılarak sistemdeki fon tutarı ve katılımcı sayısında artış sağlanacağı vurgulanmaktadır.

Orta Vadeli Program ve Sosyal Güvenlik Sistemi

2024-2026 yılları arasında uygulanacak olan OVP’nin *politika ve tedbirler* başlığı altında yer alan sosyal güvenlikle ilgili hedefleri arasında

kişilerin istihdamda daha fazla kalmasını amaçlayan, hedefinde aktüeryal denge ve hakkaniyet olan mekanizmaların uygulanarak sistemin finansal sürdürülebilirliğinin güçlendirilmesi yer almaktadır. Ayrıca yasal ve fiili kapsamın arttırılması ile dezavantajlı grupların öncelikli olarak çalışma hayatına uzun süreli katılımları sağlanarak a-tipik çalışma modelleri uygulanarak, mevzuat ve uygulamaların sosyal güvenlik açısından emek piyasası şartlarına ve a-tipik çalışma modellerine uyumunun sağlanması hedeflenmektedir. Böylece emek piyasası ile sosyal güvenlik mevzuatı daha uyumlu hale getirilecektir. Ayrıca prim ödemelerinin tahsilat ve takip süreçlerinin daha etkin hale getirileceği, kayıt dışı istihdam ve kayıt dışı ücret ile risk odaklı denetim faaliyetleri arttırılarak prim tabanı genişletilecektir. Kayıt dışı istihdamla mücadele sosyal güvenliğin kapsamı açısından istenilen sonuçlara ulaşılmasını destekleyecek bir gelişme olarak değerlendirilebilecektir. Bu bağlamda Sosyal Güvenlik Kurumunun (SGK) bilişim altyapıları güçlendirilerek, veri paylaşımı genişletilecek, geri ödeme ve hizmet sunumu işlemleri ile ilgili alt yapı güçlendirilecektir (OVP, 2023: 28-29). Böylece gelişen teknoloji olanaklarından hizmet sunumu ve sosyal güvenlik işlemleri açısından azami şekilde yararlanılacaktır. Bu gelişme özellikle emekliliğe hak kazanan bireylerin emeklilik işlemlerinin çok kısa sürede tamamlanmasını sağlayacaktır.

OVP'nin sosyal güvenlik sistemi ile ilgili hedeflerini değerlendiren Doğan; açıklanan Orta Vadeli Program'da "*tamamlayıcı emeklilik sistemine* geçileceğine yönelik bilginin önemini vurgulamaktadır. "*Tamamlayıcı emeklilik sistemi 2024 yılı sonunda hayata geçirilecektir*". Böylece bireysel emeklilik sisteminde 2017 yılından itibaren uygulanan "*Otomatik Katılım Sistemi*" güçlendirilecektir. Çalışanın maaşından yapılan kesintinin yanı sıra, işveren de katkı sağlayacak ve ikinci basamak emeklilik sistemi kurulacaktır. En dikkat çekici bölümlerinden biri de program dönemi içerisinde tamamlayıcı emeklilik sistemine geçilecek olmasıdır. OVP'ye göre; bireysel emeklilik sisteminde, otomatik katılım sisteminin (OKS), işverenlerin de katkısı ile ikinci basamak emeklilik sistemine dönüşeceği tamamlayıcı emeklilik sistemi kurulacaktır (Doğan, 2023). Böylece bireysel emeklilik sisteminin işleyişinde yapılacak olan değişikliklerle sosyal güvenlik sisteminde yerine getirdiği fonksiyonların genişlemesine ve emekli bireylerin refah düzeylerine katkı sağlayacak şekilde ek gelir elde etmelerine olanak sağlanmış olacaktır.

Tamamlayıcı emeklilik sistemine göre günümüzde kendi hesabına çalışanların dışındaki tüm çalışanlar, zorunlu olarak bireysel emeklilik sistemi kapsamındaki otomatik katılım sistemine işverenleri tarafından katılmakta ve çalışanın aylık maaşının yüzde üçü işvereni tarafından aktarılmaktadır. Devlet katkısı olarak da çalışanın maaşından kesilen tutarın yüzde otuzu sisteme aktarılmaktadır. Bu yapının eksik olan boyutu ise

işverenin hiçbir katkısının bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca çalışan ise istediğinde sistemden çıkabilmektedir. Başka bir deyişle girişin zorunlu, çıkışın ise serbest olduğu bir sistem bulunmaktadır. 2025 yılında geçilmesi planlanan tamamlayıcı emeklilik sisteminde ise, çalışanlar yine işverenleri tarafından zorunlu olarak sisteme dahil edilecektir. Ancak planlanan sistemin günümüzdeki uygulamadan iki önemli farklılığı bulunacaktır. Birinci farklılık, artık işverenin de katkısının bulunacak olmasıdır. Bu durum Türkiye'deki bireysel emeklilik uygulaması ile gelişmiş ülkelerdeki uygulama arasındaki farklılığın ortadan kaldırılması anlamına gelmekle birlikte bireysel emeklilik sisteminde birikecek olan fon miktarının çok daha fazla olmasına dolayısıyla da emekli bireylerin bireysel emeklilik sisteminden de emekli olmaya hak kazandıklarında elde edecekleri gelirin daha fazla olması ile refah düzeylerini de olumlu yönde etkileyecektir. İkinci farklılık ise, tamamlayıcı emeklilik sistemden çıkışlar günümüzde olduğu gibi serbest olmayacaktır. Tamamlayıcı emeklilik sistemine katılan bireyler emeklilik sistemi olduğu için, belirlenen şartları ve koşulları sağlayana kadar sistemde kalarak, emeklilikleri için birikim yapacaktır. Çalışan SGK'dan emekli olmaya hak kazandığında tamamlayıcı emeklilik sisteminden de emekliliğe hak kazanacak; böylece SGK'dan emekli aylığı elde edecek ayrıca tamamlayıcı emeklilik sisteminden de aylık ya da isterse toplu bir gelir alacaktır (Doğan, 2024).

Böylece tamamlayıcı emeklilik sistemi, çalışanın emekli olduğunda maaşını tamamlayacaktır. Bu da emekli bireylerin gelirlerini ve refah düzeylerini arttırmaya yönelik bir uygulama olarak değerlendirilebilecektir. Çünkü birey hem sosyal güvenlik sistemine daha fazla katkı yapmakta hem de daha uzun süre istihdamda kalmış olmaktadır. Emekliliğe hak kazandığında ise daha fazla gelir ve aylığa sahip olacaktır. OVP'de belirtilen sosyal güvenlik sisteminde ve istihdamda daha fazla kalmayı teşvik eden uygulama da bu şekilde gerçekleştirilmiş olacaktır. Bu uygulamanın amacı ise bireylerin emekliliğe daha geç hak kazanmaları ve emekli olduklarında ise daha yüksek gelir ve aylığa sahip olarak refah düzeylerinin belirli bir seviyenin altına inmesinin önlenmesi olarak ifade edilebilir.

On İkinci Kalkınma Planı ve Sosyal Güvenlik Sistemi

On İkinci Kalkınma Planı *Sosyal Güvenlik Sistemi ve Finansmanı* başlığı altında sosyal güvenlik sisteminin amaçları ve bu amaçlara yönelik olarak uygulanacak politika ve önlemlere yer vermektedir. Bu başlık altında bireysel emeklilik sisteminin sosyal güvenlik içerisindeki fonksiyonları ve yeri emekli bireylerin refahına yönelik etkileri açısından ele alınacaktır.

Bu bağlamda temel amaç *sosyal güvenlik sisteminin kapsamının artırılması, daha adil ve etkin bir yapıya kavuşturulması* ile *uzun süreli finansal sürdürülebilirliğin güçlendirilmesi* olarak ifade edilmektedir. Bu

amacı gerçekleştirmek için uygulanacak olan politika ve tedbirler ise şu şekilde özetlenebilir; *prim tabanı genişletilerek sosyal güvenliğin kapsamı artırılacaktır.* Farklı meslek ve gelir gruplarına yönelik yeni uygulamalar yapılarak sisteme girişleri kolaylaştırılacaktır. *Tamamlayıcı emeklilik sisteminin sosyal güvenlik sistemi içerisindeki ağırlığının artması bu kapsamda değerlendirilebilecektir.* *Kolay işverenlik uygulaması* ise genişletilecektir. *Sosyal güvenlik sisteminin kapsamını genişletmeye yönelik bir uygulama olarak düşük gelir gruplarına yönelik olarak özel, sosyal sigorta programları oluşturulacaktır.* Sosyal güvenlik uygulamaları ve mevzuatı emek piyasası şartlarına ve a-tipik çalışma şekillerine uyum gösterecektir. Yeni çalışma modellerinin sosyal güvenlik sistemiyle uyumlu hale getirilmesi için teknik ve hukuki alt yapı güçlendirilecektir. Sosyal güvenlik düzenlemelerinin a-tipik çalışma şekilleri ile uyumu geliştirilecektir. Sosyal güvenlik sisteminin finansal sürdürülebilirliği daha kuvvetli duruma getirilecektir. Aylık bağlama sistemi bireylerin daha çok istihdamda kalmasını teşvik edecek ve finansal yük getirmeyecek şekilde yeniden düzenlenecektir. Ayrıca emeklilik kriterlerinin belirlenmesinde doğuğa beklenen yaşam süresi artışı ile uyumlu otomatik ayarlama mekanizmalarına yönelik çalışmalar gerçekleştirilecektir (On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028), 2023: 76-77). Böylece çok düşük prim süresi ile ya da çok erken yaşlarda emekliliğe hak kazanma gibi uygulamalar tamamen ortadan kaldırılarak sosyal güvenlik sisteminin finansal sürdürülebilirliği güvence altına alınmış olacaktır.

Yeni bir sigorta kolu olarak uzun süredir kurulması hedeflenen bakım sigortası ve mesleki rehabilitasyon uygulamalarının başlatılması planlanmaktadır. Sürekli iş göremezlik geliri veya maluliyet aylığı almakta olan bireylerin yeniden işgücü piyasasına katılmalarına yönelik mesleki rehabilitasyon uygulamaları yapılacaktır. Bu sayede nüfusun yaşlanması sorununa karşı sosyal güvenlik sisteminde finansal sürdürülebilirliğin sağlanması güvence altına alınacaktır. Bu bağlamda sosyal güvenlik sisteminde prim tahsilatlarının arttırılacağı öngörülmektedir. İstihdam teşvikleri gözden geçirilecek, hizmet sunumunun kalitesi arttırılacaktır. Böylece etkin olmayan istihdam teşvikleri yürürlükten kaldırılacaktır. *2024 Emekliler Yılı* bağlamında emekli bireylerin refahını arttırmaya yönelik sunulan sosyal hizmet uygulamaları ile desteklenecek şekilde sosyal güvenlik hizmetleri de emekli bireylerin refahının arttırılması ve kişilere ek olarak sağlık hizmetleri sunulması hedefiyle tamamlayıcı emeklilik sistemleri ve tamamlayıcı sağlık sistemleri ile teşvik edilecektir. Bu durumun bir sonucu olarak tamamlayıcı sağlık sigortacılığı teşvik edilecektir. Böylece sağlık hizmetlerinden yararlanma esnasında özel sağlık hizmeti sunucularına ödenmesi gereken katkı ve katılım bedellerinin önüne geçilmiş olacaktır. Sağlık hizmetlerinin etkin olmayan ve gereksiz kullanımını engellemek için düzen-

lemeler yapılacaktır. Bu açıdan 30 Ekim 2024 Çarşamba günü yürürlüğe giren Aile Hekimliği hizmetlerine ilişkin yönetmelik önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilecektir. Sağlık hizmetlerinin geri ödeme yöntemlerinde hizmet sunucuların davranışlarını ve risk analizini dikkate alan yöntemler getirilecektir (On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028), 2023: 78). Verimlilik ve yeni yönetim tekniklerine dayalı geri ödeme yöntemlerinin uygulanmasının amaçlandığını söyleyebiliriz. Bu gelişmeler sağlık hizmetleri sunumunda giderek artmakta olan harcamaların azaltılmasının hedeflendiğini göstermektedir.

Bireysel Emeklilik Sisteminin Fonksiyonları

Tehlikelerin zararlarından korunma garantisi olarak tanımlanan sosyal güvenlik gereksinimi, temel insan haklarından biridir ve bu ihtiyacın sağlanması ile ilgili tedbirleri alma ve sistemi oluşturma görevi devlete verilmiştir. Bu nedenle gelişme düzeyi ne olursa olsun, her ülke bir sosyal güvenlik sistemine sahiptir. Bir sosyal güvenlik sisteminin, sosyal güvenlik gereksiniminin karşılanması ile ilgili üç temel fonksiyona sahip olması gerekmektedir. Bu fonksiyonlar; *tasarruf*, *sigorta* ve *gelirin yeniden dağılımı*dır. Hangi sistemle oluşturulursa oluşturulsun, tek ayaklı bir kurumsal yapı üzerine kurulmuş sosyal güvenlik sistemlerinin, bu üç temel fonksiyonu yerine getiremeyeceği düşüncesi, çok ayaklı sosyal güvenlik sistemlerinin oluşturulmasını beraberinde getirmiştir. Çok ayaklı bir sistemde *birinci ayak*; gelirin yeniden dağılımı fonksiyonuna ağırlık veren, bireylere yaşadıkları toplumun bir üyesi olarak insan onuruna yakışır bir asgari yaşam seviyesini sağlamayı amaçlayan, kamu tarafından oluşturulan ve zorunlu katılımın esas alındığı sosyal güvenlik kurumlarından oluşur.

Birinci ayak sosyal güvenlik kurumlarının oluşturulması, sosyal devlet olmanın önemli ilkelerinden biridir. *İkinci ayak*; özel sektör girişimi veya kamu girişimi ile oluşturulan, gönüllü veya zorunlu katılımın gerçekleşebildiği, genellikle sektör veya işyeri temelli, tasarruf ve sigorta işlevlerini uygulamak için düzenlenen sosyal güvenlik kurumlarıdır. İlk ayaktaki sosyal güvenlik kurumlarının sundukları güvencenin daha fazlasını sunmak amacına sahiptirler. Sistemin tasarruf fonksiyonunu gerçekleştirme özelliği gösteren ve sistemin son aşamasında yer alan *üçüncü ayak* sosyal güvenlik kurumları ise tamamen özel sektör girişimi ile oluşturulan ve gönüllü katılımın temel alındığı, fon esasına dayalı kuruluşlardır. Daha yüksek bir yaşam seviyesi sağlamak ve bunu sürdürmek amacını taşımaktadır. (Alper, 2019: 196-197). Bu basamakta daha gelişmiş bir sosyal güvenlik kapsamının ve hizmetlerinin oluşturulması hedeflenmektedir.

Sosyal sigorta sistemindeki teklik ilkesinin tersine kişi, isterse birden çok bireysel emeklilik hesabına eş zamanlı olarak katılımcı olabilir (Korkusuz ve Uğur, 2022: 397). Böyle bir modelde kurumsal yapının en tepe-

sinde *Bireysel Emeklilik Danışma Kurulu (BEDK)* yer almaktadır. BEDK, bireysel emeklilik konusundaki düzenlemelere karar vermekte ve uygulanması için politikaları belirlemekte ve alınması gerekli önlemler konusunda önerilerde bulunmak, mevzuat düzenlemeleri hakkında tavsiye niteliğinde karar almakla görevlidir (Tuncay vd., 2023: 737).

Bireysel Emeklilik Sisteminin İşleyiş Şekli

Bireysel emeklilik sistemi, kamu sosyal güvenlik sisteminin dışında yer almakla birlikte, devletin gözetim ve denetiminde faaliyet göstermektedir. Şöyle ki, *Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu* emeklilik şirketlerinin kuruluş, faaliyet ve denetiminden sorumlu kuruluş olarak görev yapmakta iken, *Sermaye Piyasası Kuruluna* da emeklilik yatırım fonlarının, emeklilik şirketleri tarafından toplanan katkı paylarının kurallara uygun kullanılmasını gözetleme, portföy yönetim şirketlerinin takas ve saklama hizmetlerini denetleme yükümlülüğü verilmiştir.

Türkiye’de 28.03.2001 tarihinde 4632 sayılı “*Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu*” kabul edilmiştir². Adı geçen Kanun 7.10.2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Kanunun kapsamı,

(...) emeklilik şirketlerinin kuruluş, çalışma, yönetim ve denetimine, kişilerin sisteme katılma, ayrılma ve emeklilik koşullarına, emeklilik yatırım fonlarının kuruluşuna, katkıların bu fonlarda toplanmasına ve değerlendirilmesine, aracılık hizmetlerine, kamuya açıklanacak bilgilerin kapsamına ve bireysel emeklilikle ilgili diğer hususlara ilişkin esas ve usulleri düzenlemektir (m. 1).

Türkiye’de 2001 yılında kabul edilen 4632 sayılı Kanun’da kişilerin gönüllülüğe bağlı olarak sisteme katılması temel alınmıştır. Fakat daha sonra 10.08.2016 tarihinde kabul edilen 6740 sayılı Kanun ile bu kanuna ilave edilen *ek madde 2* ve *geçici madde 2* ile zorunlu bireysel emeklilik uygulaması yasalaşmıştır (Korkusuz ve Uğur, 2022: 420-421). 6740 sayılı Kanun Türk vatandaşı olup kırk beş yaşını aşmamış bağımlı çalışan bireyleri otomatik olarak bireysel emeklilik sisteminin kapsamına almayı amaçlamıştır. Kanun 1.1.2017 tarihinde yürürlüğe girdiğinde yaklaşık 8,5 milyon kişinin bireysel emeklilik sistemine katıldığı tahmin edilmektedir (Tuncay vd., 2023: 738-739).

4632 sayılı Kanunun bazı maddeleri önce 3.6.2007 tarih ve 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu, 23.1.2008 tarih ve 5728 sayılı Kanun, daha sonra ise 13.6.2012 tarih ve 6327 sayılı Kanun ile değiştirilmiştir. 6327 sayılı Kanunla yapılan değişiklikle kanunun yürürlüğe girmesinden sonra geçen zaman içinde ortaya çıkan sorunlar çözülmeye çalışılarak kanunda yer almayarak yönetmeliklere bırakılmış olan bazı tanım ve düzenlemelerde

² Yayımlandığı Resmî Gazete Tarihi: 7/4/2001, Sayı: 24366.

kanun kapsamına alınmıştır. Daha sonra ise ilk olarak 3.4.2013 tarih ve 6456 sayılı Kanun, sonrasında 25.12.2015 tarih ve 6655 sayılı Kanun ile bazı değişiklikler yapılmış ve 10.8.2016 tarihinde kabul edilen 6740 sayılı Kanunla 4632 sayılı Kanuna eklenen ek bir madde ile bireysel emeklilik sistemine *bağımlı çalışanların otomatik olarak* katılması gerçekleşmiştir. Sonraki yıllarda ise 18.1.2017 tarih ve 6770 sayılı Kanun, 21.3. 2018 tarih ve 7103 sayılı Kanun, 17.1.2019 tarih ve 7161 sayılı Kanun ile 2.7.2018 tarih ve 700 sayılı KHK, 25.3.2020 tarih ve 7226 sayılı, 20.5.2021 tarih ve 7319 sayılı Kanunlarla son olarak da 19.1.2022 tarih ve 7351 sayılı Kanun ile 4632 sayılı Kanun'da bazı değişiklikler gerçekleştirilmiştir.

4632 sayılı Kanun'da yukarıda belirtilen Kanunlarla yapılan değişiklikler *2024 Emekliler Yılı* ve *Emeklilerin Refahı* bağlamında sunulan hizmetler açısından ele alındığında; emekli bireylere yönelik olarak geniş kapsamlı sağlık, eğitim, kültür ve diğer birçok alanda sunulacak olan sosyal hizmetlerle birlikte emeklilerin refahı açısından daha avantajlı bir konuma getirilmelerinin hedeflendiği ayrıca emeklilerin görüş ve taleplerine önem verilerek karar alma süreçlerine katılacakları projelerin gerçekleştirilmesi sağlanacaktır. Bu bağlamda *kamu kurumlarıyla, bankalarla, özel sektörle* protokoller yapılarak emekli nüfus grubunda yer alan bireylere yönelik olarak birçok hizmette ayrıcalıklar sağlanacaktır. Böylece emeklilere sunulacak sosyal faaliyet olanakları kişilerin emeklilik dönemlerini daha *aktif, sağlıklı ve sosyal* bir şekilde sürdürmelerine katkı sağlayacaktır. Bu bölümde bireysel emeklilik sisteminde yapılan değişiklikler emekli bireyler merkezinde değerlendirilerek emekli bireylerin refahına sunacakları katkılar irdelenecektir.

Bireysel Emeklilik Sisteminde Yapılan Değişiklikler

4632 sayılı Kanunda 2022 yılında bazı değişiklikler yapan önceki başlık altında ifade ettiğimiz 7351 sayılı Kanun'un 6. maddesine göre:

“İşveren tarafından ödenenler hariç Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı katılımcılar ile 5901 sayılı Kanununun 28 inci maddesi kapsamındaki katılımcılar adına bireysel emeklilik hesabına ödenen katkı paylarının yüzde otuzuna karşılık gelen tutar, şirketler tarafından emeklilik gözetim merkezine iletilen bilgiler esas alınarak Devlet katkısı olarak emeklilik gözetim merkezince hesaplanır. Cumhurbaşkanı, yabancı para cinsinden yapılan katkı payı ödemeleri için bu oranı yüzde ona kadar indirmeye yetkilidir. Devlet katkısı, Bakanlık bütçesine konulan ödenekten katılımcıların ilgili hesaplarına şirketler aracılığıyla aktarılmak üzere emeklilik gözetim merkezine ödenir. Bir katılımcı için bir takvim yılında ödenen ve Devlet katkısı tutarının hesaplanmasına esas teşkil eden katkı paylarının toplamı ilgili takvim yılına ait hesaplamaya ilişkin dönemin sona erdiği tarihte geçerli brüt asgari ücretin hesaplama dönemine isabet eden toplam tutarı aşsa-

maz. Şu kadar ki, anılan sınırı aşan katkı payları için, Bakanlığın uygun görüşüyle, Kurumca belirlenecek usul ve esaslar çerçevesinde, ilgili katkı payının ödendiği yılı takip eden takvim yıllarında da Devlet katkısı hesaplaması ve ödemesi yapılabilir. Bu ödenekten bütçenin diğer kalemlerine hiçbir şekilde aktarma yapılamaz. Devlet katkısı, katkı payı ödemelerinden ayrı olarak takip edilir” (m. 6).

2022 yılında devlet katkısı oranı yüzde 30’a yükseltilmiştir (Kaba-taş ve Gülay, 2022: 494). Devlet katkısı oranının yüzde otuza çıkarılması bireysel emeklilik sistemine olan ilgiyi arttırmıştır. Emeklilik Gözetim Merkezi’nin 04.07.2024 tarihli verilerine göre; bireysel emeklilik sistemi katılımcı sayısı: 9.147.935 kişi, toplam fon büyüklüğü ise 969,8 milyar TL olarak, otomatik katılım sistemi katılımcı sayısı: 7.356.982 kişi, toplam fon büyüklüğü ise 73,6 milyar TL olarak gerçekleşmiştir (<https://www.egm.org.tr/>).

Bireysel Emeklilik Sistemine Tanınan Vergi Avantajları

Sosyal güvenlik sistemi ile vergi sistemi arasında çok yakın ilişki olduğu görülmektedir. Sosyal güvenlik vatandaşları farklı sosyal riskler karşısında güvence altına almayı, onları çaresiz bırakmamayı hedeflerken, vergilendirme, ülkenin ihtiyaç duyduğu kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi için gerekli olan mali kaynakların vatandaşların gelirlerinden ve varlıklarından karşılanması anlamına gelmektedir. Sosyal güvenlik sistemi ile vergi sisteminin ortak sorunları ise artan finansman ihtiyacını karşılayacak kaynaklara sahip bulunmamalarıdır. Devlet bu yardımların finansmanını vergi olarak karşılayabileceği gibi, prim olarak da yerine getirebilir. Yeni Zelanda, Avustralya gibi ülkelerde sıklıkla, Birleşik Krallık ve İskandinav ülkelerinde kısmi olarak uygulanan *katılmasız*, başka bir ifade ile ilgili kişilerin primleriyle değil, ülke halkının vergileriyle karşılanan sosyal güvenlik sistemlerinde *Vergi Hukuku* ile *Sosyal Güvenlik Hukuku* arasındaki ilişki çok daha belirgin olarak görülmektedir. Bunun nedeni ise sosyal güvenlik ivazlarının (karşılıklarının) finansmanı devlet bütçesi olmaktadır. Sosyal güvenlik karşılıklarının seviyesi ve gelişmişliği vergi gelirlerinin miktarı ile ilişkilidir. Ayrıca karşılıksız yardımların yüksek olması bireyleri işgücü piyasası dışında kalmaya teşvik edebilecektir. Bu durum ücret geliri nedeniyle vergi geliri kaybı anlamına gelecektir. Birleşik Krallıkta emekli bireylerin sosyal güvenlik ödenekleri ya da yardımları haricinde gelirleri varsa emeklilik aylığını da kapsayacak şekilde tüm gelirleri üzerinden artan oranlı vergi alınır (*bu vergiye kümülatif vergi adı verilir*). Almanya, İsveç ve Hollanda gibi bazı gelişmiş ülkelerde ise emekli olduğu dönemde çalışan bireylerin gelirleri üzerinden vergi kesilmektedir. Bir ülkede nüfusun yaşlanması ile emekli kişilerin sayısının artması gelir vergisi kazancının düşmesi anlamına gelecektir (Tuncay vd., 2023: 79-80)

Bireysel emeklilik sisteminin teşvik edilmesi ve amaçlarına ulaşması bakımından vergi avantajları önemli bir konudur. Fakat, sistemin yüksek gelir gruplarını kapsama alması durumunda, sağlanan vergi avantajları, düşük gelirlilerden yüksek gelirlilere doğru bir gelir transferine neden olabilecektir. Bireysel emeklilik sisteminin sosyal bakımdan olumsuz boyutlarından birini de bu durum oluşturmaktadır. Bireysel emeklilik sistemine vergi avantajı, ilk olarak 4697 sayılı “*Bazı Vergi Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*” ile sağlanmıştır. Bu avantaj, *katkı paylarını, gelir ve aylıkları, emeklilik fonlarının değerlendirilmesi ve sistemle ilgili işlemleri* kapsamaktadır (Güzel, Okur ve Caniklioğlu, 2010: 796-797).

Dünyada bireysel emeklilik sistemlerinin gelişmesinde, sisteme katılan sayısının arttırmasında temel unsur, çalışan ve işverenlerden alınan katkı paylarının, emeklilik fonlarınca sağlanan kazançların, emeklilik döneminde katılımcıya yapılan ödemelerin vergilendirilmesindeki teşviklerden kaynaklanmaktadır. Uygulamada bu teşvikler ülkeden ülkeye değişmekle birlikte ilke olarak işçi ve işveren katkıları, fon gelirleri, emeklilere yapılan ödemelerin kısmen ya da tamamen vergi dışı bırakılması yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Dünya genelinde bu uygulama bir ya da iki aşamada gerçekleşmekteyken Türkiye’de bireysel emeklilik sistemi her aşamada teşvik edilmektedir. Bu da Türkiye’de bireysel emeklilik sisteminin SGK tarafından ödenen emekli aylıklarının yanında emekli bireylerin refah düzeylerini arttırmaya yönelik fonksiyonunu vurgulamaktadır.

Dünyada bireysel emeklilik fonlarının vergilendirilmesinde temel olarak üç yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemler *fona ödenen primlerden vergi alınması* (çok fazla tercih edilmez), *fonun yatırım gelirlerinden veya fondan bireylere yapılan toplu ödemelerden ya da emekli maaşlarından vergi alınması*dır. Türkiye’de ise katkıların fonda birikme süresinin uzunluğuna göre azalan bir şekilde fondan yapılan ödemelerden vergi kesintisi yöntemi uygulanmaktadır. Bu nedenle katılımı özendirmek için *193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu (GVK)* ve *5422 sayılı Kurumlar Vergisi Kanununda (KVK)* vergi muafiyetleri ve kolaylıkları sunan düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Örnek vermek gerekirse, bireysel emeklilik hakkı kazananlar ile bu sistemden ölüm, sakatlık veya tasfiye gibi nedenlerle ayrılanlara yapılan ödemelerin %25’i, diğer sigorta şirketlerinden bu nedenlerle ayrılanlara yapılan ödemelerin %10’u gelir vergisinden ayrı tutulmuş olup, çalışanları için emeklilik şirketine ödenen işveren katkıları, çalışanın kendisi veya aile bireyleri için emeklilik şirketlerine yaptığı prim ödemeleri vergi matrahından indirilmektedir. Bu şekilde indirilebilecek tutar o ay elde edilen ücret kazancının %10’unu ve yıllık olarak asgari ücretin bir yıllık tutarını aşmamaktadır. Bunun dışında emeklilik yatırım fonlarının kazançları 5422 sayılı KVK’ya göre vergiden ayrı tutulmakta ve GVK’ya göre kesintiye tabi tutulmayacağı da belirtilmektedir (Tuncay vd., 2023:

765-767). Ancak sistemden erken ayrılmayı önlemek için de 10 yıl sisteme katkı payı veya prim ödemediği ayrılanlara emeklilik şirketi tarafından yapılan ödemeler gelir vergisine tabi tutulacaktır. Sistemde kalmayı teşvik etmek amacıyla ise geç ayrılanlara daha az, erken ayrılanlara ise daha fazla vergi yükü yüklenmiştir. Böylece sistemden on yılını doldurarak fakat elli altı yaşını doldurmadan çıkmayı tercih edenlerin tüm birikimlerinin %10'u, sistemden on yılını tamamlamadan çıkanların getirilerinin %15'i stopaja tabi tutulmaktadır (Korkusuz ve Uğur, 2022: 423-424). Bu düzenleme de sistemde emekli olma koşullarını sağlayacak kadar uzun süre kalmayı teşvik etme amacına yönelik olduğu için emekli bireylerin gelir düzeylerini ve emeklilik dönemindeki refahlarını yükseltmeyi amaçlayan bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

6327 sayılı Kanunla 193 sayılı GVK'nda yapılan başka bir değişiklik de bireysel emeklilik sistemine işverenler tarafından ücretliler adına ödenen katkı paylarının gelir vergisi matrahından düşüleceği öngörülmekle birlikte bu tutar ödemenin yapıldığı ayda kazanılan gelirin %15'ini ve yıllık olarak asgari ücretin bir yıllık miktarını geçemeyecektir. Hem vergi yükünün azaltılması hem de otomatik katılım sisteminin sağladığı devlet katkısının bireysel emeklilik sistemine olan ilgiyi daha da arttırdığı söylenebilir (Tuncay vd., 2023: 767). Yapılacak olan düzenlemelerle bireysel emeklilik sistemine işveren kesiminin de katılımcıların ve devletin yanında katkıda bulunması bireysel emeklilik sisteminin daha cazip hale gelmesini sağlayacaktır. OVP ve On İkinci Kalkınma Planı ile sosyal güvenlik sisteminde yapılması hedeflenen değişiklikler arasında bireysel emeklilik sisteminde katılımcılar ve devlet ile işverenlerinde katkıda bulunması koşulunun getirilmesi önemli bir gelişme olarak değerlendirilmesinin yanında bireysel emeklilik sisteminde birikecek olan fon miktarının artmasına da katkıda bulunacaktır.

Sonuç ve Öneriler

Bireysel emeklilik sistemi, katılımcılarına emeklilik dönemlerinde ilave gelir sağlayarak yaşam standartlarını yükseltmeyi hedeflemektedir. Bu sistemin ilk hedefi ise üyelerinin çalışma yaşamı bittiğinde emekli oldukları zaman diliminde ek gelir sağlayarak refah seviyelerinin yükselmesini mümkün kılmaktır. Ayrıca sistemin üyelerince oluşturulan fonlar ve yapılan tasarruflar sayesinde yatırımlara finansman meydana getirilmektedir. Bu sayede kamu kaynakları üzerinde artan baskının azalmasına ve sosyal güvenliğin daha geniş toplumsal kesimlere ulaşmasına yardımcı olmaktadır (Kabataş ve Gülay, 2022: 493-494). Bireysel emeklilik sisteminin bu fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için bireysel emeklilik sistemine yönelik bilincin ve farkındalığın okul öncesi çağından itibaren bireylere kazandırılması gerekmektedir. Ayrıca bireylerin finansal okuryazarlık konusunda bilgilendirilmeleri de önemlidir.

Türkiye’de bireysel emeklilik sistemi ile ilgili Kanun’da gönüllü katılım temel alınmıştır. Fakat 2016 yılında bu kanuna eklenen maddelerle zorunlu bireysel emeklilik uygulaması yasalaşmıştır. Ancak bu sistemde işveren katkısı bulunmaması önemli bir eksiklik olarak görülmektedir. Bireysel emeklilik sisteminin emeklilerin gelirlerini tamamlayıcı özelliğinin yerine getirilmesi için sisteme yapılan teşvikler, devlet katkısı uygulaması ve çalışanların ödedikleri primler yanında işverenlerin de prim katkısında bulunacağı şekilde bireysel emeklilik sisteminin yeniden yapılması emekli bireylerin refahının yükselmesi açısından olumlu bir etkide bulunacak ve sistemden daha yüksek gelir elde etmelerini sağlayacaktır.

Bireysel emeklilik sisteminde kişilerin sosyal güvenlik gereksinimi, devlet teşviki ile kurulan ve devlet tarafından denetlenen ancak; özel sektör tarafından işletilen, sigorta tekniğine dayalı ve bireysel katkılarla meydana gelen bir fonla karşılanmaktadır (Uğur, 2004: 33). Bu sistemden emeklilik hakkı kazanan kişiler, toplu bir gelir elde edebilecekleri gibi eğer isterlerse yıllık gelir sigortası yaptırarak belirli dönemler halinde maaş olarak da gelire sahip olabilirler. Her iki durumda da bireysel emeklilik sisteminden emeklilik hakkı elde etmek emekli bireylerin refah düzeyi üzerinde olumlu etkide bulunacaktır.

Kaynakça

- Alper, Y. (2018). Sosyal Güvenlik. Aysen Tokol, Yusuf Alper (Ed.), *Sosyal Politika* (9. Baskı) içinde (s. 210-254). Bursa: Dora.
- Alper, Y. (2019). *Sosyal Güvenlik Üzerine Yazılar 'ım*. Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi.
- Alper, Y. (2022). *Sosyal Sigortalar Hukuku* (12. Baskı). Bursa: Dora.
- Alper, Y., Arıcı, K., Özşuca, Ş.T., Aydın, U. & Gökbayrak, Ş. (2015). *Tamamlayıcı Emeklilikte Bir Başarı Öyküsü: OYAK*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Arıcı, K. (2015). *Türk Sosyal Güvenlik Hukuku*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aydın, U. (1999). *Sosyal Güvenlik Sorunlarının Çözümünde Özel Sigortalar*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Doğan, N. (2023, 11 Eylül). İşte tamamlayıcı emeklilik sisteminin detayları. www.hurriyet.com.tr
- Doğan, N. (2024, 4 Mart). İşte tamamlayıcı emeklilik sisteminin detayları. www.hurriyet.com.tr
- Emeklilik Gözetim Merkezi. (2024, 4 Temmuz). İstatistikler, BES Özet Verileri. <https://www.egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/>
- Güzel, A., Okur, A.R. & Caniklioğlu, N. (2010). *Sosyal Güvenlik Hukuku* (13. Bası). İstanbul: Beta.
- Kabataş, Y., Gülay, A. (2022). Devlet katkısı uygulamasının Türkiye bireysel emeklilik sistemi üzerindeki etkisi. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 17 (58), 492-515. DOI: 10.14783/maruoneri.1103122
- Kol, E. & Topgül, S. (2022). Türkiye’de Yaşanan Demografik Değişim Sürecinin Sosyal Güvenlik Sistemi Üzerindeki Etkileri. Deniz Kağnıcıoğlu, Yener Şişman (Ed.), *Prof. Dr. İhsan Erkul’a Armağan Sosyal Politika ve Endüstri İlişkileri Yazıları* içinde (s. 329-354). Eskişehir: Nisan.
- Korkmaz, E. (2019). *Bireysel Emeklilik Sisteminin Türkiye’deki Toplumsal Tabanı: Gebze Örneği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Anadolu Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Korkusuz, M.R. & Uğur, S. (2022). *Sosyal Güvenlik Hukuku* (8. Baskı). Bursa: Ekin.
- On İkinci Kalkınma Planı 2024-2028 (2023). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Planı_2024-2028_11122023.pdf
- Orta Vadeli Program 2024-2026 (2023). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/09/Orta-Vadeli-Program_2024-2026.pdf

- Pavolini, E., Seeleib-Kaiser, M. (2018). Comparing occupational welfare in Europe: The case of occupational pensions. *Social Policy & Administration*, 52, 477-490. DOI: 10.1111/spol.12378
- Tuncay, A.C, Ekmekçi, Ö. & Gülver, E. (2023). *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri* (22. Bası). İstanbul: Beta.
- Uğur, S. (2004). *Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Özel Emeklilik Programlarının Yeri ve Gelişimi*. Ankara: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu.

”

BÖLÜM 2

BÜROKRASİDE STRATEJİK YÖNETİMİN ETKİLİ GELİŞTİRİLMESİ

*S. Mustafa ÖNEN*¹

¹ Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya, Türkiye mustafa.onen@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7284-2616

Giriş

Bürokrasiler içinde bulunduğu ortama hızla ayak uydurmak ve kendisine yönelik gelen talepleri bir an önce karşılamak için çevresel koşulları yakından takip etmek ve mevcut kaynaklarını en iyi şekilde kullanmak zorundadırlar. Günümüzde bürokrasilerin nasıl etkili olabilecekleri konusu en çok tartışılan alanlardan biridir. Bürokrasilerin başarısı, kuşkusuz mevcut kaynak ve imkanlarını nasıl etkili kullanabileceklerinin araştırılması ile yakından ilgilidir.

Bürokrasi denilince genellikle siyasal sistemin bir parçasını oluşturan yönetsel yapı ve onun eylemleri ilk bakışta anlaşılır. Oysa modern anlamda bürokrasi sözcüğü, nesnel ve bilimsel anlam karşılığında ister kamu ve ister özel tüm örgütleri göstermek için daha çok büyük ölçekli, rasyonel ve ussal yapılanmayı ifade etmektedir. Bürokrasi sözcüğü bu çalışmada zaman zaman genel ve evrensel anlamda tüm örgütleri; dar ve sınırlı anlamda ise, sadece kamu örgütlerini açıklayacak tarzda kullanılmıştır.

Günümüzde bürokrasiler, ciddi sorunlar ile karşı karşıyadırlar. Bunların başında mevcut kaynaklarını yeterince kullanamama, aşırı merkezilik, eylem ve işlemlerde yavaşlık gibi çok sayıda olumsuzluk gelmektedir. Bürokrasilerin mevcut kaynaklarını uzun vadeli hedefler doğrultusunda ve rekabet avantajını sağlayabilecek yönde fırsatları kendi lehine dönüştürecek tarzda değerlendirebilmesi için etkili bir stratejik yönetimin geliştirilmesi kaçınılmazdır.

Bu çalışmanın amacı, bürokrasinin stratejik yönetim ile ilişkisi çerçevesinde bürokraside stratejik yönetimin nasıl etkili geliştirilebileceğini belli açılardan incelemektir. Çalışmada önce bürokrasi kavramı ve kuramları ile stratejik yönetim kavramı ve kuramları açıklanmış; sonra bürokraside stratejik yönetimin nasıl başarılı uygulanacağı tartışılmıştır. Çalışmada konular çalışmanın teorik kısmı ile sınırlandırılmış; Türkiye kısmı çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Çalışmanın araştırma yöntemi olarak nitel ve dolaylı bir yaklaşım tarzı kullanılmıştır.

Bürokrasi Kavramı ve Kuramları

Bürokrasinin tek bir tanımı bulunmamaktadır. Bürokrasinin örgütsel verimsizlik ve büyük ölçekli örgütlenme anlamı dışında, rasyonel örgütlenme, memurlarca yönetim, kamu yönetimi, örgüt, modern toplum, memurlar topluluğu gibi değişik anlamları vardır (Albrow, 1970: 84-102). Bürokrasi, aslında bir hiyerarşik yapılanma içinde önceden belirli amaç veya amaçları gerçekleştirmek üzere yasal kurallara bağlı, işbölümü ve uzmanlaşmaya dayalı oluşan bir örgüt biçimidir.

Bürokrasinin çok geniş bir alanı içeriyor olması, akademisyenler arasında bürokrasi tanımına ilişkin uzlaşmanın olmamasına yol açmaktadır.

Bu yüzden bürokrasi kavramına farklı bakış açıları söz konusudur. Örneğin, bazı akademisyenler bürokrasiyi Yeni Kamu Yönetimi (YKY)ne karşıt bir olgu olarak görürken, bazı akademisyenler ise bu görüşün tam tersine KYK'nin yayılmasının bürokratik ahlakın ve yönetselcilik kurumsallaştırmasına katkıda bulunduğunu ileri sürmüşlerdir (Fry ve Raadschelders, 2017: 52). Bürokrasi sözcüğü günlük dilde kamu yönetimini içerecek biçimde kimi kez yapılmayan veya kötü ve eksik yapılan işleri, kimi kez ise gereksiz yöntem ve prosedürleri anlatmak için kullanılsa da bu olumsuzluğun ötesinde bürokrasi, kamu ve özel tüm büyük ölçekli örgütlenmeleri açıklamak için kullanılmaktadır (Ergun, 2004: 38).

Bürokrasi denilince kuşkusuz ilk akla gelen kişi Max Weber olup, bürokrasiyi sosyoloji bilimi içinde kalacak tarzda kamu yönetimi ile ilişkilendirerek bürokrasinin hem örgütsel hem toplumsal hem de bireyle olan bağını en kapsamlı biçimde incelemiştir (Aydın, 2024: 65). Weber'e göre bürokrasi, işbölümüne dayalı, otorite hiyerarşisi bulunan, yazılı kural, yazışma ve dosyaların esas alındığı, gayri şahsiliğin olduğu, disipline bir yapı ve resmi bir örgütlenme biçimidir. Weber bürokrasinin temel özelliklerini şöyle karakterize etmiştir:

- Yasalara dayalı bir yetki alanının olması,
- Görev ve otoritenin hiyerarşik kademelere dayanması,
- Yazılı belgelerin esas alınması,
- Yetki ve görevlerde uzmanlaşma,
- Kurallar sıkı sıkıya bağlılık ve resmi bir yapıya dayanması,
- Gayri şahsiliğin olması,
- Memuriyette kariyerin dikkate alınması,
- Kamu ve özel hayatın ayrışması (Eryılmaz vd., 2013: 82).

Weber'e göre ideal tip bürokraside üç tip otorite (egemenlik) vardır: Bunlar sırasıyla klasik (geleneksel), karizmatik ve yasal otoritelerdir. Weber'e göre buyruğun (gücün) kaynağı veya meşruiyeti geleneklere dayanıyorsa klasik, karizmaya veya olağanüstü yeteneklere dayanıyorsa karizmatik, bir yasal yetkiye dayanıyor ise yasal otorite söz konusudur. Weber gücün kaynağının yasalara dayalı gerçekleştirilmesi gerektiğini savunur.

Weber bürokrasiyi modern topluma özgü rasyonel ve ussal bir örgütlenme biçimi saymıştır. Bürokrasiyi sadece devlete özgü değil, hem kamu hem de özel örgütleri kapsayan ideal bir örgütlenme olarak görmüştür. Weber evrensel örgütlenme biçimini "ideal örgütlenme" olarak nitelendirmiş ve bu tip örgütlenmeyi modern topluma özgü bürokratik bir yapılanma ol-

duğunu iddia etmiştir.

Alman sosyoloğu Robert Michels 1911 yılında “Oligarşinin Tunç Kanunu” adlı kuramını geliştirerek bürokrasiyi modern topluma özgü oligarşik bir yapıya büründürdüğünü ileri sürmüştür. Sendika ve siyasi partilerin yapısını inceleyerek üst düzey yöneticilerinin zamanla uzmanlaştıkları ve profesyonel liderliğe sahip olduklarını, bağlı buldukları tabakadan giderek uzaklaştıkları ve elit bir zümreye dönüştüklerini; dolayısıyla en başta en demokratik örgütlerin bile giderek oligarşiye dönüşen tunç kanuna tabi olduklarını belirtmiştir (Michels, 1963: 338). Ona göre, başta en demokratik yapıya sahip örgütler, zamanla örgüt üyelerinin sayısının artması ve işlerin kompleks hale gelmesi ile beraber uzmanlaşmanın gerekli olduğu bu oligarşik yapının kaçınılmaz hale geldiğini vurgulamıştır.

Karl Marx bürokrasiyi devletin üst bir aracı olarak egemen sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde hakimiyet kurma aracı olarak nitelendirmiştir. Ona göre devlet, burjuva sınıfının çıkarını korumaya dönük bir aygittir. Bürokrasiyi kendi çıkarını düşünen devlete bağlı asalak insanlar topluluğu olarak kabul etmiştir (Marx, 2021: 76, 149; Yalçın, 2024: 26). Buna göre bürokrasi burjuva toplumuna özgü bir yönetsel ilişkiye dayanan, ekonomik gelişmenin burjuva evresine denk düşen ve ayrıcalıklı görevlilerden oluşan bir yapıdır (Aydın, 2024: 88). Öngörülen bu yapı içinde ayrıcalıklı sınıf; devletin yetkilendirdiği bürokrasi aracılığıyla burjuva sınıfının hak ve çıkarlarını koruyacak biçimde diğer sınıfları sömürecektir.

Liberal düşünceye ilişkin bürokrasi hakkındaki görüşler, daha çok John Stuart Mill tarafından biçimlendirilmiştir. Mill, bürokrasiyi özgürlük açısından değerlendirerek, devletin aşırı büyümesinin bireyin özgürlüğü önünde bir engel oluşturduğunu belirtmiştir. Ona göre, hükümet bireyin çabalarını ve gelişimini engellemeyip, bireyi desteklemeli; bireyin kendi faaliyet ve gücünü yerine getirmesi gerekirken, bunu hükümetin müdahalesiyle gerçekleştirmesi kötülüğü başlatacağını ileri sürmüştür (Mill, 1997: 217-226). Liberal düşüncenin bürokrasi hakkındaki diğer önemli düşünürü ise Ludwig von Mises'tir. Mises, bürokrasiyi eleştirerek özel girişimi savunmuş; bürokrasiyi piyasa mekanizmasına müdahale eden ve özel girişimi kontrol eden bir araç olarak görmüştür (Mises, 1947: 42-44; Eryılmaz, 2004: 31-33; Akın, 2009: 102).

Stratejik Yönetim Kavramı ve Kuramları

Stratejiye ilişkin çok sayıda tanım vardır. Bunlardan yönetsel anlamda strateji, amaçlara ulaşmak için izlenen yollar ve yöntemlere başvurulması demektir. Stratejik yönetim ise, bir kurumun açık eylem planı olarak hem planları hem de eylemleri içeren kısa ve uzun süreli olan, aynı zamanda belli düşünceye yönelik bir çerçeveye rehberlik eden, yenilik doğurucu, adaptasyon ve değişimi içeren bir süreçtir (Amason, 2011: 7). Stratejik

yönetim, kurumun hem bugününü yönetmek hem de küresel ve belirsiz bir dünyada gelişmeye devam etmek için değişimi yakından takip etme çabasını (Fitzroy vd., 2012: 12) göstermektedir.

Gelecekte örgütün hayatta kalabilmesi için çevresel değişikliklere yanıt vererek mevcut faaliyetlerini geliştirmesi ve performansını sürdürmesi gerekmektedir. Stratejik yönetim, her şeyden önce bir değer yaratma ile ilgili olup, bu özelliği bakımından örgütleri belli öneme sahip kılacak şekilde geliştirmekle ilgilidir. Bu bağlamda bir değer yaratma, bir belirsizlikle karakterize edilen sürekli bir yenilik öngörüsü olgusuna dayanmaktadır (Fitzroy vd., 2016: 12). Örgütün kendi kendini yenilemesi entropiye (yok olmaya) karşı koyması gücünü artıracaktır.

Stratejik yönetim, örgütte üst düzey yöneticilerin ve çalışanların görevlerini yaparken tüm faaliyet ve kararları üzerinde duran ve uygulayan bir alandır (Cory, 2024: 3). Aynı zamanda stratejik yönetim, kurumun örgütsel yenilenme ve büyüme yanında örgütün faaliyetlerine özellikle rehberlik eden, stratejiyi geliştiren, kullanan ve girişimcilik çalışmalarına öncülük eden bir süreçtir (Lyles, 1990: 363-75). Bu da bürokrasinin daha rekabetçi ve kendini yenileme yönünü güçlendirerek çevreyle olan uyumunu dengeleyecektir.

Stratejik yönetim süreci, stratejilerin “planlaması”, “uygulanması” ve “denetimi” olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Stratejik yönetimin ilk aşamasını stratejik planlama oluşturup, kurumun gelecekte elde etmeyi istediği amaçlara ve sonuçlara ulaşmak için bir dizi tedbirin ve yöntemin baştan uzun soluklu olacak tarzda uygulamaya konmasıdır. Stratejik planlamada birtakım sorulara öncelikle yanıt aranır ve kurum amaçlarına ulaşacak bir yol haritası ortaya konur. “Şuan neredeyiz?” sorusuyla kurumun faaliyetlerinin iç ve dış çevre analizi yapılır. “Nereye ulaşılmak isteniyor?” sorusuyla kurumun var oluş nedeni belirlenir ve kurumun misyonu saptanır.

Gelecekte ulaşılmak istenen hedefler ile kurumun vizyonu açığa kavuşturulur. Misyon ile halihazırdaki durum kısa ve özlü bir şekilde tanımlanır iken; vizyon ile kurumun gelecekteki amaçları uzun vadeli olarak sıralanır. “Amaç ve hedeflere nasıl ulaşırız?” sorusuyla ise hangi tür araç ve yöntemlere başvurulacağı netlik kazanır.

Stratejik yönetim, yönetimin evrensel olması yönüyle diğer yönetim türlerine belli ölçüde benzemektedir. Ancak stratejik yönetimin diğer yönetim türlerinden ayrılan bazı özellikleri vardır. Stratejik yönetimin sahip olduğu belli başlı özellikleri şunlardır (Aktan, 2006: 170-171; Murat ve Bağdigen, 2008: 67-68; Gül ve Kırılmaz, 2013: 107-110):

- Kurumun mevcut kaynaklarını en iyi şekilde kullanmasına ve performansını artırmasına yol açar. Kaynakların kurumun amaç ve hedefleri

doğrultusunda sıralanmasını ve ona göre önceliklerin belirlenmesini sağlar.

- Proaktif bir yönetim sergiler. Kurumun stratejik yönetim sürecinden etkilenen olmaktan ziyade çevreyi etkileyen ve yönlendiren bir duruma sahip olmasına yardımcı olur.

- Üst yönetim kademesi ile ilgili bir yönetim fonksiyonudur. Her ne kadar stratejik yönetim kurumdaki alt kademe çalışanları dahil bütün çalışanların kurumun amaç ve hedefleri doğrultusunda bir araya gelerek kenetlenmesini ön görürken bu sürecin sağlanmasında, değerlendirilmesinde ve denetiminde üst kademe yöneticileri sorumlu tutulur.

- Kurumu açık bir sistem olarak kabul eder. Kurumun iç ve dış çevresini değerlendirmesine imkân tanır; gelecekte karşılaşılması muhtemel fırsat ve tehditlerin belirlenmesini ve geleceğe daha hazırlıklı çıkmasını kolaylaştırır.

- Kurum stratejilerini belirlerken kendi iç ve dış çevre analizi ile güçlü ve zayıf yönleriyle fırsat ve tehditlerini saptarken aynı zamanda kendi misyonunu, vizyonunu, temel değerlerini, amaç ve hedeflerini, ilgili strateji ve programlarını açığa kavuşturur.

- Katılımcılık, hesap verebilirlik ve takım ruhunun oluşturulmasına zemin hazırlar. Kurum çalışanlarının en alt kademeden başlayarak görüş ve düşüncelerini açıklamasına, dolayısıyla kararlara katılmasına ve stratejik plana bağlı bir takım ruhunun oluşturulmasına neden olur.

- Stratejik düşünme ortamının oluşturulmasına katkıda bulunur. Bu sayede kurumda en doğru kararlar alınır; kurumun girişimcilik yönü geliştirilir.

- Girdilerden ziyade sonuç odaklı bir yönetim anlayışı sergiler. Kural ve prosedürlere dayalı bir yönetim anlayışı yerine sonuç ve çıktıların esas alındığı, değerlendirildiğinde performans esaslı yeni bir strateji izlenir.

Stratejik yönetim ile doğrudan ilgili başlıca iki kuramdan söz edilebilir. Bunlardan birisi, “Amaçlara Göre Yönetim Kuramı (AGY)”, diğeri ise “Amaç Belirleme Kuramı (AB)”dır.

AGY ilk kez P. Drucker tarafından 1954 yılında kullanılmaya başlanan, sonrasında G. Odiorne ve J. Humble tarafından geliştirilmiş olan bir yönetim tekniğidir (Özer, 2012: 403). Yöneticiye örgütün hedeflerini belirleyerek hedeflere ulaşmada faaliyet planlarının hazırlanması, faaliyetlerin eşgüdümü, denetimi ve sonuçların değerlendirilmesine ilişkin görev ve sorumluluk tanıyan bir yönetim biçimidir (Eren, 1993: 391). AGY dört aşamadan oluşmaktadır: Önce işe yönetimim amaçlarının belirlenmesi

ile başlanır. İkinci aşamada amaçların planlaması gerçekleştirilir. Üçüncü aşamada planlanan faaliyetler uygulamaya konur ve ilgililerin faaliyetleri kontrol etmesi istenir. Dördüncü ve son aşamada ise astlarla üstün bir araya gelerek amaçlara ne derece ulaşıp ulaşılmadığı saptılır. Bu bağlamda AGY üst yöneticilere hedefleri alt yöneticilerle belirlemesi, çalışanların görüş ve düşüncelerine yer vermesi ve takım ruhunun harekete geçirmesi bakımından yönetimin performansını artırmakta, yönetimin sorumluluğu paylaşılmakta, çalışanları değerlendirmekte ve yönetimin amaçlarına daha hızlı ve pratik ulaşılmasını sağlamaktadır.

E. Locke tarafından ileri sürülen AB'ye göre, bireyin amaca yönelmesinin davranışların temelini oluşturduğu, yeteneği ve bilgisi aynı olanlardan birisinin diğerinden niçin daha yüksek performans ve motivasyon sergilediği ortaya konulmaktadır (Latham, ve Locke, 1991: 212-213). Bu kuramda bireylerin hedeflerinin motive düzeylerini belirledikleri; amacın büyük veya küçük olmasına göre performansın da artıp azalabileceği varsayılmıştır (Koçyiğit, 2015: 22; Erbaş, 2022: 23). Dolayısıyla Amaç Belirleme Kuramında bireyler ne kadar açık ve belirli hedeflere sahip olurlarsa genel ve belirsiz sahip olabilecekleri hedeflere göre daha çok motive olacaklarını, dolayısıyla performanslarının artacağı görüşü savunulmaktadır.

Bürokraside Etkili Stratejik Yönetim Nasıl Geliştirilebilir ?

Bürokrasinin hedef ve amaçlarına ulaşabilmesi için kaynaklarını ve yeteneklerini değişen çevre koşullarına göre ayarlama ve kullanma konusunda etkili ve verimli bir stratejik yönetim sürecini geliştirmesine bağlıdır. Bunların en belli başlı faktörleri olarak şunlar sayılabilir: (1) stratejik planlamaya bağlı kalınması, (2) stratejik hesap verebilirliğin oluşturulması, (3) stratejik dayanışmanın kurulması, (4) stratejik girişimciliğin teşvik edilmesi, (5) stratejik liderliğin ön plana çıkarılması, (6) stratejik yeteneklerin belirlenmesi, (7) stratejik kontrolün etkin kılınması.

(1) Stratejik Planlamaya Bağlı Kalınması

Stratejik planlama, kurumun bir misyon beyanıyla başlamakta; kurumun varoluş nedenini, müşteri tabanını ve kuruma sağladığı hizmet türlerini ve genel desteğini ortaya koymaktadır (Di Genio, 2023: 64). Stratejik planlamada kurumun misyon beyanıyla ne olduğunu şekillendirilmesinin yanı sıra faaliyetlerinin neye, nasıl ve neden yapıldığının önceden belirlenmesi ve buna ilişkin bir çabanın da ortaya konulmasını zorunludur. Kamu bürokrasilerinde stratejik planların yapılması sürecinde kamusal kararların oluşturulmasında ve değiştirilmesinde kuşkusuz ülkede Anayasal hükümler ve hükümet politikaları da etkilidir. Kamu kurumlarının stratejik planlaması, yasal sınırlar içinde hükümet faaliyetlerinin doğasını ve yönünü şekillendiren temel kararları üretmeye yönelik çabalar olmaktadır (Olsen ve Eadie, 1984: 4).

Stratejik planlamanın başarıya ulaşması için üst yönetim tarafından benimsenmesi, örgüt kültürü ile uyumluluğun ve her şeyden önce uygulanabilirliğin sağlanması gerekli olurken, stratejik planın başarıya ulaşmaması ise planın gereksiz rakamlara boğulması ve planın sadece orta kademe yöneticiler ve danışmanlarca benimsenmiş olmasına dayandırılmaktadır (Tortop vd., 2007: 305). Bürokrasiye yön veren stratejiler ile yönetimin değişen koşullara ayak uydurması ve buna göre kendisine çeki düzen vermesi söz konusudur. Bürokratların kamu hizmetlerini etkili bir şekilde sunması ve vatandaşların ihtiyaçlarına yönelik hareket etmesi, içinde buldukları kurumların amaçlarına dayalı misyonlarını gerçekleştirmesine ve halkın ihtiyaçlarını karşılamasına bağlıdır.

(2) Stratejik Hesap Verebilirliğin Oluşturulması

Literatürde hesap verebilirlik kavramına ilişkin tek bir tanım olmasa da sorumluluk, şeffaflık ve etik gibi kavramlar hesap verebilirliğin yerine kullanıldıkları görülmektedir. Hesap verebilirlik ve sorumluluk kavramları zaman zaman birbirlerinin yerine kullanıldıkları ve birbirlerini tamamladıkları da anlaşılmaktadır. Hesap verebilirlik, sorumluluğa dair izahat ve yanıt vermeyi içerse de aslında bu kavramların ilişkili ancak farklı kavramlar şeklinde ele almak daha isabetli olacaktır (Bülbül vd., 2018: 22). Şeffaflık ve hesap verebilirlik kavramlarının ise aynı şekilde birbirlerine bağlı oldukları fark edilmektedir. Bu bağlamda hesap verebilirlik, şeffaflık ve ilgili bilgilerin kullanılmasına açık bir hale getirilmesini ifade etmektedir (Armstrong, 2005).

Hesap verebilirlik, devletin faaliyetlerinde ve yönetiminde vatandaşlarla karşılıklı etkileşim tarzında ve ilgili faaliyetlerde şeffaf olunmasını sağlamaktır (Farrell, 2024: 191). Stratejik planlamada hesap verebilirlik, örgütsel hedeflerin saptanması, bu hedeflere yönelik planların geliştirilmesi ve bunların etkili yürütülmesi anlamında ilgililerin sorumlu tutulmasını açıklamaktadır. Diğer bir deyişle, stratejik hesap verebilirlik bürokrasinin stratejik planlamaya göre gerçekleştirdiği iş ve işlemlerden herkesin haberdar olabilmesini ve hesap sorabilmesini açıklamaktadır.

(3) Stratejik Dayanışmanın Kurulması

Bürokrasilerin çeşitli araç ve imkanlar aracılığıyla bireylerle uyumlu olacak şekilde hizmet vermesi ve iletişim ağının güçlendirilmesi ayrı bir önem arz etmektedir. Çalışanların önerilerinin dikkate alınması ve uygulamaya konması, çalışan ve öneri geliştirenlerin kendi geliştirdikleri yeniliğe daha çok sahip çıktıkları görülmektedir (Ertürk, 2018: 316). Örgütün iç ve dış paydaşlarının görüş ve ihtiyaçlarına göre hareket edilmesi, kararların daha sağlıklı ve yerinde alınmasına neden olacaktır (Önen ve Elkırımış, 2022: 226). Bireylerin bilgilendirme yoluyla bürokrasiye katılması veya bürokrasinin ilgili kararları almadan onların görüş ve düşüncelerine baş-

vurulması, kamu politikalarının ve stratejilerin etkili uygulanmasını kolaylaştıracaktır.

Kamu hizmetlerinin bireylere daha iyi sunulmasında çeşitli resmi ve gayri resmi kuruluşların stratejik olarak bir araya gelmesi ve çeşitli alternatiflerin tartışılması; bürokrasiler için geçerli olacak kamu politikalarının devreye konması ile alınacak kararların isabetliliği de artacaktır. Bürokrasilerin çeşitli kuruluşlarla iletişime geçerek değerlendirmelerde bulunması, kamu hizmetlerinin etkililiğini sağlayacaktır.

(4) Stratejik Girişimciliğin Teşvik Edilmesi

Teşebbüs veya müteşebbis anlamlarına da gelen girişimcilik, bürokrasinin mevcut kaynaklarını ve potansiyelini en iyi şekilde kullanmaya dönük bir hareket tarzıdır. Girişimcilik ile bürokrasinin gelecekte başarıya ulaşacak riskleri belli ölçüde öngörebilmesi ve fırsatları çok iyi değerlendirilmesi imkânı sağlanır (Bakan, 2019: 5). Bu türden bir girişimcilik vizyonu sadece üst yönetimin değil, aynı zamanda her kademedeki yöneticilerin vizyon ve hayallerine bağlı olarak durumu değerlendirme becerisine ve planlamaya ihtiyacı bulunmaktadır (Shafritz vd., 2017: 294). Bürokrat her şeyden önce girişimci bir ruha sahip olmalıdır.

İyi bir girişimci bürokratin mevcut yönetim becerisine ve imkânlarına sahip olmasının yanı sıra yenilikçi olması, risk alabilmesi, vizyon sahibi olması ve değişimi en iyi şekilde yönetebilmesi özelliklerine de sahip bulunması gerekir. Bürokrasinin yenilikçi ve dönüşümcü fikirlere açık olması, bürokraside reform düşüncesini kendiliğinden ortaya çıkaracaktır. Köklü ve kalıcı değişikliklere açık bir bürokrasisinin teşvik edilmesi, yönetimde yapısal ve işlevsel özelliklerin geliştirilmesine zemin hazırlayacaktır.

Stratejik girişimcilik ise kurumların varlığını yaratması ve sürdürülebilir bir rekabet avantajının sağlanması konusunda girişimci fırsatın aranması ve stratejik yararın oluşturması sürecidir. Bunun başarılması için girişimci düşüncenin, iyi bir örgüt kültürünün, aklar ve ilgili kurumların ve etkili örgütsel öğrenme stratejilerinin belirlenmesi etkilidir (Özen, 2021: 342).

(5) Stratejik Liderliğin Ön Plana Çıkarılması

Stratejik yönetim örgütün geleceğine ilişkin uzun vadeli bir süreci içerir iken; bu tür faaliyetlerin örgütün tepe yöneticisinden başlayarak alt kademelere doğru ilerlemesi gerekir. Yöneticilerin liderlik vasıfları bu sürecin yönetilmesinde belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda lider tipi yönetici, sadece yöneten değil yeniliğe açık olan, tekrara değil orijinale dayanan, örgütsel yapıya değil insana odaklanan, denetime değil dürüstlük ve doğruluğa yönelen, statükocu değil gerekirse mevcut yapıya kafa tutan bir karaktere sahip olmalıdır (Bennis, 1999: Altınkurt ve Yılmaz, 2017: 163).

Stratejik lider, stratejik yönelimli olan, stratejiyi geliştiren, insanı ve örgütü belli düzene sokan, etkili stratejik kararlar alabilen, özümseyen ve uyum kapasitesine sahip olan ve akıllı hareket edebilen kişisel özelliklere sahiptir (Davis & Davis, 2006; Adair, 2005; Altınkurt ve Yılmaz, 2017: 164). Stratejik liderlerin farkındalık düzeylerinin yüksek olması, geleceği öngörebilmesi ve yeniden yapılandırması en temel özellikleri arasında yer almaktadır (Tichy ve Sharman, 1993). Stratejik liderler, genellikle mevcut bilgilere dayalı hızlı kararlar alabilen, yönetimin gelecekte karşılaşılabileceği fırsat ve tehditleri değerlendirebilen ve sonuçları önceden tahmin edebilen kişilerdir.

(6) Stratejik Yeteneklerin Belirlenmesi

Bürokrasilerin çevresel yetenekleri dikkate alması, bürokrasideki sorunları gidermede hayati bir önem taşımaktadır. Bunun için bürokrasiler gelecekte karşılaşılabilecekleri fırsat ve tehditleri analiz etmesi şarttır. Bir ülkede Hükümet ve Parlamento kamu bürokrasisinin karar vermede hangi koşullarda nasıl hareket edeceğini saptamada belirleyici konumda yer almaktadırlar.

Sosyal örgütler için mutlak bir sosyal denge olmayıp, daha dinamik ve hareketli bir dengeden söz etmek mümkündür. Dengesini muhafaza edecek ve girdi akımı ile çevresindeki gereksinmelere bağlı değişiklikleri gerçekleştirecek yeni faaliyetlerde bulunarak çeşitli stratejiler güdecektir (Eren, 2019: 58). Stratejilerin başarılı olabilmesi için aynı zamanda doğru bir örgütsel yapının dizaynı ve uygulanması gereklidir. Bu yüzden kurumun her türlü tehditi dikkate alarak stratejilerini revize etmesi gerekmektedir (Efil, 2015: 412-413). Dolayısıyla çevresiyle uyumlu olmayan bir örgütün girdi-süreç-çıkış akışı da olumsuz yönde etkilenecektir (Şimşek ve Çelik, 2019: 242). Örgütte kaliteyi artırmayı amaçlayan Toplam Kalite Yönetimi'nin başarısı üzerinde etkili stratejilerin belirlenmesi gelmektedir (Ölmez ve Önen, 2019: 297). Yönetimde kalitenin artırılması, kuşkusuz stratejik yeteneklerin yeterli kullanılıp kullanılmamasına göre değişecektir.

(7) Stratejik Kontrolün Etkin Kılınması

Stratejik yönetim ve stratejik planlamanın son aşamasını değerlendirme ve kontrol oluşturmaktadır. Stratejilerin uygulanmasından sonra stratejilerin başarısını izlemek, karşılaşılan sorunları tespit etmek ve buna yönelik gerekli düzenlemeleri yapmak için stratejik kontrol aşamasına geçilir. Stratejilerin güçlendirilmesi ve faaliyetlerin etkin biçimde yürütülmesinde bu aşama çok önemlidir.

Kontrol sistemleriyle kurumlar gözlemlenip değerlendirilebilir, performansı geliştirilebilir; hatta stratejik yapının nasıl iyileştirileceği hakkında yeterli bilgi edilebilir (Oruç, 2016: 356-357). Stratejik planlama kap-

samında belirlenen hedef ve amaçlara ulaşıp ulaşılmadığı ancak kontrol ile anlaşılmaktadır. Ayrıca stratejik planlamada öngörülen araç ve imkanlardan yeterince yararlanıp yararlanılmadığı veya gerçekleştirilen faaliyetlerin ve performansın ne ölçüde gerçekleştirildiği de kontrol ile saptanmaktadır. Şayet yönetim sürecinde bir eksiklik veya aksaklık varsa bunun düzeltilmesi söz konusudur.

Bürokrasi, mevcut kaynaklardan en iyi şekilde yararlanmak için stratejik kontrol sayesinde elde ettiği bilgilerle kendini gözden geçirebilir; amaç ve hedeflere ulaşmak için mevcut girdilerini iyileştirebilir; hatta bunun için dışarıdan malzeme, insan, bilgi ve araç-yöntem dahi alabilir. Stratejik kontrol, iş ve işlemlerin hukuka uygunluk denetimi biçiminde değil, stratejik hedeflerin başarımlarını (performans) düzeyinin ölçülmesi biçiminde gerçekleştirilir. Ayrıca, bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak karşılaşılabilecek muhtemel fırsat ve tehditler belirlenebilir; bunun için iç ve dış çevre analizi yapılır ve gelecekte ortaya çıkabilecek risklere karşı daha hazırlıklı ve daha dayanıklı bir hale gelmiş olur.

Sonuç

Bürokrasinin her türlü kaynaktan yararlanırken stratejik planlara dayalı faaliyette bulunması önemlidir. Stratejik yönetim sürecinde bürokrasiye etkili ve kapsamlı bir stratejik planlamanın rehberlik etmesi, mevcut durum için misyon beyanının ve gelecekteki hedeflere ulaşmak için vizyon beyanının oluşturulması, kurumun analiz edilerek güçlü ve zayıf yanlarının karşılaştırılması, ön görülen fırsat ve tehditlerin belirlenmesi yanında kurum çalışanlarının hedef ve amaçlar doğrultusunda motive edilmesi stratejik yönetim ve planlamanın başarısını kolaylaştıracaktır.

Bürokraside klasik stratejik yönetim sürecinin çevresel koşullara bağlı olarak bazı tedbirlere başvurularak iyileştirilmesi ve geliştirilmesi, bürokrasinin hedef ve amaçlarına daha hızlı ve rahat ulaşmasını sağlayacaktır. Bu tedbirlerin başlıcaları olarak stratejik hesap verebilirlik, stratejik dayanışma, stratejik girişimcilik, stratejik liderlik, stratejik yetenekler, stratejik kontrol ve değerlendirme sayılabilir. Bu türden çevresel koşullara bağlı olarak gelişen stratejik tedbirlerin stratejik yönetim sürecinde uygulanması ve bu tedbirlerin oluşturduğu olumlu yöndeki etkilerden yararlanılması, yönetimin istenilen hedeflere rahatlıkla ulaşmasına yol açacaktır.

Stratejik hesap verebilirlik, kurumun stratejik yönetiminden tüm paydaşların haberdar olmasını ve kurumdan hesap sorabilme yeteneğine sahip olmasını açıklayıp, bu durum sunulan hizmetlerin kalitesini arttırabileceği gibi bürokrasiye olan güveni de yükseltecektir. Resmi ve gayri resmi kuruluşların stratejik dayanışma içinde kamu politikalarının oluşturulmasına katkıda bulunması, aynı zamanda stratejik kararların daha isabetli alınmasına neden olacaktır. Stratejik girişimcilik ruhunun oluşturulması ise,

stratejik yönetim sürecinde yenilikçi ve dönüşümcü fikirlerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Geleceğin stratejik yönetim sürecinde stratejik liderlik türünün uygulanması da son derece önemlidir. Stratejik liderler, kurumun gelecekte karşılaşabileceği riskli durumdan çıkmak ve riskleri bazen fırsata dönüştürme noktasında daha hızlı ve daha sağlıklı kararlar alma yeteneğine sahip kişilerdir. Bu liderliğin kurumda iyi uygulanması, stratejik yönetim sürecini olumlu yönde etkileyecektir. Ayrıca kurumun çevreyle olan ilişkilerinde stratejik yeteneklerin de daha çok dikkate alınması ve bu yeteneklere göre sürecin uygulanması, stratejik hedeflere rahatlıkla ulaşılmasını kolaylaştıracaktır. Kurumda stratejik yönetim ve planlamanın son aşamasını oluşturan etkili bir stratejik değerlendirme ve kontrol sayesinde ise, kurumun hedeflerine ulaşp ulaşmadığı, performans göstergelerinin ne derece tuttu-
rulduğu, hatta stratejik yönetim sürecinde karşılaşılan aksaklık, eksiklik ve hataların giderilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması bakımından da önemli olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adair, J. (2005). *Etkili Stratejik Liderlik* (Çev. S. F. Güneş), İstanbul, Babıali Kültür Yayınları.
- Akın, O. (2009). Bürokrasi yaklaşımları açısından Weber ve Mises. *Mülkiye*, Cilt: XXXIII, Sayı:264, 101-128.
- Aktan, C. C. (2006). *Kamu Mali Yönetiminde Stratejik Planlama ve Performans Esaslı Bütçeleme*, Ankara, Seçkin Yay.
- Albrow, M. (1970). *Bureaucracy*, London, Pall Mall Press.
- Altinkurt, Y. & Yılmaz, K. (2017). Stratejik yönetim ve stratejik liderlik. *Yönetimde Yeni Yaklaşımlar* (Ed. H. B. Memduhoğlu & K. Yılmaz), Ankara, Pegem Akademi, 3. Baskı, 153-173.
- Amason, A. C. (2011). *Strategic Management – From Theory to Practice*, New York and London, Routledge Taylor & Francis Group.
- Armstrong; E. (2005). *Integrity, Transparency and Accountability in Public Administration: recent Trends, Regional and International Developments and Emerging Issues*, New York, United Nations Economic and Social Affairs.
- Aydın, R. (2024). *Bürokrasi Kuramları*, Ankara, Palme Yayınları.
- Bakan, İ. (2019). *Girişimcilik, KOBİ'ler ve Strateji*, Ankara, Gazi Kitabevi.
- Bennis, W. (1999). *Bir Lider Olabilmek* (Çev. U. Teksöz), Ankara, Sistem Yayıncılık.
- Bülbül, M. & Acar, M. & Özdemir, S. (2018). *Eğitimde Hesap Verebilirlik*, Ankara, Pegem Akademi.
- Erbaş, M. S. (2022). *Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Yönetim ve Stratejik Planlama*, Ankara, Nobel Bilimsel Eserler.
- Eren, E. (1993). *Yönetim Psikolojisi*, İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Eren, E. (2019). *Yönetim ve Organizasyon*, 13. Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Efil, İ. (2015). *İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon*, 13. Baskı, Bursa, Dora.
- Ergun, T. (2004). *Kamu Yönetimi-Kuram, Siyasa, Uygulama*, Birinci Baskı, Ankara, TODAİE.
- Ertürk, M. (2018). *İşletmelerde Yönetim ve Organizasyon*, 8. Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Eryılmaz, B. (2004). *Bürokrasi ve Siyaset: Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*, İstanbul, Alfa Yayınları:1125.
- Eryılmaz, B. & Çevik, H. H. & Sözen, S. (2013). *Kamu Yönetimi*, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yay.

- Cory, K. (2024). Revisiting what is strategy? and why it matters. *Strategy & Leadership*, Vol. 52, No. 1, 1-6.
- Davis, B. & Davis, B. (2006). Developing a model for strategic leadership in schools. *Educational Management-Administraton Leadership*, 34(1), 121-139.
- Di Genio, J. (2023). Strategic planning: a key to success. *Armed Forces Comptroller*, Vol. 68, Issue. 4, 64-68.
- Farrell, M. (2024). Accountability as a mechanism and a virtue in Irish public sector recordkeeping. *Records Management Journal*, Vol. 34, No.2/3, Emerald Publishing Limited, 190-204.
- Fitzroy, P. & Hulbert, J. M. & Ghobadian, A. (2012). *Strategic Management-The Challenge of Creating Value*, Second Edition, London and New York, Routledge Taylor & Francis Group.
- Fitzroy, P. & Hulbert, J. M. & O'Shannassy, T. (2016). *Strategic Management-The Challenge of Creating Value*, Third Edition, London and New York, Routledge Taylor & Francis Group.
- Fry, B. R. & Raadschelders, J. C. N. (2017). *Max Weber'den Dwight Waldo'ya Kamu Yönetimi (Çev. O. Koç)*, Ankara, Anı Yayıncılık.
- Gül, S. K. & Kırılmaz, M. (2013). *Kamu Kurumlarında Stratejik Yönetim*, Ankara, Adalet Yayınevi.
- Koçyiğit, D. (2015). Motivasyon ve verimlilik arasındaki ilişki: bir vakıf üniversitesi örneği. *İstanbul Aydın Üniversitesi İşletme ABD Yüksek Lisans Tezi*.
- Latham, G. P. & Locke, E. A. (1991). Self-regulation through goal setting. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 212-247.
- Lyles, M. A. (1990). A research agenda for strategic management in the 1990's. *Journal of Management Studies*, Vol.27, No.4, 363-75.
- Marx, K. (2021). *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i*, İstanbul, Yardım Kitap.
- Michels, R. (1963). *Political Parties*, New York, Collier Books.
- Mill, J. S. (1997). *Hürriyet (Çev. M. O. Dostel)*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları:852.
- Mises, L. V. (1947). *Bürokrasi (Çev. F. Ergin)*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası.
- Murat, G. & Bağdigen, M. (2008). *Kamu İdarelerinde Stratejik Planlama ve Yönetim*, Ankara, Gazi Kitabevi.
- Olsen, J. B. & Eadie, D. C. (1984). *The Game Plan: Governance with Foresight*, Washington, DC: Council on State Planning Agencies.
- Oruç, İ. (2016). Stratejik değerlendirme ve kontrol. *Örgütlerde Stratejik Yönetim (Ed. A. Akdemir)*, Ankara, Orion Kitabevi.

- Ölmez, M. & Önen, S. M. (2019). Stratejik yönetim, toplam kalite yönetimi ve motivasyon ilişkisi: meslek yüksek okulu öğrencileri üzerinde ampirik bir araştırma. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 294-313.
- Önen, S. M. & Elkırmış, Ö. (2022). Stratejik kalite yönetimi felsefesi: kuramsal bir değerlendirme. *Premium E-Journal of Social Sciences*, Cilt:6, Sayı:21, 220-233.
- Özen, Ö. (2021). Stratejik girişimcilik. *Günümüz ve Geleceğin Girişimcilik Türleri* (Ed. M. Işık ve F. Uğurlu), Ankara, Gazi Kitabevi, 321-348.
- Özer, M. A. (2012). *21. Yüzyılın Modern Yönetimi İçin Geleceğe Yön Veren Yönetim Guruları*, Ankara, Gazi Kitabevi.
- Shafritz, J. M. & Russell, E. W. & Borick, C. P. (2017). *Kamu Yönetimini Tanımak* (Çev. N. Öztaş), Sekizinci Basım, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şimşek, Ş. & Çelik, A. (2019). *Yönetim ve Organizasyon*, 21. Baskı, Konya, Eğitim Yayınevi.
- Tichy, T. & Sharman, S. (1993). *Control your destin yor someone else will* (New-York, Doubleday).
- Tortop, N. & İsbir, E. G. & Aykaç, B. & Yayman, H. & Özer, M. A. (2007). *Yönetim Bilimi*, 7. Baskı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- Yalçın, H. (2024). Hegel ve Marx'ın devlet teorileri üzerine. *Fenerbahçe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:4, Sayı:1, 13-29.

BÖLÜM 3

BURDUR'DA ANA TANRIÇA İNANCININ YAYGINLAŞMASI

Murat TURGUT¹, Nur BAL²

1 Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. mturgut@selcuk.edu.tr Orcid: 0000-0003-1056-5737

2 Yüksek Lisans Öğrencisi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana bilim dalı Eskiçağ Tarihi bilim dalı.

Giriş

Ana Tanrıça inancı insanlığın kültür ve inanç tarihinin en önemli konu başlıklarından birisi olmuştur. Konu hakkında çalışma yapan araştırmacılar iki ana düşünceye sahip olmuşlardır. Bunlardan birincisi tüm ana tanrıçaların tek bir ana tanrıçadan türedikleri düşüncesi olmuştur. İkinci düşünce ise Ana Tanrıçanın sadece verimlilik, üreme ve bereketle ilgili yönlerinin vurgulanmasıdır (Stuckey, 2005: 34).

Ana Tanrıça kültürünün ne zaman ve nerede ortaya çıktığı kesin bir şekilde bilinmemektedir. Bazı araştırmalarda bu kültürün yayılma alanlarının Avrasya stepleri ve Batı Asya bölgesi olduğuna işaret edilmiştir. Üst Paleolitik dönemden itibaren Don Vadisi'nde ve Rusya'nın güneyinde yer alan ovalık alanlarda fildişi, kemik ve taştan yapılmış cinsel organları abartılı bir şekilde tasvir edilmiş kadın figürlerinin bulunduğu belirtilmiştir. Bu kültür Gravettian kültürünün göç hareketleri sayesinde Doğu ve Orta Avrupa'ya taşınmıştır. (James, 1959: 13). Geç Paleolitik (MÖ 35000 – 15000) döneminden itibaren hem kadın figürlerinin çizildiği mağara duvar resimleri hem de kadın figürleri görülmeye başlanmıştır (Stuckey, 2005: 41). Avrupa'da görülen bu kadın tasvirlerine “*Venus*” adı verilmektedir. Bu tasvirlerin çoğu sarkık göğüslü ve kilolu olarak yapılmasına rağmen aslında hepsi şişman yani kilolu olarak tanımlanamaz. Bu figürlerin yapılmaya başlandığı tarihi göz önüne aldığımız zaman yapım tarihlerinin insanlığın tarım yapmaya başlamasından çok öncelere tarihlendiğini söyleyebiliriz.

Bu dönemin en önemli ve ünlü eserinin Willendorf Venus'ünün olduğu genel olarak araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Bu eser Avusturya Willendorf'ta bulunmasından dolayı bu isimle adlandırılmıştır. Yaklaşık olarak MÖ 30000 civarına tarihlendirilmesi yapılmıştır (Fawcett, 1926: 228). Kilolu bir vücuda sahip olan heykelciğin gerçekçi bir vajinal bölgeye sahiptir. Kolları göğüslerinin üzerinde yer almıştır. Figürinin başında bir çeşit süsleme işlenmiştir. Heykelcik üzerinde bu tarz işlemler yapılmışken yüz hatları ve ayakları ise belirtilmemiştir.

Paleolitik Dönemden sonra Mezolitik, Neolitik ve Kalkolitik dönemlerinde de Ana Tanrıça'yı temsil eden ya da ima eden figürlerin varlığı bilinmektedir. Bu inancın Neolitik dönemde önemli değişiklikler yaşadığı bilinmektedir. Neolitik dönemde bu kadın figürleri idealize stilize olmaya başlamıştır. Bundan dolayı kadın figürleri ve idealize figürlerin aynı düşünceyi temsil ettikleri düşünülmektedir (Lévy-Bruhl, 2006: 186).

Kadınların Paleolitik dönemden sonra sembol haline gelmesi hemen olmamıştır. Bu sürecin yaklaşık olarak bin yıl kadar sürdüğü düşünülebilir. Tarım yapılmadan önceki dönemlerde kadınlar hayatta kalmanın, soyun devamının sembolü olarak görülmüştür. O dönemlerde insan ömrünün

oldukça kısa olması ve yaşam şartlarının oldukça zor olmasından dolayı insanların en önemli çabalarından biri kendi soylarını koruma ve sürdürme ihtiyacı olmuştur. Soyun devamlılığı da kadın doğurganlığıyla doğrudan ilişkilendirilmiştir. Bundan dolayı kadınlar özellikle hamilelik dönemlerinde olduğu gibi şişkin bir göbekte tasvir edilmiştir. Kadınların hem doğum yaptığı hem de bebeğini beslediği uzuvlar özellikle vurgulanmıştır.

Paleolitik dönemden sonra özellikle Neolitik dönemde kadın sembolüne yeni bir özellik daha eklenmiştir. Bu özellik toprağın verimliliği ile ilişkili olmuştur. Bu dönemde insanlar tarımsal üretime başlamışlardır. Kadınlar da erkekler kadar üretimde yer almaya başlamışlardır. Frazer, kadınların bu tarımsal faaliyetlerde toprak kazılması kök kazma gibi görevleri üstlendiklerini belirtmiştir (Frazer, 2015, 149).

Lévy-Bruhl de benzer şekilde doğurgan kadınların çiftçilik yaptıklarını belirterek kadınların tarımdaki önemleri üzerinde durmuştur (Lévy-Bruhl, 2006: 199). Kadınların bu doğurganlık özellikleriyle tarımda bereket getireceği düşünülmüştür. Kadınların nitelikleri tarımda yaptıkları faaliyetlerle toprağa aktarılmıştır. Bundan dolayı doğurganlığın kadınlar için sadece bir sembol olmadığı aynı zamanda da tarımda üretkenlik olduğu düşünülebilir. Bu durumun en güzel örneğini dünya çapında birçok toplumda görülen “Toprak Ana” söyleminde görebiliriz. Ayrıca eski bir sembolün nasıl evrimleştiği ve çok tanrılı inançların içerisine nasıl girdiğini anlamak için bu gelişim sürecinin izlenmesinin oldukça önemli olduğu ifade edilmiştir (Gerhard, 1851, 12, 13).

Eski Anadolu’da Ana Tanrıça İnancı

Anadolu, Ana Tanrıça inancının görüldüğü en önemli bölgelerden birisi olmuştur. Eski Anadolu tarihi incelendiği zaman Anadolu topraklarındaki Ana Tanrıça kültürüyle arkeolojik kaynaklarımız freskler, figürinler, idoller ve heykelcikler olmuştur. Yazılı belgelerimiz ise mitolojik ve dini metinlerdir.

Anadolu’da yapılan çalışmalarda en eski Ana Tanrıça heykelciği Kahramanmaraş’ta yer alan Direkli Mağarasında bulunmuştur. Yaklaşık olarak 3 cm boyutunda olan heykelcik MÖ 16000 – 12000 yılları arasına tarihlendirilmiştir. Bu heykelcik elle şekillendirildikten sonra sertleştirilmiştir. Heykelciğin şekli hamileliğin erken bir dönemini yansıtır şeklindedir. Kalçaları geniş göğüsleri ise küçük olarak yapılmıştır (Erek, 2014: 157). Direkli Mağarada bulunan bu heykelcik sayesinde Anadolu’daki Tanrıça kültürüyle ilişkili olabilecek eserlerin Paleolitik Dönemden itibaren başladığını söyleyebiliriz.

Latmos Dağı Anadolu’nun batısında Aydın ilinde yer almaktadır. Burada 170 kaya resminde 600 civarında insan figürü çizilmiştir. Erkek fi-

gürleri “*çizgi adam*” şeklinde, kadın figürleri ise geniş kalçalı ve profilden resmedilmişlerdir (Sagona – Zimansky, 2018: 30). Bu resimlerin günlük yaşanan bölgede yer almamasından dolayı dinsel amaçlar için yapıldığı söylenebilir.

Anadolu’nun doğusunda Van ilinde Kızların Mağarası yer almaktadır. Burada yapılan çalışmalarda duvar resimlerinde kadınların çizildiği tespit edilmiştir. Bu resimler MÖ 10000 – 7000 yılları arasına tarihlendirilmiştir. Burada bulunan figürler kollarını yukarı kaldırarak dans eder şekilde resmedilmişlerdir (Belli, 1975: 28, 29).

Anadolu’nun güneydoğusunda yer alan Göbeklitepe dünya tarihinin en eski dini merkezlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Burada bulunan T sütunların tanrı ve tanrıçayı temsil ettikleri düşüncesi olmasına rağmen sütunlar üzerinde herhangi bir cinsiyet belirtisi tespit edilememiştir (Hauptmann – Schmidt, 2007: 436 – 438). Bu T sütunlardan birisinin Ana Tanrıçayı temsil etmiş olabileceği düşüncesi yoğun bir şekilde kabul edilmektedir. Ancak burada dişi sembolizminin oldukça az olduğunun unutulmaması gerektiği düşünülmektedir (Hodder – Messtell, 2018: 55).

Neolitik Çağla birlikte insan yaşamında büyük değişimler yaşanmıştır. Avcı toplayıcı olarak yaşamını sürdüren insanlar bu dönemde tarımı keşfetmiş ve yaşam biçimlerini değiştirerek yerleşik yaşama geçmiştir. Bu doğrultuda zaman içerisinde köylerini oluşturmaya başlamışlardır.

Anadolu’nun güneydoğusunda yer alan Diyarbakır Çayönü yerleşiminin Neolitik dönem katmanlarında kadın figürinleri bulunmuştur. Bu figürinler çok basit forma sahiptir. Konik bir yapıya sahip olan bu figürinlerin büyük çoğunluğu zarar görmüştür.

Çayönü’nde bulunan heykelciklerin bazılarında kalça ve göğüsler belirtilmiş, bazıları ise doğum pozisyonunda yapılmışlardır. Hamile kadın olarak yapılmış figürin ise önemli bir yere sahiptir. Bu figürinin baş kısmı kırılmış, kolları ise iki yanda geniş çıkıntılar şeklinde imal edilmiştir.

Çatalhöyük

Neolitik döneme geçilmesiyle insan yaşamında büyük değişiklikler yaşanmıştır. Tarımsal üretim keşfedilmiş ve yerleşik hayata geçilmiştir. Bununla birlikte bu dönemde insanların inanç dünyaları daha belirgin hale gelmeye başlamıştır.

Günümüzde Orta Anadolu’daki Konya ili sınırları içerisinde yer alan Çatalhöyük (Hrt. 1) Neolitik dönemin Eski Yakınoğu’daki en önemli ve gelişmiş merkezlerinden birisi olmuştur. Burada yaşam Akeramik Neolitik dönemin sonlarında başlayarak Kalkolitik dönemin sonuna kadar sürmüştür. Bu yerleşim yeri eski kazı başkanı Ian Hodder tarafından Neolitik dö-

nemin ileri seviyelerini yansıtan bir yerleşim yeri olarak değerlendirilmiştir (Hodder, 2007: 313). Çatalhöyük 18 ayrı yapı katıyla 1400 yıldan fazla bir süre yerleşim yeri olmuştur. Tahmini olarak yapılan hesaplamalara göre burada 9000 kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Köyden daha çok o dönem kent olarak niteleyebileceğimiz bu büyüklükte yaşam alanlarının benzerleri Eski Yakındoğu’da bulunmuştur. Çatalhöyük’ün diğer bu kentlerin içerisinde duvar freskleri, sembol objeleri ve pişmiş topraktan yapılan eserleriyle önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Çatalhöyük’te yapılan çalışmalarda çok sayıda Ana Tanrıça heykelciği olarak nitelendirilen objelerden bulunmuştur. Bundan dolayı burası Keane tarafından Ana Tanrıça kültürünün yuvası olarak değerlendirilmiştir (Keane, 2018: 255). Höyüğün ilk kazı başkanı Mellaart da burayı benzer şekilde yorumlayarak klasik dönemdeki Cybele kültürünün öncüsü olduğunu söylemiştir.

Çatalhöyük’ün VI. Seviyesi (yak. MÖ 5880 – 6000) Ana Tanrıça kültürü için bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir. VI. seviyeye kadar erkek formunda tasvirler ön planda olmuşlardır. Bu seviyeden itibaren ise kadın figürleri ön plana çıkmaya başlamıştır (Wason, 2018: 389; Pels, 2018: 323). Bazı figürler göğsüz olarak yapılmışlarsa da en yoğun şekilde görülen cinsiyet kadın olmuştur. Bunun yanı sıra bu seviyede başka değişimler de yaşanmıştır. Çömlek üretimindeki, taş kırmak için kullanılan aletlerin üretiminde yaşanan gelişmeler, duvarlara av fresklerinin yapılması ve baskı mühürlerinin artmasını yaşanan bu değişimlere örnek gösterebiliriz.

Çatalhöyük’te çeşitli formlarda kadın figürleri bulunmuştur. Bu figürlerin arasında en önemlileri arasında leoparla birlikte tasvir edilen figürler gösterilebilir (Fig. 1). Tapınak A II.1’de bulunan tanrıça figüründe iki leopar arasında doğum yapan bir tanrıça ya da kadın tasvir edilmiştir. Kadın figürünün göğüsleri, karnı ve kalçaları oldukça büyük yapılmıştır. Tanrıçanın leoparlarla birlikte gösterilmesi sadece bu olmamıştır. Mavi kireçtaşından yapılmış bir figürde tanrıça leoparın arkasında gösterilmiştir. Tahtta oturur şekilde yapılan bir tanrıça figüründe tanrıçanın omuzlarına birer leopar yavrusu yerleştirilmiştir. VII.23 numaralı yapının doğu duvarına iyi boyanmış bir hamile kadın / tanrıça figürü işlenmiştir. Figürün hamile olduğu göbek bölgesine çizilen spiral ile vurgulanmıştır. VI.A.10 numaralı yapıda ikiz tanrıçalar olarak adlandırılan beyaz mermerden yapılmış figürin bulunmuştur. Bu obje iki başlı, bir çift kollu ve iki çift göğüslü olarak yapılmıştır. Başka bir figürde tanrıça ayaklarını yana kıvrıp oturan pozisyonda iri karınlı ve dolgun omuzlu olarak şekillendirilmiştir. Su mermerinden yapılmış bir tanrıça figürü gene şişman olarak yapılmıştır. Tanrıça bu figürde göğüslerini tutar şekilde gösterilmiştir. Kireçtaşından yapılmış bir heykelcik gene tanrıçanın şişman formunu ve elleriyle göğüslerini tutan formunu yansıtmıştır. Bu heykelciğin başının üst tarafında iki

delik bulunmaktadır. Bu delikler büyük bir ihtimalle heykelciğin boyna ya da bir yere iple asılması için yapılmışlardır.

Çatalhöyük'te kazılarda bulunan tanrıçayla ilgili objeler sadece bunlar olmamıştır. Bunların yanında çeşitli formlarda ve boyutlarda olanları da görülmüştür. Çatalhöyük'te bulunan bu objelerden dolayı genel kanı olarak burasının Ana Tanrıça kültürünün yuvası olduğu kabul edilmesine (Keane, 2018: 255). rağmen bu görüşün tersi düşünceler de bulunmaktadır. Meskell ve Nakamura, Mellaart'ın kazı yaptığı dönem buluntularıyla birlikte son dönem kazılarında ortaya çıkartılan malzemeleri yeniden değerlendirerek farklı bir yorum yapmışlardır. Onların düşüncesine göre Çatalhöyük'teki Ana Tanrıça kültü yanlı bir değerlendirme olmuştur. Ayrıca Çatalhöyük inancının odak noktasının Ana Tanrıça olmayıp insan ve hayvan odaklı bir inanın olduğunu belirtmişlerdir. Bunların yanında bu figürinlerin çöplük vb çeşitli yerlerde bulunmasına dayanarak belki de soya ait birer temsili eşyalar olabileceğini söylemişlerdir. (Meskell vd., 2008: 140, 143 – 145).

Meskell ve Nakamura'nın düşüncesine benzer şekilde bazı araştırmacılar bu yönde yorumlamalarda bulunmuşlardır. Voigt, özel olarak belirtilmiş bazı hamile figürler haricinde heykelcikler için genel olarak doğurganlıkla ilişkileri olmadığını, Çatalhöyük'te yaşayan kadınların boş zamanlarının çok olduğunu belirterek onların şişmanlık yönlerinin daha ağır basabileceğini belirtmiştir (Voigt, 2000: 288).

Figürinlerin bulunduğu yerler incelendiği zaman bu heykelciklerin dinsel amaçlarına uygun olarak özel yerlere bırakılmadığı görülmüştür. Bu heykelciklerin önemli bir kısmı çöplüklerde ve süprüntülerde bulunmuşlardır. Ayrıca yapıldıkları toprak malzemesinin incelenerek ilk üretildikleri zaman ya pişirilmediği ya da düşük ısıda pişirildiği belirlenmiştir. Bu objelerin birçoğunun günümüze kadar gelebilmesi ise daha sonra yangın gibi çeşitli sebeplerle ilişkilendirilmiştir (Hodder, 2018: 30.; Hodder, 2007: 321). Bundan dolayı bu objelere verilmesi gereken dinsel önemin verilmeyeceğini düşünebiliriz.

Çatalhöyük'te bulunan figürlerin detaylı bir şekilde incelenmesiyle heykelciklerin az bir kısmının dışı olduğu belirlenmiştir. Yapılan sayımlarda yakın döneme kadar ortaya çıkartılan 1800 civarı heykelciğin 40 tanesinin dışı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Mellaart'ın (Mellaart, 2001: 107 -115, 121, 137 -139) Ana Tanrıça olarak tanımladığı geniş ve yayvan figürlerin aslında ayı olduğu, çıkık göbeklerinden dolayı insan biçiminde oldukları görülmüştür. Bu çıkık göbek motifine Çatalhöyük'te bulunan bütün mühür baskılarında görüldüğü de belirtilmiştir (Türkcan, 2007: 264, 265.; Hodder – Meskell, 2018: 55.; Hodder, 2018: 40. Meskell, vd., 2008: 141.).

Araştırmacıların vermiş oldukları bu bilgilerden dolayı Çatalhöyük'te Ana Tanrıça kültürünün varlığı tartışma konusu olmuştur. Biz burada özel-

likle leoparla birlikte gösterilen figürinlerden dolayı Çatalhöyük'te bir Ana Tanrıça kültürünün oluşmaya başladığını düşünmekteyiz. Bu kült daha sonra buradan yayılarak çevre bölgelere yayılmıştır.

Burdur ve Çevresinde Ana Tanrıça Kültü

Anadolu'dan en eski örneklerinin Güneydoğu taraflarında görüldüğü tahmin edilen Ana Tanrıça figürinleri daha sonra Orta Anadolu'daki Çatalhöyük'te görülmeye başlanmıştır. Burada inanç olarak oluşum aşamasına geçerek bir kült haline gelmeye başladığını düşünmekteyiz. Ana Tanrıça kültü daha sonra buradan çevre bölgelere yayılmıştır. Yayıldığı bölgelerden birisi Burdur kentinin bulunduğu coğrafya olmuştur. Burada gerçekleştirilen çalışmalarda, Hacılar, Kuruçay ve Höyücek yerleşimlerinde (Hrt. 1) çok sayıda Ana Tanrıça kültüyle ilgili obje bulunmuştur.

Hacılar Höyük

Hacılar, Burdur'un 27 km batısında yer almaktadır (Hrt. 1). Burada gerçekleştirilen çalışmalarda Akeramik Neolitik dönemden başlayan yaşam izleri görülmüştür. Akeramik Neolitik dönemden sonra bu yerleşim terk edilerek bin yıl sonra ve özellikle Geç Neolitik Dönemde insanlar tekrar burada yaşamaya başlamışlardır.

Hacılar höyük'te yapılan kazı çalışmalarında çok sayıda Ana Tanrıça figürini bulunmuştur (Fig. 2). Hacılar'da çıkartılan en eski Ana Tanrıça figürini Geç Neolitik döneme ait olan IX. yapı katından çıkartılmıştır. Bu figürin pişmiş topraktan yapılmıştır. Ayakta duran, kolları vücudunun her iki yanında duracak şekilde yapılmış figürinin belden yukarısı kaybolmuştur. Figürinin göbeği çok büyük yapılmayarak küçük bir kabarıklıkla gösterilmiştir. Göbek deliği ise derin bir çukurla belli edilmiştir. Dar kalçalara sahip olan figürinin vulva bölgesi geniş bir "V" şeklinde kazımayla betimlenmiştir.

Hacılar'da bulunan figürinler çeşitlilik gösterse de bazı özelliklerini genelleyebiliriz. Figürinlerin yüzeyleri, kırmızı veya genellikle griden açık kahverengiye doğru değişen parlak astara sahip olmuştur. Bu astar sayesinde figürinlerin görünüşü vurgulanmıştır. Gözler kazıma çizgilerle belirtilmiştir. Burun plastik bir şekilde tasvir edilirken ağızda bu önemi görememekteyiz. Bazı figürinlerin üzerindeki kıyafetler boyanarak gösterilmeye çalışılmışsa da üzerlerindeki boyalar günümüze ulaşamamıştır (Hansen, 2007: 511).

Burada bulunan figürinlerin genel pozisyonlarına baktığımız zaman şöyle bir genelleme yapabiliriz. Kadın figürinlerinin büyük bir kısmı çıplak ve ayakta duran şekildedir. Bazıları elleriyle göğüslerini tutmuşlar ya da ellerini göğüslerinin üst kısmına koymuşlardır. Az sayıdaki heykelciğin elleri kalçalarının üzerinde yer almıştır. Figürinlerin ellerinin bu şekilde

pozisyon değiştirmesi vücutun gösterilmek istenen bölgesine yoğunlaşıldığı şeklinde yorumlanmıştır (Hansen, 2007: 511). Bundan dolayı bu dönemde yapılan heykellerin vücut pozisyonları dönemin dinsel inancına ve insanların beklentilerini yansıttığını söyleyebiliriz.

Hacılar yerleşmesinde bulunan figürinlerde bazı özellikler görülmektedir. En başta figürinlerin farklı pozisyonlarda gösterilmeleri onlara canlılık görünümünü kazandırmıştır. Farklı pozisyonda ve farklı şekillerde olmaları Ana Tanrıçanın farklı yaşam dönemlerini yansıtmıştır (Duru, 2016: 144). Yani bu farklılıklarla Ana Tanrıçanın genç kızlık, hamilelik, doğumdan sonraki dönem ve orta yaş dönemi gibi aşamaları gösterilmiştir. Ayrıca bu yerleşimde Ana Tanrıça figürinlerine önemli bir yenilik getirilmiştir. Burada bulunan figürinlerin bazılarının gözlerine veya göbeklerine obsidyen kakma yapılmıştır. Bu obsidyen yerleştirme işlemi bu dönemin ender yenilikleri arasında gösterilmiştir (Duru, 2016: 144 – 146). Obsidyen Neolitik dönem toplumların için oldukça değerli ve kutsal bir malzeme olmuştur. Ana Tanrıça figürinlerine obsidyen kakma işleminin yapılması bu objelerin kutsallığının arttırılması ya da vurgulanması amacıyla yapılmış olabilir.

Hacılar'da ve Anadolu'da bu dönemde yaşanan önemli bir gelişme Ana Tanrıça figürinlerinde gittikçe soyutlaşmadır. Neolitik dönemin ilerlemesiyle birlikte gerçeķçi Ana Tanrıça tasvirlerinin yerini daha az realist ve daha çok şematize edilmiş şekillerin almaya başlamıştır. Yani kadın uzuvların aşırı iriliği ve detaylı gerçeķlięi azalmış, bu uzuvlar daha soyut ve sembolik bir biçimde tasvir edilmişlerdir (Duru, 2008: 93). Bu değişimin Neolitik Çağ'dan sonra Anadolu'nun genelinde uygulandığını söyleyebiliriz.

Hacılar yerleşmesinin VI. yapı katında bulunan natüralist Ana Tanrıça heykelcikleri önemli bir özelliğe sahip olmuşlardır. Bu heykelcikler, ayrı ayrı hazırlanmış parçaların (baş, kollar, bacaklar gibi) birleştirilmesiyle oluşturulmuşlardır. Böylece daha karmaşık ve ayrıntılı heykelciklerin yapılması sağlanmıştır.

Hacılar höyüğün VI. yapı katı sadece bu demonte tanrıça heykelcikleriyle önemli olmamıştır. Bunun yanı sıra VI. yapı katında bulunan Ana Tanrıça heykelcikleri daha önceki dönemdeki Ana Tanrıça heykelcikleriyle karşılaştırıldığı zaman daha iyi işçiliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu yapı katındaki bazı evlerin tabanı üzerinde 15 civarında kadın figürü bulunmuştur. Kilden yapılmış olan bu figürlerin boyutları 7 – 24 cm arasında değişmektedir. Bu figürinlerin yapı katında çıkan yangın sonucunda iyi pişerek sağlam hale geldiği belirtilmiştir (Duru, 2016: 144). Ayrıca bu seviyedeki başka yapıların içerisinde çok sayıda Ana Tanrıça figürinin bulunduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

Bu yapı katında bulunan heykelcikler sadece bu dönemle sınırlı olmuştur. Yani diğer yapı katlarında bu niteliklere sahip malzemeler sonraki yapı katlarında bulunamamıştır. Bu yapı katında bulunan malzemelerin yangından dolayı iyi pişerek sağlamlaştığını göz önüne aldığımız zaman bu heykelciklerin özel amaçlar ve ritüeller için hazırlandıklarını söyleyebiliriz. Büyük bir ihtimalle bu objeler ritüellerde kullanıldıktan sonra yok edilmişlerdir. Bazıları ise pişen yangın sayesinde günümüze kadar ulaşabilmiştir.

Hacılarda bulunan Ana Tanrıça heykelcikleri özel yapılarda bulunmuştur. Bu yapıların genellikle dini törenlerde kullanıldığı kabul edilmektedir. Ana Tanrıça heykelciklerinin çoğunun buluntu yerleri ise evlerin tabanları, ocakların yanı ve bazıları da tahıl yığınlarının içinde bulunmuştur. Bu sayede bu Ana Tanrıça heykelciklerinin dini ritüellerde kullanıldıklarını söyleyebiliriz.

Kazılarda ortaya çıkartılan Ana Tanrıça figürlerinin özellikle de Çatalhöyük'te bulunanların yerel kadınları yansıttığı ya da oyuncak olabileceğiyle ilgili düşünceler bulunmaktadır. Hacılar'da bulunan Ana Tanrıça heykelciklerinin yerel kadınları yansıtmadığı ve oyuncak olmadığı düşüncesi belirtilmiştir (Muscarella, 1971, 75). Bu düşüncenin oluşmasında en büyük pay Ana Tanrıça heykelciklerinin dini yapılarda bulunması olabilir. Bu düşüncenin oluşmasında en büyük pay Ana Tanrıça heykelciklerinin dini yapılarda bulunması olabilir.

Hacılar'da bulunan Ana Tanrıça heykelcikleri Çatalhöyük'te bulunan Ana Tanrıça figürlerinden sonraya tarihlendirilmektedir. Nitelik olarak ise burada bulunan Ana Tanrıça kültüyle ilişkili objeler daha ince ve çeşitli olmuştur.

Höyücek

Höyücek, Anadolu'da Burdur kentinin güneyinde yer alan bir yerleşim yeridir (Hrt. 1). Höyükte gerçekleştirilen çalışmalarda Erken Neolitik Çağdan Erken Kalkolitik Çağa kadar yerleşildiği tespit edilmiştir (Duru – Umurtak, 2005: 145). Yerleşmenin MÖ 7. Binyılın ikinci yarısına tarihlendirilen dönemi “*Tapınak Dönemi*” olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem yerleşmenin Geç Neolitik Dönemi'ne karşılık gelmektedir. Burada bu dönem içerisinde dinsel yapılar inşa edilmiştir. Tapınak Dönemi'nden sonra ise “*Kutsal Alanlar Dönemi*” yaşanmıştır. Bu dönemde de dini yapıların inşasına devam edilerek Ana Tanrıça kültüyle ilişkili objelerin üretimine devam edilmiştir.

Boyutlarına bakıldığı zaman küçük bir höyük olan Höyücek Ana Tanrıça ve dini obje buluntularıyla önemli bir merkez imajı çizmiştir. Özellikle Ana Tanrıça kültüyle figürin ve idollerin çokluğu burada Ana Tanrıça kül-

tünün varlığını belgelemiştir (fig 4). Hacılar'ın VI. seviyesi ayrı tutarak, Höyücek'te bulunan objelerin form zenginliğine Anadolu'da başka hiçbir yerde ulaşamadığı belirtilmiştir (Duru, 1994: 733, 743). Bundan dolayı Höyücek'in Anadolu'nun Ana Tanrıça kültürünün görüldüğü en önemli merkezlerinden birisi olduğunu söyleyebiliriz.

Höyücek'te yapılan kazı çalışmalarında çok sayıda Ana Tanrıça figürini çıkartılmıştır. Bu figürinlerin büyük bir bölümü Kutsal Alanlar Dönemi'ne ait olmuştur. Bulunan figürinler arasında doğum yapan, çocuğunu kucaklayan, uzanan, tahtta oturan, ayakta duran pozisyonlarda örnekler görülmüştür. Figürinlerin bazılarında kadınlar doğal vücut ölçülerine bağlı kalınarak yapılmışlardır. Bu figürinlerde vücutlar iri, göğüsler abartılmıştır. Kollar göğüslerin üzerinde gösterilmiştir. Vücutun üst kısımlarının tersine kalçalar ve bacakların üst kısımları oldukça iri yapılmışlardır. Bazı örneklerde cinsel organlar üçgen şeklinde çizilerek vurgulanmıştır. Diğer bulunan bazı figürinler ise daha ince detaylarla işlenerek vücutları daha orantılı şekillendirilmiştir (Duru, 2005: 92).

Bunların yanı sıra eski kazı başkanı Refik Duru tarafından "*sokma başlı idol*" olarak tanımlanan stilize figürinler de bulunmaktadır (fig 3). Bu figürinler genellikle çuval şeklinde gövdeye sahip olmuşlardır. Boyun kısımlarında özellikle açılmış bir delik yapılmıştır. Bu delikten genellikle kemik veya tahta malzemelerden yapılmış başlar geçirilmiştir. Bu figürinlerin yüzlerine burun göz gibi belirgin detayların işlendiği görülmektedir (Duru, 2016: 148.; Umurtak, 2007: 477). Bu figürinler tarihi süreç içerisinde çevre yerleşimlere yayılarak Göller Bölgesi'nin önemli yerleşimleri olan Kuruçay ve Bademağacı yerleşimlerinde de görülmüşlerdir. Bundan dolayı bu formun bölgesel bir özellik olarak ortaya çıkmaya başladığı belirtilmiştir (Aydıngün, 2015: 51).

Höyücek'te birçok yeni figürin tipi ortaya çıkmaya başlamıştır. Yerleşimin son döneminde görülen plastik insan betimlerinin çeşitliliği, vücutta noktaların kullanılması, bir elin yukarı kaldırılması, kemik veya diğer malzemelerden yapılmış baş takılması gibi özellikler Anadolu'da daha önce görülmemiş formlar olmuştur (Duru, 1994: 733, 743). Bundan dolayı Höyücek için Anadolu'da Ana Tanrıça kültü sembollerinde yeni formların görüldüğü bir yerleşim olmuştur yorumunu yapabiliriz.

Bu yerleşimde üretilen Ana Tanrıça figürleri genellikle kutsal alanlarda bulunmuştur. Özellikle Kutsal Alanlar Dönemi'nde bazı yapıların belli yerlerinin özellikle sıvandığı ve sıvanın üzerine Ana Tanrıça figürleriyle birlikte bazı kapların konulduğu belirlenmiştir (Duru, 1994: 743). Figürlerin böyle özel bir alana yerleştirilmesi bunların dinsel amaçlarla yapılarak buralara koyulduğunu göstermektedir.

Kuruçay

Kuruçay Höyük, Burdur ilindeki Burdur Gölü'nün batısında yer almaktadır (Hrt. 1). Höyükte en erken Erken Neolitik Çağ'a atı yerleşim izleri görülmüştür. Höyükteki asıl yerleşim ise Geç Neolitik Çağdan itibaren başlayarak İlk Tunç Çağının sonlarına kadar devam etmiştir.

Kuruçay Höyükte Burdur il sınırları içerisindeki diğer höyüklerde bulunduğu gibi Ana Tanrıça figürinleri bulunmuştur (fig. 5). Kuruçay'da bulunan en eski Ana Tanrıça figürünü Geç Neolitik döneme tarihlendirilen 11. Yapı katından çıkartılmıştır. Bu figürünün başının bir kısmı kırılmıştır. Kollarını yanlardan sarkıtan normal bir duruş pozisyonundadır. Ana Tanrıçanın göğüsleri ve karın kıvrımları abartılmadan gösterilmiştir. Kalçaları geniş, bacakları ise iri olarak tasvir edilmiştir.

Höyüğün Geç Neolitik – Erken Kalkolitik katmanları içerisinde bulunan figürinlerin çoğu kırılmıştır. Kırılan figürinlerin bazılarının eksiksiz olarak tamamlanabilmesinden dolayı bu figürinlerin bilerek kırıldığı düşünülmektedir (Duru, 2016: 149). Bulunan kırık parçaların sayısının çok olmasından dolayı bu höyükteki tanrıça figürinlerinin sayıca çok olduğu söylenebilir.

Kuruçay'da bulunan iri vücutlu kadın figürinleri önce kilden silindir bir çekirdek olarak yapılmışlardır. Daha sonra diğer uzuvlar eklenmiş ve vücut şekillendirilerek ayrıntılar işlenmiştir. Baş kısımları ayrı olarak hazırlanmış ve omuzların arasına yerleştirilmiştir. Figürinlerin en önemli ortak özelliğinin ayakta duruş formunda oldukları söylenebilir. Kollar ya göğüs hizasında birleştirilmiş ya da yanlardan aşağıya doğru sarkıtılmıştır. Karınlarının çok detaylı betimlenmemelerinden dolayı hamile kadını temsil edebilecekleri konusunda şüphe uyandırmaktadır.

Neolitik Çağ katmanlarında bulunan figürinlerin bacak parçaları üzerinde boya izleri görülmüştür. Bu boya izleri figürinlerin kıyafetlerini göstermek için yapılmış olabilir. Bundan dolayı bu dönemde bazı figürinlerin kıyafetleriyle birlikte tasvir edildikleri düşünülebilir.

Kuruçay'da Neolitik döneme ait taştan yapılmış Ana Tanrıça figürünü örneği sadece vir tane bulunmuştur. Bu figürünün yapıldığı çakıl taşı büyük bir ihtimalle doğal haliyle de Ana Tanrıça figürinlerine benzemektedir. Belden yukarı kısmı kırılmıştır. Figürünün belden aşağı kısımları yani cinsel bölgesinin ayrıntıları çizgilerle tasvir edilmeye çalışılmıştır (Duru, 1988: 658). Figürin derin çiziklerle iri ve kabarık etli olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Figürünün belden yukarı kısmının kırık olmasından dolayı bu objenin yapılışından itibaren vücudun alt kısmını tasvir etmek amacıyla yapılmış olabileceği belirtilmiştir (Duru, 1994: 69).

Sonuç

İnsanların dinsel inanışlarıyla ilgili en belirgin ve en eski arkeolojik kanıtların MÖ 10000 yıllarından itibaren görüldüğü düşünülmektedir. Anadolu’da bu tarihten itibaren görülmeye başlanan yerleşimlerde Ata kültürünün ön planda olduğunu söyleyebiliriz. Akeramik Neolitik dönemle birlikte özellikle Çatalhöyük ve Hacılar yerleşimlerinde, Ata kültürünün yanı sıra boğa, büyük tanrıça ve genç tanrıların oluşturduğu bir tanrılar grubuna tapınmanın başladığı görülmüştür. Bu dönemin hemen devamında Neolitik Çağ dinlerinin temelinde yağmur yağdıran yaratıcı özelliklere sahip bir erkek Gök tanrı ve bunun yanında toprağı simgeleyen bir Toprak Ana (tanrıça)’nın bulunduğu bilinmektedir. Temelde yatan bu inanç düşüncesi Akdeniz bölgesindeki kültürler ve Anadolu’da görülen bir inanç birliğini oluşturmuştur (Eliade, 2000: 83 – 107).

Neolitik dönemde en eski kadın figürü Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunmuştur. Çatalhöyük’te bulunan figürinler Çayönü kazılarında bulunan figürinlerden biraz daha sonraya tarihlendirilmektedir. Çatalhöyük’ün özellikle VI. seviyesinden itibaren kadın figürinleri ön plana çıkmaktadır. Araştırmacılar tarafından belirtilen düşünceler ve eski bilgi ve malzemelerin yeniden değerlendirilmesi sonucunda Çatalhöyük’te Ana Tanrıça kültürünün olmayabileceği düşüncesi araştırmacılar tarafından belirtilmiştir. Bundan dolayı bazı bilim insanları burada tanrıça kültürünün olmayabileceği konusunda fikir belirtmelerine rağmen biz burada bu Ana Tanrıça kültürünün oluşmaya başladığını düşünmekteyiz.

Anadolu için Çatalhöyük’te başlayan Ana Tanrıça kültü burada önemli bir gelişim göstererek çevre bölgelere yayılmıştır. Yayıldığı bu bölgelerden birisi Çatalhöyük’ün bulunduğu Konya iline yakın bir konumda olan Burdur kenti olmuştur. Burada yer alan Hacılar, Kuruçay ve Höyücek yerleşmeleri Ana Tanrıça kültürünü benimsemişlerdir. Bu yerleşimlerde Ana Tanrıça kültü hızlı bir şekilde gelişim göstermiş ve neredeyse Geç Neolitik ve Kalkolitik dönemler için son halini almıştır.

Burdur’da bulunan bu yerleşimlerde çok miktarda Ana Tanrıça figürini üretilmiştir. Sayı ve çeşit olarak bakıldığında zaman burada bulunan figürinler Çatalhöyük’ten elde edilen miktara göre çok fazla olmuştur. Özellikle Hacılar yerleşiminin VI. seviyesinden çıkartılan figürin zenginliği Anadolu’daki diğer başka yerleşimlerde yok gibidir. Höyücek’te birçok yeni figürin tipolojisi görülmüştür. Ayrıca Kuruçay höyükte de çok miktarda kırılmış Ana Tanrıça figürini parçası bulunmuştur. Bu veriler bize Burdur bölgesinde Ana Tanrıça kültürünün o dönemde Anadolu’da en yoğun bir şekilde yaşanan bölge olduğunu gösterebilir.

Ana Tanrıça figürinin Burdur bölgesinde gelişimine baktığımız zaman önemli gelişmeler yaşanmıştır. Yaşanan bu gelişmeleri özetleyecek olursak

Ana Tanrıça formu Hacılar höyükte doğallıktan uzaklaşmaya başlamıştır. Kuruçay höyükte ise belirgin bir soyut forma dönüşmüştür. Ana Tanrıçanın bu soyut formlarının dini ritüellerde adak olarak kullanıldığını düşünebiliriz.

Konya ile Burdur kentlerinin arası yaklaşık olarak 250 km'den biraz fazla bir mesafeye sahiptir. Konya'da başlayan Ana Tanrıça kültürünün bölgeye nasıl ulaştığı sorusu cevaplanması gereken bir sorudur. Konya ile Burdur arasında Beyşehir ve Seydişehir ilçelerinde yer alan Neolitik Dönem tarihlendirilen yerleşimler bulunmaktadır. Özellikle Beyşehir civarında bulunan Çukurkent ve Erbaba höyüklerinden elde edilen malzemeler, Burdur Hacılar höyük başta olmak üzere bölgedeki Neolitik – Kalkolitik dönem merkezleriyle benzerlik göstermektedir. Kültürler arasındaki bu arkeolojik malzeme benzerliği sayesinde bu yerleşmeler arasında iletişim olduğunu ve Ana Tanrıça kültü konusunda birbirlerini etkilediklerini söyleyebiliriz.

Burdur kentinin sınırları içerisinde bulunan höyüklerde, Konya Çatalhöyük'teki Ana Tanrıça buluntularına göre hem sayıca hem de nitelik olarak daha fazla zenginlik görülmektedir. Burada Çatalhöyük'ün de Ana Tanrıça kültürünün yayılmasındaki payı ve önemini göz ardı etmemektediriz. Burdur ilindeki Hacılar, Höyücek ve Kuruçay höyüklerindeki Ana Tanrıça buluntularının niteliği ve sayıca fazla olmasından dolayı bu bölgede Ana Tanrıça kültürünün kesin bir şekilde var olduğunu söyleyebiliriz. Burada yaşanan gelişmeler Göller Bölgesini de etkilemiştir. Bundan dolayı Ana Tanrıça kültürünün Anadolu'da Çatalhöyük'te oluşmaya başlayıp asıl gelişiminin Burdur ve dolayısıyla Göller Bölgesi'nde gerçekleştiğini düşünebiliriz.

KAYNAKÇA

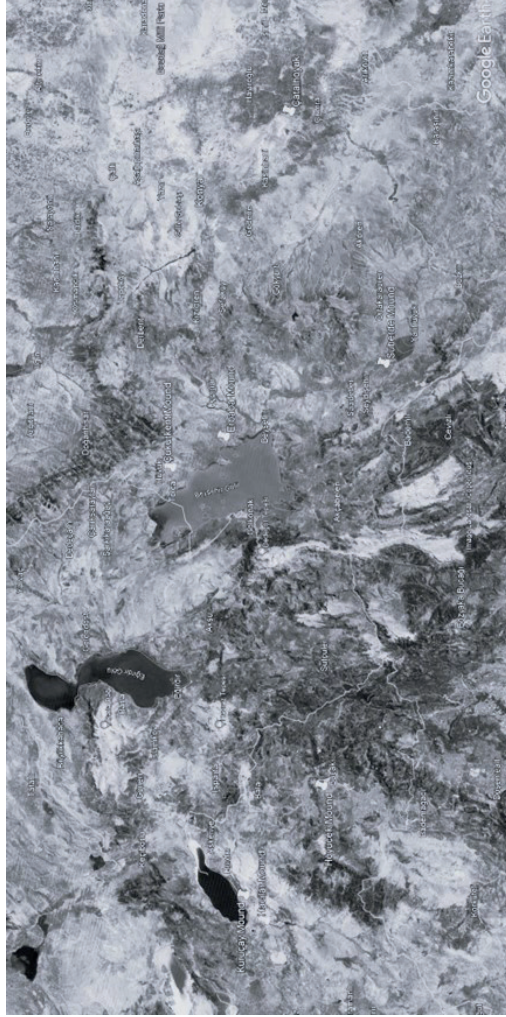
- AYDINGÜN, Ş. G. (2015). Mucizenin Kaynağı, Bereketli ve Her Şeye Hâkim, *Anadolu'da Kadın On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, (A. Muhibbe Darga) (s. 43-67), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- BAILEY, D. W. (2000). *Balkan Prehistory Exclusion, Incorporation and Identity*, London and New York: Routledge.
- BELLİ, O. (1975). Doğu Anadolu'da Yeni Arkeolojik Keşifler Van-Yedisalkım (Put) Köyü Boyalı Mağara Resimleri, *Tarih Dergisi*, 28-29, 1-40.
- DURU, R. (1988). Kuruçay Höyüğü Kazıları 1986-1987 Çalışma Raporu, *Belleten*, 52(203), 653-666.
- DURU, R. (1994). Höyücek Kazıları 1990, *Belleten*, 58(223), 725-744.
- DURU, R. – UMURTAĞ, G. (2005). *Kuruçay Höyüğü I 1978-1988: "Kazı Sonuçları ve Neolitik Kalkolitik Çağ Yerleşmeleri"* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- DURU, R. (2007). Höyücek, *12000 Yıl Önce Anadolu: İnsanlığın En Eski Anıtları / Vor 12000 Jahren in Anatolien Die ältesten Monumente der Menschheit*, (eds.) C. Lichter, Karlsruhe: Badisches Landmuseum.
- DURU, R. (2008). *MÖ 8000'den MÖ 2000'e Burudur-Antalya Bölgesi'nin Altıbin Yılı*, Antalya: Suna-İnan Kiraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü.
- DURU, R. (2016). *Tarım'dan Yazı'ya Burdur Yöresi ve Yakın Çevresi'nin Altıbin Yılı (MÖ 8000- MÖ 2000)*, Antalya: Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (BAKA).
- ELIADE, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- EREK, C. M. (2014). Direkli Cave: The Significance of Fire and Female Figurines in the Paleo-Landscape during the Epi-paleolithic Period, *Seleucia and Calycadnum*, 4, 141 – 163.
- FAWCETT, F. (1926). The Willendorf Venus, *MAN*, 26, pp. 228.
- FRAZER, J. G. (1925). *The Golden Bough*, A Study in Magic and Religion, New York: Mac Millian and Co.
- FRAZER, J. G. (2005). *İnsan, Tanrı & Ölümsüzlük*, İstanbul: Altın Bilek Yayınları.
- GERHARD, E. (1851). *Über das Metroon Zu Athen und Über Die Göttermutter der Grieschischen Mythologie*, Berlin: Gedruckt In Der Druckerei Der Königlichem Akademie Der Wissenschaften.
- HANSEN, S. (2007). Küçük Sanat Eserleri ve Büyük Heykeller- Önasya'dan, Anadolu'dan Tuna Havzasına Kadar İnsan Tasvirleri, *12.000 Yıl Önce Anadolu: İnsanlığın En Eski Anıtları/Vor 12.000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheit*, (eds.) C. Lichter, Karlsruhe: Badisches

Landesmuseum, 506-513.

- HAUPTMANN, H. - SCHMIDT, K. (2007). 12 000 Yıl Önce Anadolu Erken Neolitik Dönem Yontuları, *12.000 Yıl Önce Anadolu: İnsanlığın En Eski Anıtları/Vor 12.000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheit*, (eds.) C. Lichter, Karlsruhe: Badisches Landesmuseum, 430-439.
- HODDER, I. (2007). Çatalhöyük, *Türkiye’de Neolitik Dönem: Anadolu’da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa’ya Yayılımı: Yeni Kazılar, Yeni Bulgular*, Eds. Mehmet Özdoğan, Nezir Başgelen, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 313-329.
- HODDER, I. (2018a). Çatalhöyük’te Din İncelemesi: Disiplinlerarası Bir Deney, *Uygarlığın Doğuşunda Din Çatalhöyük Örneği*, eds. John Fred – Ian Hodder, İstanbul: Alfa Yayınları, 13 – 51.
- HODDER, I. – MESKELL, L. (2018b). Bölgesel Bağlamda Çatalhöyük’te Sembolizm, *Uygarlığın Doğuşunda Din Çatalhöyük Örneği*, eds. John Fred – Ian Hodder, İstanbul: Alfa Yayınları, 52 – 104.
- JAMES, E. O. (1959). *The Cult of Mother-Goddes An Archaeological and Documentary Study*, London: Thames and Hudson.
- KEANE, W. (2018). Belirginlik, Yokluk, Alışkanlık: Çatalhöyük’te Neolitik Din Yaklaşımları, *Uygarlığın Doğuşunda Din Çatalhöyük Örneği*, eds. John Fred – Ian Hodder, İstanbul: Alfa Yayınları, 253 – 295.
- LÉVY-BRUHL, L. (2006). *İlkel Toplumlarda Mistik Deneyim ve Simgeler*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- MELLAART, J. (2001). *Çatalhöyük Anadolu’da Neolitik Bir Kent*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- MESKELL, L. - NAKAMURA, C. - KING, R. - FARID, S. (2008). Figured Lifereworlds and Depositional Practices at Çatalhöyük, *Cambridge Archaeological Journal*, 18(2), 139 – 161.
- MUSCARELLA, O. W. (1971). Hacilar Ladies: Old and New, *The Metropolitan Museum of Art Bulletin New Series*, 30(2), 74 – 79.
- ÖZDOĞAN, M. – ÖZDOĞAN, A. – BAR-YOSEF, D. – ZEİST, W. (1994). Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi 30 yıllık Genel Bir Değerlendirme, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I, 103 – 122.
- PELS, P. (2018). Çatalhöyük’te Din Zamansallıkları, *Uygarlığın Doğuşunda Din Çatalhöyük Örneği*, eds. John Fred – Ian Hodder, İstanbul: Alfa Yayınları, 296 – 358.
- SAGONA, A. - ZIMANSKY, P. (2018). *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye’nin En Eski Kültürleri- MÖ 1.000.000 – 550*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- STUCKEY, J. H. (2005). Ancient Mother Goddesses and Fertility Cults, *Journal of the Association for Research on Mothering*, 7(1), 32 – 44.

- TÜRKCAN, A. (2007). Is it Goddess or Bear| the Role of Çatalhöyük Animal Seals in Neolithic Symbolism, *Documenta Praehistorica*, 34, 257 – 266.
- UMURTAK, G. (2007). Göller Bölgesi Neolitik Çağ Yerleşmeleri, *12.000 Yıl Önce Anadolu: İnsanlığın En Eski Anıtları/Vor 12.000 Jahren in Anatolien. Die ältesten Monumente der Menschheit*, (eds.) C. Lichter, Karlsruhe: Badisches Landesmuseum, 473-480.
- WASON, P. K. (2018). Çatalhöyük'ün Neolitik Kozmosu, *Uygarlığın Doğuşunda Din Çatalhöyük Örneği*, eds. John Fred – Ian Hodder, İstanbul: Alfa Yayınları, 359 – 400.
- VOIGT, M. M. (2000). Çatal Höyük in Context: Ritual at Early Neolithic Sites in Central and Eastern Turkey, *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity and Differentation*, eds. I. Kuijt. New York: Kluwer Academic / Plenum, 253 – 293.

EKLER

Hrt. 1: *Kuruçay, Hacılar, Höyücek, Çatalhöyük, Erbaba, Çukurkent and Suberde höyüklerinin lokalizasyonu*

Fig. 1: *Çatalhöyük Ana Tanrıça heykeli. (Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi)*

Fig. 2: *Hacılar Ana Tanrıça heykeli (MÖ 5250 – 5000).*

Fig. 3: Höyücek “Sokma Başlı İdoller” Kutsal Alanlar Dönemi.

Fig. 4: Höyücek'ten bir grup figürin.

Fig. 5: *Kuruçay Ana Tanrıça figürini.*

BÖLÜM 4

MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER BAKIMINDAN TÜRKİYE'NİN 2002-2022 YILLARI ARASINDAKİ EKONOMİK PERFORMANSININ ÇKKV YÖNTEMLERİYLE İNCELENMESİ

Emre EKİN¹, S. Erdal DİNÇER²

¹ Doç.Dr., Milli Savunma Üniversitesi, emrenike@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-4043-9750

² Prof.Dr., Marmara Üniversitesi, edincer@marmara.edu.tr, Orcid: 0000-0002-8310-1418

Giriş

Bir ülkenin ekonomik performansının analizi, toplumun refah düzeyini değerlendirmek, ülkenin kalkınma seviyesini saptamak, sosyal hizmetlerin kalitesini ve finansal politika stratejilerini belirlemek ve daha birçok faktör için geleceğe dair değerlendirmelerde bulunmaya yönelik temel bir araçtır. Bu nedenle bir ülkenin ekonomik performansının analiz edilmesi, ülke hakkında önemli bilgiler ortaya koyması nedeniyle önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

İktisadi politikaların amacı; insanların refah seviyelerini arttırmak, hayat standartlarını yükseltmek ve vatandaşların yaşamlarını güven içerisinde sürdürmelerini sağlamaktır. Bu bakımdan ülkelerin iktisadi politikalarını rasyonel şekilde belirlemeleri de son derece önemlidir. Çünkü küresel çapta rekabet etmenin en kritik kıstası ülkenin ekonomik alandaki başarısıdır. Ekonomik performansın incelenmesi ülkede yaşayan insanların hayat standartlarını arttırmak, ekonomik politikada küresel çapta rekabet düzeyini korumak ve geleceğe yönelik yapılacak çalışmaların yapılması için oldukça önemli bir araçtır (Eleren & Karagül, 2008). Ülkelerin ekonomik performanslarını incelerken makroekonomik göstergelerin dikkate alınması ve bu ölçütlere göre karar verme yöntemlerini kullanarak sonuca varmak ekonomik başarı istikrarını sağlamak adına elzem bir ihtiyaçtır (Melkers & Malona, 2002). Ulusal devletlerin küresel düzeyde etkili ve verimli şekilde varlık gösterebilmeleri siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda rekabet edebilmeleriyle yakından ilişkilidir. Bu çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasındaki ekonomik performansının makroekonomik göstergeler bakımından Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri ile analiz edilmesi amaçlanmıştır. Türkiye; coğrafi konumu, nüfusu ve dinamik iş gücü ile önemli bir ülke konumundadır. 2002'lerin başından itibaren ekonomik reformlar, serbest piyasa politikaları ve yabancı

yatırım teşvikleri gibi önemli gelişmeler Türkiye'yi bir yatırım ve büyüme merkezi haline getirmiştir. Türkiye'nin son 20 yıldaki ekonomik performansı üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde genellikle iki önemli dönem vurgulanmaktadır. İlk dönüm noktası, 2001 krizi sonrasında gerçekleştirilen reformlardır. Türkiye'nin iç dinamiklerinden kaynaklanan nedenlerle yaşadığı 2001 krizi sonrasında hayata geçirilen ekonomik reformlar ve uygulanan politikalar, dönemin siyasi istikrarı ile birleşerek ekonominin ayrıştığını göstermektedir (Akat & Yazgan, 2013). İkinci dönüm noktası ise, 2008-2009 yıllarındaki küresel krizdir. Bu kriz, Türkiye'nin küresel ekonomiye entegre olması ve dünya ekonomisindeki finansal krizin ülke ekonomisine yansımalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Küresel kriz sonrası dönemde Türkiye'nin ekonomik performansının kriz öncesi döneme göre olumsuz yönde değiştiği kabul edilmektedir. 2010-2015 dönemi, ekonominin daha yavaş büyüdüğü ve kırılganlığının arttığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir (Acemoğlu & Ucer, 2015). 2001 krizinden sonra, Türkiye ekonomisi hem ekonomik hem de siyasi açıdan yeni bir döneme girmiştir. Konuyla ilgili çalışmalar yapan akademisyen ve politikacılar; genel olarak Türkiye ekonomisinin 2002 yılından itibaren, kriz dönemi de dâhil olmak üzere oldukça başarılı bir performans sergilediğini ifade etmişlerdir (Akdeve & Karagöl, 2013). Özellikle 2002-2007 döneminde gerçekleşen dalgalı büyüme, dünya krizi sırasında finansal bir çöküş yaşanmaması ve bazı önemli makroekonomik göstergelerdeki iyileşmeler bu gözlemi destekleyen önemli veriler arasında yer almaktadır. Jeopolitik gerilimler, seçim dönemleri, ekonomik krizler ve siyasi olaylar gibi faktörler ekonomik istikrarı zaman zaman sarsmıştır. Bu nedenle çalışmada, Türkiye'nin ekonomik performansının yanı sıra ekonomik dalgalanmaların, siyasi olayların ve bu olayların makroekonomik göstergelere olan etkilerinin incelenmesi gerekmektedir (Benlialper, Cömert, & Düzçay, 2015).

Makroekonomik göstergelerin ekonomiye katkıları ve ekonomik

kalkınma stratejilerinin belirlenmesi politika yapıcılarına rehberlik etme konusunda kritik bir rol oynamaktadır. Ülkelerin ekonomik performansında arzu edilen durum, istikrarlı bir büyüme sürecinin sürdürülmesidir. Ancak farklı nedenlerle meydana gelen şoklar sonucunda istikrarsız dönemler yaşanmakta ve bu durum ülkeleri istikrarlı bir büyüme hedefinden uzaklaştırmaktadır. Ekonomik performansların sonucunda bazı dönemlerde durgunluk (daralma) bazı dönemlerde canlılık yaşanmaktadır. Performansın sürdürülebilirliğinde yaşanan istikrarsızlıklar konjonktür dalgalanmalara sebep olmaktadır. Tüketicilerin davranışları neticesinde dalgalanmaların temel sebebi psikolojik etkiler olarak açıklanmıştır. Tüketici davranışlarının birbirini takip etmesi piyasalarda dalgalanmalara yol açmaktadır (Ergen & Avcı, 2022). 20 yıl boyunca Türkiye ekonomisi değişken ve dalgalı bir yolculuk yaşamıştır. Ekonomik dalgalanmalar, iç siyasi olaylar, dış politika faktörleri ve küresel ekonomik olaylar ekonomiyi şekillendiren unsurlar arasında kritik ölçüde önemli bir rol oynamıştır. Örneğin; ekonomik krizler, jeopolitik gerilimler ve seçim dönemleri gibi siyasi olaylar makroekonomik göstergelere doğrudan etki etmiş ve çeşitli zorluklar yaratmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'nin ekonomik performansını incelemeye ek olarak, bu performansın şekillenmesinde önemli olan dönemsel ekonomik dalgalanmalar, siyasi olaylar ve bunların makroekonomik göstergelere olan etkilerinden de bahsedilmiştir. Türkiye'nin gelecekte hedeflediği ekonomik politika başarılarının gerçekleşmesinde bir referans noktası sağlamaya yardımcı olabileceği değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin 2002-2022 yılları arasındaki ekonomik performansının Makroekonomik Göstergeler ile analiz edilmesinde ÇKKV yöntemleri kullanılmıştır. Türkiye, ilgili dönemde ekonomik büyüme ve daralma bakımından makroekonomik göstergelerde kritik sonuçlar elde etmiştir. Bu sonuçların ardındaki nedenleri ve bu

dönemdeki ekonomi politikalarının etkinliğini daha iyi anlamak amacıyla ÇKKV yöntemleri kullanılacaktır. Çalışmada, Türkiye'nin 20 yıllık dönemdeki ekonomik durumu makroekonomik göstergeler bakımından ÇKKV yöntemlerinden olan CRITIC, EDAS, CODAS ve WASPAS yöntemleriyle incelenmiştir.

2.MAKROEKONOMİK GÖSTERGELER

Ekonomi bilimi, sınırlı kaynaklarla hangi ürünlerin, kime, hangi miktarlarda üretileceği ve bunların kimler tarafından tüketileceği sorularını yanıtlamaya ve fiyatların oluşum mekanizmasını anlamaya çalışıp piyasaya odaklanan bir disiplindir. Makroekonomi ise, ulusal ve küresel ekonomilerin büyük çaplı bileşenlerini inceleyen bir disiplindir. Makro ekonomi büyük resimlerin analiz edilmesiyle ilgilenmektedir yani ekonomiyi bir bütün olarak ele alır. İstihdam, ekonomik büyüme, enflasyon, kamu maliyesi, dış ticaret ve ödemeler dengesi gibi temel konular makroekonominin ana odak noktalarını oluşturmaktadır. Belirtilen makroekonomi konuları ulusal ve uluslararası ekonomilerin genel durumunu değerlendirmek için kullanılmaktadır (Çondur & Cennet, 2021). Mikro ekonomi; bireysel talep, piyasa talebi ve arzı, tüketici davranışları ve üretici davranışları gibi mikro ölçekli konuları inceleyerek bu dağıtımın altında yatan dinamikleri analiz ederken, makro ekonomi daha geniş çaplı toplumsal ve ekonomik kavramlara odaklanmaktadır.

2.1 EKONOMİK BÜYÜME

Ekonomik büyüme, ülke ekonomisi içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin kapasitesindeki büyüme olarak tanımlanabilir. Mal ve hizmet miktarında veya değerindeki artışa ekonomik büyüme denir. Ancak, bu artışın ekonomiye yönelik bir değerlendirme yapma açısından zorlukları vardır, çünkü mal ve hizmet miktarındaki artış fiyat değişikliklerinin etkisini içerebilir. Bu nedenle, fiyat değişikliklerinden arındırılarak hesaplanan reel GSYH büyümenin bir ölçüsü olarak kabul edilir. İnsanların harcamalarındaki artış, reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın

artmasına yol açar. Hane halkı harcamalarındaki artış, fiyatların yükselmesine neden olur ve bu da firmaların üretimini artırmasına yol açar (Kılıç & Gümüşsoy, 2019).

2.2 İŞSİZLİK

İŞsizlik, çalışabilir durumda olan ve iş arayan kişilerin iş bulamayarak istihdam edilememesi durumunu ifade eder. İŞsizlik, bir ekonominin işgücü piyasasındaki iş talebi ile iş arayanların arzı arasındaki dengesizlik sonucunda ortaya çıkar. İŞsizlik, genellikle bir ülkenin ekonomik performansı, politikaları ve işgücü piyasasının koşulları gibi birçok faktörün sonucu olarak değişebilir. İŞsizlik hem bireyler hem de toplumlar üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. İŞsizlik oranı, bir ekonominin işgücüne katılan nüfusu içinde işsiz olan kişilerin yüzdesini ifade eder. İş gücü, mevcut çalışanlarla aktif olarak iş arayan bireylerden oluşur (Kılıç & Gümüşsoy, 2019).

2.3 TÜFE

Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE), tüketim mal ve hizmetlerinin ağırlıklı ortalamasını inceleyen bir ölçüdür. Önceden belirlenmiş bir ürün sepetindeki her ürün için fiyat değişiklikleri hesaplanır ve bu değişikliklerin ortalaması alınır. TÜFE, enflasyon veya deflasyon dönemlerini belirlemede sıkça başvurulan önemli bir veri aracıdır. TÜFE, tüketicilerin belirli bir mal ve hizmet sepeti için ödedikleri fiyatların zaman içindeki ortalama değişimini ölçen bir göstergedir. Temel olarak, bir ülkenin para biriminin satın alma gücünü izlemeye çalışır. Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE); gıda, alkollü ve alkolsüz içecekler, giyim, ayakkabı, tütün ürünleri, sağlık, ulaştırma, iletişim, eğitim, kültür gibi kişisel harcamalarda sıkça karşılaşılan ürün ve hizmetlerin fiyat değişimlerini ölçer (Tarı, Abasız, & Pehlivanoğlu, 2012).

2.4 ÜFE

Üretici Fiyat Endeksi (ÜFE), ülke içinde üretilen mal ve hizmetlerin üretici fiyatlarının belirli zaman dilimlerindeki değişimlerini ölçer.

Ekonomik göstergeler arasında önemli bir yere sahip olan ÜFE, ülke içindeki fiyat değişimlerini diğer endekslerle karşılaştırmamıza yardımcı olur. ÜFE endeksindeki artış, üretim maliyetlerinin yükseldiğini gösterir ve bu durum maliyet enflasyonuna yol açabilir (Erdoğan & Özarı, 2020).

2.5 CARI İŞLEMLER DENGESİ

Cari İşlemler Dengesi, mal ve hizmetlerin ihracatından elde edilen gelir ile mal ve hizmetlerin ithalatından kaynaklanan gider arasındaki farka, cari transferlerin eklenmesi veya çıkarılması sonucu oluşan finansal bir göstergedir. Bu değer, genellikle aylık olarak açıklanır ve negatif bir değer cari açığı, pozitif bir değer ise cari fazlayı temsil etmektedir. Türkiye, uzun yıllardır cari açık veren ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye'nin cari açık vermesinin temel nedenleri; ara mal ve enerji ithalatına dayalı üretim yapısının önemli bir rol oynamasıdır. Bu nedenle cari açık, ekonomik büyüme ile yakından ilişkilidir. Bu gösterge, ekonominin uluslararası ödemeler dengesi üzerindeki etkisini daha net bir şekilde görünür kılmaktadır (Koşaroğlu, 2021).

2.6 TÜKETİCİ GÜVEN ENDEKSİ

Tüketici Güven Endeksi, ekonomik duruma ilişkin tüketici algısını ölçmek amacıyla düzenlenen bir endekstir. Genellikle aylık periyotlarda yayımlanır. Bu endeks, tüketicilerin mevcut ekonomik koşullara ve yakın gelecekteki ekonomik beklentilere dair düşüncelerini değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilen anketlerin sonuçlarına dayanarak hesaplanır. Anketler ise; tüketicilerin harcama planları, tasarruf eğilimleri, iş bulma beklentileri ve genel ekonomik iyimserlik veya kötümserlik gibi konuları içerir. Tüketici Güven Endeksi, ekonomik büyüme verilerini önceden tahmin etmek için kullanılan önemli bir göstergedir. Tüketici güveninin yükselmesi, tüketicilerin gelecekte daha fazla harcama yapma olasılığına dair bir artış işaretidir ve işletmeler yatırım kararı alırken tüketici güven endeksini göz önünde bulundurmaktadırlar (Koşaroğlu, 2021).

2.7 İMALAT (PMI)

PMI veya Purchasing Manager's Index (Satın Alma Müdürleri Endeksi), ekonomik faaliyetlerin izlenmesi ve geleceğe dair ekonomik eğilimlerin tahmin edilmesi için son derece önemli bir araçtır. Bu gösterge imalat ve hizmet sektörlerindeki etkinliği ölçerek ekonomik büyüme veya daralma sinyallerini ortaya koymaktadır. İlk olarak ABD'de kullanılmaya başlayan bu endeks, daha sonra diğer sanayileşmiş ülkeler tarafından da benimsenerek aylık verilerin yayınlanmasında önemli bir rol oynamıştır. PMI, ekonominin nabzını tutan bir gösterge olarak kabul edilir. (Yaşar & Öksüzokaya, 2022).

2.8 SANAYİ ÜRETİMİ

Sanayi Üretim Endeksi, her ay düzenli olarak açıklanan ve ülkenin sanayi üretiminin performansını değerlendirmemize yardımcı olan kritik bir göstergedir. Bu endeks, sanayi üretiminin önceki yılın aynı ayına ve bir önceki aya kıyasla nasıl bir performans sergilediğini ayrıntılı şekilde göstermektedir. Ayrıca, farklı sanayi alt sektörlerinin katkılarını göz önünde bulundurarak hesaplanmaktadır. Sanayi üretimi, genellikle ekonomik büyüme ve işsizlik verileri için bir öncü gösterge olarak kabul edilir. Üretimin artması, ekonominin büyüdüğüne ve yeni iş fırsatlarının oluşabileceğine işaret etmektedir (Tarı, Abasız, & Pehlivanoglu, 2012).

2.9 BÜTÇE DENGESİ

Bütçe dengesi, bir ülkenin kamu kesimi gelirleri ile giderleri arasındaki kritik dengeyi ifade etmektedir. Bu denge, ekonominin durumunu ve sürdürülebilirliğini gösteren önemli bir ölçüttür. Bütçe dengesi hesaplamaları sonucu elde edilen rakam, ekonominin mali durumunu yansıtır. Eğer bu rakam negatif bir değer ise, yani kamu harcamaları gelirlerden fazlaysa, bu duruma "bütçe açığı" adı verilir. Tam tersine, bütçe gelirleri kamu harcamalarını aştığında pozitif bir değer ortaya çıkar ve buna "bütçe fazlası" denir. Bu veri, ekonominin mevcut

mali durumu hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (Öztürk & Başar, 2023).

3.YÖNTEM

3.1. Critic Yöntemi

Critic yöntemi, ÇKKV problemlerindeki kriterlerin karar noktasındaki önem ağırlıklarının belirlenmesi nedeni ile ortaya çıkmıştır. 1995 yılında Diakoulaki ve arkadaşları tarafından literatüre kazandırılmıştır. Kriterler arası korelasyonun ve kriterlerin standart sapmalarının kullanılması ile gerçekleşen kriter ağırlıklandırma yöntemidir. Critic, çok sayıda kriterden oluşan karar problemlerinde, belirlenen değerlendirme kriterlerinin objektif ağırlıklarının belirlenmesi maksadı ile geliştirilen bir ağırlıklandırma yöntemidir. Bu yöntem ile kriterlerin göreceli ağırlıkları belirlenmektedir (Ayçin, 2020).

Critic Yönteminin İşlem Adımları

Critic yöntemi aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır (Bulgurcu, 2019).

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması ve Normalize Edilmesi

X karar matrisinin işleme uygun düzenlendiği adımdır. Bu karar matrisi farklı alternatiflere karşılık gelen kriter değerlerini içermektedir.

$X_{jmax} = j$. Kriterin alternatifleri arasındaki maksimum değeri

$X_{jmin} = j$. Kriterin alternatifleri arasındaki minimum değeri

$i=1,2,3,.., m$ alternatifler

$j=1,2,3,.., n$ kriterler ise;

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{min}}{x_j^{max} - x_j^{min}} \quad (1)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^{max} - x_{ij}}{x_j^{max} - x_j^{min}} \quad (2)$$

Maksimum nitelikli (fayda) kriterler için Eşitlik (1) minimum nitelikli (maliyet) kriterler için ise Eşitlik (2) kullanılarak yani; karar matrisinin

Xij elemanlarına normalizasyon işlemi uygulanarak rij değerleri elde edilir.

Adım 2: Kriterler Arası İlişki Derecesinin Belirlenmesi

Normalizasyon sonucu elde edilen rij değerleri kullanılarak Eşitlik (3) yardımıyla j kriteri ile k kriteri arasındaki korelasyon değerleri P_{jk} hesaplanır.

$$P_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=2}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (3)$$

(j,k= 1,2,3...n)

Adım 3: C_j Değerlerinin Hesaplanması

σ_j : j. Kriterin standart sapma değeri olmak üzere;

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2}{m}} \quad (4)$$

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - P_{jk}) \quad (5)$$

(j=1,2,3.....n)

Adım 4: Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

Son adımda ise her j kriterinin C_j değeri, tüm kriterlerin değerlerinin toplamına oranlanarak ağırlık değerleri hesaplanmaktadır. Tüm kriterlerin sahip oldukları bilgilerin hesabı gerçekleştirildikten sonra son adım olan bu adımda kriterlere ait nesnel ağırlıklar W_j hesaplanır.

$$W_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^n (C_k)} \quad (6)$$

(j,k=1,2,.....n)

Eşitlik 6'da de belirtildiği gibi en yüksek değerden en düşük değere kadar kriter ağırlıklarının sıralaması gerçekleştirildiğinde ortaya çıkan en yüksek ağırlığa sahip kriter daha önemli kriterdir.

3.2. Edas Yöntemi

Edas, Türkçe açılımıyla Ortalama Çözüm Uzaklığına Dayalı Değerlendirme yöntemidir. Ghorabae ve arkadaşlarının çalışmaları sonucu 2015 yılında geliştirilmiştir (Alioğulları & Tüysüz, 2020). Yöntemde alternatiflerin tercih edilebilirliğinin iki farklı seçeneğe göre değiştiği ve bunların uygulamayı yönlendirdiği görülmektedir. Bunlar; ortalama çözüme artı uzaklık ve ortalama çözüme eksi uzaklık değerleridir. Optimal çözüm için değerlendirmede artı uzaklığın en yüksek, eksi uzaklığın ise en düşük olması beklenmektedir (Kıracı & Bakır, 2019).

Edas Yönteminin İşlem Adımları

Edas yöntemi aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır (Özbek & Engür, 2018).

Adım 1: Karar verme matrisi (X) oluşturulur. Aşağıdaki Eşitlik (7) ile karar verme matrisi gösterilmiştir. Bu matriste x_{ij} ; i. seçeneğin j. ölçüte göre performansını temsil etmektedir.

$$X = [X_{ij}]_{m \times n} = \begin{cases} X_{11} & X_{12} & \cdots & X_{1n} \\ X_{21} & X_{22} & \cdots & X_{2n} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ X_{i1} & X_{i2} & \cdots & X_{in} \\ \cdots & \cdots & \cdots & \cdots \\ X_{m1} & X_{m2} & \cdots & X_{mn} \end{cases} \quad (7)$$

Adım 2: Tüm ölçütlere göre ortalama çözüm belirlenir. Bu işlem için Eşitlik (8) ve (9) kullanılır.

$$AV_j = \frac{\sum_i^m X_{ij}}{m} \quad (8)$$

$$AV = [AV_j]_{1 \times n} \quad (9)$$

Adım 3: Her bir ölçüt için Eşitlik (4) ile gösterilen ortalamadan pozitif uzaklık matrisi (PDA) ve Eşitlik (5) ile gösterilen ortalamadan negatif uzaklık matrisi (NDA) oluşturulur. Ölçütler fayda cinsinden ise PDA ve NDA matrisleri Eşitlik (10) ve (11) ile oluşturulur. Eğer ölçütler maliyet cinsinden ise bu durumda PDA ve NDA matrisleri Eşitlik (12) ve (13) ile hesaplanır.

$$PDA = [PDA_{ij}]_{m \times n} \quad (10)$$

$$NDA = [NDA_{ij}]_{m \times n} \quad (11)$$

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (X_{ij} - AV_j))}{AV_j} \quad (12)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - X_{ij}))}{AV_j} \quad (13)$$

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - X_{ij}))}{AV_j} \quad (14)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (X_{ij} - AV_j))}{AV_j} \quad (15)$$

Adım 4: Her bir seçenek için ağırlıklandırılmış toplam PDA ve NDA hesaplanır. v_j, j . ölçütün ağırlığını göstermektedir.

$$SP_i = \sum_{j=1}^n v_j PDA_{ij} \quad (16)$$

$$SN_i = \sum_{j=1}^n v_j NDA_{ij} \quad (17)$$

Adım 5: Her bir seçenek için Eşitlik (18) ve (19) kullanılarak SP ve SN değerleri normalize edilir.

$$NSP_i = \frac{SP_i}{\max_i(SP_i)} \quad (18)$$

$$NSN_i = 1 - \frac{SN_i}{\max_i(SN_i)} \quad (19)$$

Adım 6: Tüm seçenekler için Eşitlik (20) ile değerlendirme puanı (AS) hesaplanır.

$$AS_i = \frac{1}{2}(NSP_i + NSN_i) \quad (20)$$

AS_i değeri, $0 \leq AS_i$

≤ 1 koşulunu sağlamalıdır.

Adım 7: Seçenekler, değerlendirme puanına (AS puanı) göre azalan düzeyde sıralanır. İlk sıradaki seçenek en iyi seçenek olarak kabul edilir. Seçenekler, değerlendirme (AS) puanına göre azalan düzeyde sıralanır ve ilk sıradaki seçenek en iyi seçenek olarak kabul edilir.

3.3. Codas Yöntemi

Codas, Türkçe açılımıyla Birleştirilebilir Uzaklık Tabanlı Değerlendirme yöntemi olarak tanımlanmaktadır. Keshavarz Ghorabae ve arkadaşları tarafından 2016 yılında geliştirilen bu yöntemde alternatiflerin tercih edilebilirliği negatif ideal çözüm uzaklıklarına göre belirlenmektedir. Codas yönteminde alternatiflerin tercih edilmesi iki ölçü ile belirlenmektedir. Bu ölçüler öklid ve taxicab uzunluklarıdır. Öklid uzaklığı, alternatiflerin negatif yönde gelişen idealizeye olan uzaklıkla ilgili iken, taxicab uzaklığı ise normal alan ile ilgilidir (Alioğulları & Tüysüz, 2020).

Codas Yönteminin İşlem Adımları

CODAS yönteminin işlem adımları aşağıda gösterildiği gibidir (Ulutaş, 2020).

Adım 1: CODAS yöntemi, Eşitlik 20'de verilen karar matrisinin oluşturulması ile başlar. Karar matrisi, Eşitlik 2 ile kriterin tipine göre normalize edilir ve normalize karar matrisi elde edilir.

Adım 2: Normalize edilen karar matrisi ağırlıklandırılır.

$$r_{ij} = w_j \cdot x_{ij}^* \quad (21)$$

r_{ij} , i . alternatifin j . kriter altındaki normalize edilmiş ağırlıklı performans değerini göstermektedir. $w_j(0 < w_j < 1)$, j . kriterin ağırlığını gösterir ve $\sum_{j=1}^n w_j = 1$ 'dir.

Adım 3: Negatif ideal çözüm (nokta) belirlenir.

$$ns_j = [ns_j]_{1 \times n} \quad (22)$$

$$ns_j = \min r_{ij} \quad (23)$$

Adım 4: Alternatiflerin negatif-ideal çözümden Öklid ve Taksicab uzaklıkları hesaplanır.

$$E_i = \sqrt{\sum_{j=1}^n (r_{ij} - ns_j)^2} \quad (24)$$

$$T_i = \sum_{j=1}^n |r_{ij} - ns_j| \quad (25)$$

Adım 5: Göreli değerlendirme matrisi oluşturulur.

$$R_a = [h_{ik}]_{m \times m} \quad (26)$$

$$h_{ik} = (E_i - E_k) + (\psi(E_i - E_k)x(T_i - T_k)) \quad (27)$$

Burada $k \in \{1, 2, \dots, m\}$ ve ψ iki alternatifin Öklid uzaklıklarının eşitliğini tanımak için bir eşik fonksiyonunu belirtir ve şu şekilde tanımlanır:

$$\phi(x) = \begin{cases} 0, & |x| < \tau \\ 1, & |x| \geq \tau \end{cases} \quad (28)$$

Bu fonksiyonda, τ karar verici tarafından belirlenebilen eşik parametresidir. Bu parametrenin 0,01 ve 0,05 arasında bir değer olması önerilir. İki alternatifin Öklid uzaklıkları arasındaki fark τ dan az ise, bu iki alternatif Taksicab uzaklığı ile karşılaştırılır. Bu çalışmada τ değeri, 0,02 olarak alınmıştır.

Adım 6: Her bir alternatifin değerlendirme puanı hesaplanır.

$$H_i = \sum_{k=1}^m h_{ik} \quad (29)$$

Bu değerlendirme puanları, büyükten küçüğe doğru sıralanır. Alternatifler arasında en yüksek değerlendirme puanına sahip alternatif, en iyi seçimdir.

3.4. Waspas Yöntemi

Problemin çözümünde, alternatiflerin kriterler özelinde performans kriterlerini ve kriterlerin ağırlık ölçütlerini kullanmaktadır. Çözüm sonucu, alternatiflere yönelik sıralama sunulmasından oluşur. Ağırlık fonksiyonu optimize edilerek tahmin sonucunda yüksek tutarlılık hedeflenmektedir (Aytaç Adalı & Tuş Işık, 2017). Yüksek güvenilirlikli metodoloji olan WASPAS, İlk kez 2012 yılında Zavadskas ve arkadaşları tarafından alternatifleri değerlendirmek ve sıralamak için kullanılmıştır. Diğer yöntemlere nazaran daha doğru sonuçlar verme kabiliyetinde olduğu için sıklıkla kullanılmaktadır (Çakır, Akel , & Doğaner, 2018).

Waspas Yönteminin İşlem Adımları

Waspas yönteminin işlem adımları aşağıda gösterildiği gibidir (Ural, Demireli, & Güler Özçalık, 2017).

Adım 1: Öncelikle alternatifler A_i ($i=1, \dots, m$) ve K_j ($j=1, \dots, n$) kriterler belirlenir.

Adım 2: Daha sonra ÇKKV yöntemlerinden biri kullanılarak 1 tane karar verici tarafından kriter ağırlıkları belirlenir.

Adım 3: Kriter ağırlıklarının belirlenmesinin ardından başlangıç karar matrisi oluşturularak normalize edilir. Karar sürecinde dikkate alınan kriterlerden bazıları problemin yapısına göre fayda yapılı bazıları ise maliyet yapılı olabilir. Fayda yapılı kriterler, karar verici tarafından değerleri maksimize edilmek istenen kriterlerdir. Maliyet yapılı kriterler ise değerleri minimize edilmek istenen kriterlerdir. Başlangıç karar matrisinin normalize edilmesinde fayda yapılı ve maliyet yapılı kriterler için sırasıyla Eşitlik (30) ve (31) kullanılır.

$$\text{Fayda yapılı kriterler için; } \bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}} \quad (30)$$

$$\text{Maliyet yapılı kriterler için; } \bar{x}_{ij} = \frac{\min_i x_{ij}}{x_{ij}} \quad (31)$$

Bu değerler, normalize başlangıç karar matrisini oluşturur.

Adım 4: Her bir alternatif için toplam göreceli önem değeri öncelikle Ağırlıklı Toplam Modeli'ne göre hesaplanır. Eşitlik (32) kullanılarak elde edilen bu değere birinci toplam göreceli önem değeri $Q^{i(1)}$ denir.

$$Q_i^{(1)} = \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} w_j \quad (32)$$

Burada; W_i değeri SWARA yöntemi ile elde edilen kriterlere ait önem ağırlığıdır.

Adım 5: Daha sonra, her bir alternatif için toplam göreceli önem değeri Ağırlıklı Çarpım Modeli'ne göre hesaplanır. Eşitlik (33) kullanılarak elde edilen bu değere ise ikinci toplam göreceli önem değeri $Q_i^{(2)}$ denir.

$$Q_i^{(2)} = \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j} \quad (33)$$

Adım 6: Her bir alternatif için birleşik optimallik değeri hesaplanır. Eşitlik (34) kullanılarak elde edilen bu değer, Ağırlıklı Toplam Modeli ve Ağırlıklı Çarpım Modeli sonuçları dikkate alınarak hesaplanır.

$$Q_i = \lambda Q_i^{(1)} + (1 - \lambda) Q_i^{(2)} \quad (34)$$

Burada; λ = Birleşik optimallik katsayısıdır ve $\lambda \in [0,1]$.

Ağırlıklı Toplam Modeli ve Ağırlıklı Çarpım Modeli yaklaşımlarının birleşik optimallik kriterinde eşit etkiye sahip olduğu durumlarda $\lambda=0,5$ olarak alınır.

7. Adım : Her bir alternatif birleşik optimallik değeri Q_i dikkate alınarak sıralanır. En büyük Q_i değerine sahip olan alternatif en iyi alternatiftir ve birinci sırada yer alır.

4. Uygulama

Çalışmanın uygulama kısmında, 2002-2022 yıllarını kapsayacak şekilde Türkiye makroekonomik göstergelerinin analizi gerçekleştirilmiştir. Bütünleşik ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışmada, alternatif olarak verileri toplanan 2002-2022 yılları uygulama örneklemini oluşturmaktadır. Çalışmanın bu kısmında kullanılan makroekonomik kriterlere ilişkin veriler TÜİK'in veri tabanından elde edilmiştir.

4.1 CRITIC Yöntemi ile Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

Bu bölümde karar probleminin çözümü için ihtiyaç duyulan ağırlıklandırma işlemi CRITIC yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Türkiye ekonomisinin 2002-2022 yılları içerisinde belirlenmiş olan makroekonomik kriterler için oluşturulan karar matrisi Tablo 1'de verilmiştir. Karar matrisi, 2002-2022 yılları (alternatif) ve 6 göstergeden oluşmaktadır. Diğer yandan kriter özellikleri ele alındığında K1, K5 ve K6 kriterlerinin fayda özellikli kriter olduğu, diğer kriterlerin ise maliyet özellikli olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Başlangıç Karar Matrisi

Göstergelere İlişkin Veriler						
Kriterler	Büyüme (K1)	İşsizlik (K2)	TÜFE (K3)	ÜFE (K4)	Tüketici Güven Endeksi (K5)	Sanayi Üretim Endeksi (K6)
<i>Kriter Yönü</i>	Max	Min	Min	Min	Max	Max
Alternatifler						
2002	6,4	10,3	29,7	30,1	127,4	9,0
2003	5,8	10,5	18,4	19,9	123,9	8,9
2004	9,8	10,8	9,3	2,7	100,7	9,2
2005	6,9	10,6	7,7	2,7	96,2	14,5
2006	5,0	10,2	9,7	11,6	96,1	7,5
2007	5,0	10,3	8,4	5,9	93,9	8,6
2008	0,8	11,0	10,1	8,1	69,9	-0,6
2009	-4,8	14,0	6,5	5,9	83,1	-10,7
2010	8,4	11,9	6,4	8,9	90,9	13,7
2011	11,2	9,8	10,5	13,3	92,0	15,0
2012	4,8	9,2	6,2	2,5	92,2	4,3
2013	8,5	9,7	7,4	7,0	86,7	7,1
2014	4,9	9,9	8,2	6,4	67,7	5,9
2015	6,1	10,3	8,8	5,7	73,6	5,7
2016	3,3	10,9	8,5	9,9	63,4	3,6
2017	7,5	10,9	11,9	15,5	65,1	8,9
2018	3,0	11,0	20,3	33,6	58,2	1,9
2019	0,9	13,4	11,8	7,4	58,8	-0,6
2020	1,8	13,1	14,6	25,2	86,4	1,5
2021	11,1	11,3	36,1	79,9	68,9	19,6
2022	5,6	10,4	64,3	97,7	75,6	6,0

Karar matrisi oluşturulduktan sonra formüller kullanılarak normalize edilmiş karar matrisi hesaplanmış ve elde edilen matris Tablo 2’de verilmiştir. Bu işlemi daha ayrıntılı bir şekilde açıklamak gerekirse, öncelikle her kriter için belirlenen maksimum ve minimum değerlerin tanımlandığı ve ardından alternatif değerlerin bu sınırlar içinde nasıl değerlendirildiğine dair bir eşitlik uygulandığı ifade edilebilir.

Tablo 2. Normalize Karar Matrisi

Normalize Karar Matrisi						
Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6
<i>Kriter Yönü</i>	Max	Min	Min	Min	Max	Max
Alternatifler						
2002	6,7	4,1	57,6	95,0	126,6	9,4
2003	6,1	4,1	57,8	95,1	123,1	9,3
2004	10,1	4,0	58,0	95,2	99,9	9,6
2005	7,2	4,0	58,0	95,2	95,4	14,8
2006	5,3	4,1	58,0	95,2	95,2	7,8
2007	5,3	4,1	58,0	95,2	93,0	8,9
2008	1,1	4,0	58,0	95,2	69,1	-0,3
2009	-4,5	3,8	58,0	95,2	82,3	-10,3
2010	8,7	4,0	58,0	95,2	90,1	14,1
2011	11,5	4,1	57,9	95,1	91,2	15,4
2012	5,1	4,1	58,0	95,2	91,4	4,6
2013	8,8	4,1	58,0	95,2	85,9	7,5
2014	5,2	4,1	58,0	95,2	66,9	6,3
2015	6,4	4,1	58,0	95,2	72,7	6,1
2016	3,6	4,0	58,0	95,2	62,6	4,0
2017	7,8	4,0	57,9	95,1	64,3	9,2
2018	3,3	4,0	57,8	94,9	57,4	2,2
2019	1,2	3,8	57,9	95,2	58,0	-0,3
2020	2,1	3,9	57,9	95,0	85,6	1,9
2021	11,4	4,0	57,5	94,5	68,1	19,9
2022	5,9	4,1	57,1	94,3	74,8	6,4

Normalizasyon işleminden sonra kriterler arasındaki ilişkiyi değerlendirmek amacıyla korelasyon analizi kullanılmıştır. Bu analiz, verilerin normal dağılıma uygunluğuna bağlı olarak Pearson veya Spearman korelasyon katsayıları şeklinde gerçekleştirilebilir. Örnek olarak, uygulamaya ait Spearman sıra korelasyonu katsayıları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Kriterler Arası Korelasyon Katsayıları

İlişki Katsayısı Matrisi						
Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6
K1	1,000	0,608	-0,158	-0,204	0,259	0,931
K2	0,608	1,000	-0,058	0,002	0,265	0,516
K3	-0,158	-0,058	1,000	0,955	0,014	-0,179
K4	-0,204	0,002	0,955	1,000	0,141	-0,249
K5	0,259	0,265	0,014	0,141	1,000	0,291
K6	0,931	0,516	-0,179	-0,249	0,291	1,000

Kriterlerin korelasyon katsayısı hesaplandıktan sonra yöntemde verilen eşitlikler yardımı ile kriterlerin standart sapma değerleri, toplam bilgi değerleri ve kriter ağırlıkları hesaplanmıştır.

Tablo 4. Standart Sapma, Toplam Bilgi Değerleri ve Kriter Ağırlıkları

	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Stan. Sapma	1,792	0,016	0,135	0,112	15,158	2,458
Top. Bil. Değ	6,385	0,059	0,598	0,488	61,088	9,072
Ağırlıklar (w _j)	0,082	0,001	0,008	0,006	0,786	0,117

Kriter ağırlıkları değerlendirildiğinde, en yüksek puanı K5 (Tüketici Güven Endeksi) kriterinin elde ettiği, bunu sırasıyla K6 (Sanayi Üretim Endeksi), K1 (Büyüme), K3 (Tüketici Fiyat Endeksi), K4 (Üretici Fiyat Endeksi) ve K2 (İşsizlik) kriterlerinin takip ettiği görülmektedir.

4.2 EDAS Yöntemi Uygulaması

Türkiye'nin 2002-2022 dönemindeki makroekonomik performansını değerlendirmek için EDAS yöntemi uygulanmıştır. CRITIC yönteminde öncelikle karar matrisi oluşturulur; bu matris CRITIC yöntemi için kullanılan aynı matristir. Aynı zamanda yöntemde belirtilen eşitlikler aracılığıyla [AV_j]_{1xm} formatında ortalama değerler matrisi oluşturulur. Tablo 5'te gösterildiği şekilde karar matrisinin bir parçası olarak yer almaktadır.

Tablo 5. Karar Matrisi

Kriterler	Göstergelere İlişkin Veriler					
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Alternatifler /Kriter Yönü	Max	Min	Min	Min	Max	Max
2002	6,4	10,3	29,7	30,1	127,4	9,0
2003	5,8	10,5	18,4	19,9	123,9	8,9
2004	9,8	10,8	9,3	2,7	100,7	9,2
2005	6,9	10,6	7,7	2,7	96,2	14,5
2006	5,0	10,2	9,7	11,6	96,1	7,5
2007	5,0	10,3	8,4	5,9	93,9	8,6
2008	0,8	11,0	10,1	8,1	69,9	-0,6
2009	-4,8	14,0	6,5	5,9	83,1	-10,7
2010	8,4	11,9	6,4	8,9	90,9	13,7
2011	11,2	9,8	10,5	13,3	92,0	15,0
2012	4,8	9,2	6,2	2,5	92,2	4,3
2013	8,5	9,7	7,4	7,0	86,7	7,1
2014	4,9	9,9	8,2	6,4	67,7	5,9
2015	6,1	10,3	8,8	5,7	73,6	5,7
2016	3,3	10,9	8,5	9,9	63,4	3,6
2017	7,5	10,9	11,9	15,5	65,1	8,9
2018	3,0	11,0	20,3	33,6	58,2	1,9
2019	0,9	13,4	11,8	7,4	58,8	-0,6
2020	1,8	13,1	14,6	25,2	86,4	1,5
2021	11,1	11,3	36,1	79,9	68,9	19,6
2022	5,6	10,4	64,3	97,7	75,6	6,0
AVERAGE	5,3	10,9	15,0	19,0	84,3	6,6

Karar matrisinin hazırlanmasının ardından, ortalama değerden pozitif ve negatif uzaklık matrisleri oluşturulmuştur. Karar probleminde fayda ve maliyet özelliklerine sahip kriterler olduğundan dolayı bu matrislerin oluşturulmasında fayda-maliyet özelliğine dayalı olarak eşitlikler aracılığıyla hesaplama yapılmıştır. Ortalamadan pozitif ve negatif uzaklık matrislerine ilişkin ayrıntılar Tablo 6 ve 7'de sunulmuştur.

Tablo 6. Ortalama Pozitif Uzaklık Matrisi

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Alternatifler /Kriter Yönü	Max	Min	Min	Min	Max	Max
2002	0,200	0,081	0,000	0,000	0,511	0,365
2003	0,088	0,071	0,000	0,000	0,470	0,350
2004	0,838	0,090	0,378	0,860	0,194	0,394
2005	0,294	0,109	0,485	0,858	0,141	1,188
2006	0,000	0,156	0,356	0,392	0,139	0,132
2007	0,000	0,137	0,440	0,688	0,114	0,293
2008	0,000	0,000	0,329	0,574	0,000	0,000
2009	0,000	0,000	0,564	0,688	0,000	0,000
2010	0,575	0,000	0,573	0,534	0,078	1,072
2011	1,100	0,081	0,303	0,300	0,091	1,275
2012	0,000	0,137	0,589	0,871	0,093	0,000
2013	0,594	0,090	0,506	0,634	0,028	0,074
2014	0,000	0,071	0,455	0,666	0,000	0,000
2015	0,144	0,034	0,412	0,700	0,000	0,000
2016	0,000	0,000	0,431	0,478	0,000	0,000
2017	0,406	0,000	0,204	0,187	0,000	0,340
2018	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
2019	0,000	0,000	0,210	0,613	0,000	0,000
2020	0,000	0,000	0,026	0,000	0,025	0,000
2021	1,081	0,000	0,000	0,000	0,000	1,961
2022	0,050	0,025	0,000	0,000	0,000	0,000

Tablo 6'da görülen (PDA_{ij}) değerlerinin elde edilmesinde kriterlerin elde edilmesinde kriterlerin fayda ve maliyet özelliğine göre sırasıyla eşitlik (..) ve eşitlik (..) kullanılmıştır. 2002 ve 2004 yıllarından örnek vermek gerekirse;

$$PDA_{2002K1} = \frac{\max(0, (X_{ij} - AV_j))}{AV_j} = \frac{\max(0, (6,4 - 5,3))}{5,3} = 0,2$$

$$PDA_{2004K2} = \frac{\max(0, (AV_j - X_{ij}))}{AV_j} = \frac{\max(0, (10,9 - 10,8))}{10,9} = 0,09$$

Tablo 7. Ortalama Negatif Uzaklık Matrisi

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Alternatifler/Kriter Yönü	Max	Min	Min	Min	Max	Max
2002	0,000	0,000	0,982	0,580	0,000	0,000
2003	0,000	0,000	0,225	0,045	0,000	0,000
2004	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
2005	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
2006	0,062	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
2007	0,062	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
2008	0,850	0,032	0,000	0,000	0,171	1,095
2009	1,900	0,313	0,000	0,000	0,014	2,616
2010	0,000	0,116	0,000	0,000	0,000	0,000
2011	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
2012	0,100	0,000	0,000	0,000	0,000	0,356
2013	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
2014	0,081	0,000	0,000	0,000	0,197	0,108
2015	0,000	0,000	0,000	0,000	0,127	0,137
2016	0,381	0,022	0,000	0,000	0,248	0,456
2017	0,000	0,022	0,000	0,000	0,228	0,000
2018	0,438	0,032	0,355	0,767	0,310	0,716
2019	0,831	0,257	0,000	0,000	0,303	1,093
2020	0,663	0,229	0,000	0,321	0,000	0,773
2021	0,000	0,060	1,408	3,197	0,183	0,000
2022	0,000	0,000	3,289	4,133	0,103	0,093

Tablo 6'da (NDA_i) matrisi yer almaktadır. Ortalamadan pozitif ve negatif uzaklık matrislerinin hesaplanmasının ardından, ağırlıklı toplam pozitif (SP_i) ve negatif uzaklıklar (SN_i) hesaplanır. Bu çalışmada CRITIC yöntemi ile elde edilen kriter ağırlıkları kullanılmıştır. Ağırlıklı toplam uzaklıkların hesaplanmasının ardından, normalizasyon yapılır. (SP_i) ve (SN_i) değerleri, normalize edilir ve ardından (NSP_i) ve (NSN_i) değerlerine ulaşılır. Son aşamada, alternatiflerin performansını yansıtan değerlendirme puanları hesaplanır. Bu işlem, eşitlik (18) kullanılarak gerçekleştirilir ve (NSP_i) ve (NSN_i) değerlerinin toplamının yarısı, ilgili kriterin değerlendirme puanını (AS_i) oluşturur. En yüksek (AS_i) değerine sahip alternatif, optimal olarak kabul edilir. Bu işlemlere ilişkin sonuçlar Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. SP, SN NSP, NSN VE AS Değerleri

	SPi	SNi	NSPi	NSNi	ASi	RANK
2002	0,4610	0,0112	1,0000	0,9763	0,9882	1
2003	0,4175	0,0020	0,9056	0,9957	0,9506	2
2004	0,2760	0,0000	0,5986	1,0000	0,7993	5
2005	0,2828	0,0000	0,6135	1,0000	0,8068	4
2006	0,1301	0,0051	0,2823	0,9891	0,6357	9
2007	0,1313	0,0051	0,2847	0,9891	0,6369	8
2008	0,0061	0,3322	0,0133	0,2979	0,1556	18
2009	0,0087	0,4732	0,0188	0,0000	0,0094	21
2010	0,2415	0,0001	0,5239	0,9998	0,7619	6
2011	0,3152	0,0000	0,6837	1,0000	0,8419	3
2012	0,0836	0,0497	0,1814	0,8949	0,5381	11
2013	0,0876	0,0000	0,1900	1,0000	0,5950	10
2014	0,0077	0,1743	0,0168	0,6316	0,3242	16
2015	0,0194	0,1162	0,0421	0,7545	0,3983	12
2016	0,0063	0,2796	0,0137	0,4090	0,2114	17
2017	0,0758	0,1792	0,1644	0,6212	0,3928	13
2018	0,0000	0,3706	0,0000	0,2167	0,1083	19
2019	0,0055	0,4341	0,0119	0,0826	0,0472	20
2020	0,0196	0,1470	0,0426	0,6894	0,3660	14
2021	0,3179	0,1747	0,6895	0,6307	0,6601	7
2022	0,0041	0,1435	0,0090	0,6968	0,3529	15

Burada en yüksek değerlendirme puanına sahip olan alternatif 2002 yılı olarak bulunmuştur. En düşük seçim alternatifi ise 21 numaralı sıra ile 2009 yılı olduğu görülmüştür.

5.3. CODAS Yöntemi Uygulaması

Tablo 9'da CODAS yönteminin başlangıç karar matrisi normalize haline getirilerek normalleştirilmiş karar matrisi elde edilmiştir.

Tablo 9. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Alternatifler/Kriter Yönü	Max	Min	Min	Min	Max	Max
2002	0,047	0,001	0,002	0,001	0,786	0,054
2003	0,043	0,001	0,003	0,001	0,765	0,053
2004	0,072	0,001	0,005	0,006	0,621	0,055
2005	0,051	0,001	0,006	0,006	0,594	0,086
2006	0,037	0,001	0,005	0,001	0,593	0,045
2007	0,037	0,001	0,006	0,003	0,579	0,051
2008	0,006	0,001	0,005	0,002	0,431	-0,004
2009	-0,035	0,000	0,007	0,003	0,513	-0,064
2010	0,062	0,001	0,007	0,002	0,561	0,082
2011	0,082	0,001	0,005	0,001	0,568	0,090
2012	0,035	0,001	0,008	0,006	0,569	0,025
2013	0,062	0,001	0,006	0,002	0,535	0,042
2014	0,036	0,001	0,006	0,002	0,418	0,035
2015	0,045	0,001	0,005	0,003	0,454	0,034
2016	0,024	0,001	0,006	0,002	0,391	0,021
2017	0,055	0,001	0,004	0,001	0,402	0,053
2018	0,022	0,001	0,002	0,000	0,359	0,011
2019	0,007	0,001	0,004	0,002	0,363	-0,004
2020	0,013	0,001	0,003	0,001	0,533	0,009
2021	0,081	0,001	0,001	0,000	0,425	0,117
2022	0,041	0,001	0,001	0,000	0,467	0,036

Tablo 10'da normalleştirilmiş karar matrisinden hareketle ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi elde edilmiştir. Öklidyen ve Taxicab uzaklık değerleri, bir sonraki aşamada görelî değerlendirme matrisinde kullanılmıştır, bu matrisin oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır.

Tablo 10. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	Ei	Ti
Alternatifler/Kriter Yönü	Max	Min	Min	Min	Max	Max	ÖKLİD	TAXİCAB
2002	0,047	0,001	0,002	0,001	0,786	0,054	0,451	0,628
2003	0,043	0,001	0,003	0,001	0,765	0,053	0,429	0,603
2004	0,072	0,001	0,005	0,006	0,621	0,055	0,307	0,498
2005	0,051	0,001	0,006	0,006	0,594	0,086	0,291	0,482
2006	0,037	0,001	0,005	0,001	0,593	0,045	0,267	0,419
2007	0,037	0,001	0,006	0,003	0,579	0,051	0,259	0,414
2008	0,006	0,001	0,005	0,002	0,431	-0,004	0,103	0,179
2009	-0,035	0,000	0,007	0,003	0,513	-0,064	0,154	0,163
2010	0,062	0,001	0,007	0,002	0,561	0,082	0,267	0,452
2011	0,082	0,001	0,005	0,001	0,568	0,090	0,284	0,484
2012	0,035	0,001	0,008	0,006	0,569	0,025	0,239	0,383
2013	0,062	0,001	0,006	0,002	0,535	0,042	0,227	0,387
2014	0,036	0,001	0,006	0,002	0,418	0,035	0,135	0,236
2015	0,045	0,001	0,005	0,003	0,454	0,034	0,158	0,280
2016	0,024	0,001	0,006	0,002	0,391	0,021	0,109	0,183
2017	0,055	0,001	0,004	0,001	0,402	0,053	0,153	0,254
2018	0,022	0,001	0,002	0,000	0,359	0,011	0,094	0,134
2019	0,007	0,001	0,004	0,002	0,363	-0,004	0,073	0,111
2020	0,013	0,001	0,003	0,001	0,533	0,009	0,195	0,298
2021	0,081	0,001	0,001	0,000	0,425	0,117	0,225	0,364
2022	0,041	0,001	0,001	0,000	0,467	0,036	0,165	0,283

Tablo 11’de yer alan bu matris görelî değerlendirme matrisidir. Hi değerlendirme puanları ise ilgili denklem yardımıyla bulunmuştur. Burada en yüksek puanı alan alternatif 2002 yılıdır. En düşük puanı alan alternatif ise 21 numaralı sıra ile 2019 yılı olarak elde edilmiştir.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	HI	RANK
2002	0.000	0.047	0.227	0.306	0.392	0.406	0.797	0.762	0.359	0.310	0.457	0.464	0.707	0.641	0.787	0.672	0.850	0.895	0.586	0.490	0.630	10.832	1
2003	-0.047	0.000	0.273	0.259	0.345	0.359	0.751	0.716	0.313	0.264	0.411	0.417	0.661	0.594	0.740	0.625	0.804	0.848	0.539	0.444	0.584	9.855	2
2004	-0.273	-0.227	0.000	0.016	0.119	0.133	0.524	0.489	0.086	0.037	0.184	0.191	0.434	0.367	0.514	0.398	0.577	0.621	0.313	0.217	0.357	5.076	3
2005	-0.306	-0.259	-0.016	0.000	0.086	0.100	0.491	0.456	0.054	0.007	0.151	0.158	0.401	0.335	0.481	0.368	0.544	0.589	0.280	0.184	0.325	4.428	4
2006	-0.392	-0.345	-0.119	-0.086	0.000	0.009	0.405	0.370	0.000	-0.017	0.065	0.072	0.315	0.249	0.395	0.280	0.458	0.503	0.194	0.098	0.238	2.693	7
2007	-0.406	-0.359	-0.133	-0.100	-0.009	0.000	0.391	0.357	-0.008	-0.096	0.020	0.058	0.302	0.255	0.381	0.266	0.445	0.489	0.180	0.084	0.225	2.322	8
2008	-0.797	-0.751	-0.524	-0.491	-0.405	-0.391	0.000	-0.035	-0.238	-0.487	-0.340	-0.333	-0.090	-0.156	-0.006	-0.125	0.008	0.097	-0.211	-0.307	-0.167	-5.950	17
2009	-0.762	-0.716	-0.489	-0.456	-0.370	-0.357	0.035	0.000	-0.403	-0.452	-0.305	-0.298	0.019	-0.004	0.025	0.000	0.088	0.132	-0.176	-0.272	-0.011	-4.775	17
2010	-0.359	-0.313	-0.086	-0.054	0.000	0.008	0.438	0.403	0.000	-0.017	0.098	0.104	0.348	0.281	0.428	0.312	0.491	0.535	0.227	0.131	0.271	3.245	6
2011	-0.310	-0.264	-0.037	-0.007	0.017	0.096	0.487	0.452	0.017	0.000	0.147	0.154	0.397	0.331	0.477	0.362	0.540	0.585	0.276	0.180	0.320	4.221	5
2012	-0.457	-0.411	-0.184	-0.151	-0.065	-0.020	0.340	0.305	-0.098	-0.147	0.000	0.011	0.250	0.183	0.330	0.214	0.393	0.437	0.129	0.014	0.173	1.246	9
2013	-0.464	-0.417	-0.191	-0.158	-0.072	-0.058	0.333	0.298	-0.104	-0.154	-0.011	0.000	0.243	0.177	0.323	0.208	0.386	0.431	0.122	0.003	0.167	1.062	10
2014	-0.707	-0.661	-0.434	-0.401	-0.315	-0.302	0.090	-0.019	-0.348	-0.397	-0.250	-0.243	0.000	-0.067	0.080	-0.018	0.143	0.187	-0.121	-0.217	-0.077	-4.078	16
2015	-0.641	-0.594	-0.367	-0.335	-0.249	-0.235	0.156	0.004	-0.281	-0.331	-0.183	-0.177	0.067	0.000	0.146	0.005	0.210	0.254	-0.035	-0.151	-0.007	-2.785	14
2016	-0.787	-0.740	-0.514	-0.481	-0.395	-0.381	0.006	-0.025	-0.428	-0.477	-0.330	-0.323	-0.080	-0.146	0.000	-0.115	0.015	0.108	-0.201	-0.297	-0.157	-5.747	18
2017	-0.672	-0.625	-0.398	-0.366	-0.280	-0.266	0.125	0.000	-0.312	-0.362	-0.214	-0.208	0.018	-0.005	0.115	0.000	0.179	0.223	-0.086	-0.182	-0.012	-3.327	15
2018	-0.850	-0.804	-0.577	-0.544	-0.458	-0.445	-0.008	-0.088	-0.491	-0.540	-0.393	-0.386	-0.143	-0.210	-0.015	-0.179	0.000	0.044	-0.264	-0.360	-0.220	-6.931	20
2019	-0.895	-0.848	-0.621	-0.589	-0.503	-0.489	-0.097	-0.132	-0.535	-0.585	-0.437	-0.431	-0.187	-0.254	-0.108	-0.223	-0.044	0.000	-0.309	-0.405	-0.264	-7.956	21
2020	-0.586	-0.539	-0.313	-0.280	-0.194	-0.180	0.211	0.176	-0.227	-0.276	-0.129	-0.122	0.121	0.055	0.201	0.086	0.264	0.309	0.000	-0.096	0.044	-1.474	12
2021	-0.490	-0.444	-0.217	-0.184	-0.098	-0.084	0.307	0.272	-0.131	-0.180	-0.014	-0.003	0.217	0.151	0.297	0.182	0.360	0.405	0.096	0.000	0.140	0.582	11
2022	-0.630	-0.584	-0.357	-0.325	-0.238	-0.225	0.167	0.011	-0.271	-0.320	-0.173	-0.167	0.077	0.007	0.157	0.012	0.220	0.264	-0.044	-0.140	0.000	-2.561	13

Tablo 11. Görelî Değerlendirme Matrisinin Oluşturulması

5.4. WASPAS Yöntemi Uygulaması

WASPAS yönteminde karar matrisindeki negatif değerlerin varlığı nedeniyle, Z-skor yöntemi kullanılarak bir matris düzeltme işlemi gerçekleştirilmiştir. Tablo 12’de düzeltilmiş karar matrisi değerleri ve Tablo 13’te normalize edilmiş karar matrisi yer almaktadır.

Tablo 12. Düzeltilmiş Karar Matrisi

Kriterler	Göstergelere İlişkin Veriler					
	K1	K2	K3	K4	K5	K6
Alternatifler /Kriter Yönü	Max	Min	Min	Min	Max	Max
2002	3,1	9,8	29,7	30,1	127,4	3,1
2003	2,9	9,9	18,4	19,9	123,9	3,1
2004	4,0	9,7	9,3	2,7	100,7	3,1
2005	3,2	9,5	7,7	2,7	96,2	4,0
2006	2,7	9,0	9,7	11,6	96,1	2,9
2007	2,7	9,2	8,4	5,9	93,9	3,0
2008	1,5	11,0	10,1	8,1	69,9	1,6
2009	0,0	14,0	6,5	5,9	83,1	0,0
2010	3,6	11,9	6,4	8,9	90,9	3,8
2011	4,4	9,8	10,5	13,3	92,0	4,1
2012	2,6	9,2	6,2	2,5	92,2	2,4
2013	3,6	9,7	7,4	7,0	86,7	2,8
2014	2,7	9,9	8,2	6,4	67,7	2,6
2015	3,0	10,3	8,8	5,7	73,6	2,6
2016	2,2	10,9	8,5	9,9	63,4	2,3
2017	3,4	10,9	11,9	15,5	65,1	3,1
2018	2,1	11,0	20,3	33,6	58,2	2,0
2019	1,6	13,4	11,8	7,4	58,8	1,6
2020	1,8	13,1	14,6	25,2	86,4	1,9
2021	4,3	11,3	36,1	79,9	68,9	4,8
2022	2,8	10,4	64,3	97,7	75,6	2,6

Tablo 13. Normalize Karar Matrisi

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6
	Max	Min	Min	Min	Max	Max
2002	0,700	0,918	0,207	0,081	1,000	0,652
2003	0,663	0,909	0,336	0,123	0,973	0,648
2004	0,913	0,928	0,661	0,921	0,790	0,658
2005	0,732	0,947	0,798	0,907	0,755	0,831
2006	0,613	1,000	0,638	0,212	0,754	0,601
2007	0,613	0,978	0,734	0,412	0,737	0,636
2008	0,351	0,818	0,612	0,302	0,549	0,333
2009	0,001	0,643	0,943	0,413	0,652	0,002
2010	0,825	0,756	0,963	0,276	0,713	0,806
2011	1,000	0,918	0,589	0,184	0,722	0,850
2012	0,600	0,978	1,000	1,000	0,724	0,495
2013	0,831	0,928	0,832	0,352	0,680	0,588
2014	0,607	0,909	0,754	0,385	0,531	0,549
2015	0,682	0,874	0,699	0,429	0,578	0,542
2016	0,507	0,826	0,722	0,246	0,498	0,473
2017	0,769	0,826	0,517	0,158	0,511	0,646
2018	0,488	0,818	0,303	0,073	0,457	0,416
2019	0,357	0,672	0,520	0,333	0,462	0,334
2020	0,413	0,687	0,422	0,097	0,678	0,403
2021	0,994	0,796	0,171	0,031	0,541	1,000
2022	0,650	0,865	0,096	0,025	0,593	0,552

Sonraki aşamada, ağırlıklı toplam yöntemine (WSM) dayalı i. alternatifin toplam nispi önemi ve ağırlıklı ürün yöntemine (WPM) dayalı i. alternatifin toplam nispi önemi hesaplanmıştır. Sonuçlar Tablo 14’te gösterilmiştir. Tablo 15 incelendiğinde 2002 yılının en yüksek skoru aldığı gözlemlenmiştir. En düşük skoru ise 21 numaralı sıra ile 2009

yılıının aldığı belirlenmiştir.

Tablo 14. WSM ve WPM Değerleri

	WSM	WPM
2002	0,921	0,896
2003	0,898	0,878
2004	0,785	0,783
2005	0,764	0,763
2006	0,720	0,714
2007	0,712	0,710
2008	0,505	0,496
2009	0,520	0,182
2010	0,733	0,730
2011	0,757	0,749
2012	0,690	0,684
2013	0,682	0,679
2014	0,541	0,540
2015	0,582	0,581
2016	0,496	0,495
2017	0,547	0,540
2018	0,451	0,448
2019	0,437	0,434
2020	0,617	0,601
2021	0,628	0,597
2022	0,586	0,573

Tablo 15. Nihai Sıralama

	PERF	RANK
2002	0,908	1
2003	0,888	2
2004	0,784	3
2005	0,763	4
2006	0,717	7
2007	0,711	8
2008	0,501	17
2009	0,351	21
2010	0,732	6
2011	0,753	5
2012	0,687	9
2013	0,680	10
2014	0,541	16
2015	0,582	13
2016	0,495	18
2017	0,544	15
2018	0,450	19
2019	0,436	20
2020	0,609	12
2021	0,613	11
2022	0,580	14

5.5 EDAS-CODAS-WASPAS Yöntem Sıralamaları

Her üç yöntemde yapılan analiz sonuçlarına göre; CRITIC tabanlı EDAS, CODAS ve WASPAS yöntemlerinde ilk seçim kriteri olarak 2002 yılı alternatifi seçilmiştir. Son seçim olarak ise EDAS ve WASPAS sonuçlarının aynı ve 2009 yılı olduğu gözlemlenmiştir. CODAS yönteminde ise son seçimin 2019 yılı olduğu görülmektedir.

Tablo 15. EDAS-CODAS-WASPAS Sıralamaları

YILLAR/YÖNTEMLER	EDAS	CODAS	WASPAS
2002	1	1	1
2003	2	2	2
2004	5	3	3
2005	4	4	4
2006	9	7	7
2007	8	8	8
2008	18	19	17
2009	21	17	21
2010	6	6	6
2011	3	5	5
2012	11	9	9
2013	10	10	10
2014	16	16	16
2015	12	14	13
2016	17	18	18
2017	13	15	15
2018	19	20	19
2019	20	21	20
2020	14	12	12
2021	7	11	11
2022	15	13	14

6. Sonuç ve Değerlendirme

Ülkelerin makroekonomik performanslarını daha bütüncül ve anlaşılabilir bir şekilde takip edebilme, politika yapıcıların karar alma süreçlerinde daha etkili olabilme gerekliliği önemlidir. Ekonomik büyüme, cari açık, enflasyon oranı gibi birçok değişken, ülkelerin makroekonomik performansları hakkında önemli bilgiler sunsa da bu değişkenler tek başlarına yetersiz olabilmektedir. Bu problemi çözmek için ÇKKV yöntemleri, tüm bu değişkenleri etki düzeylerine (ağırlıklarına) göre tek bir çerçeve altında toplama imkânı sunmaktadır. Bu yöntemler, ülkeler arasında makroekonomik performans karşılaştırmalarını kolaylaştırmakla kalmayıp aynı zamanda bir ülkenin yıllar içindeki makroekonomik performansının izlenmesine de olanak sağlamıştır.

Bu araştırma, Türkiye'nin 2002-2022 dönemindeki yıllık makroekonomik performansını EDAS-CODAS-WASPAS gibi ÇKKV yöntemleri kullanarak sıralamayı hedeflemektedir. Ekonomik büyüme, işsizlik, TÜFE, ÜFE, tüketici güven endeksi ve sanayi üretim endeksi gibi ekonomik göstergeler makroekonomik performansın ölçümünde temel kriterler olarak kabul edilmiştir. Bu kriterlerin ağırlıkları CRITIC yöntemi ile hesaplanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; Türkiye'nin makroekonomik açıdan en iyi performans sergilediği yıl, EDAS-CODAS-WASPAS yöntemlerine göre 2002 yılı olarak belirlenmiştir. Aynı şekilde, dönemsel olarak performansı değerlendirdiğimizde, her üç yöntemde de en iyi dönemin 2002-2005 dönemi olduğu ve bu konuda tutarlı sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür. En düşük performansın ise EDAS ve WASPAS yöntemlerine göre 2009 yılında, CODAS yöntemine göre ise 2019 yılında gözlemlendiği görülmüştür. Bu nedenle, CODAS yöntemi diğer yöntemlerden farklı sonuçlar vermektedir. Ancak dönemsel olarak performans incelendiğinde, her üç yöntemin de en kötü dönem olarak 2008-2009 ve 2018-2019 dönemini belirlediği ve bu konuda tutarlı sonuçlar elde edildiği gözlemlenmiştir. Elde edilen sonuçlar farklı yaklaşımların, değişkenlere verdikleri farklı ağırlık oranlarından kaynaklandığını ve üç yöntemin de büyük ölçüde birbirlerini desteklediğini göstermektedir.

Çalışmada; Türkiye ekonomisinin makroekonomik performansı hakkında şu tespitlerde bulunulabilir: İlk olarak, incelediğimiz dönemde Türkiye ekonomisi için en zorlu yıllar 2008-2009 olarak belirlenmiştir. Bu dönemdeki küresel ekonomik kriz, Türkiye ekonomisini ciddi şekilde etkilemiştir. İkincisi, bu kriz öncesinde Türkiye'nin makroekonomik performansında bir düşüş eğilimi gözlenmektedir. Bu küresel ekonomik kriz mevcut olumsuz trendi daha da kötüleştirmiştir. Üçüncüsü, 2010 yılından itibaren performansta bazı iyileşmeler görülse de sürekli bir yükselme trendi gözlenmemiştir. Başka bir deyişle, belirgin bir performans artışının sürdürülebilir olduğunu söylemek mümkün değildir.

Ayrıca 2011'den sonra makroekonomik performansta sürekli dalgalanmalar yaşandığı görülmüştür. Bu durum, ekonomik istikrarsızlık işareti olarak yorumlanabilir. Diğer taraftan ekonomik açıdan düşük performansın görüldüğü bir diğer dönem olan 2018-2020 döneminde büyüme oranında önemli düşüşler yaşandığı, işsizlik ve enflasyon oranlarının çift haneli rakamlara ulaştığı gözlemlenmektedir. Türkiye ekonomisi, 2018 yılında yaşanan finansal krizden tam olarak toparlanamamışken 2019 yılının Aralık ayında Çin'de başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi ile karşı karşıya kalmıştır. 2020 yılında küresel çapta etkili olan bu pandemi Türkiye ekonomisinin yanı sıra diğer ülkelerin ekonomik durumunu da olumsuz etkilemiştir. Pandemi nedeniyle ekonomik kayıpları telafi etmek amacıyla çeşitli önlemler alınmış ancak bu önlemler ülke ekonomisini daha fazla zorlamıştır. Salgın sırasındaki kısıtlamalar birçok sektörde üretimi azaltmış veya durdurmuştur. Bu durum ise işsizlik oranlarını artırmış, enflasyon oranlarını yükseltmiş ve faiz oranlarını rekor seviyelere çıkarmıştır. İhracat miktarında artışlar yaşansa da yüksek ithalat, dış ticaret dengesini olumsuz etkilemiştir. Özetle; kriterler ve makroekonomik performans analizi 2010-2020 döneminde Türkiye'nin tatmin edici bir performans sergilemediğini göstermektedir.

Kaynakça

- Acemoğlu, D., & Ucer, M. (2015). The Ups and Downs of Turkish Growth, 2002-2015. *National Bureau of Economic Research*, 21(6), 4-27. doi:10.3386/w21608
- Akat, S. A., & Yazgan, E. (2013). Observations on Turkey's recent economic performans. *Atlantic Economic Journal*, 41(1), 1-27. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/315997> adresinden alındı
- Akdeve, E., & Karagöl, E. T. (2013). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Teşvikler Ve Ülke Uygulamaları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(37), 335-347. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/55899> adresinden alındı
- Alioğulları, E., & Tüysüz, F. (2020). Edas ve Codas Yöntemiyle İstanbul İlinin Dış Ticaret Kapasitesinin İncelenmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 240-248.
- Ayçin, E. (2020). Personel Seçim Sürecinde CRITIC ve MAIRCA Yöntemlerinin Kullanılması. *DergiPark*, 1(1), 1-12.
- Benlialper, A., Cömert, H., & Düzçay, G. (2015). 2002 Sonrası Türkiye Ekonomisinin Performansı: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *ERC Working Papers in Economics*, 4(15), 1-45.
- Bulgurcu, B. (2019). Çok Nitelikli Fayda Teorisi ile CRITIC Yöntem Entegrasyonu: Akıllı Teknoloji Tercih Örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 1932-1957.
- Çakır, E., Akel, G., & Doğaner, M. (2018). Türkiye'de Faaliyet Gösteren Özel Alışveriş Sitelerinin Bütünleşik Swara-Waspas Yöntemi İle Değerlendirilmesi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 599-616.
- Çondur, F., & Cennet, S. M. (2021). Makroekonomik Göstergeler Ve Tüketici Davranışları. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 52-67. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aifd> adresinden alındı
- Erdoğan, Y., & Özarı, Ç. (2020). OECD Ülkeler Ve Türkiye'nin 2010-2017 Yılları Arası Makroekonomik Performanslarının Topsıs Yöntemi İle İncelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(24), 1-15. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/372771> adresinden alındı
- Ergen, E., & Avcı, T. (2022). Kalkınma Planlarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Araştırılması. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 90-106. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/piar> adresinden alındı
- Kılıç, R., & Gümüşsoy, F. G. (2019). Türkiye'de Makroekonomik Göstergelerdeki Değişim. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(62), 93-105. <http://dergipark.gov.tr/dpusbe> adresinden alındı

- Kiracı, K., & Bakır, M. (2019). Critic Temelli Edas Yöntemi İle Havayolu İşletmelerinde Performans Ölçümü Uygulaması. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(35), 157-174.
- Melkers, J., & Malona, L. (2002). Performans mesurment in state economic development . *Presented at the 2002 meeting of the AFBM*, 2.
- Özbek, A., & Engür, M. (2018). EDAS Yöntemi İle Lojistik Firma Web Sitelerinin Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 21(2), 417-429.
- Öztürk, B., & Başar, Ö. D. (2023). Dünya Ticaret Örgütüne Üye Yüksek Gelirli Ülkelerin Makroekonomik Göstergelerinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle İncelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Dergisi*, 1(2), 31-50. doi:<https://doi.org/10.5281/zenodo.8072121>
- Tarı, R., Abasız, T., & Pehlivanoğlu, F. (2012). Tefe (Üfe) - Tüfe Fiyat Endeksleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Frekans Alanı Yaklaşımı. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 12(24), 1-15. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/372771> adresinden alındı
- Ulutaş, A. (2020). SWARA Tabanlı CODAS Yöntemi İle Kargo Şirketi Seçimi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(3), 1640-1647.
- Ural, M., Demireli, E., & Güler Özçalık, S. (2017). *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensti tüsü Dergisi*(31), 132-141.

”

BÖLÜM 5

TAŞINMAZ ÜZERİNE TESİS EDİLEN İNTİFA HAKKI TESİS GELİRİNİN GELİR VERGİSİ KANUNU AÇISINDAN İRDELENMESİ

Sevil ŞİN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, sevil.sin@yaloa.edu.tr , Yalova Üniversitesi,
ORCID ID:0000-0003-4454-9209.

Giriş

Eski Türk Kanunu Medenisi¹ dördüncü kitabında “Aynî Haklar²” başlığı altındaki düzenleme yeni Türk Medeni Kanunu (TMK)’nun³ 4.kitabında Eşya Hukuku olarak düzenlenmiştir. Eşya Hukuku başlığı altında birinci kısım mülkiyet haklarını⁴, ikinci kısım sınırlı aynî hakları, üçüncü kısım zilyetlik ve tapu siciline ilişkin esasları düzenlemiştir. İkinci kısımda düzenlenen sınırlı aynî haklar ise irtifak hakları ve taşınmaz yükü, taşınmaz rehni ve taşınır rehni olmak üzere bölümlendirilmiştir. İrtifak hakları ve taşınmaz yükü ise taşınmaz lehine irtifak hakkı, intifa hakkı ve diğer irtifak hakları- ki bunlar ayrıca intifa hakkı, oturma hakkı, üst hakkı, kaynak hakkı, diğer irtifak hakları olarak sayılmıştır-ile taşınmaz yüküne dair esaslar yer almaktadır.

Bu düzenleme biçimiyle özel hukuk kişilerinin (gerçek veya tüzel) eşyaya dair haklarının mülkiyet (tam/ sınırsız aynî hak) ve sınırlı aynî haklar başlıkları altında düzenlenmesinin tercih edildiği görülmektedir. Mülkiyet ve çeşitleri, sahiplerine içerik itibarıyla en geniş yetkiler veren haklar olduğundan bunlara tam aynî haklar da denir (Önen,1991, s.220). “Ancak buradaki tam/sınırsız aynî hak niteliği nispi niteliktedir”.(Oğuzman vd.,2022,s.887) Zira malik sahibi bulunduğu mülkiyet hakkını ancak hukuk düzeninin sınırları içinde kalmak suretiyle kullanabilir. Bu nedenle buradaki tam/ sınırsız aynî hak nitelemesinin en geniş yetkiyi sağlayan yönüyle değerlendirilmesi gerekir. “Modern anlayışa göre mülkiyet, belirli yetkilerin toplamını değil, eşya üzerindeki tam ve bölünemeyen hakimiyeti ifade etmektedir”. (Sarıkaya,2023, s.2-(3) numaralı dipnot)

Bir şeye malik olan kimse, hukuk düzeninin sınırları içinde, o şey üzerinde dilediği gibi kullanma, yararlanma ve tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir biçimindeki düzenlemesiyle mülkiyet hakkının sahibine tanıdığı yetkilerle ifadelendirilmesi yolu tercih edilmiştir⁵ Medeni Kanununun 683.maddesinde.

1 Eski Türk Kanunu Medenisi yürürlüğü yeni Türk Medeni Kanunu’nun,1028. maddesiyle sonlandırılmıştır. 743 sayılı eski kanunun aynî haklar başlığıyla düzenlenen dördüncü kitabında birinci kısım mülkiyet, ikinci kısım mülkiyetin gayri haklar başlıklarıyla düzenlenmiş idi. Birinci kısımda düzenlenen mülkiyet ise gayrimenkul mülkiyeti ve menkul mülkiyetine ilişkin hükümlere yer verilmiş idi.

2 Aynî hak kavramının mutlak bir tanımı bulunmamaktadır. Aynî hak kavramını tanımlamaya çalışan klasik görüş ile şahıscı görüşe karşı yöneltilen eleştiriler üzerine ortaya atılan ve bahsedilen iki görüşün birleştirilmesiyle ortaya çıkan birleştirici görüş aynî hakkı bir şey üzerinde doğrudan doğruya hâkimiyet sağlayan ve herkese karşı ileri sürülebilen bir hak olarak tanımlar (Oğuzman, vd.,2022, s.3).; Aynî hak kavramının mahiyetine uygun bir tanım hakkın iç- dış içeriği göz önünde tutularak yapılabilir. Aynî hakkın, hak sahibine hukuk düzeninin çizdiği sınırlar içinde eşyalar üzerinde bir takım iktidar ve yetkiler tanıması iç içeriği; aynî hakkın hak sahibine bu iktidar ve yetkilerini herkese karşı ileri sürme yetkisini vermesi dış içeriğidir (Akipek& Akıntürk, 2009, s.7-8).

3 Kanun Numarası:4721, 22.11.2001, 08 Aralık 2001 tarih 24607 sayılı Resmî Gazete

4 Mülkiyet hakkı anayasal bir hak olarak 1982 Anayasasının ikinci kısım ikinci bölümünde düzenlenmiştir (m.35).

5 Şey kelimesi, Arapça ayın kelimesi ile de ifade olunur. Bu kelimeden yapılan “aynî” sıfatı hak kelimesine eklenerek “aynî hak” tabiri meydana getirilmektedir. Sınırsız aynî hak olarak

Sınırlı aynî hak ve mülkiyet ilişkisi bölünme ve yükleme teorileri⁶ ile açıklanmaktadır (Oğuzman vd.,2022, s.885-886; Canarlan,2016, s. 17; Sarıkaya, 2023, s.2). Bölünme teorisine göre mülkiyet hakkı bir grup yetki toplamından oluşur. Bu yetkilerden bir veya birkaçının ayrıştırılarak bir başkasına bırakılmasıyla bu hak ortaya çıkar. Sınırlı aynî hak kavramının temelinde yatan düşünce mülkiyetin parçalanarak, içeriğini oluşturan bu yetkilerden bazılarının ayrı bir hak olarak özgülenebilmesidir (Oğuzman vd.,2022, s. 885). Yükleme teorisine göre ise mülkiyet hakkının bünyesinde barındırdığı yetkilerin tümü her zaman bu hak kapsamında kalır. Mülkiyet hakkına dayanılarak ortaya çıkan sınırlı bir aynî hak bu yetki toplamını birbirinden ayırtmaz ancak bu hakkın tanıdığı yetkilerden bir kısmını dışarıdan sınırlar (Canarlan,2016, s.18).

Sınırlı aynî hak olarak intifa hakkı mülkiyet hakkının kullanımını sınırlandırır. Ancak, taşınmaz üzerindeki kullanma, yararlanma yetkileri intifa hakkı sahibine tanınan hak çerçevesinde ona geçirilse dahi bu durum mülkiyet kavramına zarar vermez. Taşınmaz üzerinde kurulan intifa hakkı, bu taşınmazı maliki dışında bir kimsenin kullanma ve yararlanma yetkilerinden oluşan sınırlı hakimiyeti altına sokar (Sarıkaya,2023, s.3-(18) numaralı dipnot). İntifa hakkı, bir mutlak hak olarak, eşya üzerinde egemen durum yaratır, ve herkese karşı, hakkın konusunu devralanlara karşı da ileri sürülebilir (Önen,1991, s.228). İntifa hakkı sona erdiğinde mülkiyet önceki durumuna geri kavuşmaktadır.

Konuyla ilgili olarak verilen özetler incelendiğinde vergi idaresinin taşınmaz üzerinde sahibi bulunulan intifa hakkının kiralama işlemi ile taşınmaz üzerinde intifa hakkı tesisi işlemini kira geliri niteliğinde değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Şahsi varlığa kayıtlı olan Gelir Vergisi Kanunu (GVK), 70.maddesindeki mal ve hakların bu maddede belirtilenlerce kiralanmasından doğan gelir gayrimenkul sermaye iradı olarak nitelenmiş olmakla birlikte GVK, 70. maddesi incelendiğinde intifa hakkı tesisine açıkça yer verilmediği görülmektedir. Vergi idaresinin özetlerde belirttiğine göre intifa hakkı tesisinden elde edilen geliri kiralama işleminin hukuki yapısına “benzetmekle” ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Makalede şahsi varlığa kayıtlı taşınmaz üzerine kurulan intifa hakkından elde edilen iradın gayrimenkul sermaye iradı olarak nitelenerek vergilendirilip vergilendirilemeyeceği hususu vergi idaresi ve vergi yargısının görüşleri doğrultusunda incelenmiştir.

da ifadelendirilen mülkiyet hakkı; bir mal üzerinde kullanma, yararlanma ve o malı sarfetme (harcama, tüketme) başka bir söyleyişle onda her bakımdan tasarruf yetkisini kapsayan en geniş aynî haktır (Bilge,1998, s.180-(1) numaralı dipnot).; Mülkiyet hakkı, eşya üzerinde söz konusu olabilecek bütün yetkileri hak sahibine tanımaktadır. Malik eşyayı kullanabilir, ürünlerinden yararlanabilir ve tüketebilir. Malik eşyayı kendisi kullanabileceği gibi, başkalarına da ivazsız veya ivazlı kullanırabilir (Dural & Sarı, 2023, s.93).

6 Türk Hukukunda ağırlıklı olarak yükleme teorisi kabul görmekle birlikte, bunun Türk Hukuk Sistemi açısından pratikte fazla bir öneminin bulunmadığı hakkında görüş için bakınız, Canarlan, 2016, s. 18.

I. Taşınmaz Üzerinde İntifa Hakkı

A. Taşınmaz Kavramı

Konumuz taşınmaz üzerine tescil edilecek intifa hakkı olduğundan önce taşınmaz, gayrimenkul kavramlarının Türk Medeni Kanunu ve Gelir Vergisi Kanunundaki düzenlenme biçiminin açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Özüne (cevherine) zarar verilmeden yeri değiştirilemeyen, taşınamayan eşyadır⁷ diye tanımlanır taşınmaz (Oğuzman vd.,2022, s. 14).

Taşınmaz mülkiyeti konusu arazi, tapu kütüğünde ayrı sayfaya kaydedilen bağımsız ve sürekli haklar ile kat mülkiyeti kütüğüne kayıtlı bağımsız bölümlerdir (TMK, m.704). Bunlar ayrıca tapu siciline tescil edilmesi gereken taşınmazlar olarak TMK, 998.maddesinde de sayılmıştır. Medeni Kanun 704.maddesiyle ve 998.maddelerinde sayılanlar haricinde herhangi bir şey başka bir kanunda taşınmaz olarak kabul edilse bile, Medeni Kanun bakımından taşınmaz sayılmamaktadır. Ayrıca, gemiler, hava araçları, motorlu kara taşıt araçları da nitelikleri gereği taşınır eşya olsalar dahi, bunlar için taşınmazlara benzer özel bir sicil rejimi uygulanmaktadır (Sirmen,2015, s.295).

Vergi Kanunlarının uygulanmasında ise durum biraz farklıdır. Gelir Vergisi Kanunu düzenleme ve uygulamasında gayrimenkul kavramının içerik ve anlamı Medeni Kanundakinden oldukça farklıdır. Bu farklılık gelir vergisinde daha çok irat getiren yönüyle değerlendirildiğinden daha geniş mahiyet gösterir (Şenyüz vd.,2023, s. 93). Ancak bu kavramın kapsamı kullanıldığı ilgili gelir unsuruna göre değişiklik göstermektedir.

Türk Vergi Kanunları Medeni Kanun' da hükmolunan gayrimenkul tanımına bağlı kalmamaktadır. Gelir Vergisi Kanunu,37.maddesinin dördüncü fıkrası, gayrimenkulleri daha dar kapsamda değerlendirmişken, aynı Kanunun 37.maddesinin altıncı fıkrasında arazi kavramı ile sınırlı tutmuştur. Gelir Vergisi Kanunu,70.maddesinde ise gayrimenkul kavramı daha geniş yorumlanmıştır. Gelir Vergisi Kanunu,70. maddesinde hükmolunan gayrimenkul kavramı normal bilinen gayrimenkul kavramından daha geniş anlamda kullanılmaktadır (Bati,2016, s.3-4).

Vergilendirme işlemleri açısından taşınmaz kavramı ilgili vergi kanununun kabul ettiği anlam ve içerikle değerlendirilmek durumundadır.

B. Kavram Olarak İntifa Hakkı ve Genel Özellikleri

Başkasına ait bir malvarlığı değeri üzerinde en geniş yararlanma olanığı sağlar biçiminde tanımlanmaktadır. Bir malvarlığı değeri üzerinde in-

⁷ “Taşınır-taşınmaz ayrımı bugün aynı haklar bakımından temel ayrımı teşkil etmektedir... Bu ayrım sadece Medeni Kanun bakımından değil, Medeni Usul Hukuku (HMK, m.4, m.12), İcra ve İflas Hukuku (İİK m.123 vd.) ve Devletler Özel Hukuku bakımından da önem taşıyan bir ayrımdır”. (Oğuzman vd., 2022, s. 14-15)

tifa hakkı tanınması halinde kullanma ve faydalanma yetkileri intifa hakkı sahibine ait olur (Türk Hukuk Kurumu, 2021, s.586). Yasal dayanağı Türk Medeni Kanununun, 794 ila 822.maddelerinde düzenlenmiştir. Taşınır, taşınmazlar, haklar veya bir malvarlığı üzerinde kurulabileceği belirtilen intifa hakkı aksine bir düzenleme olmadıkça sahibine konusu üzerinde tam yararlanma yetkisi⁸ tanır biçiminde düzenlenmiştir (TMK, m.794). Aksine düzenleme olmadığı sürece, taşınır ve taşınmazlarda intifa hakkının kazanılmasında mülkiyete ilişkin hükümler uygulanır (TMK, m.795/2). Taşınmazlarda intifa hakkının tesisi için tapu kütüğüne tescil⁹ edilmesi gerekir (TMK, m.795/1).

Taşınmaz üzerine tesis edilen intifa hakkının Medeni Kanunda düzenlenmiş sınırlı aynî hak olması, sınırlı aynî haklardan da ismi kanunda özel olarak sayılan bir irtifak hakkı olması şu özelliklerinin üzerinde durulmasını gerektirmektedir. Bu özelliklerinin belirlenmesi Borçlar Kanununda düzenlenmiş olan¹⁰ bazı kullanma, yararlanma hakkı veren düzenlemelerle aralarındaki farkın veya benzerliklerinin tespiti için de gerekmektedir.

Tüm aynî haklarda olduğu gibi intifa hakkı tesisi taşınmaz üzerinde doğrudan doğruya hakimiyet sağlar. Bu durum intifa hakkı sahibine üzerine intifa hakkı tesis edilen taşınmazı başka hiç kimsenin aracılığına gerek kalmadan doğrudan kullanabilmesi yetkisini verir. Fakat bunun için taşınmazı kullanma ve yararlanma hakkına ilişkin işlemlerin Medeni Kanun'da intifa hakkına ilişkin hükümlerle ilgili bölümde belirtilen esaslara göre tesis edilmesi gerekir. Ancak o zaman tesis edilen hak intifa hakkı olur ve aynî hak niteliği ortaya çıkar¹¹.

Taşınmazı kullanma ve yararlanma yetkisi Medeni Kanun'daki intifa hakkına ilişkin esaslara göre düzenlenmesi halinde mutlak hak¹² olarak her-

8 Kullanma ve yararlanma yetkisi kişisel bir haktan da kaynaklanmış olabilir. Eşyadan yararlanma yetkisi tanıyan kişisel hakların tek tek sayılması mümkün değildir (Öztaş,2008, s.55).

9 Taşınmazlarda tapu siciliyle hakkın niteliği, kapsamı ve sahibi tespit edilir (Antalya,2017, s. 427-(16)numaralı dipnot).

10 Bir irtifak hakkı olması intifa hakkını alacak haklarından ayırır. Bunun Borçlar Kanunu'nda düzenlenmiş bulunan âdi kira ve ürün (hasılat) kirasıyla da bir ilişkisi bulunmamaktadır (Oğuzman vd.,2022, s.954).; Kiracılık hakkı, kullanım ödücüsü gibi başkasının malını kullanma imkânı veren diğer haklar borçlar hukuku esaslarına tabi alacak hakkı nitelikleri yönüyle intifa hakkından farklıdır (Nomer& Ergüne,2022, s.547).

11 Kira gibi eşya üzerindeki şahsi haklarda eşya üzerindeki hakimiyeti kullanma bir başkasının iradesiyle mümkün iken, intifa hakkı, sahibine, doğrudan doğruya kullanabileceği bir hakimiyet sağlar (Akipek& Akıntürk,2009, s.612).; Konusu taşınır veya taşınmaz eşya olan bir alacak hakkı, doğrudan bu eşya üzerinde kullanılacak bir yetki sağlamamakta; belirli kişi veya kişilere (borçluya) karşı ileri sürülebilecek bir talebi içermektedir. Borçlunun yükümlülüğünü yerine getirmemesi hâlinde hak sahibinin (alacaklının) eşyaya doğrudan müdahalesi prensip olarak mümkün değildir (Sarıkaya,2023, s. 6).

12 Hâkimiyetin doğrudan olması, hak sahibine herkese karşı bu hâkimiyetine saygı gösterilmesini isteme hakkı tanınması nedeniyle aynî haklar mutlak hak olarak nitelenir (Oğuzman vd., 2022, s. 24-(66numaralı dipnot).; Taşınmaz üzerindeki intifa hakkının mutlak hak olma özelliği, taşınmazı kullanmaya yönelik kira sözleşmesi gibi bir borç sözleşmesinden doğan alacak hakkından- ancak borç ilişkisinin diğer tarafına karşı ileri sürülebilmesi yönüyle de- ayrılır (Sarıkaya,2023, s.8).

kese karşı ileri sürülebilme niteliği kazanır¹³. Aynî hakların herkese karşı ileri sürülebilme özelliği bu hakların üçüncü kişiler tarafından mevcudiyetlerinin bilinmesini gerektirir. Taşınmazlarda aynî hakkın bilinirliği (aleniyet/kamuya açıklık ilkesi olarak ifadelendirilir) tapuya tescil ile sağlanır. Tapuya tescil aynı zamanda taşınmaz üzerinde aynî hak olarak intifa hakkının kazanılmasını (istisnaları var) sağlama işlevine de sahip bulunmaktadır.

Aynî haklarda sınırlı sayı ilkesinin geçerliliği¹⁴ nedeniyle eşya hukuku alanında Kanunda düzenlenmiş sınırlı aynî hak türü dışında bir sınırlı aynî hak oluşturulamaz. Bu durum irtifak hakları özelinde de geçerlidir. Kurulmak istenen irtifak hakkının kanunda öngörülen tiplerden birinin kapsamına girme zorunluluğu, tipe bağlılık prensibi olarak da ifade edilir (Sarıkaya,2023, s.12).

Eşya üzerinde sağladıkları hakimiyetin türü bakımından irtifak hakları diğer sınırlı aynî haklardan ayrılırlar. Şöyle ki: İrtifak haklarının eşya üzerinde tanıdıkları yetkiler “kullanma- yararlanma” üzerine iken, rehin hakları eşyayı paraya dönüştürme yetkisi içerir. Taşınmaz yükü ise yararlanma ve paraya çevirme yetkilerini birlikte içermekle birlikte, aynî hak karakterini asıl olarak taşınmazı paraya çevirme yetkisinden alır (Sarıkaya,2023, s. 17). Tanıdığı yetkiler açısından intifa hakkı en kapsamlı sınırlı aynî hak türünü oluşturur (Toprak,2023, s.917-(7numaralı dipnot). Bir irtifak hakkı olarak intifa hakkının sahibine sağladığı kullanma ve yararlanma yetkisi en geniş nitelikte olsa dahi taşınmaz üzerinde intifa hakkının sağladığı hakimiyet yetkisi mülkiyet hakkına göre sınırlıdır. Ancak, intifa hakkının kurulması, mülkiyet hakkının özünde ve malikin bu hakkını üçüncü kişilere karşı ileri sürebilme yetkisinde bir değişikliğe yol açmaz¹⁵[Sarıkaya,2023, s. 16-(53numaralı dipnot)].

İntifa hakkı, gerçek veya tüzel kişi ama mutlaka belirli bir kişi lehine kurulabilir (Akipek& Akıntürk,2009, s.674). İntifa hakkının kurulabilmesi için hak sahibinin açıkça belirli olması gerekir. Bundan, hak sahibi veya sahiplerinin kimliklerinin açık olması anlaşılmalıdır (Dereli,2011, s.128).

13 Bugün Türk Hukukunda egemen olan görüşün aynî hakkı tanımlaması, kişiye eşya üzerinde doğrudan hakimiyet sağlar ve herkese karşı ileri sürülebilir biçimindedir. Böyle olmakla birlikte, bu görüş taraftarlarının kendi aralarında dayandıkları noktalarda ayrışma mevcuttur (Sirmen,2015, s.4-(7-8) numaralı dipnotlar.; Oğuzman vd.,2022,s.3-(9-10numaralı dipnotlar).

14 Borçlar hukukunda sözleşme serbestisi ilkesinin geçerli olması tarafların kanunlarda düzenlenen sözleşme tipleri dışında kalan sözleşmeler yapabilmelerine imkân tanır. Bu imkân yapılan sözleşmenin tipini de içeriğini de diledikleri gibi düzenlemelerine izin verir (Genel hukuk ve kamu düzenine, ahlâk kurallarına aykırı olamaz). Aynî haklarda ise bu mümkün değildir (Oğuzman vd.,2022, s.34).

15 Eğer belli taşınmaz üzerinde birden çok sınırlı aynî hak kurulmuş olursa, bunlar arasında çatışma durumu ortaya çıkarsa, böyle bir durumda tarih olarak önce kurulan hakkın sıra bakımından da öncelikli olacağı esası geçerlidir (TMK, m.1022). Bununla birlikte, zorunlu irtifaklar taşınmaz üzerindeki diğer tüm sınırlı aynî haklara nazaran öncelikli kabul edilmektedir (Sarıkaya,2023, s.16-(54) numaralı dipnot).; Bir taşınmazın belirli bir kısmında intifa hakkı kurulup kurulamayacağı tartışmalı olduğu hususunda bakınız, Nomer& Ergüne,2022,s.550-(27) numaralı dipnot.

Düzenli, kişiye bağlı irtifak haklarından olduğundan intifa hakkının devri veya miras yolu aracılığıyla geçişi imkânı yoktur. Ancak sahibi bulunulan intifa hakkının kullanım hakkının devri mümkündür. Sözleşmede aksine hüküm bulunmuyorsa veya durum ve şartlardan¹⁶ hak sahibince şahsi olarak kullanılması gerektiği anlaşılmıyorsa, intifa hakkının kullanılmasının başkasına devri mümkündür (TMK, m.806/I). Böyle bir durumda intifa hakkı sahibi ile kiracısı arasındaki ilişki aynî nitelikte olmayıp, nispi niteliktedir.

İntifa hakkı ancak üzerine mülkiyet hakkı kurulabilecek bir eşya üzerine kurulabilir. Üzerine özel mülkiyet kurulamayan kamuya ait olan ya da sahihsiz olan mallar üzerine intifa hakkı kurulamaz (TMK, m.715). Üzerine intifa hakkı kurulacak eşyanın tek kişi mülkiyetine ait olma gerekliliği bulunmamaktadır. Elbirliği ya da paylı mülkiyete konu eşya üzerinde de intifa hakkı kurulması mümkündür (Canarlan,2016, s.21).

İntifa hakkı tesisiyle taşınmazın özdeğeri ve çıplak mülkiyeti malikte kalır. İntifa hakkı tesisiyle intifa hakkı sahibinin taşınmazı “kullanma-yararlanma” yetkisi taşınmaz el değiştirirse dahi¹⁷ mevcudiyetini muhafaza eder (Canarlan,2016, s.21; Oğuzman vd.,2022, s. 953).

Aynî hakların düzenlendiği Türk Medeni Kanunu’nda aynî haklarda hak düşürücü süre/ zamanaşımı süresi öngörülmemiştir. Bu durum aynî haklar üzerinde zamanın olumsuz etkisi yoktur olarak ifade edilebilir. Aynî haklardan fiilen yararlanılamaması durumunda aynî hak düşmeyeceği gibi aynî hakkın herkese karşı ileri sürülebilmesine imkân tanıyan talep ve davalar da zamanaşımına uğramaz (Oğuzman vd.,2022, s. 36).

İntifa hakkı kendiliğinden veya hukuki işlemle ya da diğer sebeplerle sona erebilir. Kendiliğinden sona erme durumları dışında, taşınmaz üzerinde tescil işlemiyle tesis edilen intifa hakkı terkin işlemiyle sona erer. Terkin talep yetkisi intifa hakkı sahibine aittir. Ancak bunun için geçerli yazılı bir terkin talebinin bulunması gerekir. Geçerli yazılı bir terkin isteminin bulunmaması terkin yolsuz kılar bu ise intifa hakkını sona erdirmez (TMK, m.1025) (Oğuzman vd.,2022, s. 965). Taşınmazlarda, sürenin dolması veya hak sahibinin vazgeçmesi veya ölümü vb. diğer sona erme sebeplerinin varlığı malike, terkin talebinde bulunma yetkisini tanı (TMK, m.796/II) (Kızılot vd., 2010, s.67).

16 Hak sahibi tarafından şahsen kullanılması gereken intifa haklarının hangileri olabileceği de belirlenmiş değildir. Hak sahibi tarafından şahsen kullanılması gereken durum ve şartların ne olduğu da belirlenmiş değildir. İsviçre Medeni Kanununun 758.maddesi şahsa sıkı sıkıya bağlı intifa hakkından bahsetmektedir. Federal Mahkeme, şahsa sıkı sıkıya bağlı intifa hakkı olarak anne-babanın çocuk mallarını kullanma-yararlanma haklarını bu kapsamda değerlendirmiştir (Oğuzman vd.,2022, s.955-(284-285 numaralı dipnotlar).

17 Örneğin, bir taşınmaz üzerindeki intifa hakkı taşınmazın mülkiyetinin el değiştirmesi hâlinde yeni malik için de bağlayıcıdır (Sarıkaya,2023, s.7).

II. İntifa Hakkının Kazanılması¹⁸

İntifa hakkının tesisen(kurulma) veya aslen kazanılması söz konusudur. Kişiye bağlı bir hak olduğundan ve devredilemediğinden devren kazanılması söz konusu olmaz. İntifa hakkının tesisen kurulması kişilerin karşılıklı rızalarıyla gerçekleşir. İntifa hakkının iradi olarak kurulabilmesi için iki işleme ihtiyaç vardır (Akipek & Akıntürk,2009, s.680). Bunlardan ilki borçlandırıcı işlem, diğeri ise tasarruf işlemidir. Tasarruf işleminin temelinde borçlandırıcı işlem yatar. “İntifa hakkının kurulmasını hedefleyen hukuki işlem genellikle intifa hakkını kurma borcu yükleyen bir sözleşmedir”.(Sirmen,2015,s.512) Ancak sözleşmenin düzenlenmesi intifa hakkının kurulmasını sağlamaz. Bu sözleşme intifa hakkının kurulmasıyla aynı hak olarak ortaya çıkabilmesi için geçerli hukuki sebebinin oluşturur. Söz konusu sözleşme malikle intifa hakkı sahibi arasında nispi nitelikte bir borç ilişkisi kurar. Bu sözleşme ile intifa hakkı sahibi malikten intifa hakkının tapu siciline tescilini isteme yetkisi kazanırken, taşınmaz maliki de tapuya tescil işlemini yaptırma borcu ile yüklenmiş olur. Sözleşme ivazsız veya ivazlı düzenlenmiş olabilir¹⁹. İvazlı sözleşmelerde intifa hakkı sahibi malike karşı sözleşme üzerinde anlaşılan tutarı ödeme borcu altına girer. Tasarruf işlemi ise tescil işleminin yapılmasıyla taşınmaz üzerine intifa hakkının kurulduğu aşamadır. Tescilin şartları Medeni Kanununda; geçerli bir hukuki(kazanma)²⁰ sebebin bulunması, tescil isteminde bulunma, tescil işleminin yapılması olarak sayılmıştır. Geçerli hukuki sebebin varlığı üzerine [intifa sözleşmesi²¹, ölüme bağlı tasarruf, bağışlama vs. (Nomer& Ergüne,2022, s. 552)] malik tescil isteminde²² bulunur ve tescil işleminin tapu memurları tarafından yapılması üzerine taşınmaz üzerine intifa hakkı kurulmuş olur.

18 Kazanma (iktisap) kavramı taşınmaza bağlı irtifaklar bakımından irtifak türünün kurulması anlamını taşır. Çünkü bu irtifaklar kuruldukları anda yararlanan taşınmaz malikleri tarafından kazanıldıkları için taşınmaza bağlı irtifakların kurulmalarıyla kazanılmaları eşzamanlı olarak gerçekleşmiş olur (Ünal,2016, s. 2841).

19 Şayet irtifak hakkı sahibinin ifa etmekle yükümlü olduğu karşı edim bir sürekli edim niteliğindeyse bu unsur sözleşmeye de sürekli borç ilişkisi niteliği kazandırır (Sarıkaya,2023, s.119-120).

20 Kazanma sebebi olarak nelerin tescile dayanak teşkil edeceği hususunda kanunumuzda açıklık olmamakla birlikte mülkiyetin tescilden önce kazanılmasını sağlayanlar göz önünde tutulursa, tescil işlemi ile mülkiyetin kazanılması halinde kazanma sebebinin mülkiyeti devir borcu doğuran hukuki işlem olması gerektiği anlaşılır (Oğuzman vd.,2022, s.412).

21 Tarafların taşınmaz üzerinde intifa hakkı kurulması konusunda anlaşmaya vardıkları sözleşme olması nedeniyle intifa hakkının kurulması borcunu doğurması, intifa hakkının tapu kütüğüne tescil edilerek hukuki ilişkinin geçerli olarak varlık kazanmasını sağlayan hukuki sebebinin teşkil etmesi ve ayrıca gerekmesi halinde intifa hakkının içeriğini belirlemek için başvuru bir kaynak niteliğinde olması özellikleri irtifak (intifa) sözleşmesini olağan borç sözleşmelerinden farklı özelliklere sahip olması sonucunu yükler (Sarıkaya,2023, s.4).

22 Tescil isteminin hukuki niteliği hususunda bunun aynı bir sözleşme mi?, tasarruf işlemini borçlandırıcı işlemin içinde mi olduğu?, yoksa bir yönüyle bir tasarruf işlemi, diğer yönüyle de usuli bir işlem mi olduğu yönünde görüş farklılıkları mevcuttur (Karaarslan,2023, s.75; Abik,2024, s.8).

Taşınmaz üzerinde intifa hakkı kurma borcu doğuran sözleşmeler resmî şekle tabidir (TMK, m.795/2'deki yollama nedeniyle) (TMK, m.706). Resmî senet taşınmaz mülkiyetinin ve mülkiyet haricindeki aynı hakların kurulması, devri için tapu sicil müdürlüğündeki bir memur tarafından düzenlenir. Taraflar ve gerekiyse tanıklar tarafından imzalanır. Müdür tarafından imzalanıp mühür ile tasdik edilen resmî bir akittir²³. Resmî senet düzenlenmesinin hukuki sebebi taşınmaz satışı ise buna ilişkin resmî senet Noterlik Kanunu,61/A gereği noterlerce de düzenlenebilecektir²⁴.

Bağlayıcı olmayan bir hukukî işleme dayanan veya hukukî sebepten yoksun bulunan tescil yolsuz tescil olarak nitelenmiştir. Bir aynî hak olarak intifa hakkı yolsuz olarak tescil edilmişse, bunu bilen veya bilmesi gereken üçüncü kişi bu tescile dayanamaz. Böyle bir tescil yüzünden aynî hakkı zedelenen kimse, tescilin yolsuz olduğunu iyiniyetli olmayan üçüncü kişilere karşı doğrudan doğruya ileri sürebilir (TMK, m.1024).

Tescil isteminde bulunma yetkisi tapu sicilinde hak sahibi olan kişilere tanınmıştır (yasal istisnalar hariç). Tescilden önce hak sahibi olunması halinde bu kişiler de hak tescili için istemde bulunabilirler (gereken belgeleri ibraz etmeleri şartıyla) [TMK, m.1013, Tapu Sicil Tüzüğü (TST), m.17/1]. Tescil işleminin yapılabilmesi için, tescil isteminde bulunan kişinin, tasarruf yetkisini ve hukuki sebebinin belgelemiş olması gerekir. İstemde bulunan kimse, kendisinin sicilde hak sahibi görünen kişi ya da bu kişinin temsilcisi olduğunu ispat etmesiyle tasarruf yetkisini belgelemiş olur. Hukuki sebebin belgelenmesi, bu sebebin geçerliliği için gerekli şekle uyulduğunun ispat edilmesi yoluyla olur (TMK, m.1015).

Sözleşme düzenlenmesi gereken işlemlerde usulüne uygun resmî senet düzenlenerek taraflarca imzalanmasıyla, sözleşme düzenlenmesi gerekmeyen işlemlerde istem belgesinin imzalanmasıyla, resmî kurumlara ait yazıların alınması üzerine yevmiye defteri kaydı yapılır (TST, m.23/2-a-b-c). Tapu sicilinde kaydedilmiş bulunan hakların birbirlerine üstünlüğü, yevmiye defterine yazım tarih ve sıra numarasına göre tespit edilir (TST, m.23/1).

23 <https://www.tapu-kadastro.net/index.php/sample-levels/tapu-islemleri-akitli1/resmi-senet>(Erişim:07.08.2024).; Tapu Kanunu, m.26.

24 23.06.2022 tarih ve 7413 sayılı Kanunla değişik Noterlik Kanunu, madde61/A; Taşınmaz satış sözleşmesi noterler tarafından da yapılabilir.

İntifa hakkının kanundan²⁵, zamanaşımından²⁶, mahkeme kararı²⁷ gibi hallerle aslen kazanılması durumunda ise intifa hakkı tescilden önce kazanılmış olur. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken husus tescil işlemini yaptırması üzerine intifa hakkı sahibinin sahibi olduğu bu hak üzerinde tasarruf yetkisine sahip olacaktır. Tescilden önce intifa hakkını kazanan intifa hakkı sahibi tescil işlemini yaptırmadığı sürece intifa hakkı üzerinde tasarrufta bulunamaz.

Tescil, tapu kütüğünde taşınmaza ait sahifeye o taşınmaz üzerindeki aynî hakların yazılmasını ifade eder. Taşınmaz üzerindeki aynî hakların kazanılması ancak tescil ile mümkün olur (Tapu Sicili Uygulamaları,2014, s. 29). İntifa hakkının hukuki işlem ile tescil istemi üzerine kurulması durumunda tescil kurucu niteliğe²⁸ sahip olur. İntifa hakkının tescil işleminden önce kazanıldığı, sonrasında tescil işleminin yapıldığı durumlarda tescilin kurucu niteliği ortaya çıkmaz. İntifa hakkının kazanılmasından sonra tescilin yapıldığı bu durumlarda tescil açıklayıcı niteliktedir²⁹. Kurulması için yasal olarak tescil edilmesi gereken aynî haklar, tapu kütüğüne tescil edilmedikçe varlık kazanamaz (TMK, m.1021). İntifa hakkının tapu kütüğüne tescil edilmesiyle birlikte taraflar arasındaki hukuki ilişki sözleşmeye değil, doğrudan aynî hakka dayanır (Sarıkaya,2023, s. 129). Aynî hak niteliği kazanmasıyla hak üzerinde doğrudan doğruya tasarruf yetkisi ve bu hakkın herkese karşı ileri sürülebilmesi mümkün hale gelir.

İntifa haklarının tescil işlemi söz konusu taşınmazın tapudaki kütük sayfasında ayrılan özel irtifak hakları sütununa yapılır. Buraya intifa hakkı sahibinin adı-soyadı, irtifak hakkının çeşidinin intifa hakkı olduğu varsa süresi yazılır. Bu sütundaki kayıt, mükellefiyet anlamına gelen “m” harfi ile gösterilir. Ayrıca bu hakların tescilinde, her bir irtifak hakkı için “a” harfinden başlamak üzere alfabenin tüm harfleri (a-b-c-...) kullanılır (TST, m.30/1-2).

25 743 sayılı Eski Medeni Kanunda sağ kalan eşe ve dördüncü derece mirasçılara tanınan ve kanundan doğan intifa hakkı yeni Medeni Kanunda yer almamıştır. Ayrıca, Medeni Kanun,240/1, 652/2 hükümleri gereğince sağ kalan eşin aile konutu üzerine intifa hakkı kazanabilmesi ya tarafların anlaşmasıyla tapuda yapılan tescille veya mahkeme kararının kesinleşmesiyle intifa hakkı kazanılır (Nomer& Ergüne,2022, s.555).

26 Geçerli bir hukuki sebebe dayanmadığı halde tapu kütüğüne intifa hakkı sahibi olarak yazılan kişinin, taşınmaz üzerindeki zilyetliğini davasız ve fasilasız olarak on yıl süreyle ve iyiniyetle sürdürmesi durumunda, onun bu yolla kazandığı intifa hakkına itiraz edilemez (TMK, m.712). ; Tapu kütüğünde kaydı bulunmayan bir taşınmazı davasız ve fasilasız yirmi yıl süreyle ve malik sıfatıyla zilyetliğinde bulunduran kişi, o taşınmazın üzerindeki mülkiyet hakkının tapu kütüğüne tescilini isteyebilir (TMK, m. 713). Ancak TMK, 713.madde hükmüne dayanarak bir kimsenin intifa hakkını kazanmak yerine mülkiyet hakkını kazanmak isteyeceğinden bu yolla intifa hakkı kazanmanın teorik nitelikte olacağı” hakkında görüş için bakınız, Akipek&Akıntürk,2009, s. 681.

27 Malikten intifa hakkını kendi adına tescilini isteme kişisel hakkına sahip olan kişi, malikin bundan kaçınması durumunda, intifa hakkının hükmen geçirilmesini isteyebilir (TMK, m.716).

28 Mutlak tescil ilkesi (Antalya,2017, s.432)

29 Nispi tescil ilkesi (Antalya,2017, s.433)

III. İntifa Hakkı Taraflarının Hakları

A. İntifa Hakkı Sahibine Tanınan Haklar

Tam Yararlanma Hakkı

İntifa hakkı sahibi, hakkın konusu olan malı zilyetliğinde bulundurma, yönetme, kullanma ve ondan yararlanma yetkilerine sahip olmakla birlikte bu yetkilerini kullanırken iyi bir yönetici gibi özenli olmak zorundadır (TMK, m.803).

Türk Medeni Kanun,683/1’de Kanun malikin yetkilerini sayarken “kullanma, yararlanma” kavramlarını ayrı ayrı kullanmıştır. Bu durum³⁰ yararlanma kavramına biri dar diğeri geniş olmak üzere iki anlam yüklenmesi sonucunu ortaya çıkartıyor. Dar anlamda yararlanma kavramı kullanmayı kapsamaksızın sadece o eşyadan doğal ve/ya hukuki ürünler elde edilmesi olarak tanımlanmaktadır³¹. Geniş anlamda yararlanma kavramı ise hem o eşyayı kullanmayı hem de yarar sağlamayı (doğal ve/ya hukuki ürünler elde etme) kapsayacak biçimde tanımlanmaktadır. Kullanma kavramıyla, söz konusu eşyanın amacına ve özüne uygun olarak işletilerek değerlendirilmesi anlaşılmalıdır [Ardemir& Dursun,2019, s. 76-(3numaralı dipnot)].

Türk Medeni Kanun’un intifa hakkı konusunun düzenlendiği 794/2’de intifa hakkı sahibinin yetkileri 683/1’deki mülkiyet hakkındaki “kullanma, yararlanma” kavramları kullanılmaksızın “tam yararlanma” kavramıyla ifadelendirilmiştir. İntifa hakkı sahibinin yetkilerinin (burada) sadece “yararlanma” kavramıyla ifadelendirilmek yerine “tam yararlanma” kavramıyla ifadelendirilmesi ve yine intifa hakkı sahibinin haklarının sayıldığı TMK,803. maddesinde “kullanma ve ondan yararlanma” biçiminde ifadelendirilmesi nedeniyle geniş anlamda yararlanma kapsamında kullanma ve yararlanma anlam içeriğine sahip olduğunun kabulünü gerektirmektedir. Fakat burada gözden kaçırılmaması gereken husus şudur ki, her ne kadar tam yararlanma kavramı geniş anlamıyla yararlanma kavramı içeriği olan “kullanma ve yararlanma” kavramıyla değerlendirilmesini gerektirse de buradaki tam yararlanma kavramının içeriğini 683/1-mülkiyet hakkındaki tasarruf yetkisini kapsamayacaktır. Zira mülkiyet hakkı sahibi, maliki bulunduğu eşya üzerinde dilediği gibi tasarruf edebilme yetkisine sahip olduğu halde, intifa hakkı sahibinin tam yararlanma yetkisi ancak Kanunda tanımlanan yetkilerin çizdiği sınırla sınırlı kalacaktır³². İntifa hakkındaki yararlanma hakkı, hak konusuna el koyma, kullanma, yönetme ve ürünlerinden yarar sağlama yetkilerini içerir (Önen,1991, s.227).

30 Yararlanma kavramının kanunda sadece dar anlamıyla kullanılabilirdiği; Kanununun, eşyayı kullanmadan da yarar sağlanmasının mümkün olduğu durumları ifadelendirmek amacını belirtmek için olduğu yönünde görüş için bakınız, Öztaş,2008, s.39-(83numaralı dipnot); Ardemir& Dursun,2019,s.76; Dereli,2011,s.131.

31 Öztaş,2008, s.40-(85numaralı dipnot).

32 Benzer yönde görüş için bakınız, Öztaş,2008, s.94-95.

İntifa Hakkı Sürecinde Olgunlaşan Doğal Ürünlerden Yararlanma Hakkı

İntifa hakkı süresi içinde olgunlaşan doğal ürünler, intifa hakkı sahibine aittir. Ekimi veya dikimi yapan malik veya intifa hakkı sahibi, olgunlaşan ürünleri toplayan diğer taraftan, yaptığı giderler için ürünün değerini aşmamak üzere uygun bir bedel talep edebilir. Nitelikleri yönünden malın doğal verimi veya ürünü sayılmayan bütünleyici parçaları malike aittir (TMK, m. 804).

“İntifa başlamadan önce olgunlaşan ürünler, intifa başladıktan sonra toplansa bile, malike ait olur. İntifa hakkı süresi içinde yetiştiği halde, hak sona erdikten sonra olgunlaşan ürünler, malike aittir”.(Nomer& Ergüne,2022,s.558-56numaralı dipnot)

İntifa Hakkına Konu Sermayenin Faizlerinden Yararlanma Hakkı

İntifa hakkına konu olan diğer dönemsel gelirleri -sermayenin faizleri ve kira geliri gibi-, daha geç muaccel olsalar bile, intifa hakkının başladığı tarihten sona erdiği tarihe kadar intifa hakkı sahibine ait olur (TMK, m. 805). “İntifa hakkı sahibi, kendisine düşen hukuki ürünleri talep yetkisini kanunen kazanır”.(Nomer& Ergüne:2022,s.558).

İntifa Hakkının Kullanımını Devir Hakkı

Sözleşmede aksi düzenlenmemişse ya da durum ve şartlardan hak sahibi tarafından şahsen kullanılması gerektiği anlaşılmaması halinde, intifa hakkının kullanılmasının başkasına devri mümkündür³³. Malik bu halde, haklarını, devralana karşı doğrudan doğruya ileri sürebilir (TMK, m. 806).

Defter Tutulmasını İsteme Yetkisi

İntifa hakkı sahibi malikten resmî defter tutulmasını isteyebilir. Resmî defter noterler tarafından tutulur ve masraflar taraflarca ortaklaşa karşılanır. (TMK, m.811).

B. Malikin Hakları

Gözetim hakkı

Malik, hak konusu malın hukuka aykırı olacak biçimde veya niteliğine aykırı olacak şekilde kullanılış biçimine itiraz edebilir (TMK, m.807).

³³ İntifa hakkının kullanılmasının devri yetkisinin bağımsız bir yetki olduğu (intifa hakkı sahibine ait yönetme yetkisinin bir görünümü olduğu), bunun intifa hakkı sahibinin yararlanma yetkisinden ayrılmasının gerektiği; intifa konusunun intifa hakkı sahibi tarafından kiralanması yada ariyet olarak verilmesi , intifa hakkı sahibinin yararlanma yetkisinin görünüm biçimleri olduğu; intifa hakkının kullanılmasının devrinin ise, intifa hakkı sahibinin yararlanma yetkisinden bağımsız bir yetkinin kullanılması olarak, kişisel hak doğuran ve yasada öngörülen diğer kullandırma sözleşmelerinden bağımsız olarak ele alınması gereken bir sözleşme ilişkisine vücut verdiği hakkında görüş için bakınız, Özen, 2021,s.163-166.

Güvence İsteme Hakkı

Haklarının tehlikeye düşmesi durumunda malik ispat etmek koşuluyla intifa hakkı sahibinden güvence isteme hakkına sahiptir (TMK, m.808). Böyle bir durumda intifa hakkı sahibi güvence göstermek durumundadır. İntifa hakkı sahibi güvence göstermez ya da söz konusu malı hukuka aykırı mahiyette kullanmaya devam ederse intifa hakkı sahibinin zilyedliği kaldırılarak söz konusu hakkın konusu kayyımına bırakılabilir (TMK, m.810).

Defter Tutulmasını İsteme Yetkisi

Giderleri paylaşılmak üzere, malik, intifa hakkına konu olan malların noterlikçe resmî defterin tutulmasını intifa hakkı sahibinden her zaman isteyebilir. (TMK, m.811).

IV. İntifa Hakkı Taraflarının Yükümlülükleri

A. İntifa Hakkı Sahibinin Yükümlülükleri

İntifa Hakkı Konusunun Korunmasına İlişkin Yükümlülüğü

İntifa hakkı sahibi, hak konusunu oluşturan malın korunması ve normal bakımı için gerekli onarım ve yenilemeleri yapmakla yükümlü tutulmuştur (TMK,812).

Olağan Bakım ve İşletme Giderlerinin Ödenmesi Yükümlülüğü

İntifa süresince intifa hakkı konusu olan mala ait olağan(normal) bakım ve işletme giderleriyle güvencesini oluşturduğu borçların faizleri, vergi ve resimleri, intifa hakkı sahibince ödenmesi gerekir. Şayet vergi ve resimler malik tarafından ödenmişse, bunların intifa hakkı sahibi tarafından malike ödenmesi gerekir. Bunun dışındaki diğer bütün mükellefiyetler malike aittir (TMK, m.813).

Sigorta Ettirme Yükümlülüğü

Yerel adetlere göre iyi bir yönetimin gereği olduğu takdirde, malikin lehine malı yangına ve diğer tehlikelere karşı sigorta ettirmekle yükümlüdür. Bu durumda veya intifa hakkının sigortalı bir mal üzerinde kurulmuş olması halinde intifa hakkı sahibi, hakkının devamı süresince sigorta primlerini ödemekle yükümlüdür (TMK, m.815).

İntifa hakkı sahibi intifa hakkına konu malın yerel adetlere göre sigortalatılması iyi bir yönetim anlayışının gerektiriyor ise bu malı yangına ve diğer tehlikelere karşı sigorta ettirmekle yükümlüdür. Sigorta primleri intifa hakkı sahibi tarafından ödenir. İntifa hakkı sigortalı bir mal üzerinde de kurulmuş olabilir. Bu durumda da intifa süresi boyunca sigorta primleri intifa hakkı sahibi tarafından ödenir (TMK, m.815).

Özen Gösterme Yükümlülüğü

İntifa hakkının sağladığı yetkilerin kullanımında intifa hakkı sahibi iyi bir yönetici gibi özen göster yükümlülüğü ile yükümlüdür (TMK, m.803/II). Taşınmaz üzerine tesis edilen intifa hakkında, intifa hakkı sahibi yararlanma yetkisini ancak olağan sınırlar içerisinde kullanma hakkına sahiptir. Şayet bu ölçü aşılsa ölçü aşılmasıyla elde edilen ürünler malike aittir (TMK,816).

Kullanım/Tahsis Yönünü Koruma Yükümlülüğü

İntifa hakkına konu taşınmazın ekonomik açıdan kullanım yönü intifa hakkı sahibi tarafından malike önemli zarar verecek mahiyette değiştirilemez, yeni bir şekle dönüştürülemez, üzerinde önemli değişiklikler yapılamaz. Örneğin, hak konusu bir tarlayı inşaat alanına çeviremez (Akipek& Aktürk,2009, s.687). Ancak, intifa hakkı sahibi, malike önceden haber vermek ve taşınmazın ekonomik kullanım yönünde önemli değişiklik yapmamak şartıyla taş, kireç, mermer ve turba ocakları ile benzerlerini açabilir (TMK, m.817).

İntifa Hakkı Konusunun Orman Olması Durumunda İntifa Hakkı Sahibinin Yükümlülükleri

Bir orman üzerinde intifa hakkına sahip olan kişi, ondan özel kanun hükümlerine uygun bir işletme planı çerçevesinde yararlanabilir. İşletme planının hazırlanması aşamasında tarafların haklarının gözetilmesini istemeleri mümkündür. Fırtına, kar, yangın, sel, zararlı böcek akımı veya diğer sebepler yüzünden olağan yararlanmanın önemli ölçüde aşılması durumunda işletme planı yeni duruma yenilenebilir ya da ormanın işletilmesi ortaya çıkan kaybı azaltacak biçimde işletilir. Aşırı yararlanma dolayısıyla elde edilen bedel, faiz getirecek şekilde yatırılır ve verim noksanını gidermeye ayrılır (TMK, m.818).

B. Malikin Yükümlülükleri

Olağan Tamir-Bakım Onarım Giderleri Dışında Kalan Önemli Giderleri

Karşılama Yükümlülüğü

İntifa hakkı süresi içerisinde üzerinde intifa hakkı tesis edilen taşınmazın normal tamir-bakım onarım giderlerini karşılamak intifa hakkı sahibinin yükümlülüğündedir. Ancak, malik malın intifa hakkı süresi içerisinde intifa hakkı sahibi tarafından kullanılmaya elverişli bir durumda kalmasını temin etmekle yükümlü (Akipek& Akıntürk,2009, s.692) olduğundan normal tamir-bakım giderini aşan nitelikteki giderlerin malik tarafından karşılanması gerekir. İntifa hakkı sahibi de bunların yapılmasına izin vermekle yükümlüdür. Eğer malik gereken işleri yapmaktan kaçınırsa bu işler

intifa hakkı sahibi tarafından onun hesabına yapılabilir (TMK, m.812).

Yükümlü olmadığı halde yaptığı giderler, yenilemeler ve eklemeler için intifa hakkı sahibi hakkın sona ermesi durumunda, vekaletsiz iş görme hükümleri uyarınca tazminat isteyebilir. Malikin tazminat vermekten kaçınması durumunda, intifa hakkı sahibi, malı eski haline getirmek kaydıyla yaptığı eklemeleri sökülmesi mümkündür (TMK, m.801).

Taşınmazın Özdeğeriyle İlgili Diğer Giderleri Karşılama Yükümlülüğü

Üzerine intifa hakkı tesis edilen taşınmazın kullanımıyla veya olağan tamir-bakım-onarımıyla ilgili olanlar dışında kalan ve taşınmazın özdeğeriyle ilgili olan diğer giderler malike aittir.

V. İntifa Hakkından Elde Edilen Gelirin Gelir Vergisi Kanunu Açısından Vergilendirilebilmesi Hakkında Görüşler

A. Vergi İdaresinin Görüşü

Taşınır ve taşınmazlarda intifa hakkının tesisinde aksine düzenleme olmadıkça, mülkiyete ilişkin hükümlerin uygulanması, TMK, 803. maddesinde intifa hakkı sahibinin, hakkın konusu olan malı zilyetliğinde bulundurma-yönetme-kullanma ve ondan yararlanma yetkilerine sahip olduğunun belirtilmesi, intifa hakkı sahibi lehine intifa hakkını tesis gayrimenkul malikinin mülkiyet hakkının devam etmesi(bu kapsamda gayrimenkulü devredebilmesi, rehnedebilmesi ya da satabilmesi nedeniyle), malikin yükümlülüğünün sadece intifa hakkı sahibinin söz konusu gayrimenkulden bu hakkın tanındığı süreler dahilinde yönetme, kullanma ve yararlanmasına rıza göstermekten ibaret olması gibi durumlar dikkate alındığında, intifa hakkı tesisi suretiyle taşınmazın kullandırılması işleminin kiralama işlemi” olarak değerlendirilmesi gerektiği vergi idaresinin son zamanlardaki ağırlıklı görüşünü oluşturmaktadır. Vergi idaresi bu işlemin satış işlemi olarak nitelenemeyeceğini çünkü intifa hakkı tesisinde satış akdinin en önemli unsuru olan mülkiyetin naklinin söz konusu edilmediği, devredilen şeyin onun mülkiyeti olmayıp sadece onu zilyetliğinde bulundurma, yönetme, kullanma ve ondan yararlanma yetkileri olduğu ve kira sözleşmesi de, kiralananın kiracının ödediği veya ödeyeceği bir bedel karşılığında bir şeyin veya bir hakkın kullanılmasını belli bir süre için kiracıya bırakmayı taahhüt etmesi olarak tanımlandığına göre, intifa hakkı tesisinin de “kiralama işlemi niteliğinde” olduğunun kabulünü gerektirdiğini ifade etmektedir³⁴.

Vergi idaresi şahsi varlığa kayıtlı taşınmaz üzerinde intifa hakkı tesis edilmesi işleminden elde edilen geliri GVK, 70.maddesi kapsamındaki mal ve hakların kiralanması kapsamında değerlendirmektedir. Söz konusu

34 GİB, 39044742-KDV.1-1161 sayılı 01.08.2013 tarihli Özelgesi.

taşınmazın bir kurumun aktifine kayıtlı olduğunda³⁵, tesisten elde edilen gelirin kurum kazancı olarak (ticari kazanç-dönemsellik ve tahakkuk esaslarına göre) değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bunun için de intifa hakkı tesis işleminde, mülkiyet hakkının devredilmemiş olmasını ve buna bağlı olarak malikin kuru mülkiyet hakkından kaynaklanan tasarruf yetkisini kullanabiliyor olmasını gerekçe göstermektedir. Eğer yapılan işlem bir satış sözleşmesi olsa idi mülkiyetin nakledilmesinin gerekeceğini oysa ki mülkiyetin nakledilmediğini demek ki bu işlemin bir satış işlemi olmadığı, intifa hakkı kapsamındaki tam yararlanma hakkı kapsamında taşınmazın kullanılmasının söz konusu olduğuna göre de tesis işleminin kiralama niteliğinde olduğunun kabulünü gerektirdiğini ifade etmektedir.

B. Vergi Yargısının Görüşü

İntifa hakkı tesisi karşılığında elde edilen gelire yönelik yapılan tarhiyatlarla ilgili olarak Danıştayın yakın tarihli hemen bütün kararlarında intifa hakkı tesisinden elde edilen gelirin GVK' da tanımlanmadığı bu sebeple de bu gelirlerin gayrimenkul sermaye iradı (veya arızî ticari kazanç) olarak vergilendirilmesinin vergilerin yasallığı ilkesine ve kıyas yasağına aykırılık teşkil edeceği yönündedir³⁶. Danıştay konuyla ilgili olarak benzetme yoluyla vergilendirme yapılmasına vergilerin kanuniliği ilkesi ve kıyas yasağının izin vermeyeceği görüşündedir³⁷. D4D bir başka kararında GVK' da gayrimenkul sermaye iratları düzenlenirken aslında intifa hakkı tesisleriyle kiralama işleminin birbirinden farklı işlemler olduğunu GVK,70. maddesinde düzenlenenin ise kiralama işlemi olduğunu belirten kararı bulunmaktadır³⁸.

Arsası üzerine kurulan intifa hakkı dolayısıyla elde ettiği gelire beyanında yer vermediği gerekçesiyle yapılan tarhiyat için çıkarılan hukuki

35 GİB, B.07.1.GİB.4.06.16.01-2010-GVK-70-26-660 sayılı 22.08.2011 tarihli Öznelgesi.

36 Bununla birlikte D4D'nin "taşınmaz üzerine irtifak hakkı tesisi ve kullanma izni verilmesi nedeniyle gayrimenkul sermaye iradı elde edildiğinden" biçiminde irtifak hakkı tesis bedelini kira geliri olarak niteleyen vergi mahkemesi kararını onayan kararı.D4D, E.2006/778, K.2008/2304.; D3D E.2019/7495, K.2020/3974; T. 20.10.2020. Bölge İdare Mahkemesi Vergi Dava Dairesinin intifa hakkı tesis bedeli gayrimenkul sermaye iradı sayılmazsa da GVK, diğer kazançlar (arızî ticari kazanç) olarak değerlendirilmeli yönündeki kararı Danıştay tarafından bozularak, "taşınmaz üzerine intifa hakkı tesisi ile taşınmaz üzerindeki intifa hakkının kiralınması işlemlerinin kuruluşlarından sona erdiği vakte kadar; kurulması, muhataplarına tanıdığı haklar ya da tanımladığı borçlar, sona erme tarz ve koşulları, muhataplar bakımından ortaya çıkardığı sonuçlar ve sözleşmeye uygulanacak hükümler açısından birbirinden aynı veya benzer olarak nitelenemeyeceğini ve ayrıca GVK, 70.maddesinde intifa hakkı tesis bedelinin gayrimenkul sermaye iratları arasında sayılmadığı" gerekçeleriyle vergi idaresi tarhiyatını hukuka aykırı bulan ilk derece vergi mahkemesi kararı Danıştay tarafından onaylanmıştır.

37 İntifa hakkının mahiyeti itibarıyla kira hakkına benzediğinden bahisle intifa hakkı tesisi karşılığında elde edilen bedelin de kiralama bedeli olduğu şeklinde yapılacak bir yorumun, kıyas yasağı ve vergilerin kanuniliği ilkesine aykırılık teşkil edeceğinden yapılan cezalı tarhiyatın terkinin kararı onanmıştır (D9D, E. 2020/608, K.2022/4616, T.11.10.2022).

38 Gelir Vergisi Kanunu'nun 70.maddesinde sayılan mal ve hakların yine Kanun'da sayılan kişilerce yapılan kiralama işlemleri ifadesinden aslında intifa hakkı tesisleriyle kiralama işleminin farklı olarak nitelendiği anlaşılmalıdır (D4D, E.2009/5053, K. 2010/1965, T.08.04.2010).

uyuşmazlık hakkında, vergi mahkemesi tarafından yapılan cezalı tarhiyatın gayrimenkul sermaye iradı olarak nitelenmesi yönüyle değil de vergi matrahının hesaplanması yönüyle eleştiri konusu yapılarak vergi matrahının düzeltilerek hesaplanması yönünde verilen karar Danıştay tarafından bozulmuştur³⁹. Danıştaya göre, bir taşınmaz üzerine kurulan intifa hakkı dolayısıyla elde edilen gelir GVK 70 vd. maddelerine dayanılarak vergilendirilemez⁴⁰.

C. Değerlendirme

Vergi idaresi taşınmaz üzerine intifa hakkı tesisi nedeniyle elde edilen geliri bir şeyin veya bir hakkın bir bedel karşılığı kullanırılması yönü nedeniyle kira gelirine benzetmektedir⁴¹. Vergi idaresi, VUK,3/B fıkrasında vergilemede vergiyi doğuran olay ve bu olayla ilgili işlemlerde gerçek durumunun dikkate alınması gerektiği hükmüne dayanarak söz konusu işlemin bir şeyin veya bir hakkın bir bedel karşılığı kullanırılması olduğuna göre bu kullandırma işleminin gerçek mahiyetinin kiralama işlemi⁴² olarak değerlendirilmesi gerektiği görüşündedir. Oysa ki konunun bu şekilde değerlendirilmesine hem gelir vergisinin temel sistematığı hem de intifa hakkı tesisi ile kiralama işlemlerinin hukuki yapılarının farklılığı izin vermemektedir. Şöyle ki, elde edilen gelirin Gelir Vergisi Kanunu kapsamında vergilendirilebilmesi için gelirin bu maddede sayılan unsurlar arasında yer alması gerekmektedir. Burada sayılmayan unsurlardan doğan gelir Gelir Vergisi Kanunu kapsamında vergileme konusuna girmemektedir. Bu temel sistematik kural Gelir Vergisi Kanunu'nda düzenlenmiş bulunan gelir unsurlarının tümü için geçerlidir. Gelir Vergisi Kanunu, 2. maddesinin beşinci bendinde gayrimenkul sermaye iratları sayılmıştır. Kira gelirine konu edilen mal ve haklardan elde edilen iradın gayrimenkul sermaye iradı olarak vergilemeye tabi tutulabilmesi için kiraya verilen mal ve hakların

39 İntifa hakkı Türk Medeni Kanunu'nda yer alan kişiye bağlı bir aynı hak olduğu halde kiralama işleminin Borçlar Kanunu'nda düzenlenmiş kişisel bir hak olduğundan bunların tesisinden sona ermesine kadar, taraflarına sağladıkları hak ve yükümlülükler vb. pek çok özellik bakımından farklı oldukları vurgulanmıştır. Bu nedenle intifa hakkı tesis işlemini kiralama işlemi olarak niteleyerek yapılan vergilendirme işlemini Anayasada düzenlenen verginin kanuniliği ilkesine aykırı biçimde, beyanı gerektiği gerekçesiyle yapılan tarhiyatın hukuka uygun olmadığını, aksi gerekçeyle tarhiyatın, matrahi azaltılmak suretiyle değiştirilmesi yolunda verilen mahkeme kararını bozmuştur (D3D, E.2009/4124, K.2010/1769, T.27.05.2010).

40 D4D, E.1982/4060, K.1982/4519, T.10.12.1982.

41 Bu sebeple üzerine intifa hakkı tesis edilen taşınmaz gerçek kişiye ait ise GVK,70 ve devamı maddelerine göre, ticari ya da zirai bir işletmenin aktifinde yer alması halinde elde edilen iradın tespiti ticari ya da zirai kazanç esaslarına göre, bir kurumun aktifinde yer alması durumunda Kurumlar Vergisi Kanunu esaslarına göre tespiti durumu ortaya çıkar. GVK,70.maddesinde yer alan mal ve hakların kiralanması işlemi intifa hakkı tesis işlemi olarak nitelenirse söz konusu işlem ayrıca başka vergi kanunlarının (Örneğin Katma Değer Vergisi Kanunu) ya da başka vergi müesseselerinin (Örneğin GVK,94. maddesi uyarınca tevkifat) yükümlülüğünü ortaya çıkartmaktadır. ; İntifa hakkı tesisi işlemi kiralama niteliğindedir (GİB, 11395140-105[327-2012/VUK-1-...]-1881 sayılı 16.07.2014 tarihli Özelgesi.

42 Böyle bir yaklaşımın yorum yoluyla yeni vergi ihdas etme sonucunu doğuracağı hakkında yorum için bakınız (Doğrusöz,2023).

(şahsi varlığa kayıtlı) Gelir Vergisi Kanunu, 70.maddede düzenlenmiş mal ve haklardan olmalıdır. Eğer kiraya verilen mal veya hak bu maddede düzenlenenler arasında ise o zaman bu kiralama işleminden elde edilen gelir gayrimenkul sermaye iradı olarak değerlendirilir⁴³. Bu maddede yer almayan bir mal veya haktan kira geliri elde edilse dahi (şahsi varlığa kayıtlı) Gelir Vergisi Kanunu kapsamında vergilemeye konu edilemeyecektir. GVK,70.maddesinin 2-3 ve 4.fıkralarındaki düzenlemelerini de bu anlamda göz ardı edemeyiz⁴⁴.

Bu noktada vergi idaresince verilen özelgelerde belirtildiği gibi intifa hakkı tesisinden elde edilen gelir gerçekten GVK,70.madde fıkralarında yer almakta mıdır? sorusunun cevaplanması gerekmektedir.

GVK,70. maddesindeki mal ve hakların sahipleri, mutasarrıfları, zilyedleri, irtifak ve intifa hakkı sahipleri, kiracıları tarafından kiraya verilmesiyle elde edilen iratların gayrimenkul sermaye iradı olarak gelir vergisine tabi tutulacağı düzenlenmiştir. Burada dikkat edilecek husus yapılan işlemin bu madde kapsamında değerlendirilebilmesi için kiralama işlemi olması ve kiralanın şeyin de bu maddede yer alan mal ve haklar arasında yer alması ve kiraya verme işleminin de yine burada belirtilen kişiler tarafından yapılmış olması gerekliliğidir. İntifa hakkı sahibi de kiralama işlemini yapacak kişiler arasında yer aldığından bu kişiler tarafından bu maddede sayılan mal ve hakların kiralanması işleminden elde edilecek irat gayrimenkul sermaye iradı olarak kabul edilip vergilendirileceği hususunda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır⁴⁵.

GVK,70.maddesinin birinci fıkrasının birinci ve dördüncü bentleri özelgelerde sık sık intifa hakkı tesisinin kiralama işlemi olarak sayılması gerektiğinin yasal dayanağı olarak gösterilmektedir⁴⁶. İntifa hakkı Medeni Kanununun, Eşya Hukukunun sınırlı aynî haklar bölümünde düzenlenmiş esaslara göre tesis edilebilen aynî bir haktır. Tapuya tescil işlemiyle taşın-

43 Konuyla ilgili olarak; intifa hakkı tesisinin kiralama işlemi olduğundan şahıslar tarafından elde edilen gelirin kira geliri olarak vergilendirilmesi gerektiği, şirketler tarafından elde edilmesi durumunda ise ticari kazanç olduğu yönünde görüş için bakınız, (Yüce, 2008).

44 Örneğin; GVK,70/4. fıkrasında, zirai faaliyete doğrudan katılmadan ortaya çıkan üründen pay alan arazi sahiplerinin gelirleri kira geliri olarak nitelenir biçiminde Gelir Vergisi Kanunu sistematığına uygun biçimde sayılmak suretiyle belirlenmiştir. Bu düzenleme her kullandırma işleminin bu madde kapsamında kiralama işlemi olarak nitelenebilemeyeceğini düşündürmektedir.

45 Vergi idaresi hem intifa hakkı tesisinden elde edilen geliri hem de GVK,70.maddesi kapsamındaki ekonomik unsurların intifa hakkı sahiplerince kiralanmasından doğan geliri kira geliri olarak nitelemektedir. Örnek: İntifa hakkına sahip olduğunuz tarlanızı zirai faaliyette bulunmaksızın çocuğunuzun kullanımına bedelsiz bırakılması durumunda emsal kira bedeli bu hakkın kirası sayılır. GİB, 62030549-120[86-2012/1239]-944 sayılı Özelgesi. ; İntifa hakkı tesis bedelinin kurum kazancının tespitine ilişkin esaslar çerçevesinde ilgili vergilendirme döneminde beyan edilmesi gerekir (GİB, B.07.1.GİB.4.48.15.01-GVK-33-82 sayılı ve 22.08.2011 tarihli Özelgesi).

46 Örneğin; GİB, B.07.1.GİB.0.03.41/4131/66589 sayılı 24.08.2006 tarihli- GİB, B.07.1.GİB.4.34.16.01-GVK70-1437 sayılı 26.08.2011 tarihli Özelgeleri.

maz üzerine intifa hakkı kurulur ve aynî hak niteliği kazanır. Medeni Kanunun⁴⁷ sınırlı aynî haklar kısmında düzenlenmiş olan intifa hakkı sahibine tam yararlanma hakkı sunar. Taşınmaz üzerine intifa hakkının kurulması için tapuya tescili zorunlu olan sınırlı aynî bir haktır. Tapuya tescili üzerine varlık kazanır ve herkese karşı ileri sürülebilir. Kiralama işlemi ise Borçlar Kanunu hükümlerine göre kiraya veren-kiracı arasında, birbirlerine karşı ileri sürebilecekleri şahsi bir hak ortaya çıkartan bir işlemidir. İntifa hakkı tesisi sınırlı sayı ve tipe bağlılık ilkesine tabi iken kira sözleşmesi taraflarının serbest iradelerine göre şekillendirilebilmektedir. Bu nedenlerle; kiralama işlemi ve intifa hakkı tesisi, kuruluşlarından sona ermelerine kadar olan işlem basamakları ve muhataplarına tanıdığı haklar ve yükümlülükler bakımından birbirlerinden hukuken farklı müesseselerdir. İntifa hakkının tesisi aşamasından ise bu bentte bahsedilmemektedir.

GVK,70/1-(4) gayrimenkul olarak tescil edilen hakların kiralanması hususunu düzenlemektedir. Aynî bir hakkın gayrimenkul sayılarak tapu kütüğünde ayrı bir sayfaya kaydedilebilip tescil edilebilmesi için bu hakkın bağımsız, sürekli ve devredilebilir⁴⁸ nitelikte bir irtifak hakkı olması gerekir (Şenyüz vd.,2023, s.94; Tapu Sicili Uygulamaları,2014, s.35). “Tapu kütüğüne taşınmaz mal olarak tescil edilen bağımsız ve sürekli haklar, üçüncü kişilere devir olunabilir, mirasçılara geçebilir ve üzerinde her türlü aynî ve kişisel hak kurulabilir”. (Oğuzman vd.,2022, s.184) İntifa hakkı ise kişiye bağlı, devredilemez, mirasçılara geçmez nitelikte olduğundan tapuya gayrimenkul olarak tescili mümkün bulunmamaktadır (Tapuya irtifak hakkı olarak tescil edilmektedir). Bu nedenle intifa hakkı bu fıkra da sayılan haklar arasında yer almamaktadır⁴⁹. Fıkraya dikkat edildiğinde burada da yine bağımsız ve sürekli aynî hakkın tesisi değil bu nitelikteki bir hakkın kiralanması hususu düzenlenmiştir. Dolayısıyla bağımsız ve sürekli

47 İntifa hakkı; sahibine tam yararlanma yetkisi sağlar. Taşınmaz üzerinde tesis edilebilmesi için tapu kütüğüne tescili zorunlu ve kurucu niteliktedir. Bir başkasına devri, temlik ve mirasçılara intikali mümkün değildir. Sadece kullanımı devredilebilir ve herkese karşı ileri sürülebilir. Türk Medeni Kanun’unda yer alan şahsa bağlı bir aynî haktır. Kiralama işlemiyse belirli bir şeyin veya hakkın kullanılmasını sağlar. Sadece taraflarca birbirine karşı ileri sürülebilir. Borçlar Kanunu hükümlerine göre tesis edilmiş şahsi bir haktır. Bu nedenlerle, intifa hakkı tesisi ile kiralama işlemleri birbirlerinden tamamen farklı düzenlemelerdir (D3D, E.2019/7495, K.2020/3974, T. 20. 10.2020).

48 Bir hakkın bağımsız olarak nitelendirilebilmesi onun başkasına serbestçe devredilebilmesi ve mirasçıya geçebilmesi ile ölçülmekte olduğu hakkında bakınız, (Gürer,2021, s.7-9).

49 Konuyla ilgili olarak doktrinde yer alan görüşleri örneklemek gerekirse; Medeni Kanun, tapu kütüğüne bağımsız bir hak olarak kaydedilmesine izin verdiği iki tür irtifak hakkı olduğunu ve bu hakların da inşaat(üst) hakkı ve kaynak hakkı olduğunu izah etmiştir (MK,826,837). Ayrıca, diğer irtifak haklarının da bu mahiyette oldukları yönünde doktrinde görüş birliği mevcuttur. Bahsi geçen kaynak hakları, inşaat(üst) ile diğer irtifak hakları bağımsız olarak tesis edilmeyebilir. Bu durumda, sözü edilen hakların tapu kütüğünün bağımsız bir sayfasına kaydedilmesi ve dolayısıyla gayrimenkul hükmünde kabul edilmesi söz konusu olmayacaktır. Bu haklar, bağımsız ve sürekli olarak tesis edilmiş ise MK,704. maddesine göre gayrimenkul olarak; bağımsız ve sürekli olarak kaydedilmemiş ise sınırlı aynî hak olarak tescil edilir (Ünal,2019, s. 166-167).; “Bağımsız ve sürekli olmayan irtifak hakları gayrimenkul olarak tescil edilmezler. (Şenyüz vd.,2023, s.94)”

nitelikteki bir hakkın tesisinden elde edilecek gelir de yine bu kapsamda kira geliri olarak nitelendirilmesi hususu düzenlenmemiştir.

Yukarıda da açıklamaya çalıştığımız üzere intifa hakkı tesisi GVK,70/1(1)⁵⁰ ve 70/1(4) kapsamında düzenlenmiş bulunan unsurlardan birisi değildir. İntifa hakkı tesisi hukuki açıdan Medeni Kanunun Eşya Hukuku bölümünde sınırlı aynî haklar bölümünde düzenlenmiş irtifak haklarından birisi olarak sayılmıştır. Bu Kanundaki esaslara göre tescil edilmesi üzerine aynî hakların taraflarına aynî hakların tanıdığı tüm imkânlar geçerlilik kazanır (şahsi hak olan kira sözleşmesinin aksine). Bu iki müessesenin hukuki nitelendirmeleri, tarafları⁵¹, taraflarına yükledikleri haklar ve yükümlülükler, tesisi ve terkin işlemleri tamamen farklı niteliktedir.

Sonuç

İntifa hakkı tesis etmek ile sahibi bulunulan intifa hakkını kiraya vermek hem ekonomik hem hukuki açıdan farklı işlem basamaklarını ve farklı işlem süreçlerini ifade eden durumları gösterir. Ekonomik bakımdan intifa hakkı tesisi ile kişi daha önce sahibi olmadığı bir aynî hak kazanmış olur. Kişi, sahibi bulunduğu bu intifa hakkını diler kendisi kullanır, dilerse bu hakkın kullanımını bir başkasına bırakabilir. Bir taşınmaz üzerindeki sahibi olduğu intifa hakkını kiraya veren kişi tam yararlanma hakkına sahip olduğu taşınmazı belirlenmiş şartlar üzerinden bir başkasına (kiracıya- belirlenmiş oldukları şartlar altında) bırakmış olur.

Vergi konusu kapsamına giren mal ve hakların tespit ve tayin edilmesinde kanuni düzenlemede kullanılan kavramların ifade ettiği anlam ile kullanım alanlarının birbirine karıştırılmaması meselesi önemlidir. Bu anlamda taşınmaz üzerine intifa hakkı tesisi konusunda tesis etme-kiralama kavramlarının Vergi Hukuku'nun vergilendirme sürecindeki anlamlarının ne olduğunun doğru tayini önemli ve gereklidir. Ancak buradaki esas mesele kavram benzerliğinden çok Kanunda düzenlenmeyen bir konunun kavram (veya müessese-kullanım hakkı tanıyan müesseseler özelinde-) benzerliklerinden hareketle vergileme alanına alınmaya çalışılması gibi görünmektedir. Gelir Vergisi Kanununda intifa hakkı tesisi özelinde aynı hak tesisi ve aynî hak tesisinden elde edilen gelirin nasıl tanımlandığı ve bunun nasıl vergilendirileceği hususu düzenlenmemiştir. Bu nedenle intifa

50 İntifa hakkının GVK,70.maddesinin birinci fıkrasında belirtilen türden bir kiralama işlemi olmadığı hakkında görüş için bakınız (Başak,2005).

51 İntifa hakkı tesisinde taraflar taşınmazın maliki ile intifa hakkı sahibidir. [Malikin, taşınmazı üzerinde kendi lehine bir intifa hakkı tesis edip edemeyeceği tartışmalıdır (Oğuzman vd.,2022, s.956-286numaralı dipnot)]. Malikin sahibi bulunduğu taşınmaz üzerine kendi adına intifa hakkı tesis ettirebileceği görüşü için bakınız, (Pulluk, 2022). (Böyle bir durumda işlemin tarafları da doğal olarak değişir). İntifa hakkının kiralınmasında ise taraflar intifa hakkı sahibi ile kiracıdır. İntifa hakkı tesisinde intifa hakkı sahibi daha önce var olmayan bir hakkın sahibi konumuna geçer. İntifa hakkı kiralınmasında ise aynı hak kazanımı nedeniyle sahibi olduğu yararlanma hakkını bir başkasının kullanımına bırakmış olur. Hukuki açıdan intifa hakkı tesisi üzerine tapu kütüğüne kaydı ile sınırlı aynî hak hukukun varlık kazanır. İntifa hakkının kiralınması durumunda ise şahsi bir hak ortaya çıkmış olur.

hakkı tesisi durumunda olayın muhatapları olarak mükellefler tereddütte kalıp vergi idaresinden görüş talebinde bulunmakta veya yapılan vergi denetimlerinde intifa hakkı tesisi dolayısıyla elde edilen ve vergi konusu dışında olduğu düşüncesiyle beyan edilmeyen gelir, cezalı tarhiyata konu edilmektedir. Hukuki uyumsuzluk haline getirilen bu cezalı tarhiyat vergi yargısınca terkin edilmektedir. Buradaki sorun bu iki farklı müessesenin birbirine benzetilerek vergilendirilmesi meselesinden çok özel hukukta düzenlenmiş olan bir konuyu bağımsız bir hukuk dalı olarak Vergi Hukuku'nun ne şekilde değerlendireceği meselesi gibi görünmektedir. Konunun benzetme yoluyla çözümlenmesine vergilerin kanuniliği ilkesi ve kıyas yasağı izin vermemektedir.

Kaynakça

- Abik, Y. (2024). Tapu kütüğüne yapılan kayıtlar ve bunların hükmü. Ankara Üniversitesi Açık Ders Malzemeleri. (01 Haziran 2024)
- Akipek, J G, & Akıntürk, T (2009). Eşya hukuku. Beta Yayıncılık.
- Antalya, OG (2017). Eşya hukukuna hâkim ilkelerden aleniyet ilkesi. *Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*.
- Başak, L. (2005, Eylül). Dar mükellefiyete tabi kurumlarca tesis ettirilen intifa hakkı karşılığında yapılan ödemelerin kurumlar vergisi kanunu 24.maddesi karşısındaki durumu. *E-Yaklaşım Dergisi*. 26.
- Batı, M (2016, Ağustos). Vergi ve diğer kanunlarımızda “gayrimenkul” kavramının anlamı. *Yaklaşım Dergisi*.284.
- Bilge, N (1998). Hukuk başlangıcı. Turhan Kitabevi.
- Canarslan, G (2016). İntifa hakkının sona ermesi. Seçkin Yayıncılık.
- Dereli, Z (2011). Roma hukukundan günümüze intifa hakkı sahibinin hakları. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*. C.1(7).
- Doğrusöz, AB (2023,7 Kasım). İntifa hakkı bedeli vergiye tabi midir?. <https://www.ekonomim.com/kose-yazisi/intifa-hakki-bedeli-vergiye-tabi-midir/714593>
- Dural, M & Sarı, S (2023). Türk özel hukuku I. Filiz Kitabevi.
- Gargı, S & Cömert, S (2013, Nisan). intifa hakkının gayrimenkul sermaye iradı olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği. *Yaklaşım Dergisi*. 244.
- Genç AA & Aksoy DS (2019). Paylı mülkiyete tabi bir taşınmazda paydaşların yararlanma, kullanma ve yönetime ilişkin hukuki işlemlerinin şerhi. *İstanbul Hukuk Mecmuası*. (77/1).
- Gürer, HA (2021). Tapu kütüğüne taşınmaz olarak kaydedilebilen bağımsız ve sürekli irtifak hakları. Onikilevha Yayınları.
- Karaarslan, AT (2023). Türk hukuku bakımından sicile kayıtlı gemiler üzerinde intifa hakkı kurulması ve sonuçları. *Çukurova Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi (ÇÜHAD)*, 2023/4.
- Kazancı Bilgi Bankası. Danıştay kararları. lib.kazanci.com.tr
- Kızılot, Ş, Sarısu, E, Özcan, S & Kızılot, Z (2010). Gayrimenkul rehberi. Yaklaşım Yayıncılık.
- Nomer, HN & Ergüne, MS (2022). Eşya hukuku. Onikilevha Yayıncılık.
- Oğuzman, MK, Seliçi, Ö, Oktay-Özdemir, S (2022). Eşya hukuku. Filiz Kitabevi.
- Önen, M (1991). Hukukun temel kavramları. Der Yayınları.
- Özen, B (2021). Makaleler-Tebliğler (2001-2020). Onikilevha Yayıncılık.

- Öztaş, İ (2008). *Paylı mülkiyette paydaşın kullanma ve yararlanma hakkı. [Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.*
- Pulluk, E (2022, Şubat). İntifa hakkı karşılığı elde edilen gelirin gayrimenkul sermaye iradı olarak kabul edilip edilemeyeceği. *Yaklaşım Dergisi.* 350.
- Sarıkaya, M (2023). İrtifak sözleşmesi. Filiz Kitabevi.
- Sirmen, L (2015). Eşya hukuku. Yetkin Hukuk Yayınları.
- Şenyüz, D, Yüce, M & Gerçek, A (2023). Türk vergi sistemi. Ekin Yayınevi.
- Toprak, İBA (2023). İntifa hakkının sona ermesi ve iade yükümlülüğünün üçüncü kişilere karşı ileri sürülmesi. *Adalet Dergisi.* 71.
- Türk Hukuk Kurumu (2021). Türk hukuk lügatı 1. Yetkin Yayınları.
- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (2014). Tapu sicili uygulamaları. Tapu Dairesi Başkanlığı Yayın Kurulu Yayını.
- Ünal, M (2016). Taşınmaza bağlı irtifakın kurulması. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırmaları Dergisi.* 22 (3).
- Ünal, Y (2010, Haziran). Tapuya gayrimenkul olarak tescil edilebilen haklar ve yabancıların Türkiye’de gayrimenkul edinimleri. *Vergi Raporu Dergisi.* 129.
- Yüce, M (2008). Bayilerin petrol ana dağıtım şirketleriyle yaptıkları intifa hakkı tesisi karşılığında elde ettikleri gelirin vergisel boyutu. *Vergi Dünyası Dergisi.* 327.

”

BÖLÜM 6

LOJİSTİKTE SOSYAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK, ADİL VE SORUMLU LOJİSTİK

Mehmet BAŞKAYA¹

¹ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, Gümrük Uzmanı, mehmet.baskaya@hotmail.com.tr - ORCID: 0009-0005-9800-4986

Giriş

Günümüzde hızla değişen rekabet koşulları her sektörü etkilediği gibi lojistik sektörünü de etkilemiştir. Özellikle hızla artan nüfus, toplumun istek ve ihtiyaçlarının sürekli değişmesi, doğal kaynakların azalması ve çevre sorunları gibi birçok etken lojistik sektöründe de değişimi zorunlu hale getirmiştir. İnsanların ulaşımından en temel ihtiyaçları karşılamasına kadar her alanda ihtiyaç duyulan lojistik faaliyetler yaşamımızın vazgeçilmez bir parçası konumundadır. Bu ihtiyaçlarımız karşılanırken lojistik faaliyetlerden kaynaklı bir takım çevresel sorunlar meydana gelmektedir. Üretimden tüketime kadar insan ihtiyaçlarının karşılandığı bu süre zarfında gerçekleşen hava, su, toprak kirliliği gibi çevresel felaketlere sebep olan her türlü durumda lojistik sektörünün payı doğrudan veya dolaylı olarak çok büyüktür. İçinde yaşadığımız bu dönemde de çevresel felaketlerin önüne geçilmesi yönünde kurumsal ve toplumsal tepkiler oldukça artmıştır. Daha yaşanılabilir bir dünya için atılan adımların en büyüğü şüphesiz ki sürdürülebilirlik kavramı ile açıklanmaktadır. Sürdürülebilirlik kavramının özü ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik bileşenleri altında ekonomik hayatın devamlılığı, çevreye verilen değer ve sosyal adaletin sağlanmasıdır. Bu sürdürülebilirlik kavramı lojistik sektöründe ise yeşil lojistik faaliyetleri ile mümkün olabilmektedir. Döngüsel ekonomiye büyük katkısı olan bu faaliyetler ile lojistik sektörü üzerine düşeni fazlasıyla yapmaktadır. Bu çalışma ile sürdürülebilirlik kavramı altında yer alan unsurlar açıklanmaya çalışacaktır.

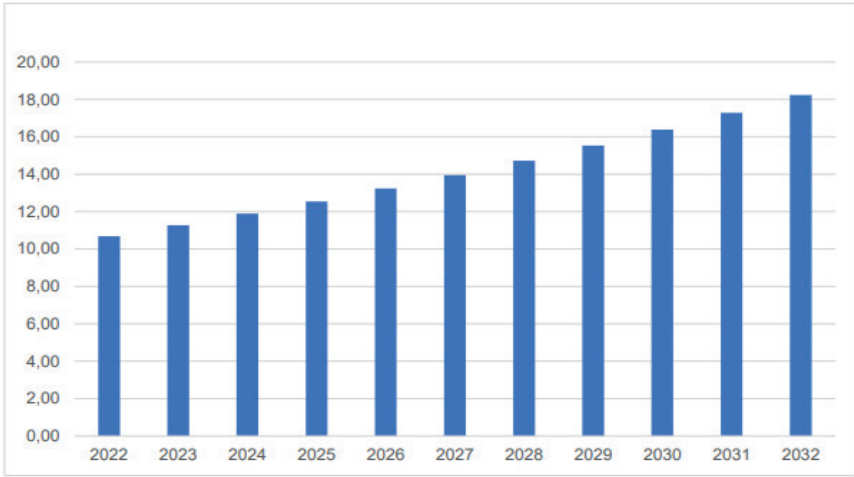
1. Lojistik

Lojistik geçmişten günümüze kadar birçok kez tanımlanmış bir kavramdır. En basit haliyle lojistik; ürünlerin, üreticiden son kullanıcıya kadar ulaştırılması sürecinin tamamını kapsayan faaliyetler bütünüdür. Lojistik faaliyetinin gerçekleşebilmesi için taşıma, tedarik, depolama, dağıtım gibi birbiriyle bağlantılı fiziksel akış içinde olması gerekmektedir (Bowersox, 1974). Genel olarak lojistik; ihtiyaç duyulan ürün, hizmet, bilgi ve insan transferinin planlanarak, ihtiyaç duyulan yere istenilen zamanda ulaştırılmasıdır (Kamacı ve Samancı, 2020).

Lojistiğin tarihsel gelişimine bakıldığında zaman ise; insanlığın tarihte hayvan gücüyle taşımacılık yaptığı zamanlardan beri özellikle sanayi devrimleri ile buharlı taşıma araçlarının kullanıldığı Lojistik 1.0'dan, günümüz otonom mekanizmaların kullanıldığı Lojistik 4.0'a kadar çok yol katedilmiş ve çevre dostu (yeşil) lojistik uygulamaları ile sosyal sorumluluğun ön plana çıktığı bir döneme gelinmiştir. Tüm bu gelişmelerle beraber ekonomik ve sosyal hayatın devamlılığı ve en basit haliyle temel ihtiyaçlarımızın karşılanması noktasında ihtiyaç duyduğumuz lojistik sektörü dünya pazarında diğer sektörler arasında önemli bir konumdadır.

2022 yılında elde edilen veriler doğrultusunda küresel lojistik pazarı 10,68 trilyon ABD doları değere sahiptir. Teknolojik gelişmelerle beraber elektronik ticaret endüstrisinin gelişimi de lojistik sektörünün büyümesine büyük katkı sağlamıştır. Bu sayede lojistik hizmetlere talep artmıştır. Artan talep doğrultusunda 10 yıllık bir zaman dilimi içerisinde küresel lojistik pazar büyüklüğünde ortalama iki katına yakın bir artış beklenmektedir. Öngörülen ise lojistik sektörünün küresel ticarete 2032 yılına kadar yaklaşık 18,23 trilyon ABD doları gibi bir ekonomik değere ulaşmasıdır (UTİKAD, 2022).

Grafik 1. Lojistik Sektör Büyüklüğü (ABD Doları Trilyon)

Kaynak: UTİKAD, 2022.

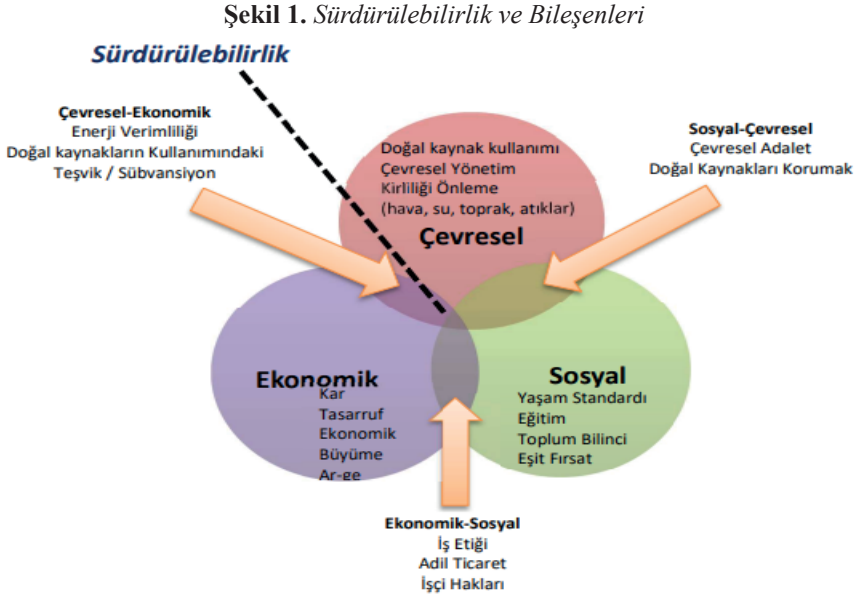
2. Lojistikte Sosyal Sürdürülebilirlik

2.1. Sürdürülebilirlik Kavramı

Sürdürülebilirlik, dünyanın doğal düzenini, fonksiyonlarını devam ettirebilmesi ve insanların yaşamını bu doğal düzenle paralel bir biçimde sürdürebilmeleri esasına dayanır. İşletmeler açısından ise kalıcı olma yeteneği olarak tanımlanabilecek olan sürdürülebilirlik kavramı, işletmelerin ihtiyacı olan doğal kaynakların, tabii düzenin ve insanoğlunun yaşamının muhafaza edilmesi ve olağan fonksiyonlarının devam etmesi esasına dayanır. İşletmeler bu kaynakları korumak için belirli taktik ve işletme uygulamaları geliştirmek durumundadırlar (TÜBA, 2021).

Sürdürülebilirliğin temelde üç boyutu bulunmaktadır. Ekonomik, çevresel ve sosyal olarak tüm bileşenleriyle beraber sürece doğrudan etki etmesi sürdürülebilirliğin devamlılığı için elzem olarak görülmektedir. Şekil

1’de de görüldüğü gibi sürdürülebilirliğin tüm bileşenleri temelde birbiriy-le bağlantılıdır.

Kaynak: Güner, 2020.

Sürdürülebilirlik, doğal kaynakların üretime bağlı tahrip edilmesi ve üretim sonucu çevresel kirliliğin artmasının önüne geçilmesini engellemeye yönelik bir yaklaşımdır. Bunun için üretimde kalite ve verim artışının yanı sıra çevrenin ve doğal kaynakların sürekli kullanımını sağlamak, şirketlerin çevreci uygulamaları ile mümkün olmaktadır. Sera gazları emisyonlarının kontrol edilmesi ve azaltılması, karbon gazı alışveriş ve takas işlemleri, biyoçeşitlilik, ekolojik karbon ve su ayak izi sürdürülebilirliğin önemli konuları arasında yer alır (Gürlesel, 2019).

Sürdürülebilirlik kavramı lojistik alanında da yaygınlaşmaya ve geleneksel lojistikten farklı performans kriterleri geliştirmektedir. Geleneksel lojistikte var olan ekonomik ve servis kalitesine ek olarak, sürdürülebilir lojistikte sosyal ve çevresel açıdan bakış açıları geliştirilmektedir. Sürdürülebilir lojistiğin gündeminde yer alan çevre kirliliği, enerji tasarrufu, geri dönüşüm malzemeleri kullanımı, yenilenebilir enerji kullanımı, atık yönetiminde çevresel standartların iyileştirilmesi, güvenlik, sağlık, refah düzeyinin artırılması, emisyon gazı salınımı, fırsat eşitliği ve istihdam düzeyi gibi konular sosyal açıdan lojistik süreçlerine dahildir. Geleneksel lojistikte temel amaç ekonomiktir. Sürdürülebilir lojistikte ise amaçlar ekonomik, çevresel ve sosyal boyuttadır. Bundan dolayı çevresel fayda gelenekselde düşükken, sürdürülebilirde yüksektir. Sürdürülebilir lojistikte çevresel ve

daha uzun süreli iş birlikleri yapılması hedeflenir. Gelenekselde çevresel yatırım maliyeti oluşmadığından dolayı avantajlı görünür fakat çevresel yatırımların geri dönüşleri mutlaka olacaktır. Bu iki lojistik türü arasındaki farklılıklar Tablo 1'deki gibidir (Alım ve Ercan, 2022).

Tablo 1. Sürdürülebilir ve Geleneksel Lojistik Karşılaştırması

Konu	Sürdürülebilir Lojistik	Geleneksel Lojistik
Amaç	Ekolojik, ekonomik ve sosyal	Ekonomik
Ekoloji	Yüksek çevresel fayda	Düşük çevresel fayda
Tedarikçi Seçimi	Çevresel etkiler Uzun süreli iş birliği	Fiyat değişikliği Kısa vadeli iş birliği
Maliyet	İlk yatırım maliyeti yüksek İşletme maliyeti düşük	İlk yatırım maliyeti yok İşletme maliyeti yüksek
Esneklik	Düşük	Yüksek
Hız	Daha yavaş	Daha hızlı

Geçtiğimiz yüzyılda insanların bilinçsiz kaynak kullanımından doğan sorunların ticareti fazlaca etkilemiş olması herkes tarafından bilinmektedir. Covid-19 salgınının başlaması ile ortaya çıkan sorunlar arasında lojistik sorunlar da yer almıştır. Üretim ve lojistiğin birbirini etkilemesi ise bunun bir örneğidir. Lojistik sektörünün bugünkü durumu değerlendirildiğinde doğal kaynakların bilinçsiz kullanılması ve atık yönetiminin bilinçsiz yapılması ile küresel ısınma ve çevre kirliliğinin meydana geldiği ortadadır. Küresel çapta kullanılan enerjinin %25'i ve petrolün %60'ı taşımacılık sektörü tarafından tüketilmektedir. Bu durum hava kirliliği, emisyon artışı ve küresel ısınmaya neden olmaktadır. Çevresel sorunlara önem veren Avrupa Birliği ülkelerinin toplam petrol tüketimi %71 ve enerji tüketimi %30 seviyesinde taşımacılık sektörüne aittir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda lojistik faaliyetlerin geliştirilmesine daha geniş bir pencereden bakmak gerekir. Bu çerçevede sürdürülebilir bir ulaşım sistemi oluşturmak, lojistik sistemlerin gelişimini, yeni fırsatların yaratılmasını ve gelişmesini destekleyici unsur olmanın yanında aşırı kaynak kullanımının önüne geçmek için iyi bir sebep olacaktır (Bardakçı, 2022: 15).

2.1.1. Çevresel

Bölgede bulunan lojistik tesisler, yük hareketi ile çevresel boyutta etrafını büyük ölçüde etkiler. Bölgedeki ticari faaliyetlerden dolayı yapısal değişiklikler meydana gelmiş, yollar, tüneller, köprüler vb. modernize çalışmalarını yapılmış ve coğrafi değişiklikler meydana gelmiş olacaktır. Buna bağlı taşımacılık faaliyetlerindeki yoğunluğun artması da emisyon ve kirliliğin artmasına sebep olacaktır. Ayrıca tesislerin sağladığı istihdamdan

dolayı personelin ulaşım araçlarını kullanması ile emisyon miktarı daha da çoğalacaktır. Küresel enerji tüketiminde en fazla öne çıkan sektör kuşkusuz yük taşımacılığı sektörüdür. Bu sebeple iklim değişikliği konusunda büyük pay sahibidir. Küresel iklim değişikliği problemlerinin artması sonucunda yük taşımacılığı sektörü, araştırmacılar ve politika yapıcılarının dikkatini fazlasıyla çekerek bu sektörde sürdürülebilirliğin sağlanması konusunda harekete geçerek önemli adımların atılması gerektiğini ortaya çıkartmıştır. (Kumar ve Anbanandam, 2020).

TÜİK'in seragazı emisyon envanteri verilerine göre, 2021 yılında, Türkiye'nin toplam seragazı emisyonu CO₂ eşdeğeri olarak 564,4 milyon tondur. 2020 yılında toplam seragazı emisyonunun 80.680 kiloton CO₂ eşdeğerini ulaştırma kaynaklı emisyonlar oluştururken, 2021 yılında bu miktar toplam emisyonların 91.200 kiloton CO₂ eşdeğerini oluşturmaktadır. 1990 yılında ulaştırma kaynaklı emisyonların toplam seragazı emisyonlarındaki payı ise 12,8% iken 2021 yılında bu rakam 16,2% olmuştur. TÜİK'in 2021 yılı seragazı emisyon envanteri verilerine göre; ulaşımdan kaynaklanan CO₂ emisyonunun 94,8%'i karayolundan, 3,1%'i havayolundan, 1,2%'si denizyolundan, 0,4%'ü demiryolundan ve 0,4%'ü ise diğer ulaştırma türlerinden kaynaklanmaktadır (CSB, 2023).

Tablo 2. Ulaştırma Türüne Göre Seragazı Emisyonu (Kiloton Co₂ Eşdeğeri)

Yıllar	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2018	2019	2020	2021
Toplam	26.969	34.113	36.465	42.041	45.392	75.798	84.617	82.428	80.680	91.200
Havayolu	923	2.775	3.099	4.089	2.862	4.205	3.688	3.509	2.164	2.856
Karayolu	24.777	29.760	31.850	35.532	39.941	69.309	78.907	76.720	76.601	86.499
Demiryolu	721	768	713	757	517	480	435	400	323	356
Denizyolu	509	726	623	1.299	1.682	1.147	931	1.217	1.264	1.128
Diğer ulaştırma	39	83	180	364	390	656	657	581	328	361

Kaynak: CSB, 2023

Elde edilen tüm bu veriler ve sürdürülebilirliğin çevresel etkileri doğrultusunda lojistik sektöründe sürdürülebilirlik için atılacak adımların ne denli önemli olduğu ortadadır. Ayrıca tek kullanımlık ürünlerin kullanımından ziyade birden fazla sefer kullanılacak geri dönüştürülebilir ürünlerin kullanımının tüketici tarafından daha fazla tercih edilmesi, çevresel kaynakların korunması, kullanım ömrü biten atıkların malzemelerin de ekonomiye geri kazandırılması konusunda atılacak adımlar çevresel sorunları en aza indirerek sürdürülebilirliğin kalıcı olarak sağlanması noktasında bazı önemli adımlar olacaktır.

2.1.2. Ekonomik

Sürdürülebilirlik lojistikte ekonomik açıdan incelendiğinde, düşük maliyetli yolların tercih edilmesini, kombine taşımacılığı, müşteriye kalite garantisi ve adil bir fiyat sağlanması, şirketlerin rekabet gücünü artırmasına yönelik faaliyetleri içermektedir. Ayrıca daha iyi bir iş ortamı sağlamak, daha fazla katma değer arayışı ile maliye politikaları geliştirerek düşük vergi ödenmesine imkân tanımaktadır (Vienažindienė vd., 2021).

Lojistik sektörü ekonomik hayatın devamlılığında ayrı bir öneme sahip olmakla birlikte iyi bir lojistik alt yapıya ve sisteme sahip olmalıdır. Covid-19 Pandemisi dönemi ile tedarik zinciri ve lojistik sektöründe yaşanan aksamalar sonucunda en temel ihtiyaçlara ulaşmakta zorluk çekilmiştir. Bir başka durum ise, Rusya-Ukrayna Savaşı ve Aksa Tufanı Operasyonu sonucunda tedarik zincirinde ve lojistik faaliyetlerde aksamalar meydana gelmiştir. Bu aksamalar sonucunda ürünlere erişimde sınırlılıklar ve fiyat artışları gözlemlenmiştir. 2021 yılı Mart ayında bir konteyner gemisinin Süveyş kanalında karaya oturması sonucunda sadece Mısır hükümeti 100 milyon dolara yakın bir ekonomik kayıp yaşamış, yine kargo gecikmeleri gibi nedenlerden dolayı milyarlarca dolar ekonomik zarar meydana gelmiştir. Lojistik sektörünün ekonomik büyüklüğünden ziyade lojistik faaliyetlerde yaşanabilecek her aksamada tüm üretim ve hizmet süreçleri doğrudan veya dolaylı olarak etkilenmektedir. Tedarik zincirinin herhangi bir sürecinde oluşabilecek bir sorun kamçı etkisini doğurarak bütün bir tedarik zinciri sürecine etki etmektedir. Bu durum, lojistik faaliyetlerinin devamlılık ve sürdürülebilirlik konusunda ne kadar önemli olduğunu göstermektedir (Alım ve Ercan, 2022).

2.1.3. Sosyal

Sürdürülebilirlik sosyal açıdan, toplum ve insanların refahı ile ilgili bir olgudur. Sosyal zenginlik ekonomik olmayan bir zenginlik biçimidir. Sürdürülebilirlik konusu çevresel ve ekonomik yönden daha fazla ön plana çıksa da sosyal boyutundan son yıllarda çokça bahsedilmeye başlanmıştır. Sosyal açıdan sürdürülebilir olmak eğitim, cinsiyet eşitliği, sağlık, hesap verilebilirlik, sosyal hizmetlerden yeteri kadar yararlanma gibi konularda sürekli ve adaletli bir şekilde faydalanılmasıdır. Çevresel faktörlerin gözetilerek, ürün ve hizmet üretimi artırılarak gelir artışı ve ekonomik büyümenin sağlanmasıyla birlikte sosyal bileşenler dahilinde kültürel farklılıklar gözetilerek karar alma ve katılım süreçlerine de odaklanılmalıdır (Korkmaz. vd. 2022).

3. Adil ve Sorumlu Lojistik

Adil ve sorumlu lojistik, sürdürülebilir bir fayda için, oluşturulan değerleri paylaşarak, şirketlerin faaliyetlerini değiştiren bir kavram olarak

küresel bir eğilim haline gelmiştir. Buna göre iyi işler yapmak için iyilikle işler yapmak gerekir. Tedarik zincirinin küresel boyutta ticaret ağlarının da yönetilmesinde lojistik sektörünün pozisyonu oldukça önemlidir. Adil ve sorumlu lojistiğin bu durumundan faydalanılarak adil ve sorumlu ticaret anlayışı da diğer sektörlerde etkili olabilir. Adil ve sorumlu lojistik, sektör için ekonomik yönden yeni kazanç getirisi, yeni çevresel ve sosyal değerler yaratabilir (Sayın, 2022).

2013 tarihinden beri yıllık lojistik trend raporları yayınlayan DHL firması, lojistik sürecinin paydaş firma taleplerini dikkate alarak “Adil ve Sorumlu Lojistik” trendini geliştirmiştir. Adil ve sorumlu lojistik stratejisi, uluslararası rekabette şirketlerin sürekliliğini sağlayabilme ve artırma ihtiyacı arasındaki birleşim noktasında konumlanır. Hazırlanan bu raporlara göre adil ve sorumlu lojistik sayesinde lojistik hizmet sağlayıcıları kazançlarını arttıracak yeni hizmetler sunarken, toplumun ve çevrenin refahını arttıracaklarını belirtmişlerdir. Firmalar, adil ve sorumlu lojistik stratejisinde başarılı olabilmek için sorumlu girişimcilik ruhunu yansıtmalı, değer zinciri boyunca daha şeffaf ve iş birliği artırıcı adımlar atmalıdır (DHL Trend Research,2015; DHL,2020).

3.1. Kurumsal Sosyal Sorumluluk

Şirketler, toplumların istek ve ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için kurulan iktisadi birimler olarak ortaya çıkmıştır. Şirketler, bu taleplere uygun ürünler üretebilmek ve kâr elde edebilmek için iktisadi faaliyetlerini sürdürmek durumundadırlar. Bu durum daha çok iktisadi açıdan ele alınmaktadır. Fakat bu durum gelişen teknoloji ve ekonomilerle beraber toplumun istek ve ihtiyaçlarında da değişikliği beraberinde getirmiştir. Şirketler bu iktisadi faaliyetlerini sürdürürken sosyal sorumlulukların yerine getirilmesi gerekmektedir. Sosyal sorumlulukların yerine getirilmemesi durumunda toplum tarafından reddedilme yani kabul görmeme riski ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Türk, 2024).

Sosyal sorumluluk, kavram olarak incelendiğinde 1920’li yıllardan beri üzerinde tartışılan bir kavram olarak tarihte uygarlığın doğuşundan ve dinler tarihinden beri var olduğu söylenir. Sosyal sorumluluk kavramının temelini; merhamet, saygı, sevgi, adalet, başkalarının refahını düşünme, birlik-beraberlik gibi sosyal kalkınmada etkili olan dinler oluşturmaktadır. Bizans ve İslam medeniyetleri gibi eski medeniyetler arasındaki ticari ilişkilerin gelişmesi de toplum içerisindeki sosyo-ekonomik ilişkilerin gelişmesine neden olmuştur. 12 ve 14. Yüzyıllarda özellikle katolik kilisesinin iş hayatında etkisinin fazla olduğu dönemlerde kiliseye yapılan bağışlar, hibeler ve emanet paralar kilisenin güçlenmesini sağlamıştır (Demirtaş, 2015). Bununla beraber feodal düşünce yapısı ile küçük tacirler toplumun çıkarlarını gözeterek hareket etmişlerdir. Fakat bu sorumluluk daha fazla

asillerin verdiği görevleri yerine getirmekle sınırlı tutulmuştur (Özüpek, 2013).

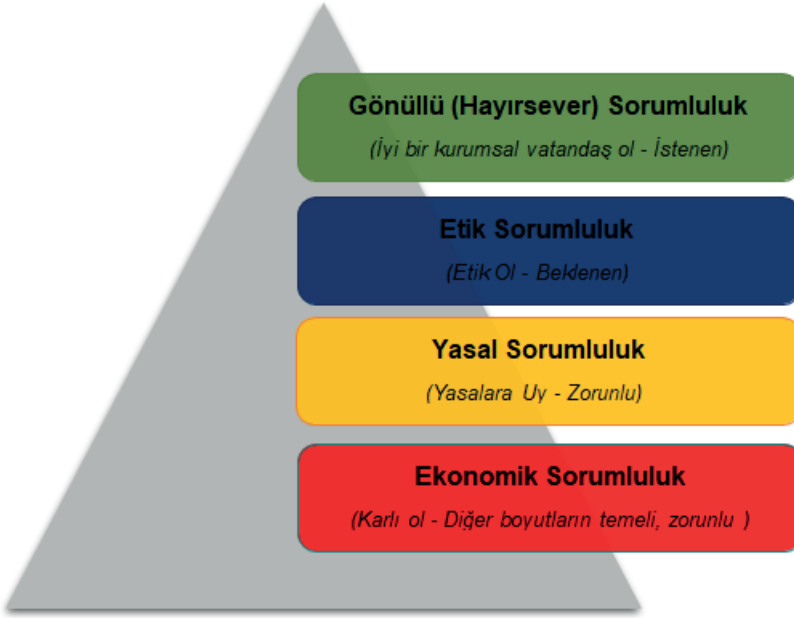
Sosyal sorumluluk ile ilgili başka bir gelişme de 16. ve 18. yüzyılları arasındaki dönemde Avrupa'da hüküm süren merkantilist düşünce ile yaşanmıştır. Bu dönemde kilise yönetimi yerini merkezi otoriteye bırakmış ve devlete sadece karar verme yetkisi verilmiş, sosyal sorumluluk görevi verilmemiştir. Merkantilizm, devletin zenginliği altın ve gümüş gibi değerli madenlere sahip olmayla ölçerken kişi ya da kuruluşların yurt dışına bağımlı kalarak mal satın alınmasını engellemek üzere kurulmuş bir sistemdir. Merkantilizmde devlet için amaç para ve insan çokluğudur. Bu düşünce sisteminde işçi ücretlerinin minimum seviyede tutulması ile devletin maksimum kâr elde edeceği öne sürülür. Bu sistemde yaşanan gelir dağılımındaki eşitsizlik, yoksulluğun artması, halkın huzursuzluğu ve enflasyon artışı gibi sorunlar sosyal sorumluluk açısından olumsuz sonuçları beraberinde getirmiştir (Vural ve Çoşkun, 2011).

Sosyal sorumluluk kavramı dönemler içerisinde birçok çalışmaya konu olurken, şirketler için son dönemde kurumsal sosyal sorumluluk (KSS) kavramı ortaya çıkmıştır. KSS ile modern sosyal sorumluluk anlayışı gelişerek sürdürülebilirlik, toplum refahı gibi konular üzerinde durulmaya başlanmıştır.

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ile ilgili literatürde birçok tanım bulunmaktadır. Low ve Ang'e göre KSS; kurumsal vicdan, kurumsal vatandaşlık, sosyal performans veya sürdürülebilir sorumlu iş olarak bir iş modeline entegre edilmiş kurumsal düzenlemedir. KSS politikasının ile bir firmanın hukukun ruhuna, etik standartlara ve uluslararası normlara aktif olarak uyumunun izlendiği ve sağlandığı yerleşik, kendi kendini düzenleyen bir mekanizma olarak işlevi bulunmaktadır. KSS'nin amacına ulaşmak için firmanın gerçekleştireceği eylemlerde sorumluluk alması gerekir. Bu sorumluluk ile çevre, tüketiciler, çalışanlar, topluluklar, paydaşlar ve toplumun diğer bütün üyeleri üzerindeki faaliyetleri yoluyla olumlu bir etki teşvik edilir (Low ve Ang, 2013).

3.1.1. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Boyutları

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramının boyutları konusunda ortak bir tanıma varılamamıştır. Literatürde en çok öne çıkan dört boyut bulunmaktadır. En çok kabul gören dört boyut Carroll'un KSS piramidinde gösterilmiştir. Bunlar Şekil 2'de gösterildiği gibi ekonomik sorumluluk, yasal sorumluluk, etik sorumluluk, gönüllü sorumluluktur (Şancı, 2023).

Şekil 2. Kurumsal Sosyal Sorumluluk Piramidi

Kaynak: Carroll, A.B. (1991). The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders, Business Horizons, (July–August) s. 42.

Kurumsal sosyal sorumluluk piramidinde de görüldüğü gibi şirketlerin dört boyutta da sorumlulukları bulunmaktadır. Ekonomik; şirket çalışanlarına eşit haklar ve adil ücret, topluma karşı vergi sorumlulukları. Yasal; kanun koyucular tarafından belirlenen yasal yükümlülüklerin yerine getirilmesi. Etik; yazılı olmayan fakat toplum tarafından kabul görmüş değerlere uygun davranılması. Gönüllü; sosyal sorumluluk projeleri, eğitim destekleri vb.

3.2. Adil ve Sorumlu Lojistik Bileşenleri

21.yüzyılda uluslararası toplumsal kuruluşlar ve şirketler doğayı ve çevreyi korumanın yaşamsal döngünün devamı için önemli olduğunun bilincine varmışlardır. İnsanların doğaya verdiği zararların her geçen gün artarak devam ettiği dünyamızda doğal kaynaklar hızla tükenmekte ve yaşam alanları daralmaktadır. Bu nedenle birey ve kurumların doğaya karşı duyarlılıkları artmaya başlamıştır. Bu sebepten dolayıdır ki şirketler operasyonel faaliyetlerini çevre dostu ve çevreye duyarlı bir biçimde değiştirip geliştirmeye başlamışlardır. Yaşanabilir bir dünya için lojistik felsefesinden yola firmalar, duyarlılıklarını ön plana çıkartmaya başlamışlardır. Adil ve sorumlu lojistik kapsamında şirketler sadece ekonomik performansı değil, çevresel ve

sosyal performansları da önemseyerek sürdürülebilir kalkınmayı önemsemektedirler. Şirketler çevreci uygulamaları sistemlerine entegre ederek sektördeki konumlarını sağlamlaştırmak istemektedirler. İşletmelerin kuruluşunun doğasında olan kâr amacı gütmek ile en düşük maliyet ve en fazla kâr hedefi amaçlamaktadırlar. Bu hedeflere ulaşmak çeşitli stratejiler geliştiren şirketler, çevreyi korumayı hedefleyerek yeşil lojistik, döngüsel ekonomi, tersine lojistik, adil ve sorumlu lojistik kavramlarının üstünde durmalıdırlar. Şirketler çevreyi korumanın örgütsel bir değer olduğu inancıyla toplumun bilinçlenmesini sağlamak için gerekli çabayı göstermektedir ve yeşil lojistik stratejileri geliştirmektedirler (Tanır, 2024).

Adil ve sorumlu lojistik, kullanım ömürleri tükenmiş ürünlerin yeniden kullanılabilmesi, tamir edilmesi, yenilenmesi ve geri dönüştürülmesini tavsiye eden döngüsel ekonomi kavramının geliştirilmesini sağlayacaktır. Eskiden atık olarak kabul edilen ürünler, geri dönüşüm ile yeni bir ürüne dönüşebilmekte ve döngüsel ekonomiye katkı sağlamaktadırlar. Lojistik aynı zamanda insanları birbirine bağlamakla alakalıdır ve bu sebeple sınırlı imkanlara sahip kişilerin koşulları iyileştirilerek adil bir ulaşım sağlar. Lojistik sektörü müşterilerine karşı tedarik zincirindeki şeffaflık ve sorumluluklarını artırmak için adil üretim ve ticareti teşvik eder ve kolaylaştırır (Sayın, 2022). Atıkların geri dönüştürülmesi ile ekonomiye sağladığı gelir yadsınamayacak kadar büyük olmakla beraber milyonlarca ton atığın çevreye zarar vermesinin önüne geçilerek tekrar kullanıma sunulması sürdürülebilirliğin döngüsel ekonomi kavramının önemini kanıtlamaktadır.

Atık yönetiminin öneminin döngüsel ekonomiye katkısını atık miktarı Türkiye üzerinden bir örnekle açıklayacak olursak; 2022 yılında imalat sanayi işyerlerinde 5,4 milyon tonu tehlikeli olmak üzere toplam 28 milyon ton atık oluşmuştur. Toplam atığın %63,2'si satılmış veya lisanslı atık işleme tesislerine gönderilmiştir, %14,5'i tesis bünyesinde geri kazanılmış, %13,5'i düzenli depolama tesislerine gönderilmiştir, %3,3'ü işyeri sahasında depolanmış, %3,1'i belediye veya OSB yönetimleri tarafından toplanmıştır, %2'si beraber yakma (ko-insinerasyon) veya yakma tesislerine gönderilmiş, %0,3'ü dolgu malzemesi olarak kullanıldı/doğaya yeniden kazandırılmış, %0,1'i ise diğer yöntemlerle bertaraf edilmiştir (TÜİK, 2022).

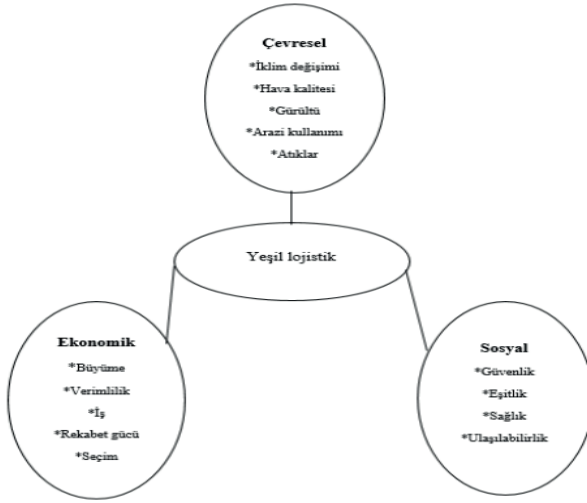
Tablo 3. Atık Miktarı

Oluşan atık miktarı, 2020, 2022	(Ton)					
	Toplam atık miktarı		Tehlikeli atık miktarı		Tehlikesiz atık miktarı	
	2020	2022	2020	2022	2020	2022
Toplam	104 739 181	109 237 232	30 770 088	29 380 898	73 969 093	79 856 334
İmalat sanayi işyerleri	23 867 866	27 969 021	4 597 274	5 439 883	19 270 593	22 529 139
Termik santraller	24 375 356	27 815 548	10 012	10 512	24 365 343	27 805 036
Maden işletmeleri ⁽¹⁾	27 581 875	26 309 170	26 044 730	23 794 881	1 537 144	2 514 289
Organize sanayi bölgeleri	279 067	323 140	116 720	127 268	162 347	195 872
Hanehalkı ⁽²⁾	28 635 018	26 820 352	1 352	8 354	28 633 665	26 811 998

Kaynak: TÜİK 2022

Adil ve sorumlu lojistiğin bileşenleri arasında yer alan yeşil lojistik, müşterilere katma değer sağlamak ve onların ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gerçekleştirilen yük taşımacılığı, depolama, paketleme, malzeme taşıma ve atık yönetimi faaliyetlerinin çevresel ve enerji izini minimize eden, çevre koruma ve sürdürülebilirlik sağlayan, çevre, ekonomik ve sosyal performans üzerinde olumlu bir etki yaratan yeşil uygulamalar ve stratejiler olarak tanımlanmaktadır (Akandere, 2021).

Şekil 3. Yeşil Lojistik Bileşenleri

Kaynak: Hans, 2011

Adil ve sorumlu lojistiğin bir başka bileşeni olan tersine lojistikle ilgili ilk tanımı 1990' lı yıllarda Lojistik Yönetim Konseyi (CSCMP) yapmıştır. CSCMP'ye göre üretim sürecindeki hammaddelerin, materyallerin ve üretilmiş ürünlerin akıştaki tüm bilgilerinin nihai kullanıcıya ulaştıktan sonra ilk üretim noktasına tekrar değer kazanma veya daha kullanışlı bir halde satışa sunulması amacıyla geri gelmesi ve bu akışı kontrol edip planlama sürecidir. Böylece kullanım ömrü bitmiş ürünlerin geri dönüşümü yapılarak tekrar kullanıma sunulur ve sürdürülebilirliği doğal kaynaklar üzerinde devamlılığı sağlar (Yılmaz ve Keser, 2019).

Şekil 4. Tersine Lojistik Hiyerarşisi

Kaynak: Carter ve Ellram, 1998

Sonuç

İnsanoğlu tarafından gerçekleştirilen çevre kirliliği, doğal kaynakların bilinçsizce tüketilmesi sonucu sınırlı hale gelmesi, her geçen gün artan küresel ısınma gibi etkenler sürdürülebilirlik kavramını doğurmuş ve bunun sonucunda somut adımlar atılmasına karar verilmiştir. Toplumda beklenen sosyal adalet duygusu, çevreye olan duyarlılık, ekonomik rekabet gibi olgular sürdürülebilirliğin bir parçası olarak bugün üzerinde en fazla durulan konulardan biri haline gelmiştir. Temel ihtiyaçlarımızın karşılanması için gerçekleştirilen lojistik faaliyetler ile çevreye en fazla zararı veren taşımacılık sektörü olmuştur. Taşımacılık faaliyetlerini gerçekleştiren motorlu taşıma araçlarının sera gazı salınımı hava kirliliğine, denizyolunun kullanımını su kirliliğine, araçlarda kullanılan yağlar toprak kirliliğine ve ulaşım alt yapısı için yapılan ulaşım ağları coğrafi değişimlere neden olmaktadır. Lojistiğin tüm bileşenlerinin adil ve sorumlu lojistik çerçevesinde birlikte hareket etmesi ile sürdürülebilirlik daha da mümkün olacaktır. Tüm bunların yanı sıra taşımacılığın doğaya verdiği zararı gösteren en iyi örnek tablo 2'de yer alan sera gazı emisyonunun 31 yıllık değişimi örnek olarak gösterilebilir. Buna göre havaya salınan karbon miktarı belirtilen süre içerisinde 3 kattan daha fazla artmıştır. Bunun sebebi ise hızla artan insan nüfusu ve buna bağlı ihtiyaçlarımızın artması ile ticaretin daha yoğun hale gelerek gerçekleştirilen taşımacılık faaliyetleridir. Sonuç olarak tüm bu olumsuz etkenlerin önüne geçebilmek için sürdürülebilirlik faaliyetlerinin son derece önemli olduğu gözlemlenmiştir.

Kaynakça

- Akandere, G. (2021). Dijitalleşme Düzeyi ve Yeşil Lojistik Uygulamaların Lojistik Performansa Etkisi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 11(4): 1979-2000.
- Alım, M. ve Ercan U. (2022). Uluslararası Ticaret Ve Lojistik 4.0: Güncel Trend Ve Uygulamalar. Eğitim Yayınevi.
- Bardakçı, H. (2022). Sürdürülebilir Lojistikte Dünya'nın İki Yeni Trendi Tersine Lojistik ve Yeşil Lojistik Uygulamaları: Türkiye İçin Stratejiler. Avrasya Dosyası, 13(2), 9-37.
- Bowersox, (1974). D. J. Logistical Management: A Systems Integration of Physical Distribution Management, Material Management, and Logistical Coordination. New York: MacMillan Publishing Co., Inc., 516.
- Carroll, A.B. (1991). The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management of Organizational Stakeholders, Business Horizons, (July–August) s. 42.
- Carter, C.R. & Ellram, L.M. (1998). Reverse logistics: a review of the literature and framework for future investigation. J.Busi. Logist., 1998, 19(1), 85-102.
- CSB, (2023). <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/ulastirma-turune-gore-seragazi-emisyonu-i-85790#:~:text=T%C3%9C%C4%B0K'in%202021%20y%C4%B11%C4%B1%20seragaz%C4%B1,ise%20di%C4%9Fer%20ula%C5%9Ft%C4%B1rma%20t%C3%BCrlerinden%20kaynaklanmakta-d%C4%B1r>
- Demirtaş, M. (2015). Türkiye'de Yapılan Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Uluslararası Girişimler Bağlamında Değerlendirilmesi. Mine Demirtaş (ed.) içinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Kurumsal İtibar. Derin Yayınları: İstanbul.
- DHL Trend Research, (2015). Fair And Responsible Logistics a DHL: Perspective on How to Create Lasting Competitive Advantage. https://www.dhl.com/content/dam/downloads/g0/about_us/logistics_insights/dhl_trendreport_fairresp.pdf
- DHL, (2020). “The Logistics Trend Radar 5th Edition “, DHL Trend Research, <https://www.dhl.com/global-en/home/insights-andinnovation/insights/logistics-trend-radar.html>.
- Güner, U. (2020). Çevresel Sürdürülebilirlik, E-kitap.
- Gürlesel, C. F. (2019). Türk İhracat Ürünleri Sürdürülebilirlik Kodu, Erişim Yeri: https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/T%C4%B0M%20S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilirlik%20Raporu.pdf

- Hans, I.W., (2011). Green Supply Chains – A New Priority for Supply Chain Managers CSIR Built Environment. Erişim tarihi: 21.06.2022, Erişim adresi: http://researchspace.csir.co.za/dspace/bitstream/10204/5224/1/Ittmann_2011.pdf
- Kamacı, K., ve Samancı, T. H. (2020). Pazarlamada Lojistik Faaliyetler ve Maliyetler (A.A. Sayın (Ed.)). Hiperlink.
- Kumar, A., ve Anbanandam, R. (2020). Evaluation and prioritisation of green logistics and transportation practices used in the freight transport industry. *Modeling And Optimization in Green Logistics*, 87-104.
- LOW, K. C. P., ANG, S. L. (2013), “Confucius’ Teachings and Corporate Social Responsibility”, Okpara, J. O., Idowu, S. O. (Ed.), *Corporate Social Responsibility, Challenges, Opportunities and Strategies for 21st Century Leaders*, Berlin: Springer: 67-85.
- Özüpek, N. (2013). Kurum İmajı ve Sosyal Sorumluluk. Eğitim Yayınevi: Konya.
- Sayın, A.A., (2022). Lojistikte Güncel Yaklaşımlar. Nobel Yayınevi (E. Gelmez (Ed.)).
- Şancı, Ş. (2023) İşletmelerin Yeşil Pazarlama Uygulamaları Çerçevesinde Yaptıkları Kurumsal Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerine Yönelik Tüketici Algısının Marka Güveni, Marka Sadakati Ve Satın Alma Niyetine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Bursa.
- Tanır, M.Y. (2024). Lojistik Bilgi Sistemlerinin Sürdürülebilirlik Uygulamalarına Etkisi Üzerinde Yeşil Lojistik Yönetiminin Aracılık Rolü: Bir Alan Araştırması. Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş.
- TÜBA. (2021). Sürdürülebilirlik Kavramı, Türkiye Bilimler Akademisi Sözlüğü, Erişim Yeri: <http://www.tuba.gov.tr/tr/>
- TÜİK. (2022). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Atik-Istatistikleri-2022-49570>
- Türk, S., (2024). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Performansının ve İşletme Yaşam Döngüsünün Finansal Sıkıntı Üzerine Etkileri: Borsa İstanbul (Bist) Sektör Uygulaması. Doktora Tezi. Çanakkale.
- UTİKAD, 2022. Lojistik Sektörü Raporu.
- Vienažindienė, M., Tamulienė, V., & Zaleckienė, J. (2021). Green logistics practices seeking development of sustainability: evidence from Lithuanian transportation and logistics companies. *Energies*, 14(22), 1-18
- Yılmaz, G. A., & Keser, H. Y. (2018). Uluslararası Taşımacılık Sektörünün Etkinliğinde Yeşil Lojistik. In IV. International Caucasus-Central Asia Foreign Trade and Logistics (ss. 638-646).

”

BÖLÜM 7

MUNZUR DAĞLARININ ORTA BÖLÜMÜNDE KARSTİK ŞEKİLLER

Zeynel ÇILGIN¹

¹ Doç. Dr., Munzur Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü. ORCID: 0000-0002-8132-8774 zeynelcilgin@munzur.edu.tr

1.Giriş

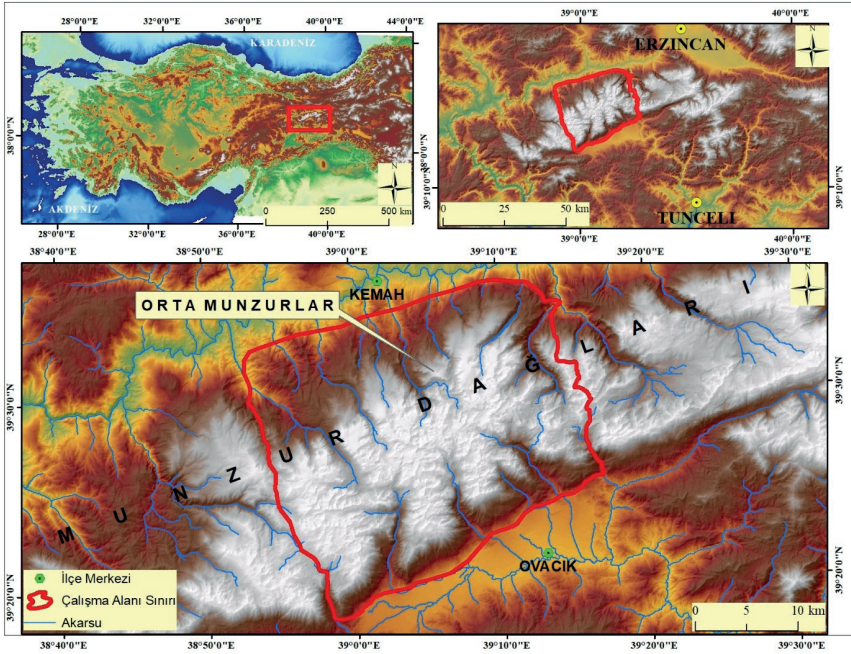
Türkiye’de karbonatlı ve sülfatlı kayalar ülke yüzölçümünün yaklaşık olarak %40’ını oluştururlar (Nazik ve Tuncer, 2010). Doğu Anadolu Bölgesinde Yukarı Fırat Bölümünde Tunceli ve Erzincan illeri içinde yer alan ve büyük ölçüde Mesozoik kireçtaşlarından (karbonatlı birimler) oluşan Munzur Dağları da buna dahildir. Genel olarak Toros orojenik kuşağı içinde yer alan Munzur Dağları, bu kuşağın Doğu Toroslar bölümünde yer alır ve bu bölümün yükseklik, uzunluk ve genişlik bakımından en önemli dağlarından birini oluşturur. Boyutları bakımından önemli karst potansiyeline sahip olan Munzur Dağlarında karstik topografyayı konu alan çalışmalar kütleli büyüklüğüne nazaran oldukça sınırlıdır. Bu çalışma bahsi geçen sınırlılığı bir ölçüde gidermek ve alan literatürüne katkı sağlamak için Munzur Dağlarının orta bölümüne odaklanarak gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, sahanın genel karstik özellikleri ve karst topografyası ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma, uzun yıllar Munzur Dağlarının orta bölümünde yaptığımız arazi çalışmaları ve bu çalışmalardan elde edilen fotoğraflar, Harita Genel Komutanlığının yapmış olduğu 1:25000 ölçekli topografya haritaları ve 10 m çözünürlüğe sahip DEM ve Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğünün 1:100000 ölçekli jeoloji haritalarından faydalanılarak coğrafi bilgi sistemleri ortamında amaca uygun altlık veriler ve haritalar elde edilmiş, böylece çalışmanın gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.

Çalışma Alanının Konumu ve Genel Fiziki Coğrafya Özellikleri

Munzur Dağları (39.4934°K, 39.1669°D), Türkiye’nin Doğu Anadolu Bölgesi’nde, Erzincan ve Tunceli illeri arasında yer almaktadır (Şekil 1). Doğu Toros orojenik kuşağına ait bu büyük dağ sırası, batı-güneybatı ile doğu-kuzeydoğu (BGB–DGD) doğrultusunda 110-120 km boyunca uzanır ve güneyden kuzeye 20-25 km genişliğe sahiptir. Yaklaşık 2500 km²’lik bir alanı kaplayan Munzur Dağları, Akbaba Tepesi’nde deniz seviyesinden 3463 metre yüksekliğe ulaşır. Erzincan (1100–1200 m) ve Ovacık (1200–1300 m) arasındaki tektonik depresyonların ortasında yer alan Munzur Dağları, yüksek sırtlar, aşınım yüzeyleri, karstik platolar ve derin vadilerle karakterize edilmiş engebeli bir dağlık topografyaya sahiptir. Bu dağ sırası, çevresindeki depresyon alanlarından hızla yükselerek 3000 metreyi aşan zirvelere ulaşır.

Munzur Dağları’nın ana su bölümü hattı, Fırat Nehri’nin kollarıyla drenaj edilen havzaları birbirinden ayırmaktadır. Fırat (Karasu) Nehri (kuzeyde) ve Munzur Nehri (güneyde) arasında yer alan Munzur Dağları’nda, bu depresyon alanlarından zirvelere olan relief farkı yaklaşık 2000–2200 metre arasında değişmektedir (Şekil 2). Munzur Dağları, doğu, merkez ve batı olmak üzere üç bölüme ayrılır (Çilgin, 2020, 2024). Çalışma alanını oluşturan Munzur Dağlarının orta bölümünün sınırları, güneyde dağ ya-

macının sonlanmaya başlayıp ovaya intikal etmeye başladığı yerlerin biraz üzerinden, kuzeyde ise dağ yamacının Karasu vadisine doğru alçaldığı kesimden geçirilmiştir. Alanın sınırı doğu kesimde, Haramidere vadisini takip ederek yüksek aşımın düzlerine kadar uzanan bir hattan ve sonrasında Ortadağ adı verilen dağ sırtlarından Karasu vadisi yakınlarına kadar inerek güney sınır ile birleşmiştir. Alanın batı sınırı ise güneyden Kurudere Vadisini takip ederek yüksek aşımın düzlüklerine ulaşan bir hat ve sonrasında Gelin Dere vadisini takip ederek Karasu Vadisinin üst kotlarından geçen kuzey sınır ile birleştirilmiştir (Şekil 1). Böylece, yapılan sınırlama ile çalışma alanı 745 km² bir yüzölçümüne sahip olmuştur.

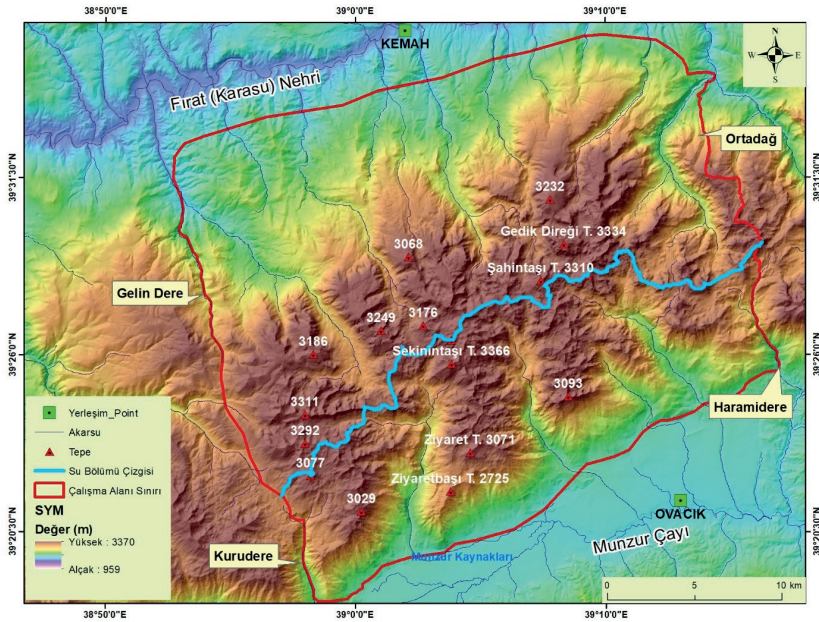
Şekil 1: Orta Munzurların konumu.

Munzur Yöresi'nin iklim özellikleri incelendiğinde, bölgenin kış aylarında oldukça soğuk ve kar yağışlı, yaz aylarında ise sıcak bir iklim tipine sahip olduğu görülmektedir. Türkeş ve Tatlı'nın (2011) yağış rejimi sınıflandırmasına göre, bu bölge karasal iklim koşullarının etkisi altındadır. Bölgenin iklim karakteristiği, kuzey yönlü hava sistemlerinin değişken etkileri ile kış mevsiminde baskın olan yoğun kar yağışları tarafından belirlenmektedir. İyigün vd. (2013)'nin güncel ve kapsamlı iklim sınıflandırmasına göre, Munzur Dağları Yöresi, *Yarı Nemli Karasal Orta-Doğu Anadolu Alt Bölgesi* içerisinde yer almaktadır. Bu sınıflandırma, bölgenin

yarı nemli mezotermal ve mikrotermal özellikler taşıdığını ve İç Anadolu ile Doğu Anadolu arasında bir geçiş iklimini yansıttığını göstermektedir.

Orta Munzurların güneyinde bulunan Ovacık ilçesinin yıllık sıcaklık ortalaması 9.6°C olup, Orta Munzurların 3000 m'yi geçen kesimlerin yıllık ortalama sıcaklık -3°C 'nin altına düşmektedir.

Munzur Dağları çevresinde yer alan meteoroloji istasyonlarının toplam yağışlarına bakıldığında, Ovacık meteoroloji istasyonu, yıllık 898 mm ile alandaki en yüksek yağış miktarına sahip merkezdir. Buna karşılık, yıllık yağış miktarı Erzincan'da 376 mm, Kemah'ta 372 mm, İliç'te 374 mm ve Kemaliye'de 583 mm olarak kaydedilmiştir (Çılğın, 2018, 2019). Çılğın 2019'a göre ise dağın zirveler bölümünde yıllık toplam yağışın 1800 mm'yi geçtiği tahmin edilmektedir.

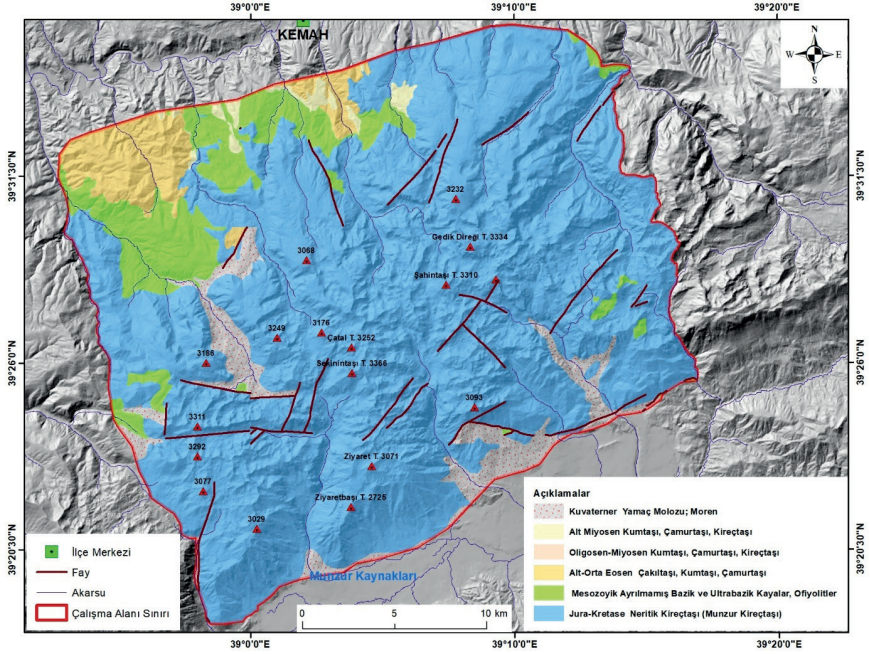
Şekil 2: Orta Munzurların sayısal yükseklik modeli.

2. Jeolojik Özellikler

Jeolojik olarak Munzur Dağları, Toros Orojeni Kuşağı'nın kuzeydoğusunda, Kuzey Anadolu Fayı ile kesişen bir bölgede yer almakta ve Alpin Orojenezi'nin karakteristik özelliklerini sergilemektedir. Bu dağlık alan, batı ve orta Toroslarda gözlenen ve birbirleriyle tektonik ilişkili olan kaya birimi topluluklarının (birlikler) geniş yayılımlarına sahiptir. Bölgenin en dikkat çekici birimi, Üst Triyas ile Üst Kretase dönemleri arasında çökel-

miş olan Munzur Kireçtaşı'dır (Özgül, 1981) (Şekil 3). Bu birim, kendine özgü kaya türleri ve stratigrafik özellikleri ile diğer birliklerden ayrılarak tek başına bir tektono-stratigrafik birim niteliği taşımaktadır.

Munzur Dağları, Toros Orojeni Kuşağı'nın Kuzey Anadolu Fayı ile kesiştiği kuzeydoğu ucunda konumlanmakta olup, kuşağın belirgin jeolojik özelliklerini yansıtmaktadır. Toros Kuşağı'nın batı ve orta kesimlerinde tektonik ilişkilerle bir araya gelen kaya birim toplulukları (birlikler), Munzur Dağları ve çevresinde geniş alanlara yayılım göstermektedir. Bu bağlamda, Munzur Kireçtaşı birimi, Üst Triyas'tan Üst Kretase'ye kadar uzanan Mesozoik dönem boyunca çökelmiş şelf tipi karbonatlardan oluşmakta ve bölgenin stratigrafik yapısında önemli bir yer tutmaktadır (Şekil 3). Bölgedeki diğer birimlerle tektonik dokanaklı olan ve kendine özgü litolojik ve stratigrafik özellikleri nedeniyle farklılaşan bu kalın karbonat istifi, tek başına bir tektono-stratigrafik birim olarak değerlendirilmektedir.

Şekil 3: Orta Munzurların jeoloji haritası.

Formasyon, ağırlıklı olarak şelf tipi neritik kireçtaşlarından meydana gelmekte olup, algi ve resif kireçtaşları baskın kaya türlerini oluşturmaktadır. Formasyonun orta seviyelerinde oolitle kireçtaşları, üst seviyelerinde ise pelajik karbonat birimleri yer almaktadır. Bu özellikler, Munzur Kireçtaşı'nın çökelme ortamının dinamik ve farklılaşmış yapısını ortaya oymaktadır.

Çalışma alanında bir diğer önemli kayaç gurubu Alt Paleozoik yaşlı serpantin, dünit, diyabaz spilit ve harzburgite gibi ofiolitik kayaçları içeren birimlerdir. Bunlar Orta Munzurların kuzey ve kuzeybatı sınırında geniş alanlarda yüzeyleyirken çalışma alanının doğu kesimlerine doğru yer yer küçük pencereler halinde yüzeyleyirler. Eosen ve Miyosen formasyonları ise çalışma sahasının kuzey kesimlerinde Fırat (Karasu) Vadisinin güney yamaçlarında vadi alt bölümlerine yakın kesimlerde yüzeyleyirler. Çalışma alanında bulunan Kuvaterner yamaç molozu ve morenler fiziksek ayrışma ve buzullaşma süreçlerine bağlı olarak daha çok buzul vadilerinin yamaçları ve ön kesimlerinde yayılış göstermektedirler (Şekil 3).

3. Çalışma Sahasının Genel Jeomorfolojik Özellikleri

Munzur Dağlarının Orta Bölümü 3370 m yükseltiye erişen ve güney ve kuzeyinde yer alan alçak kesimler (1000-1300) arasında 2000 m geçen relief farkları yüksek bir kütle nitindedir. Günümüzde flüviyal, karstik, glasiyal ve periglasiyal etken ve süreçlerinde etkisi altında jeomorfolojik şekillenmesini sürdüren bu dağlar, Kuvaterner'in glasiyal dönemlerinde şiddetli buzullaşmalara maruz kalmış ve buzullaşmalar özellikle dağın 2500 m üzerinde yer alan kesimleri ile buzul vadilerinde baskın yer şekillerini oluşturmuştur (Çılgin, 2006, 2013, 2020). İnterglasiyal dönemlerde buzullar büyük ölçüde erimiş, dağın yüksek ve korunaklı olan Şahintaşı (3310 m) ve Gedik Direği (3334 m) gibi zirvelerinin kuzeye bakan yamaçlarında iyi gelişmiş sirklerin içinde varlıklarını günümüze kadar sürdürmüşlerdir (Bayrakdar, 2015). Çalışma alanında buzullaşmalara bağlı olarak 13 büyük buzul vadisi, 288 sirk ve değişik türden morenler yayılış göstermektedir (Çılgin, 2020) (Şekil 4).

Orta Munzurlarda flüvyal süreçler Munzur Kireçtaşı formasyonunun geniş alanda yayılış göstermesinden dolayı yüzey sularının çatlak, yarık ve su batanlarla yer altına intikal etmesine yol açarak flüvyal süreçlerin gelişimi büyük ölçüde engellemiştir. Bundan dolayı akarsu ağı son derece sınırlıdır. Çılgin 2019'a göre Munzur Dağlarının yüksek kesimlerinde yıllık toplam yağış 1800 mm geçmektedir. Mevcut yağış durumuna oranla alanda debisi yüksek sürekli akarsuların varlığını ve buna bağlı olarak iyi gelişmiş bir akarsu vadi sistemi oluşması beklenirken, bunun yerine az gelişmiş bir akarsu şebekesi ve yaz aylarında son derece fazla debisi düşen ve zaman zaman kuruyan bir akarsu oluşumu söz konusu olmaktadır.

Orta Munzurlarda karstik süreçler topografyanın özelliklerin oluşum ve gelişiminde rol alan bir diğer jeomorfolojik süreçtir. Orta Munzurlar geniş alanlarda yayılış gösteren ve büyük ölçüde erimeye (çözülme) müsait yer yer 1000 metreyi aşan kalınlıkta neritik kireçtaşlarından (büyük ölçüde üst Triyas-üst Kretase dönemine ait) oluşmaktadır (Özgül, 1981). Karstlaşma, bu kalın ve masif kireçtaşlarında, hem dikey hem de yatay yönde etkili olmakla birlikte, özellikle dikey yönde önemli bir süreklilik göstermektedir. Karstlaşma süreçleri sahada lapyra, düden, dolin, uvala ve mağara başta olmak üzere çeşitli karstik şekillerin oluşmasına yol açmıştır.

4. Karstik Özellikler

Türkiye'nin yüzey şekilleri, oluşum süreçleri, yaşları, yapısal ve lito-stratigrafik özellikleri farklılık gösteren çeşitli tektonik birliklerden oluşmaktadır (Nazik & Tuncer, 2010). Bu tektonik birlikler, farklı jeolojik dönemlerde meydana gelen yatay ve düşey tektonik hareketler sonucunda bir araya gelerek, yan yana ya da üst üste yerleşmiştir. Ülkenin toplam yüzölçümünün yaklaşık %40'ı, erimeye yatkın karbonat ve sülfat içeren kayalardan meydana gelmektedir (Nazik & Tuncer, 2010).

Doğu Anadolu Karst Bölgesi, Torid tektonik kuşağına ait Permien, Jura ve Kretase yaşlı karbonatlı kayaları içermekte olup, Orta Miyosen'den itibaren sıkışma ve yükselme süreçlerinin etkisinde kalmıştır. Bu bölgede, ofiyolitik melanjın varlığı ve karstlaşmayı etkileyen iklim ile tektonik unsurlar nedeniyle, eriyebilir kayaların stratigrafik dağılımı belirgin bir karst taban düzeyinin oluşumuna engel olmuştur. Sonuç olarak, bu bölgede yanal ve düşey süreklilik gösteren bir karstlaşma modeli gelişmiştir (Nazik & Tuncer, 2010). Fırat ve Aras nehirlerinin derin vadiler açtığı bu coğrafyada, paleo-karstik dönemde tektonik kontrol altında gelişen flüviyo-karstik havzalar ve polyeler daha çok yanal yönde genişlemiştir. Genç akarsular tarafından aşındırılan ve içleri boşaltılan bu havzalar, sığ karstlaşmanın tipik örneklerini sunmaktadır (Nazik & Tuncer, 2010).

Munzur Dağları'nda karstlaşma süreci Oligosen döneminde başlamış olup, Miyosen'de hakim olan sıcak ve nemli iklim koşulları altında ağır-

lıklılık olarak dikey yönlü bir gelişim göstermiştir. Bu süreçte, 2500 metre üzerindeki alanlarda ilk karstik depresyonların oluşumu gerçekleşmiştir. Pliyosen döneminde ise artan tektonik aktiviteler nedeniyle bölge yükselmiş, bu durum karstik taban seviyesinin daha da derinleşmesine ve karstlaşmanın dikey doğrultuda ilerlemesine yol açmıştır (Erinç, 1970; Erol, 1979; Ardos, 1979; Nazik & Tuncer, 2010).

Jura-Kretase dönemine ait karbonatlı kayalardan oluşan daha yüksek alanlarda, özellikle Munzur Dağları gibi bölgelerde, çok aşamalı ve iç içe geçmiş karstik şekiller gözlemlenmektedir. Bu alanlarda, güncel karstlaşma süreçleri üzerinde iklim koşulları ve özellikle Würm buzul dönemi gibi buzul evrelerinin önemli bir etkisi olmuş, bu süreçler derin karstlaşmanın gelişimine katkıda bulunmuştur (Nazik & Tuncer, 2010 ve 2017; Çılgın vd. 2014).

Pleyistosen döneminde gerçekleşen iklim değişiklikleri, soğuk ve sıcak dönemlerin öncekilere kıyasla daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte, Munzur Dağları'nın yüksek kesimlerinde yer alan paleo-karstik depresyonlar, buzulların etkisiyle kaplanmış ve önemli ölçüde deformasyona uğramıştır. Sıcak dönemlerde ise karstlaşma süreçleri yeniden etkin hale gelmiştir. Bu iklimsel döngüler, Holosen döneminin başlangıcına kadar devam etmiştir. Günümüzde etkisini sürdüren karstlaşma, sahada 1800 mm'ye ulaşan toplam yağışların (Çılgın, 2019) büyük ölçüde kar şeklinde olması ve dağların düşük sıcaklıklara sahip olması nedeniyle karstik erime süreçlerinin hızlı gerçekleştiği söylenebilir.

Sonuç olarak, 2500 m üzerindeki Munzur Dağları'nda karstlaşma meydana gelmiş; çok sayıda dolin, uvala gibi karstik depresyonlar, lapyalar, düden ve mağaralar oluşmuştur. Bu karstik şekillerden karstik depresyonlar tabanlarında bulunan düdenler ile aynı zamanda yüzey sularının yer altı drenaj sistemlerine girişini sağlamaktadırlar. Bu düdenlerin bazıları, mağaraların üst kısımlarını ya da yeryüzüne açıldıkları yerleri oluşturmaktadır. Bu karstik sistemler, zaman zaman su geçirmez ofiyolitlerin karstik taban seviyesi oluşturduğu ya da kalın kireçtaşı istifinin faylarla kesildiği yerlerde, yüksek debili karstik kaynaklar olarak yeniden yüzeye çıkmaktadır.

Munzur Dağları'ndaki kireçtaşı zemin nedeniyle, yüzeysel drenaj ağı sınırlı bir gelişim göstermiştir. Bölgedeki vadi sistemi, kütlenin büyüklüğüyle orantılı olarak oldukça seyrek. Güney yönünden derin biçimde yarılmış vadilerde bile sürekli akarsuların azlığı, yağış ve kar sularının yüzeydeki çatlaklar, yarıklar ve düdenler (su batanlar) yoluyla doğrudan yer altına geçtiğine işaret etmektedir. Yüzeysel drenaj sisteminin zayıf olmasına karşın, yer altı drenaj ağı oldukça gelişmiş durumdadır. Bu durum, yer altı sularının fay hatları boyunca çizgisel bir düzenle, yüksek debili karstik kaynaklar olarak yüzeye çıkmasıyla açıkça görülmektedir. Munzur Dağ-

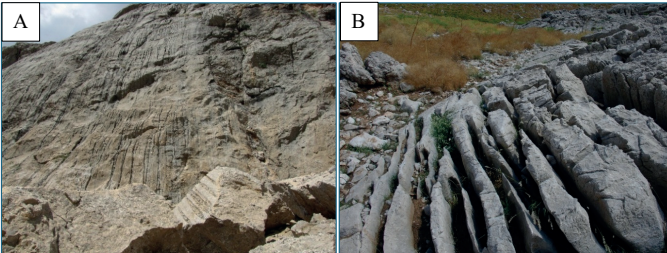
ları ile yeraltı su seviyesinin yüzeylendiği Munzur Çayı yatağı arasındaki 1500-2000 metreyi aşan yükseklik farkı, yer altı drenajının esasen dikey doğrultuda geliştiğini göstermektedir. Bu bağlamda, bölgedeki karstik süreçlerin derinlik karstı niteliği taşıdığı ifade edilebilir.

5. Karstik Şekiller

Orta Munzurlar büyük ölçüde Mezozoik döneme ait kireçtaşı birimlerinden oluşmakta olup, üzerinde şekillenen karstik topoğrafya unsurlarıyla dikkat çekmektedir. Bunlar arasında mikro karstik şekillerden lapyalar, makro karstik şekillerden düdenler, dolinler, uvalalar, mağara oluşumları yer almaktadır. Lapyalar formaları dağların çeşitli yüksekliklerinde yaygın bir şekilde görülürken, düdenler (su batanlar) ve dolinler genellikle 2400-2800 metre seviyelerinde, eski aşınım yüzeylerine karşılık gelen ve Pleistosen dönemindeki küçük örtü buzullarının etkili olduğu havzalarda yoğunlaşmıştır. Bu havzalar, piramidal zirveler arasında konumlanmış olup, birbirlerine eşiklerle bağlanmaktadır. Orta Munzurların kuzeybatı ve kısmen kuzeyinde Fırat (Karasu) Vadisine yakın kesimlerde büyük ölçüde Ofiyolitik kayalar ile Eosen, Oligosen ve Miyosen yaşlı çakıltaşı, kumtaşı ve çamurtaşı birimlerinin yüzeylenmelerinden dolayı, karstik gelişim litolojik yapının uygun olmamasına koşut olarak gelişmemiş, bunun sonucu olarak da karstik yer şekilleri de sadece kalkerli birimlerin olduğu sahalarda gelişim göstermiştir.

5.1. Lapyalar

Lapyalar karstik bölgelerde tipik olarak kalker üzerinde oluşmuş üzerinde yürümenin güç olduğu bir takım girinti ve çıkıntılardan oluşan arızalı küçük yüzeylerdir (Erinç, 1971; Pekcan, 1995). Orta Munzurlarda lapyaları Munzur Kireçtaşı formasyonunun yayılış gösterdiği hemen hemen her alanda görmek mümkündür. Bunlarda arasında kanalcıklı, oluklu, diyaklaz ve kovuklu türden lapyalar bulunmaktadır (Foto 2). Orta Munzurlarda lapyaların yoğunlaştıkları alanlar incelendiğinde daha çok kütle hareketlerinin etkili olmadığı nispeten az ve orta eğimli yüzeylerde görülürler. Çoğu kez üzerinde yürümesi oldukça güç olan lapyalar Munzur Gözeleri Lapyalar mikro karstik şekiller olduğundan gerek genel jeomorfoloji gerekse de karst jeomorfoloji haritalarında gösterilememiştir.

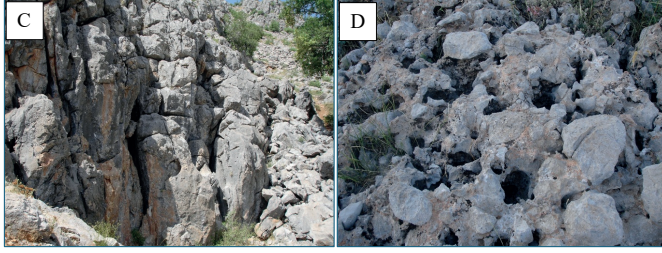

Foto 2: Kanalcıklı (A), Oluklu (B), Diyaklaz (C) ve Kovuklu (D) lapyalalar.

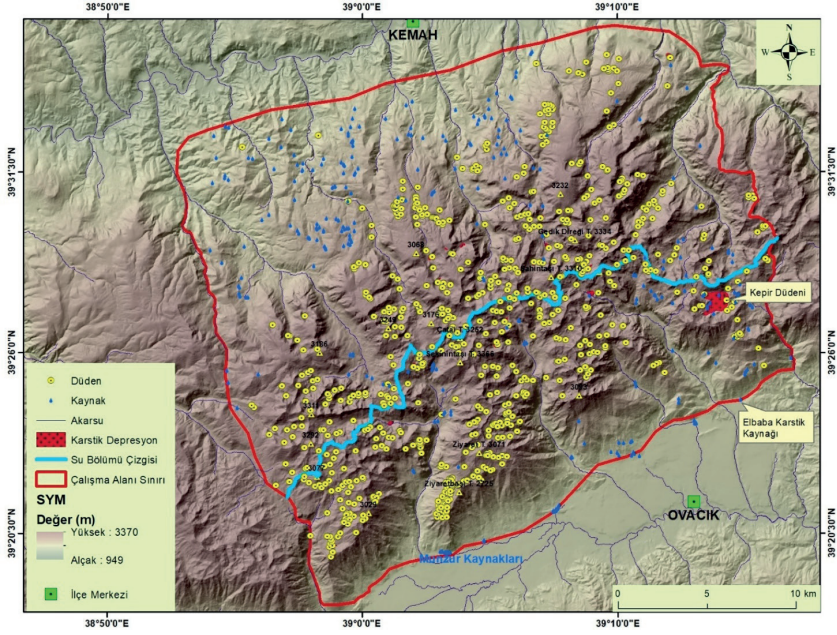
5.2. Düdenler (Subatan, suyutan)

Düdenler genellikle karstik çatlakların eriyerek genişlemeleri ve alttaki mağara, galeri veya karstik boşluklarla birleşmeleri sonucunda oluşurlar. Bu bakımdan genellikle mağara ya da yer altı mecralarının ağızlarıdır (Erinç, 1971; Pekcan,1995)

Düdenler, Orta Munzurlarda bulunan en yaygın karstik şekillerin başında gelmektedir (Foto 3). Burada, birkaç istisna dışında düdenler genellikle 2000 m üzerinde gelişim göstermişlerdir (Şekil 5). Özellikle 2500 m üzerinde, örtü buzullaşmalarının görüldüğü eğim değerlerinin azaldığı hafif dalgalı eski aşınım yüzeyleri üzerinde yoğunlukları artmaktadır (Şekil 5). Orta Munzurların kuzeybatısında Fırat (Karasu) Vadisinden dağların 2500 m yükseltilerine kadar Munzur Kireçtaşının bulunmadığı bunun yerine Eosen, Miyosen ve ofiyolitik kayaçların yer aldığı kesimlerde dolinler neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu da dolinlerin Munzur Kireçtaşı birimleri ile doğrudan ilişkisini ortaya koymaktadır. Orta Munzurlarda yer alan bazı düdenler sirk tabanında ve sirklerin buzul akış yönüne göre ilerisinde yer almaktadırlar. Bu kesimdeki düdenler yer yer moren depolarının arasında bulunan kapalı depresyonlar için yüzey sularının yer altına geçiren geçit durumdadırlar.

Foto 3: Orta Munzurlarda yer alan düdenlerden örnekler.

Şekil 5: Orta Munzurlarda bulunan düdenler.

Düdenlerden bazıları ise Keçirli Mağarası girişinde olduğu gibi doğrudan mağaraların ağız kısımlarını oluşturmaktadırlar (Foto 4). Keçirli karstik depresyonunda (uvala) sıcaklıkların arttığı ilkbahar sonu ve yaz aylarında oluşan akarsu şebekesi ile oluşan Keçirli Dere ve yan kolları sularını Keçirli Düdeni ile mağara sistemi içerisine göndermekte ve buradaki yer altı drenajı Elbaba karstik kaynağı olarak Gözeler ve Karataş köyleri civarında resürjans kaynağı şeklinde tekrar yüzeye çıkmaktadır (Çilgin vd. 2014). Keçirli karstik depresyonunda oluşan akarsu şebekesinin bu kesimde bulunan ofiyolitik kayaların yüzeylenmesi ile karstik aşınım için taban seviyesi oluşturması ve yüzey sularının yer altına intikal edememesi ile ilgilidir. Ofiyolitik birimler ile kireçtaşının dokanak noktasında oluşan Keçirli Düdeni böylece yüzeysel drenajı yer altına geçiren mağara ağızı durumundadır.

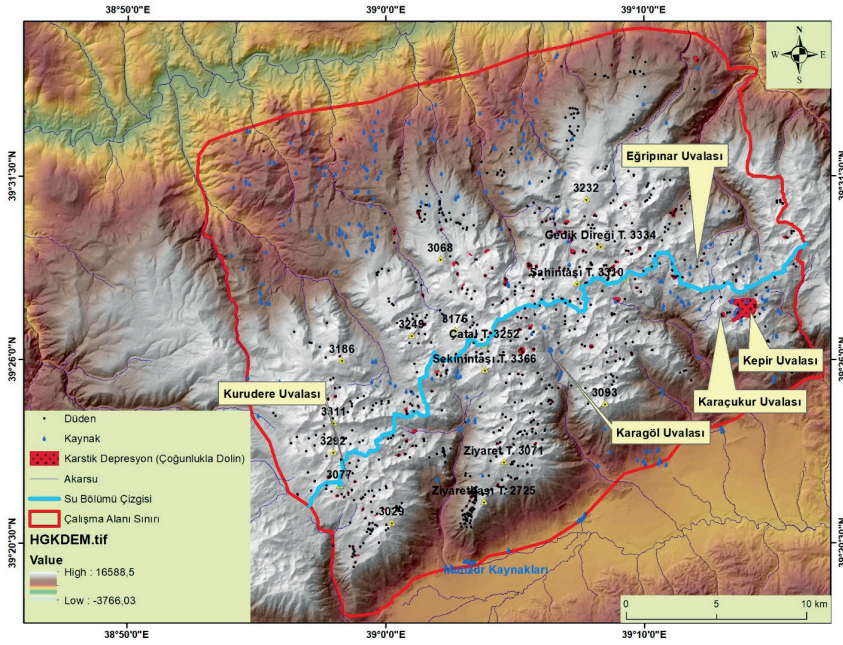
Foto 4: Kepir düdeni.

5.3. Karstik Depresyonlar: Dolinler ve Uvalalar

Dolinler karstik bölgelerin kabaca daire ve elips şeklinde genelde genişlikleri derinliklerinden daha fazla olan, uvalalardan daha küçük karstik depresyonlardır (Erinç, 1971; Pekcan, 1995). Çok büyük kısmı yer altı suları ile bağlantılıdır. Çalışma alanında dolinler dairesel ve elips şeklinde olup, büyük oranda erime süreçlerine bağlı olarak oluşmuşlardır (Foto 5). Bunların boyutları birkaç metreden onlarca metre uzunluğa sahip olabilmektedirler. Bununla birlikte Munzur Kaynaklarının gerisinde bulunan ve Ziyaret Çukurları adı verilen alanda yer yer yamaçları dik olan dolinler bulunmakta olup, bunların yer altı mağara sistemlerinin tavanlarının çökmesi ilgili olduğu düşünülmektedir. Çalışma sahasında, dolinler düdenlerin bulunduğu yerlerle paralellik göstermektedirler. Bununla birlikte, sirk tabanları ve sirk önlerinde yer alan morenler üzerinde yer alan kapalı depresyonlar buzulların aşırı kazılması ve depolanma ortamları dikkate alınarak dolin olarak nitelendirilmemiştir. Buna göre Orta Munzurlarda 503 adet dolin tespit edilmiştir. Dolinler, düdenlerin yayılışında olduğu gibi daha çok 2000 m üzerinde görülmekte ve özellikle 2500 m üzerinde yer alan eski aşınım düzlüklerinde daha sıklıkla yer almaktadır (Şekil 6). Yine, dağılışları ile Munzur Kireçtaşının yüzeylendiği yerler arasında paralellik vardır.

Foto 5: Orta Munzurlarda bulunan bazı dolinler.

Şekil 6: Orta Munzurlarda başta dolin olmak üzere karstik depresyonlar.

Uvalalar, karstik bölgelerde dolinlerden daha büyük polyelerden ise küçük olan erime süreçleri ile oluşan kapalı depresyonlardır. Oluşumlarında genellikle birden fazla dolinin erime süreçleri ile birleşmesi ile gerçekleşir. Orta Munzurlarda uvalalar, başta Keçir uvalası olmak üzere günümüzde yaz aylarında hayvancılığın yapıldığı havzalara karşılık gel-

mektedir. Bunlar arasında Eğripınar, Karagöl Uvalası (Bilgin, 1972), Ziyaret Dere, Karaçukur gibi havzalar yer almaktadır. Bu yerler aynı zamanda küçük örtü buzullaşma alanlarının yayılış yerleridir. Oluşumlarından buzul ve karstlaşma süreçleri etkili olmuş olup, polijenik-polisiklik gelişim özelliği sergilemektedirler. Buzulların yerleştiği karstik depresyonlar olan bu uvalalar glasiyal süreçler tarafından şekillendirilmeye birlikte interglasiyal dönemde karstik süreçlerin tekrar egemen olduğu bir döneme girip polijenik karakter kazanmışlardır. Bu bakımdan uvalalar buzullar tarafından deforme edilmiş olup bazılarının tabanından karstik aşınımından kalan kil, silis, demir vd erimeyen maddeler Karagöl Havzasında olduğu gibi oldukça sığ bir şekilde uvala tabanında yayılmış durumdadır. Yine, buzul aşındırmasına bağlı olarak Karaçukur ve Eğripınar havza alanlarında uvalalar yer yer dış drenaja açılarak uvala özelliğini kaybetmeye başlamışlardır.

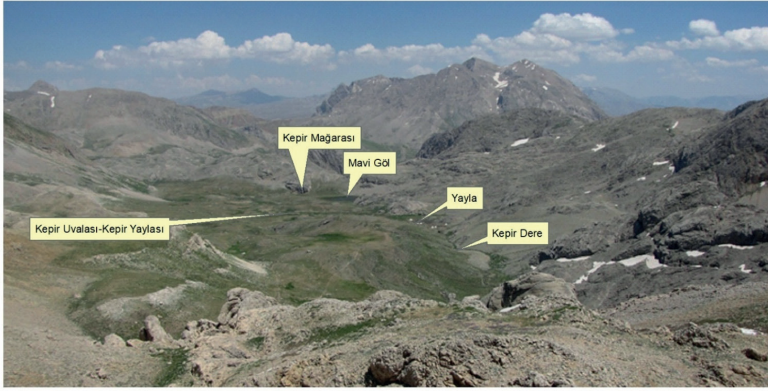

Foto 6: Keçir Uvalası

5.4. Mağaralar

Mağaralar karbonik asitli suların karstik boşluklar içeresinden geçerek kireçtaşını eritmesi ve zamanla kireçtaşı içerisindeki bu boşlukları büyütmesi sonucu oluşan, farklı boyutlarda olabilen yer altı boşluklarıdır (Erinç, 1971; Pekcan, 1995). Orta Munzurlarda kireçtaşının erimesine bağlı yer yer oyuklar bulunmakla birlikte yatay yönde uzun mesafelerde gelişim gösteren mağara ve galeriler gerek yaptığımız arazi çalışmaları neticesinde, gerekse de bilgisine başvurduğumuz yöre halkının bu türden mağara varlığı bilgisi mevcut değildir. Buna karşın, bu türden mağaralar, özellikle Mağaradere Vadisinde kireçtaşından türeyen glasiyal depoların (morenlerin) karstifikasyona uğraması, yer yer ise göçmelere bağlı olarak oluşan kovuk şeklinde boşluklar şeklinde mevcudiyeti bilinmektedir (Foto

7D). Bunlar yatay yönde kısa mesafelerde sonlanmaktadır. Buna karşın sahadaki kalın kireçtaşı birikimine bağlı olarak mağaralar daha çok dikey yönde gelişmiştir (Foto 7). Ancak, buzullaşmalara bağlı olarak gerçekleşen yüzey aşımını sonucu bunların üst kesimlerinden deforme edildiği söylenebilir. Bundan dolayı, birkaç istisna dışında bunlar genellikle dar bir girişe sahiptirler (Foto 7B). Dar bir girişe sahip olmaları bu tür mağaraların tespitini güçleştirmektedir.

Foto 7: *Kepir Mağarası girişi (A), Uğur Böceği Mağarası girişi (B), Karagöl Vadisinde mağara girişi (C), Mağardere Vasisinde bulunan kovuk (D).*

Orta Munzurların Kepir ve Düldülayağı yaylalarının bulunduğu yerde, yazarında içinde olduğu profesyonel bir mağaracılık ekibi ile yapılan mağara keşfi ve incelenmesinde Kepir Uvalasının sularını yeraltına intikal ettiren düden konumlu Kepir Mağarası ile Düldülayağı yaylası ve Memo Çayırı civarında Uğur Böceği, Zindan, Düldül 1 ve Düldül 2 mağaralarında inceleme yapılmıştır (Tablo 1, Foto 8). Kepir Mağarası yaz döneminde Kepir Uvalasında akış gösteren Kepir Derenin düden ile yer altına geçtiği ve içerisinde akarsu bulunan bir mağaradır. Yüzeyden 122 m aşağıya, bir sifona kadar derinliği takip edilmiştir. Burada yer alan Zindan ve Düldül Mağaları tavanları buzul aşındırması ile deforme edilmiş ve obrukları andıran derin ve geniş çukurlar şeklinde mağaraya ağızları oluşmuştur. De-

rinlikleri ise Düldül 1 Mağarasında 99 m olarak takip edilmiştir olup, Düldül 2 ve Zindan Mağaraları ise daha az derindirler. Uğur Böceği mağarası ise formasyon sınırında yer alan bir rift (derin yarık) boyunca gelişimini dürdüren ve 176 m derinliğe kadar takip edilen derin bir mağaradır. Genel olarak değerlendirildiğinde Orta Munzurlarda mağara gelişimi dikey yönde gelişim göstermektedir. Kepir Mağarası dışında bunların belirli bir derinlikte son bulması burada mağara gelişiminin gençlik, kısmen yarı olgunluk evresinde olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: Orta Munzurlarda bilenen mağaraların derinlik ve uzunlukları.

Mağara Adı	Derinlik (m)	Uzunluk (m)	Alan
Kepir Mağarası	-122	204	Kepir
Uğur Böceği Mağarası	-176	378	Düldül-Memo Çayırı
Düldül 1 Mağarası	-99	196	Düldül
Düldül 2 Mağarası	-24	27	Düldül
Zindan Mağarası	-75?	??	Düldül

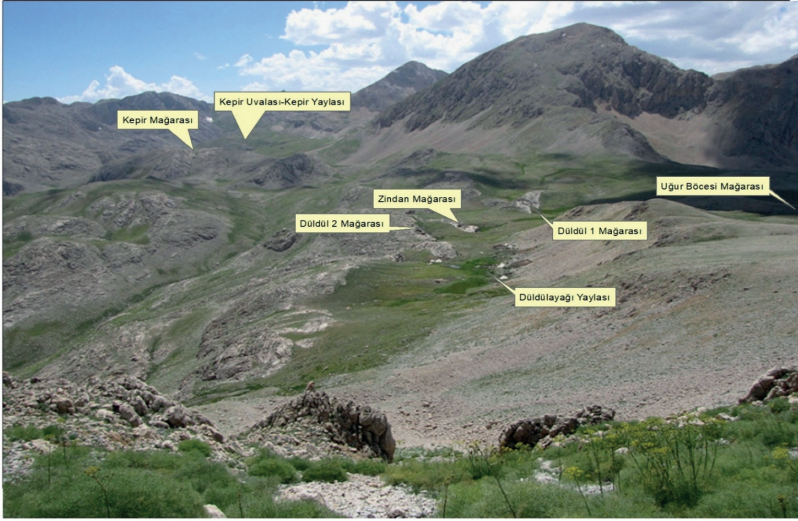

Foto 8: Orta Munzurlar Kepir, Düldül-Memo Çayırı Alanında yer alan mağaralar.

Foto 9: Kepir Mağarası içinden görünüm.

6. Karstik Kaynaklar

Orta Munzurların büyük bir bölümünün litolojik olarak kireçtaşlarından oluşmasından dolayı yüzeysel drenaj ağı, alanın büyüklüğüne oranla oldukça seyrek (Şekil 2, 7). Akarsu şebekesinin seyrek olması yağmur ile kar sularının önemli bir kısmının yüzeyden yeraltına geçtiğini göstermektedir. Bu şekilde yeraltına geçen sular, dağ eteklerinde ve vadi yamaçlarında çeşitli kaynaklar olarak tekrar yüzeye çıkmaktadır (Foto 10). Bu kaynaklar arasında en fazla öne çıkan sahadaki ve Türkiye’deki en büyük karstik kaynaklarından biri olan Munzur Kaynakları (Munzur Gözele-ri)’dir. Munzur Kaynakları ana akiferi, Üst Triyas-Üst Kretase yaşlı Munzur Kireçtaşı oluşturmaktadır. Neritik kireçtaşlarından meydana gelen bu formasyon, oldukça iyi gelişmiş bir karst sistemi içermektedir. Söz konusu karstik akiferde depolanan yeraltı suları, yaklaşık 600 m uzunluğundaki bir hat boyunca çok sayıda kaynaktan yüzeye çıkmaktadır (Çılğın, 2018). Yapılan ölçümlere göre, bu kaynakların su sıcaklığı 5,9°C olup, ortalama 13,6 m³/s debiye sahiptir. Debi, yıl içerisinde 4,6 ila 27,6 m³/s arasında değişkenlik göstermektedir (Çılğın, 2018). Günlük ortalama 1,18 milyon m³ su çıkışı olmaktadır. Kaynakların boşalım rejimleri yıl boyunca farklılık göstermekte ve özellikle yağmur ile kar erimelerinin etkili olduğu nisan sonu ile temmuz başı arasında debi değerleri maksimum seviyelere ulaşmaktadır (Çılğın, 2018).

Bununla birlikte, Orta Munzurların güney yamaçlarından Ovacık Ovasına geçiş sınırını başta Ovacık Fayı olmak üzere faylar belirler. Faylanma etkisi ile ana akifer sistemi olan Munzur Kireçtaşı akiferinden karstik kaynak çıkışları olmaktadır. Munzur Kaynaklarının da dahil olduğu bu sistemde Yeşilyazı yakınlarında Dağgeçe Kaynakları, Koyungölü Kırkgöz Kaynakları, Köselers kaynakları, Ovacık ilçe merkezinin içme suyunu temin eden ve Yılanlı mezrası batısındaki kaynaklar ile Elbaba Kaynağı bu türden kaynaklara örnektir (Şekil 7). Bu kaynaklar, Munzur Kaynakları kadar bol debili değildirler. Ancak, hemen hemen hepsi bir dere oluşturacak

SONUÇ

Orta Munzurların karst topografyanın incelenmesini konu alan bu çalışmada, sahasının oldukça geniş, yüksek ve arızalı olması, ulaşım imkanlarının yetersiz olması, önceden yapılan çalışmaların sınırlı olması, sahanın karstik özelliklerinin bütünüyle ortaya konmasını bir ölçüde engellemiştir. Buna karşın, bu çalışmada imkanlar ölçüsünde sahanın karstik topografyasına katkı yapmaya çalışılmıştır. Orta Munzurlar lito-stratigrafik olarak büyük ölçüde Munzur Kireçtaşı adı verilen Üst Triyas -Üst Kretase aralığında çökelmiş olan neritik kireçtaşlarından oluşması karstlaşma ve buna bağlı olarak karst topografyasının gelişmesine imkan tanımıştır. Dağların yüksek kesimlerinin soğuk ve kar yağışlı olması karstlaşma süreçlerini hızlandıran bir etken olmuştur. Karstlaşma süreçlerine bağlı olarak meydana gelen yer şekillerinin başında lapyalar, düdenler, çoğunlukla dolinler olmak üzere karstik depresyonlar ve mağaralar bulunmaktadır. Bu şekillerden lapyalar hariç diğerleri dağın 2000 metreyi geçen kesimlerinde yoğunlaşmıştır. Sahanın aynı zamanda önemli bir buzullaşma alanı olması başta buzul-karst olmak üzere polijenik-polisiklik özellikle bir topografyanın oluşması ile sonuçlanmıştır. Buzul dönemlerinde, buzulların etkinliği ön plana geçerken buzullar arası dönemde karstik süreçler etkinliğini arttırmıştır. Bundan dolayı buzul dönemlerinde karstik şekiller deforme edilirken, buzullar arası dönemde karstik süreçler buzul şekillerini sınırlı ölçüde de olsa değiştirmiş/değiştirmektedir. Bundan dolayı yatay yönde karstik süreklilik sekteye uğratılmıştır. Buna karşın, karstlaşma kalın kireçtaşı istifine bağlı olarak dikey yönde gelişme imkanı bulmuştur. Bunun sonucu olarak dikey yönde gelişmiş bilinen mağara sistemleri dışında, çok sayıda bilinmeyen mağaralar keşfedilmeyi beklemektedir. Başta Orta Munzurlar olmak üzere Munzur Dağların tamamı, büyük boyutları ve uygun lito-stratigrafik özelliğinin bir sonucu olarak karst topografyası açısından yüksek potansiyele sahip olup konu ile ilgili daha fazla çalışma yapılması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Ardos, M. (1979). *Türkiye jeomorfolojisinde neotektonik* (No. 2621). Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Bayrakdar, C., Çılğın, Z., Döker, M.F. & Canpolat, E. (2015). Evidence of an active glacier in the Munzur Mountains, eastern Turkey. *Turkish Journal of Earth Sciences*, 24, 56-71.
- Bilgin, T. (1972). *Munzur dağları doğu kısmının glasiyal ve periglasiyal morfoloji*. İstanbul Üniversitesi Yayınları No:1757, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 69, İstanbul.
- Çılğın, Z. (2024). Munzur Dağlarında buzul gölleri. Kıranşan, K. (Ed.). *Fiziki Coğrafya Alanında Uluslararası Araştırmalar İçinde* (1-17). Konya; Eğitim yaymevi.
- Çılğın, Z. (2020). 3D surface modeling of late Pleistocene glaciers in the Munzur Mountains (Eastern Turkey) and its paleoclimatic implications. *Turkish Journal of Earth Sciences*, 29(5), 714-732.
- Çılğın, Z. (2019). CBS Kullanılarak Munzur Dağlarının ve Yakın Çevresinin Sıcaklık ve Yağış Özelliklerinin Belirlenmesi. E. Akköprü, M. F. Döker (Ed.), *Coğrafya Araştırmalarında Coğrafi Bilgi Sistemleri Uygulamaları içinde* (287-310. ss.). Ankara; Pegem Akademi.
- Çılğın, Z. (2018). Munzur Kaynak Sularının (Ovacık, Tunceli) Hidrografyası. M.F.Çavuş, İ. Demirkale (Ed.), *Sosyal Bilimler Yönetim ve Çevre içinde* (183202.ss.) Ankara; Akademisyen Yayınevi.
- Çılğın, Z., Bayrakdar, C. & Oliphant, J. (2014). "An Example of Polygenetic Geomorphologic Development (Karst-Glacial-Tectonics) on Munzur Mountains: Kepir Cave-Elbaba Spring Karstic System". *International Journal of Human Sciences*, 11(1), 89-104. doi: 10.14687/ijhs.v11i1.2724
- Çılğın, Z., (2013). Ovacık Ovası (Tunceli) ve Munzur Dağlarının Güneybatı Aklanının Jeomorfolojisinde Buzullaşmaların Etkisi. *Kilis Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (6), 103-121.
- Çılğın, Z. (2006). *Ovacık Ovası (Tunceli) ve Çevresinin Jeomorfolojisi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Erinç, S. (1970). Türkiye Kuaterneri ve Jeomorfolojinin Katkısı. *Jeomorfoloji Dergisi* S.2, 12-35
- Erinç, S. (1971). *Jeomorfoloji II*. Genişletilmiş 3. Baskı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No.1628, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No:23.
- Erol, O. (1979). Türkiye'de Neojen ve Kuaterner Aşınım Dönemleri, Bu Dönemlerin Aşınım Yüzeyleri ile Yaşıt (Korelan) Tortullara Göre Belirlenmesi. *Jeomorfoloji Dergisi* S.8,1-40.

- İyigün, C., Türkeş, M., Batmaz, İ., Yozgatlıgil, C., Gazi, V. P., Koç, E. K. & Öztürk, M. Z. (2013). Clustering current climate regions of Turkey by using a multivariate statistical method. *Theoretical and Applied Climatology*. DOI 10.1007/s00704-012-0823-7
- Nazik, L., & Tuncer, K. (2010). Türkiye Karst Morfolojisinin Bölgesel Özellikleri. *Türk Speleoloji Dergisi* S.1, 9-17
- Nazik, L., & Poyraz, M. (2017). Türkiye karst jeomorfolojisi genelini karakterize eden bir bölge: Orta Anadolu Platoları karst kuşağı. *Türk Coğrafya Dergisi*, (68), 43-56.
- Özgül, N. (1981). Munzur Dağları'nın Jeolojisi. *Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Raporu, Rapor*, (6995).
- Pekcan, N. (1995). *Karst Jeomorfolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Turkeş, M. ve Tatlı, H. (2011). Türkiye yağış bölgelerinin spektral kümeleme tekniğiyle belirlenmesi. In: Proceedings of the National Geographical Congress with International Participation, İstanbul, Turkey.

”

BÖLÜM 8

CUMHURİYET DÖNEMİ ULUSLARARASI GÖÇ POLİTİKALARI

Canan Emek İNAN¹

¹ Dr. Öğrt. Üyesi İnönü Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü ORCID: 00000001-7416-1665.

GİRİŞ

Uluslararası göç kavramının, ulus devlet yapısıyla olgunlaştığını kabul ettiğimizde, uluslararası göçü belirleyen ve sınırlandıran temel gücün ulus devlet olduğu, söz konusu belirleme ve sınırlandırma politikalarının içinde bulunulan sosyal ve siyasal ortamla doğrudan bağlantılı olduğu gerçeğiyle karşılaşmaktayız. Ulus devletlerin gerek dış gerekse iç politika tercihlerinin bir parçası olarak göçmen kabul politikaları vasıtasıyla, göçmenlerin gelişini kolaylaştırabilirdiği ya da zorlaştırabilirdiği uygulamalar örnekleri bulunmaktadır.

Bu kapsamda Türkiye'nin uluslararası göç politikalarını değerlendirdiğimizde, bu politikaların dönemsel olarak farklılık göstermekle birlikte, cumhuriyetin ulus algısının yansımaları olma niteliğini hala koruduğunu söyleyebiliriz. Cumhuriyetin ilk yıllarında, topluma, milli kültür çatısı altında ulus devlet kurgusuna uygun olarak şekil verilmeye çalışılırken, bu politika eski Osmanlı tebaası olan, Balkanlardan getirilmiş muhacirlerin göçüyle desteklenmiştir (Pekel: 1938:8). Eski Osmanlı topraklarında kalan Müslümanların göç süreci, Cumhuriyetin ulus algısı çerçevesinde özellikle Balkan muhacirlerinin asli bir unsur olarak kabul görmesi durumu uzun yıllar göç politikalarında belirgin bir anlayış olarak devam etmiştir.

Türkiye, Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar uluslararası boyutta, farklı sebeplerden kaynaklanan nitelik ve nicelik olarak farklı bileşenlerdeki kitlelerinin göç hareketlerine sahne olmaktadır. Küresel göç hareketleri açısından elverişli konumu dolayısıyla, hem kaynak ülke hem de transit ülke olarak adlandırılan Türkiye, son dönemde hedef ülke konumuyla ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin uluslararası göç rejimindeki söz konusu konumu, çevre ülkelerdeki siyasi gerginlik, çatışma, yoksulluk başta olmak üzere sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda yaşanan dönüşümlerden kaynaklanmaktadır. Bu süreç Türkiye'de düzensiz göç hareketlerinin kitlesel düzeyde yoğun bir şekilde yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Türkiye'ye yönelik uluslararası göç, sığınmacılar, mülteciler gibi değişik statüdeki göçmen gruplarını içerecek şekilde farklılaştırmıştır.

Uluslararası göç ve iltica konuları Türkiye - AB ilişkileri ve üyelik süreci açısından temel tartışma alanlarını oluşturmaktadır. AB üyelik süreci ve bu süreç çerçevesinde müktesebatın uyumlaştırılmasına yönelik adımlar, bir dizi yasal ve kuramsal düzenlemeyi beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin göç politikaları, AB'nin sınır ve göç yönetimi alanlarını bölgesel sınırların dışına taşıma politikalarının etkisiyle değişmeye başlamıştır.

1923-1950 Dönemi Göç Politikaları

19. yüzyılın ikinci yarısı, Osmanlı Devleti'nin fiilen çöküşünün hızlanıp tamamlandığı bir dönemdir. Bu çöküşün yanı sıra, Osmanlı mira-

sı üzerine yükselen Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş oluşumunun izahı da bu dönem içerisinde gerçekleşmiştir (Burak, 2003: 291-292). Türkiye Cumhuriyeti'nin göç politikalarının şekillenmesinde en temel belirleyicileri yine bu dönem içerisinde yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kayıplarıyla başlayan, ulus devletlere ayrışması sırasında oluşan kitlesel nüfus hareketliliğini, "balkanlaşma göçleri" olarak adlandıran Tekeli (2008:43-45), bu göç hareketlerini iç ve dış göç arasında sayılabilecek ayrı bir kategori olarak değerlendirmektedir. Balkanlardan gerçekleşen söz konusu kitlesel göçler, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşıyla harekete geçmiş, Osmanlı topraklarının küçülme süreciyle, bölgelerdeki Türk ve Müslüman halkın yerinden sürülmesiyle devam etmiştir. Balkanlardan büyük kitleler halinde göçmen hareketleri uzun bir zaman dilimine yayılarak (Kazgan, 1970: 313-315) günümüzde de etkileri devam eden bir sürece sebep olmuştur. Karpaz (2005: 44), bu dönemdeki göçmenlerin çağdaş Türk kimliğinin oluşumunu kolaylaştırıcı etkisini vurgulayarak, bu yeni kimliğin bütünlüyci öğelerini 'Osmanlı' ve 'İslâm' olarak açıklamaktadır.

Cumhuriyet öncesi dönemde sınırlarımız dahiline olan göçler kadar sınırlarımızdan dışarıya gerçekleşen nüfus hareketliliği, Osmanlı mirasıyla Türkiye'ye devredilen nüfus yapısını şekillendirmesi bakımından önem arz etmektedir. Cumhuriyet öncesi dönemde, Anadolu'nun mevcut gayrimüslim unsurları olan Rum, Ermeni ve Musevilerin göçüyle yeni bir dönem başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, iç ve dış güvenlik kaygılarının belirleyiciliğinde gayrimüslim nüfusa yönelik sevk ve iskân uygulamaları, Anadolu topraklarında nüfusun kompozisyonunu büyük ölçüde değiştirmiştir (İnan, 2016:12). Bu dönemdeki sevk ve iskânlar, Anadolu'nun günümüz etnik ve dinsel dağılımını ortaya çıkarmıştır (Dündar, 2007:245-252). Bu genel yapı içerisinde Osmanlı Devleti'nde devralınan nüfusun hem nitelik ve niceliksel durumu, Cumhuriyetin göç politikalarının bir diğer belirleyicisini oluşturmaktadır. 19. yüzyıl sonlarından itibaren siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeler ve Batı'da yaşanan uluslaşma hareketlerinin Osmanlı toplum yapısındaki yansımaları çok uluslu yapının çözülme sürecini de beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda Osmanlı millet sisteminin çözülmesi, Türk ve Müslüman çizgide kurgulanan ulus devlete geçişin önemli bir aşamasıdır. Nüfusun hem nitelik ve niceliksel durumu hem de ülke topraklarındaki dağılımı, Cumhuriyetin 1930'ların sonuna kadar olan dönemdeki göç politikalarının belirleyicisi olmuştur.

Söz konusu belirleyiciliğin ilk uygulama örneği, 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'nın bir ön koşulu olarak imzalanan Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol uyarınca Türk ve Yunan Hükümetleri arasında gerçekleştirilen nüfus mübadelesidir

(İnan:2016:17). Türkiye topraklarındaki Rum Ortodoks nüfus ile Yunanistan topraklarındaki Müslüman nüfusun değişimini düzenleyen Mübadele Sözleşmesi'nin birinci maddesinde Yunanistan'daki Müslüman azınlık ile Türkiye'deki Ortodoks Rum azınlığın mübadele edilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı sözleşmenin ikinci madde hükmü ise İstanbul'da oturan Rumlar ile Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsam dışı bırakmıştır.

Mübadele Sözleşmesi uyarınca göçmenlerin Anadolu'ya gelmesiyle oluşan nüfus miktarı konusunda kesin sayılar söylemek mümkün olmasa da, Yunanistan'a mübadeleyi beklemeden giden Rum sayısı 1.000.000'un üzerinde olup, mübadele ile birlikte bu sayının 1.250.000 kişiye ulaştığı söylenebilir (Arı, 2008: 8). Mübadele kapsamında Anadolu topraklarına 650 bin mübadil Türk gelmiştir. Mübadiller, yürürlükteki iskân mevzuatı çerçevesinde dönemin olağanüstü koşulları elverdiği ölçüde kırsal ve kentsel iskâna tabi tutulmuştur. Mübadele Sözleşmesi'nin Ek protokolü uyarınca Ortodoks Rumların emvali metrukesinin Türkiye'ye gelecek göçmenlerin yerleştirilmesinde kullanılması zorunluluğu doğrultusunda Rumlara ait gayrimenkullerin devlet eliyle dağıtılması toprak, tarım ve mülkiyet ilişkilerinde değişiklik yarattığı gibi Cumhuriyetin yönetim kadrolarının oluşumunu da şekillendirmiştir (Arı, 1999: 98,103,107; Erder, 2014: 110-111). Yıldırım (2006:7)'in de belirttiği gibi, her iki ülke içinde Mübadele Antlaşması'nın uygulanma süreci olan 1923-1933 yılları arasındaki on yıllık dönem, binlerce göçmenin ortasında bulunduğu bir 'ulusal yeniden inşa süreci' olarak da adlandırılabilir.

Türkiye Cumhuriyeti ve Bulgaristan arasında 18 Ekim 1925 tarihinde imzalanan Dostluk Antlaşması ve İkamet Sözleşmesi, Mübadele Sözleşmesi'nden farklı olarak iki ülke arasında gönüllü yeniden yerleşim, vatanlaşlık ve azınlıkların korunmasıyla da ilgili hükümler içermektedir. Bu antlaşma çerçevesinde 1930'lu yıllarda Bulgaristan'dan Türkiye'ye her yıl ortalama *on beş yirmi bin* kişiden oluşan sessiz bir göç akını yaşanmıştır. Sonuçta Bulgaristan kaynaklı göçlerin kesintiye uğradığı İkinci Dünya Savaşı sorası döneme kadar 214.000'den fazla Türk, Pomak ve Müslüman Roman Türkiye'ye göç etmiştir (Şimşir, 1986: 374,377-378; İçduygu, Sert, 2015: 93; Şirin-Öner; 2018: 21; Kirişçi, 2000:10) .

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın uygulmaya koyduğu, Osmanlı feodal yapısını kaldırmayı hedefleyen, milli iskân ve tarım reformu sonucu topraklarını kaydeden yüzbinlerce Müslüman, muhacir ve mülteci olarak Türkiye'ye sığınmıştır. Müslümanların yaşadığı ekonomik çöküşle ilave olarak yaşanan siyasi gerginlik sonucu 1923-1933 döneminde Yugoslavya – Makedonya topraklarından 116.881 Türk, Boşnak ve Arnavut Türkiye'ye gelmiştir. 1952 göçü başlayana dek bölgeden göç hareketi durma noktasına gelmiştir (Öksüz, 2000:183-184; Baklacioğlu, 2015:204; Kirişçi 2000:7-8). 1939-1950 yılları arasında Yu-

goslav hükümeti Türkiye'ye göçü engelleyen bir politika izlemiştir. 1950 yılından sonra sınırlarını gayri resmi olarak açma eğilimi gösteren Yugoslavya, 1953 yılında imzalanan Balkan Paketi sonrasında bölgeden Türkiye'ye göç hareketlerine izin vermiştir (Altuğ, 1991: 115).

Bu dönemde Türkiye Romanya topraklarından da göç almıştır. 1924 istimlak kanununun uygulanması ve can ve mal güvenliği konusunda yaşanan sorunlar nedeniyle Romanya'nın çeşitli bölgelerinden 1923-1933 yılları arasında küçük gruplar halinde gelenler serbest statüde, 1934-1938 döneminde kitlesel olarak gelenler iskânli statüde olmak üzere toplamda 121.296 Türk, Tatar ve Çerkez Türkiye'ye yerleştirilmiştir (Kirişçi, 2000:7-8; Duman, 2008: 28-29).

Başta Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya'dan olmak üzere 1990'lı yıllara kadar devam eden Balkan muhacirleri, "*Türk soyundan olma, Türkçe bilme ve Türk kültürüne bağlı bulunma*" ölçütlerine göre iskânli ya da serbest göçmen statüsünde kabul edilmiştir. Söz konusu göçmen statüsü kaynağını 1926 yılında yürürlüğe giren 885 sayılı İskân Kanunu'ndan almaktadır. Kanunun dışarıdan göçmen olarak kabul edileceklerde aranan şartları düzenleyen 2'nci maddesindeki "Türk harsına dahil olmayanlarla... anarşistler, casuslar, Çingeneler ve memleket haricine çıkarılmış olanlar kabul edilmezler" hükmü, dönemin göçmen kabul politikalarındaki temel belirleyicinin "Türk harsı" (kültürü) olması şeklinde yorumlanabilir (İnan, 2016:16-17).

Türkiye, böylesi bir göç zemini üzerine kurulu olmasına rağmen başta iltica rejimi olmak üzere göç mevzuatı ve kurumları açısından oldukça sınırlı bir birikime sahiptir. Bu durum literatürde, bahsedilen göç hareketliliğinin esasen bir ana yurda dönüş süreci olarak algılanmasıyla açıklanmaktadır. Cumhuriyetin kurulmasının ardından 'kaybedilen topraklardan' gelen ve 'Osmanlı tebaası' olarak değerlendirilen muhacir ve mültecilerin, büyük kısmının bir iltica hukukuna değil, iskân mevzuatına tabi tutulmuş olması bu durumun temel göstergelerindedir (Aydemir, Keskin, 2017:1458; İçduygu ve Sirkeci, 1999; 258).

Konuyla ilgili şu hususu da açıklamakta yarar bulunmaktadır. Türkiye, Mültecilerin Hukuki Statüsüne Dair 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne 1961 yılında taraf olmuş, iltica mevzuatı bakımından önemli bir aşama kaydetmiştir. 1989 yılında Bulgaristan'dan zorunlu göçle kitlesel şekilde gelen yüzbinlerce soydaşa söz konusu Sözleşme uyarınca mülteci prosedürü işletebilecekken bu yöntem tercih edilmeyerek, Bulgar göçmenler Türkiye'de kalıcı ve ulus devletin bir parçası olarak görülmüş, iskân mevzuatı kapsamında ülkeye kabulleri yapılmıştır. Buradaki tercihi, daha sonra yaşanabilecek bir takım sıkıntılar öncesinde kritik bir göç politikası hamlesi olarak görmek gerekmektedir.

Cumhuriyet dönemi göçmen kabul politikaları açısından oldukça önemli bir yere sahip olan ve etkileri günümüze kadar devam eden, 2510 Sayılı İskân Kanunu, 885 Sayılı Kanun'u ilga ederek, 1934 yılında yürürlüğe girmiştir. 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun muhacirlerin ve mültecilerin kabulünü düzenleyen ve "Türkiye'de yerleşmek maksadıyla dışarıdan, münferiden veya müçtemian, gelmek isteyen Türk soyundan meskûn veya göçebefertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler" in İcra Vekilleri Heyeti'nin hangi memleket halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağına dair kararı çerçevesinde Dahiliye Vekilliği emri ile muhacir (göçmen) olmaya hak kazanacağını belirten 3'üncü. madde hükmü oldukça önemlidir (İnan, 2016). Çağaptay (2002:232)'in da belirttiği gibi, ülkeye kabulüne izin verilen göçmenlik biçimleri; Türk kökenli yerleşik/göçebe bireyler ile Türk kültürünü paylaşan yerleşik kimseler olarak belirlenmiştir.

Söz konusu Kanun'un göçmenlere yapılacak yardımları konu alan 7'nci maddesiyle, "*Türk ırkından olup hükümetten iskân yardımı istemeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mülteciler*" Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşme konusunda serbest bırakılmış, hükümetten iskân yardımı isteyenler ise hükümetin göstereceği yerlere gitmeye mecbur tutulmuştur. "*Türk ırkından olmayanlar*" ise hükümetten yardım istemeseler bile, "*hükümetin göstereceği yerde yurt tutmaya ve hükümetin izni olmadıkça buralarda kalmaya mecbur*" edilmişlerdir. Bu düzenleme, göçmen kabul politikalarında Türk kimliğinin belirleyiciliği şeklinde yorumlanabilir.

Ağustos 1934 tarihli ve 15035/6599 sayılı İskân ve Nüfus İşlerinin Süratle İkmali Hakkında Tamim ile göçmen statüsünü düzenleyen sınıflandırma ayrıntılandırılmıştır. Tamim'in 4'üncü maddesi; "*tabiiyet beyannamesi Türk ırkından olanlara veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçe konuşup Türkçeden başka dil bilmeyenlerin* ve Tamim'in yürürlüğe girdiği tarihe kadar Garbi Trakya'dan gerek kaçak ve gerek pasaportla gelmiş olan Türkler ve Türk kültürüne bağlı olanların hızla vatandaşlığa kabul işlemlerinin yapılmasını, bunlardan herhangi bir şekilde kendilerinden şüphe edilenler varsa muhacir kâğıdı verildikten sonra bu tahkikata devam edilmesi ve Pomaklar, Boşnaklar, Tatarlar, Karapapaklar hakkında da aynı işlemlerin yapılmasını karara bağlamıştır. Başka bir devletin tabiiyetindeki Kürtler, Araplar ve Arnavutlar gibi Türkçeden başka dil konuşan diğer Müslümanlara ve bir kayıtla bağlı olmayan (alelilâk) ecnebi Hristiyanlara ve Yahudilere vatandaşlığa kabul belgesi (tabiiyet beyannamesi) ve muhacir statüsü verilmemesi, Müslüman Gürcü, Lezgi, Çeçen, Çerkez, Abaza ve diğer Türk kültürüne bağlı sayılan Müslümanlar hakkında merkezden alınacak emirle kişilere fert üzerinden tabiiyet beyannamesi imzalatılması esası benimsenmiştir (İnan, 2016:18-19).

Erken Cumhuriyet döneminin göçmenler arasında uyguladığı sınıflandırmayla dil ekseninde tanımlanan Türk kimliği merkeze yerleştirilmiştir.

Bu çerçevede Türk kimliği, Türkçeden başka dil bilmeyenler ayrımı ile belirginleştirilmiştir. Bu sınıflandırmanın ikinci grubunu ise “akraba Türk toplulukları” olarak adlandırabileceğimiz Tatarlar ve Karapapaklar oluşturmaktadır. Pomak ve Boşnaklar ile Tatar (Kırım Tatarları) ve Karapapaklar hakkında da aynı işlemlerin yapılmasını karara bağlamıştır (Sarigül-İnan, 2012: 150-151). Kafkas Müslümanlarını oluşturan Gürcü, Abaza, Çeçen, Çerkez, Lezgi gibi unsurlar ise dördüncü grupta yer almaktadır. Söz konusu sınıflandırmanın son grubunu ise yabancı Kürtler, Araplar, Hıristiyanlar gibi göçmen olarak kabul edilmeyenler oluşturmaktadır. Osmanlı döneminde göç politikasında Müslüman olmak en önemli belirleyici ölçüt olarak kabul edilirken, Cumhuriyetin ilk döneminde; din ölçütünün yanı sıra, “Türk soyu”, “Türk kültürüne bağlılık”, “Türk bilinci” gibi kavramlar göç politikasının temelinde yer almıştır.

1950-1980 Dönemi Göç Politikaları

Balkan coğrafyasının önemli bir göçmen kaynağı olmaya devam etmesi manasında 1950-1980 döneminde de da benzer bir göç modeli söz konusu olmuştur. Bu dönemdeki göç hareketlerinin en önemli farkı, göçmenlerin büyük bir bölümünün Bulgaristan’dan gelen Türkler ve Pomaklardan oluşmasıdır. Bunun yanı sıra Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra başta Türkler ve Müslümanlar olmak üzere komünizme geçişten memnun olmayan Arnavutlar, Boşnaklar gibi kesimler, iki ülke ilişkilerinin yeniden tesis edilmesinin ardından Türkiye’ye göç etmeye başlamıştır (Kirişçi, 2000: 8; İçduygu, Sert, 2015: 95-96).

Bu kapsamda Soğuk Savaş döneminin kitlesel ilk göçü, 1950-1952 yıllarında Bulgaristan topraklarından gerçekleşmiştir. Bu göçler, 1925 tarihli Türk Bulgar İkamet Sözleşmesi çerçevesinde, yıllık düzenli olarak Bulgaristan’dan Türkiye’ye gerçekleşen göçlerin, 1944-1949 döneminde Bulgaristan’daki rejim değişikliği sebebiyle durdurulmasıyla ortaya çıkmıştır. Yeni Bulgar rejimi 1950 yılında tutum değiştirerek 250 bin Bulgaristan Türkünü, üç ay içinde mallarını satmak ön koşuluyla Türkiye’ye göndermek istemiştir. 1951 yılı Kasım ayında Bulgaristan’ın göçü tekrar yasaklamasından sonra 18 yıl boyunca Bulgaristan topraklarından Türkiye’ye kayda değer göç hareketi yaşanmamıştır. 1949 yılında sadece 1.670 kişinin göç etmesine izin verilmiştir. 1950 yılında 52 bin kişi, 1951 yılında ise 102 bin kişi Türkiye’ye göç etmiştir (Şimşir, 1986: 377- 379).

1951 yılı Nisan ayında yayımlanan Bulgaristan Türklerinin Türkiye’deki statüsünü belirleyen 3/12911 Sayılı Kararname, 1 Ocak 1950 tarihinden itibaren gelen Bulgaristan göçmenlerinin tamamını iskânlı göçmen kategorisine aldığı gibi, bu statünün sınırları daha önceki tarihlerde hükümetten hiçbir yardım istemeyeceğini taahhüt ederek gelen Bulgaristan göçmenlerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Söz konusu kararna-

meyle Bulgaristan'dan gelecek olanlara serbest göçmen yerine göçmen vizesi verilmesi esası getirilmiştir. 1950-1951 Bulgaristan göçmenleri, diğer iskânlı statüdeki Balkan göçmenleri örneklerinde olduğu gibi, 2510 Sayılı İskân Kanunu ve uygulama yönetmelikleri çerçevesinde kentsel ve kırsal alanlarda mevcut yerleşme yapılarına eklemeler yapılarak ya da yeni yerleşim alanları ihdas edilerek yerleştirilmişlerdir. Üretici konuma getirilmelerine yönelik aynı ve nakdi yardımların yanı sıra vergi muafiyetleri gibi ayrıcalıklar sağlanan Bulgaristan göçmenlerine yönelik topraklandırma çalışmaları ise Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun uygulanmakta olduğu bölgelerde gerçekleştirilmiştir (Şimşir, 1986: 225-226; Bayraktar, Özden, 2012: 72-74; Tanoğlu, 1953: 152-158).

1950-1980 döneminde Bulgaristan kaynaklı göçün ikinci aşaması 1969 yılında yürürlüğe giren Türkiye Bulgaristan Yakın Akraba Göçü Anlaşması kapsamında gerçekleşmiştir. Anlaşma hükümlerine göre 1952 yılına kadar yakın akrabaları Türkiye'ye göç eden Türk asıllı Bulgar vatandaşlarının serbest statüde kabul edilmeleri süreci başlamıştır. Bu düzenlemeyle birlikte 1951 öncesi dönemde Türkiye'ye göç edemediği için Bulgar hükümetinin asimilasyon politikalarına maruz kalan başta Pomaklar olmak üzere anlaşmanın sona erdiği 1978 yılı Kasım ayına kadar 130.000 Bulgaristan Türkü ülkeye gelmiştir (Şirin -Öner, 2018: 23).

1950-1980 döneminde bir diğer kitlesel göç hareketi Yugoslavya-Makedonya topraklarından gerçekleşmiştir. Kitlesel niteliği 1967'de sona eren 1952 Yugoslavya-Makedonya göçü, göçmenlerin sahip oldukları "Türk ve Müslüman" kimlik algısı ve "Türkiye'yi anavatan" addetmeleriyle doğrudan ilişkilidir (Çavuşoğlu, 2006: 110, 125-126). Bu coğrafyadan Türkiye'ye, 1952-1960 döneminde tamamı serbest göçmen statüsünde 151.899 kişi göç etmiştir. 1960-1967 döneminde ise 23.503 kişinin göçmen olarak gelmesiyle, 1952-1967 yılları arasında toplamda 175.392 kişi göç etmiştir (Geray, 1962: 8, Ek Tablo 1-2). 1950'li yıllardan itibaren gerçekleşen bu göç hareketleri herhangi bir anlaşmaya tabi olmadan gerçekleşmiştir. 1939 tarihinden önce Türkiye'ye gelmiş olan muhacirlerin Yugoslavya'da devletleştirilen haklarını koruyan Protokol 5 Ocak 1950 tarihinde imzalanmıştır. Bu protokolün uygulanmasıyla ilgili Anlaşma ise 31 Temmuz 1956 tarihlidir. 7050 Sayılı Kanun ile onaylanan Anlaşmanın 4'üncü maddesi, Türk göçmenlerin statüsünü düzenlemektedir. Söz konusu madde hükmüne göre, anlaşmanın imza tarihinde Türk vatandaşlığından istifade eden kişilerin bu anlaşma hükümlerine göre Türk addolunması kararlaştırılmıştır (Altuğ, 1991: 115-116). Böylelikle Osmanlı tebaası olarak değerlendirilen göçmenlerin Anadolu'ya göçünü destekleyen politika, Bulgaristan örneğinde olduğu gibi Yugoslavya örneğinde de devam ettirilmiştir.

Bu dönemde Türkiye'ye yönelen göçlerin kaynağı olan bir başka Balkan ülkesi Romanya'dır. II. Dünya Savaşı sonrasında Güney Dobruca'nın

Bulgar egemenliği altına girmesiyle bu bölgeden sınırlı bir Türk ve Tatar göçü yaşanmıştır. Yunanistan kaynaklı göçler ise daha karmaşık bir yapıda gerçekleşmiştir. Bu durum Batı Trakya'dan gelen Türkçe konuşan Müslümanların Türkiye ile Yunanistan arasındaki mübadele şartlarından muaf tutulmasından kaynaklanmaktadır. Buna rağmen, Yunan iç savaşı sırasında bölgeden Türkiye'ye düşük yoğunluklu sığınma hareketi yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya'nın Yunanistan'a devrettiği On İki Adalardan Türkiye'ye gelen Türkler ve Müslümanlar da bu dönemin bir diğer sığınmacı grubunu oluşturmuştur. Yunanistan'daki durum istikrara kavuştuktan sonra bölgeden gerçekleşen Türk göçü, Batı Trakya'da Türk varlığını sürdürme politikasının bir sonucu olarak durdurulmuştur. Resmi istatistiklerde yer almamakla birlikte, 1960 ile 1980 yılları arasında Yunanistan'dan Türkiye'ye yerleşen tahminen 20.000 Türk bulunmaktadır (Kirişçi, 2000:9; Kirişçi, 1999:114-115).

1950-1980 döneminde uluslararası göç ve mülteci hukukunun temel belgeleri, Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Ek Protokolü olmasına rağmen, 1934 tarihli 2510 Sayılı İskân Kanunu söz konusu uluslararası hukuk düzenlemelerinin sınırlarını belirleme noktasında önemli bir işleve sahiptir. Kirişçi (2005: 85-86)'nin de vurguladığı gibi, 2510 Sayılı İskân Kanunu'na göre sığınma talebinde bulunabilen sadece "Türk soyu ve kültürü" ne sahip kişiler aynı zamanda iskân olanağıyla mülteci statüsü edinebilmektedir. Bu durum Türkiye'nin mültecilerle ilgili temel uluslararası kaynak olan 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne verdiği onaya da yansımıştır.

1951 Sözleşmesi, tarihi sınırlılık ve coğrafi sınırlılık üzerine inşa edilmiş bir metindir. Sözleşme, mültecilerin hukuki boyutta hak ve özgürlüklerini tanımlayarak yasal bir statü çerçevesinde kabul görmelerini sağlamanın yanı sıra, devletlere sınırları kendilerinin belirleyeceği bir alan bırakmaktadır. Söz konusu sınırlılıklar, dünya genelinde sığınma taleplerinin artmasıyla yeniden ele alınmış ve Mültecilerin Hukuk Statüsüne İlişkin Protokol 1967 yılında yayımlanmış ve zamansal sınırlama kaldırılmıştır. Türkiye, Avrupa Konseyi üyesi olmayan ülkelerden kaynaklı göç durumunda mültecilik statüsü vermeme uygulamasını sürdürmektedir (Çatır, 2018: 222; Ergüven, Öztürnalı, 2013: 1017-1018).

Türkiye'de mülteci kavramının, coğrafi sınırlamanın yanı sıra, toplumsal ve tarihsel hafızanın etkisiyle, coğrafi ve kültürel bir yorumlamayla yeniden şekillenen yapısından da bahsetmek gerekmektedir. 1934 tarihli İskân Kanunu'nda mülteci, yerleşme maksadı olmadan zorunluluk sebebiyle geçici olarak sığınanları ifade eder şekilde tanımlanmıştı. Bu örnekte görüldüğü üzere mülteci kavramı, Türkiye'nin göç bürokrasisine yön verenlerin zihninde, geçicilik ve güvensizlik kaynağı yabancıya yönelik bir algıyı çağrıştırmaktadır. Bu algıya paralel olarak Cumhuriyetin ilanını takip eden süreçte Kosova, Bosna ve Sırbistan'dan gelenler mülteci statü-

sünde kayıt altına alınmıştır. İskân Kanunu'nun çoğu maddesinin yeniden düzenlendiği 1947 yılında muhacir kavramı göçmen kavramıyla yer değiştirerek kullanılmaya başlanmıştır. Avrupa kaynaklı nüfus hareketliliğine yönelik belli yükümlülüklerin Cenevre Sözleşmesi üstlenilmesi mülteci kavramının kültürel bir yorumlamaya tabi tutulmasına neden olmuştur. Bu kavramsal yer değiştirme sonucu 1950'li yıllardan itibaren Balkan ülkelerinden göç edenler genellikle göçmen olarak anılmaya başlarken, Yugoslavya göçmenleri Arnavut kelimesiyle tanımlanmıştır. Göçmen kimliklerine yönelik söz konusu ayırım 1990'lı yıllarda Türkiye'nin yaşadığı göç tecrübelerine eşlik eden uluslararası gelişmelerle birlikte değişmeye başlamıştır (Baklacioğlu, 2015:196-197).

1980 Sonrası Dönemde Göç Politikaları

Türkiye'nin ulus devlet misyonu çerçevesinde Türk kimliği ile sınırlandırılmış göçmen kabul politikaları, 1980 sonrası dönemde değişmeye başlamıştır. Bu değişiklik Sovyet Bloğunun çözülme süreci ile açıklanabileceği gibi, küreselleşme akımının getirdiği yeni koşullar ve bu sürece eklenme çabaları çerçevesinde de değerlendirilebilir. Bunların yanı sıra başta Orta Doğu bölgesi olmak üzere Asya kıtasındaki ekonomik ve siyasal yapı, Türkiye'ye yönelik göçün nitelik ve niceliksel anlamda değişimini de beraberinde getirmiştir. Sonuç itibarıyla Türkiye, 1980 sonrası dönemde çoğunlukla zorunlu ve kitlesel nitelikteki yabancı göçüne ilk kez tanık olduğu yeni bir süreci deneyimlemektedir (İçduygu vd, 2014: 57-58).

Türkiye'nin 1980 sonrası göç deneyiminin ilk örneği, 1979 yılında Humeyni rejiminin iktidara gelmesiyle İran'dan gerçekleşmiştir. Türkiye'nin 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin uygulamasını kabul ettiği coğrafi alanların dışından gelen mülteciler 'şartlı mülteci' olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemde sığınma amacıyla Avrupa dışından gelenlerin statüsüne dair iç hukuk düzenlemesi bulunmadığı için uygulamada aynı sözleşmeyle statüleri tanınan mültecilerin daha sonra üçüncü ülkelere gönderilmeleri Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) ve Türkiye arasında yapılan mutabakatla gerçekleştirilmiştir. Bu durum 1980'li yıllar boyunca mültecilik ve sığınma konularında esnek bir politikanın gelişmesine sebep olmuştur. Neticede 1990'lı yılların başına kadar bir buçuk milyon İran vatandaşının Türkiye'ye giriş yaptığı tahmin edilmektedir. İlerleyen dönemde sözleşme harici mülteci statüsünden İran'a ek olarak Afganistan, Sudan, Somali, Sri Lanka vatandaşı gibi pek çok yabancının yararlanması, konuya ilişkin iç hukuk düzenlemesinin gerekliliğini de beraberinde getirmiştir (Kirişçi, 1999:117-118).

1980 sonrası dönemde 2000'li yıllara kadar, Türkiye'ye yönelik kitlesel sığınma hareketleri içerisinde sayıca en önemli gruplardan biri Irak vatandaşlarıdır. Ağustos 1988 tarihinde Irak ordusunun Kürt ayaklan-

ması sonrasında gerçekleştirdiği askeri harekât, Irak ordusundan kaçan 50.000’den fazla Irak vatandaşının Türkiye’ye akın etmesiyle sonuçlanmıştır. Cenevre Sözleşmesi’nin coğrafi kısıtlama şartıyla kabul edilmesi sebebiyle Iraklılar, sığınmacı yerine geçici misafir/geçici sığınmacı olarak kabul edilmiş, bu grubun ülkeden kısa süre içerisinde ayrılacakları umut edilmiştir. Irak kaynaklı göçün ikinci aşaması, 1991 yılında dönemin en büyük iltica hareketlerinden biri olarak Irak ordusunun Kürt ayaklanması-na karşı başlattığı askeri harekât sonrasında yaklaşık bir buçuk milyon insanın kitlesel olarak İran ve Türk sınırına yönelmesiyle gerçekleşmiştir. Bu kitlesel akınlarla gelenlerin bir kısmı hala ikamete devam ederken önemli bir kısmı ilerleyen dönemde Irak kaynaklı göçün tetikleyicisi olmuştur. Bütün bunların yanı sıra 1991 kitlesel göçünün, Türk sığınma politikası üzerinde yapısal anlamda uzun vadeli etkileri de söz konusu olmuştur (İçduygu, Sirkeci,1999: 265-266; Kirişçi, 1999:117; Kirişçi, 2014: 14; Danış, 2010:194-195).

Kitlesel göç hareketlerinin artan hacmi başta koordinasyon olmak üzere bir dizi soruna sebep olduğu için konuya ilişkin yeni hukuki metin “Türkiye’ye İltica Eden Veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye’den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar İle Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar Ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” adıyla 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. 1994 tarihli İltica Yönetmeliği öncesinde sığınmacıların statüsünün belirlenmesi ve onların üçüncü ülkelere yerleştirilmelerinden tek sorumlu BMMYK olduğu için bu süreçte Türk yetkililerin herhangi bir rolü bulunmamaktaydı. 1994 Yönetmeliği’nin yürürlüğe girmesiyle sığınmacılar hem Türk yetkililere hem de BMMYK’ya başvuru yapmakla yükümlü hale gelmiştir. Sığınmacıların mülteci statüsüne dayanak olarak sundukları korkuların geçerliliğine, başvuruları değerlendiren Türk yetkililerin karar vermesiyle süreç devam etmektedir. Başvuru kabul edilirse BMMYK tarafından statü belirleme işlemi yapılmaya kadar Türkiye geçici koruma sağlamakla yükümlü tutulmaktadır. Bu düzenlemeyle Türkiye’nin sığınma politikası iki katmanlı olarak inşa edilmiştir. Sığınma politikasının ilk katmanı Avrupa’dan gelen sığınmacılar ve Türk kökenli sığınmacıları kapsarken, ikinci katman Avrupa dışı ülkelere gelen sığınmacıları kapsamaktadır (Şirin-Öner, 2018: 27-28).

1991’deki kitlesel mülteci akınının ardından daha az sayıda ancak düzenli olarak devam eden Irak kökenli mülteciler, Türkiye’nin bir geçiş ülkesi olarak tanımlanmasında önemli rol oynamıştır. 2003 yılında Irak’ın işgalinin ardından göçte duraksama yaşanmış, mezhepler arası silahlı mücadele ve kentlerde şiddet olaylarının artması sebebiyle, bölgeden gerçekleşen göç hareketi 2007 yılında zirve noktasına ulaşmış ve Irak vatandaşlarının büyük çoğunluğu komşu ülkelere sığınma eğilimine girmişlerdir

(Danış, 2010:195-196). Bu dönemde Türkiye İranlı göçmenler için transit ülke konumuna gelmiştir.

1980 sonrası dönemde Türkiye Irak ve İran dışında Asya kıtasındaki diğer ülkelerden de, düzenli ve düzensiz göç hareketlerine maruz kalmaktadır. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a gerçekleştirdiği müdahale sonrasında, Aymaklar, Özbekler, Karakalpaklar Kazaklar, Kırgızlar Türkmenler gibi Türk unsurlar Pakistan'a sığınmıştır. Bu gelişmeler üzerine, Afganistan'daki olaylar nedeniyle Pakistan İslam Cumhuriyeti'ne sığınmış Türk Soylu Afgan ailelerinden, Türkiye'ye yerleşmek isteyenlerin, bir defaya mahsus olmak üzere, serbest veya iskânlı göçmen olarak kabul olunmasını düzenleyen 2641 Sayılı Kanun, 1982 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu kapsamda, Doğanay (1997:198)'ın aktardığı verilere göre, 4.163 Türk asıllı Afgan mülteci, Doğu Anadolu'da yerleştirilmiştir. Devam eden süreçte yeni çatışmaların başlaması, Taliban hareketinin iktidara gelmesi Afganistan vatandaşlarının dünya mülteci nüfusu içindeki oranını artırmıştır. UNHCR 2022 verilerine göre Türkiye'ye uluslararası koruma başvurusu yapan Afganistan uyruklu sayısı 116.400'dir. Ancak, 2021 tarihli Cumhurbaşkanı açıklamasında kayıtlı ve kayıt dışı 300.000 Afganlı göçmenin olduğunu belirtilmiştir (Tümtaş, 2022: 340-345; Castles ve Miller, 2008: 247-248).

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte çözülme sürecine giren Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nin parçası olan Bosna Hersek'te 1992 yılında yaşanan çatışmalar ve Sırpların uyguladığı baskı nedeniyle yaklaşık olarak 25.000 Boşnak Türkiye'ye sığınmıştır. Türkiye'de misafir statüsü ile 5 yıl kadar kalan Bosnalı sığınmacıların bir kısmı devlet tarafından Kırklareli misafirhanesinde barındırılırken bir kısmı bireysel çabalarıyla değişik bölgelere yerleşmiştir. Uluslararası kuruluşlar tarafından hazırlanan geri dönüş programları çerçevesinde Boşnakların önemli bir bölümü ilerleyen yıllarda ülkelerine geri dönmüştür. Akabinde 1999 yılında Kosova'da Sırp ordusu ve Kosova Kurtuluş Ordusu arasındaki çatışmaların 1998 yılı itibarıyla şiddetlenmesi 18.000 Kosova vatandaşının Türkiye'ye sığınmasıyla sonuçlanmıştır. Bu dönemde gelenlerin büyük kısmı Bosnalı sığınmacılar örneğinde olduğu gibi ülkelerindeki durum istikrara kavuşunca geri dönmüştür (Kirişçi, 2014:14; Şirin-Öner, 2018: 26; Kümbetoğlu, 1997: 274-276).

1980 sonrası dönemde düzensiz göç hareketlerinin yanı sıra Türkiye Balkan topraklarından bir kez daha soydaş göçüne sahne olmuştur. Bulgaristan hükümetinin 'yeniden doğuş süreci' adıyla uygulamaya koyduğu Türk azınlığı Bulgarlaştırmaya yönelik politikalarının giderek artan baskısı, Bulgaristan'dan 311.000'den fazla nüfusun Haziran-Ağustos 1989 döneminde Türkiye'ye göç etmesiyle sonuçlanmıştır. Bulgaristan vatandaşlarının Türkiye'ye vizesiz giriş uygulaması, pek çok soruna sebep olduğu için iki aylık bir uygulamanın ardından, Ağustos 1989 tarihinde sonlan-

dırılmıştır. Bulgaristan topraklarından Türkiye'ye, 1989 göçünün başladığı Haziran 1989 tarihinden vizesiz girişlerin durdurulduğu Mayıs 1990 tarihine kadar, 346.000 kişi göç etmiştir. Bu göç sürecini yönetmek için bir Devlet Bakanlığı göçle ilgili iş ve eylemlerin koordinasyonu ile görevlendirilmiştir. Bulgaristan göçmenlerinin geçici iskân yerlerinde barınmaları, kalıcı iskân bölgelerine nakledilmeleri, mesleki özelliklerine göre iş bulunması, sağlık, eğitim, kira yardımı gibi konular ilgili Devlet Bakanlığı tarafından yürütülmüştür (Şirin Öner, 2018: 25-26).

1989 yılı ve sonrasındaki göç dalgasında gelenlerin üçte biri Bulgaristan'daki rejim değişikliğinin ardından geri dönmüş olsa da, bu geri dönenlerin bir kısmı ve göç sürecine yeni katılanlar, Bulgaristan'daki Türk azınlığa karşı devam eden ekonomik ve sosyal ayrımcılık nedeniyle 1990'lı yıllar boyunca Türkiye'ye gelmeye devam etmiştir (Kaşlı, 2016:1997). Mayıs 2007 tarihinde Bulgaristan ile Türkiye arasında yapılan anlaşma sonucunda Bulgar vatandaşlarının 6 ay içinde 90 güne kadar Türkiye'de yasal olarak kalabilmelerini öngören esnek vize rejimi (Parla, Danış, 2007-2008: 64), Türkiye'de sürekli ikamet şartıyla yaşayan Bulgar soydaşların yasa dışı bir statüye evrilmesine sebep olmuştur (Baklacioğlu, 2012: 469). Bu durum soydaş olarak görülen göçmenlerin görece ayrıcalıklı konumlarının zayıflaması şeklinde yorumlanmaktadır (Danış, Parla, 2009:131; Parla, 2011: 64-65). Ancak söz konusu sürecin, Bulgaristan'daki Türk azınlık nüfusunun artırılması yönündeki (Baklacioğlu, 2012: 482) bir dış politika tercihi çerçevesinde değerlendirilmesi de mümkündür.

Türkiye'ye yönelik son soydaş göçü, 3835 Sayılı Ahıska Türklerinin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun'un, 11 Kasım 1992 tarihinde yürürlüğe girmesiyle gerçekleşmiştir. Ancak 3835 Sayılı Kanun'un öngördüğü "en zor durumda bulunanlardan başlamak üzere, Bakanlar Kurulu tarafından belirlenecek yıllık sayıyı aşmamak" şeklindeki kota uygulaması Eski Sovyetler Birliği topraklarından gelmek isteyen Ahıska Türkleri için ciddi bir engel teşkil etmiştir. Nitekim Dışişleri Bakanlığı (2012:1-3)' nın belirttiği üzere 3835 Sayılı Kanun'un yürürlük tarihinden 2011 yılına kadar yaklaşık 150 aile sadece bir defasında iskânlı göçmen olarak kabul edilmiş olup, 1999-2011 yılları arasında 19. 527 Ahıska Türkü vatandaşlık hakkı kazanırken, 2011 yılı itibarıyla 11.231 Ahıska Türkü ikamet iznine sahip göçmen statüsündedir. 2021 yılında şiddetlenen Rusya Ukrayna krizi sebebiyle bölgede yaşayan Ahıska Türkeri'nin 3835 sayılı Kanun hükümleri çerçevesinde iskânlı statüde Türkiye'ye kabul edilmesini düzenleyen 5676 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı, 4 Haziran 2022 tarihli 31856 Sayılı Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu karar en zor durumda bulunanlardan başlanması şartını koruduğu gibi, 2022 yılı için iskânlı statüde kabul edilecek göçmenleri bin aile ile sınırlandırmaktadır. Konuyla ilgili süreç devam etmektedir.

Türkiye, 1980'lerin sonundan itibaren etnik köken, uyruk ve göç nedeni açısından farklı nüfus hareketlerinin varış noktası haline gelmiştir. Türkiye'ye yönelen sığınma ve düzensiz göç hareketlerinin gelişmesi, coğrafi açıdan üçüncü ülkelere ulaşabilmeyi sağlayan güzergâhta yer almasından kaynaklanmaktadır. Yakın coğrafyada yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, rejim değişiklikleri ve ekonomik yoksunluk Türkiye'nin geçiş ülkesi olarak değerlendirilmesinin başlıca sebepleridir. Bu süreçte 3 milyonu aşan Suriye vatandaşı, göç tartışmalarının merkezine konumlanmıştır Suriyeli nüfusun yanı sıra düzensiz göçmenlerin kalıcılığa doğru giden yapısına ek olarak göçmen hareketliliğinin devam etme durumu Türkiye'yi bir göç ülkesi konumuna getirmiştir (Kartal, 1998: 129, 132-134). Türkiye'nin uluslararası göç hareketliliğinde hedef ülke konumuna gelmesi 2000'li yıllarda göç politikalarındaki değişim ihtiyacıyla eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir

Sonuç itibarıyla Türkiye'de 1990 sonrası dönemde statüleri farklı değişik türdeki göçmenlerin sayısında ciddi artış yaşanmıştır. Bu artışa rağmen konuya yönelik gerek ulusal gerekse uluslararası hukuki düzenlemeler 2000'li yılların başı ile tarihlendirilebilir. AB etkisi ile şekillendiğini söyleyebileceğimiz göç politikalarına yön veren söz konusu temel hukuki düzenlemeler; 2005 yılında onaylanarak yürürlüğe giren İltica ve Göç Alanındaki Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Eylem Planı, 2006 tarih ve 5543 Sayılı İskân Kanunu ile 2013 tarih ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu olarak sayılabilir.

Nitekim Ekim 2005 tarihinde başlayan Türkiye AB tam üyelik müzakereleri açısından, uluslararası göç ve beraberindeki pek çok konunun sürecin en önemli gündem maddelerinden biri olarak değerlendirildiği bilinmektedir. Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan ilerleme raporları ve ülke raporlarında sıklıkla vurgulanan transit göç konusu, AB'nin dış sınırlarının güvenliğinin sağlanması, insan kaçakçılığı ve iltica alanlarında işbirliği sağlanması gibi konular sürece eşlik eden önemli tartışma alanlarını oluşturmaktadır (İçduygu, Yüksek, 2012: 452- 455). Bu kapsamda iltica ve göç alanlarında AB müktesebatının uyumlaştırılması yönünde atılan en önemli adım 24. Fasıl kapsamında Ulusal Eylem Planı'nın 2005 yılında yürürlüğe girmesiyle atılmıştır.

AB Katılım Ortaklığı Belgesinde belirlenen alanlarda mevzuatını uyumlu hale getirmek zorunluluğu kapsamında da değerlendirebileceğimiz İltica ve Göç Eylem Planı, Türkiye'nin, kapsamlı bir iltica ve göç sisteminin geliştirilmesi için izlemeyi planladığı görevleri ve takvimi ortaya koymaktadır (İçduygu, Aksel, 2013:180). Böylelikle Türkiye, AB'ye katılım aşamasında, yani üyelik konusunda önemli bir ilerleme sağlaması ve AB'nin oluşacak malî yüke ortak olması koşuluyla 2012 yılından sonra coğrafi sınırlamayı kaldırmada adım atacağını deklare etmiştir. Ulusal Ey-

lem Planı'nın yayınlanmasından bir yıl gibi kısa bir süre sonra, AB üyelik sürecinde oldukça önemli bir belge olan 9. Uyum Paketi'ne hazırlık olarak değerlendirilebileceğimiz bir dizi kanun tasarısı ve tekliflerinin görüşüldüğü bir dönemde, 72 yıldır yürürlükte olan 2510 Sayılı İskân Kanun'u ilişkin değişiklik tasarısı da gündeme gelmiştir. Tasarısı ve yasalaşma süreçlerinin ardından, 5543 Sayılı İskân Kanunu, 2510 Sayılı İskân Kanunu'nu ilga ederek 29 Haziran 2006 tarihli 26301 Sayılı Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (İnan, 2016: 27).

5543 sayılı Kanun'un göçmen kabul politikasındaki kuralları inceleyebileceğimiz 3'üncü madde hükmüne göre göçmen "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup, yerleşmek amacıyla tek başına veya toplu halde Türkiye'ye gelip bu Kanun gereğince kabul olunanlar"ı kapsamaktadır. Kanun serbest, iskânlı, münferit ve toplu göçmen kavramlarını da "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı" olma kısıtları çerçevesinde tanımlamaktadır. Göçmen olarak kabul edilecekler bakımından Türk soyundan olmanın ve Türk kültürüne bağlılık durumunun Cumhurbaşkanı kararıyla tayin ve tespit olunması esası benimsenmiştir. 5543 Sayılı İskân Kanunu'nda mülteci kavramına yer verilmemiş, bu durumun sebebi de Kanun'un gerekçesinde, 1951 Cenevre Sözleşmesi'nin konuyu düzenlemiş olmasıyla açıklanmıştır. Bu konudaki eksiklik 6458 Sayılı Kanun'la giderilecektir.

5543 Sayılı Kanun'la yasaklı getirilen göçmenlik biçimleri, 1934 tarihli 2510 Sayılı İskân Kanunu'na benzer bir şekilde, "Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancılar ile Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı bulunup da sınır dışı edilenler ve güvenlik bakımından Türkiye'ye gelmeleri uygun görülmeyenler" olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutulmuştur. Aybay (2007:251), söz konusu madde hükmünü, Türk yabancılar hukukundaki düzenlemeler çerçevesinde inceleyerek, Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olmayan vatansızlar, yabancı devlet vatandaşları, mülteciler ve özel statülü yabancıların göçmen olarak kabul edilmeyecekleri yargısına ulaşmaktadır.

2000 sonrası dönemde Türkiye'nin göç politikaları açısından bir diğer önemli düzenleme 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'dur. 2013 AB entegrasyon sürecinin adımlarından biri olarak (Danış, Dikmen 2022:26-28) da değerlendirilen Kanun, uluslararası koruma statüleri, uluslararası koruma çeşitleri, bu korumadan hariç tutulma durumları ve geçici koruma statüsü, göçmen entegrasyonu gibi konu başlıklarını düzenlemektedir. Kanun, mülteci, şartlı mülteci, ikincil koruma, geçici koruma olmak üzere dört çeşit uluslararası koruma statüsü belirlemiştir.

Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu bu özelliklerinin yanı sıra Türkiye'de uluslararası koruma kapsamında yer alan kişilerin toplumsal uyumunu içeren ilk hukuki düzenlemedir. Kanun sonrasında uyum konusu

politik alanda tartışılmaya başlanmıştır. Ancak hem Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu hem de Göç İdaresi Başkanlığının öngördüğü uyum, entegrasyon kavramını vurgulamaktan uzak bir anlayışla, “Göçmenle toplumun gönüllülük temeliyle birbirini anlamalarıyla ortaya çıkan harmonizasyon” şeklinde ele alınmıştır. Türkiye’nin toplumsal entegrasyonu amaçlayan, gelen nüfusun ekonomik büyümede kaynak olarak değerlendirilen, işgücüne katılım ve eğitim sistemine katılım konularında uzun vadeli göç yönetimi anlayışına ihtiyacı daha da belirgin hale gelmektedir (Kartal, 2018:133-134).

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti’nin göç politikasını şekillendiren temel sebeplerden biri Cumhuriyetin ilanını takiben hatta bu tarihten daha önceki yıllarda yapılanmasına başlanılan ulus devlet modeline yönelik düzenlemelerdir. Dünya genelinde ulus devletlerin kurumsallaştığı bir döneme denk gelen ve benzer nitelikli bir toplum yaratmayı hedefleyen yeni ulusçuluk anlayışının bir tezahürü olarak gerçekleştirilen sevk ve iskânlar, Cumhuriyetin devrıldığı nüfusun nitelik ve niceliksel yapısını oluşturması bakımından son derece önemlidir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu’ndan ulus devlete geçiş aşamasında yaşanan ana yurda göç süreci, toplumsal yapıdaki değişikliklerin yanı sıra Cumhuriyetin göç politikalarının bu ek-sende tanımlanmasına sebep olmuştur.

Ulusal güvenlik kavramının gelişiminde, ulusal güvenlik algısı batılı merkezi ulus devletler açısından öncelikle ve temelde dış tehditler olarak görülmektedir. Ancak bu algı bütün dünya için aynı dönemler içerisinde geçerli değildir. Batılı devletlerin ulusal bütünlükleri ile örtüşen siyasal sınırlarının oluşumu Batı-dışı dünya uluslarının siyasal sınırlarının çizilmesinden çok öncelere dayanmaktadır. Batı ve Doğu arasında klasik güvenlik algı yaklaşımları arasında farklılık da dönemsel olarak ortaya çıkabilmektedir. Özellikle güvenlikle ilişkili olarak göç politikalarında bu fark daha da netleşmektedir. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunu takip eden süreçte güvenlik kavramının özünde yer alan risk ve tehdit algılamasına paralel bir göçmen kabul politikası uygulamıştır. Türk- Yunan Nüfus mübadelesiyle başlayan ve Balkanların farklı bölgelerinden devam eden göç süreci bu politikanın ilk örneklerini oluşturmaktadır. Türkiye, sosyal ve ekonomik alanlarda gelişme kaydedebilmek, dış kaynaklı tehdit ve karşı ülkeyi korumak için artış ve homojenleşme esasına dayalı bir nüfus politikası takip etmek zorunda kalmıştır. Böylelikle devlet egemenliğinin siyasal sınırlar içerisindeki gücünün artırılması gerçekleşirken, toplumsal güvenlik ve kimlik kaygıları yaşayan Türk ve Müslüman göçmenlerin de güvenliği sağlanmıştır (Sarıgül –İnan, 2012:36-38; Baharçiçek, İnan, 2013:117).

1950-1980 döneminde kitlesel niteliği bir önceki döneme kıyasla azalmış olmakla birlikte başta Bulgaristan ve Yugoslavya olmak üzere Balkan topraklarından gerçekleşen soydaş göçü devam etmiştir. Türk soylu göçmenlerin genellikle iskânlı statüde kabul edilmesi şeklindeki politika tercihi de o döneme hakim bir uygulamadır. Dönemin göç politikalarına yön veren düzenlemeler ise 2510 Sayılı İskân Kanunu ve Cenevre Sözleşmesi'dir. Cenevre Sözleşmesinin coğrafi sınırlamayla uygulanması sadece Avrupa'dan gelenlerin mülteci olarak tanınmasına yol açmış, böylelikle iki kademeli bir iltica sistemi ortaya çıkmıştır.

Türkiye 1980 sonrası dönemde transit göçmenler, sığınmacılar mülteciler ve düzensiz işçi göçmenlerini içeren karmaşık bir süreci deneyimlemektedir. Soğuk savaş sonrası dönemde siyasi ve ekonomik güç dengelerindeki değişim, Türkiye'ye yönelen göç hareketliliğinde ciddi bir artış beraberinde getirmiştir. Daha önceki dönemlerin Türk ve Müslüman kökenli göçlerinin aksine kitlesel yabancı göç hareketleriyle muhatap olunmaya başlanmıştır.

Türkiye'ye yönelen uluslararası göç ve sığınma hareketliliğinin devam etme eğilimi 2000'li yıllarla birlikte belirginleşirken, düzensiz göçmenlerin süreç içerisinde kalıcı hale gelmesi Türkiye'nin hedef ülke konumuna gelmesine sebep olmuştur. Türkiye AB tam üyelik müzakerelerinin başlamasıyla süreç daha da karmaşık bir hal almıştır. AB üyelik süreci ve bu süreç çerçevesinde müktesebatın uyumlaştırılmasına yönelik adımlar, bir dizi yasal ve kurumsal düzenlemeyi beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin göç politikaları, AB'nin sınır ve göç yönetimi alanlarını bölgesel sınırların dışına taşıma politikalarının etkisiyle değişmeye başladığı söylenebilse de, 6458 sayılı Kanun'la çerçevesi çizilen Türkiye'nin yeni göç paradigması, düzensiz göçün önlenmesinde düzenli göçün işlevine ağırlık verilmesi üzerine inşa edilmiştir. Bunun yanında, Türkiye'nin öznel şartlarına uygun düzenleme gerekliliği ve insan odaklı yaklaşım, Kanun'un temel felsefesini oluştururken, farklı nedenlere dayalı olarak küresel insan hareketliliğinin biteviye devam edeceğine ilişkin gerçeklik de dikkate alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Altuğ Y. (1991). Balkanlardan Anadolu'ya Yapılan Göçler. *Belleten*, 55(212), 109-120. <https://dx.doi.org/10.37879/belleten.1991.109>
- Arı, K. (2008). Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Arı K. (1999). Türkiye'de Mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim, 75 Yılda Köylerden Şehirlere içinde (97-114). Baydar, O., İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Aybay, R. (2007). Yabancılar Hukuku. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aydemir, N. ve Keskin, G. (2017). AB - Türkiye İlişkilerinde Göç: İlerleme Raporları Üzerine İçerik İncelemesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22, Göç Özel Sayısı, 1457-1472. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduibfd/issue/53207/706593>
- Baharçipek, A. ve İnan, C.E., (2013). Dış Politika'nın Belirlenmesinde Ulusal Güvenlik Algısının Rolü. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 4(1),101-117.
- Baklacıoğlu, N. Ö. (2012). Türkiye-Bulgaristan Siyasetinde Sınır Ötesi Vatandaşlık ve Göç. 89 Göçü Bulgaristan'da 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Zorunlu Göç içinde (459-492). Hacısalıhoğlu N. E. ve Hacısalıhoğlu, M., İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi BALKAR ve BALMED Yayınları.
- Baklacıoğlu, Ö. N. (2015). Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Sayılar, Koşullar ve Tartışmalar, Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türkiye'ye Göçler içinde (193-220). Erdoğan, M. M. ve Kaya, A., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bayraktar, N. ve Özden, M. (2012). Cumhuriyet Dönemi Göçmen İskân Politikaları: Bir Uygulama Örneği Olarak Ankara Varlık Mahallesi. *Mimarlık* (366), 72-76. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=380&RecID=2969>
- Burak, M. D. (2003). Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Et-kileri. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 14 (14), 291-318. https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000502
- Castles, S. ve Miller, S. (2008). Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri (Çevirmen: Bülent Uğur Bal, İbrahim Akbulut). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını
- Çağaptay, S. (2002). Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma (Çev. Defne Orhun), *Toplum ve Bilim*, 93, 218-241.
- Çatır, G. (2018). Zorunlu Göç Tecrübesinin Devlet Politikalarındaki Yansıması: Bulgaristan'dan Türkiye'ye Kitleli Göçün Analizi, Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar içinde (217-232). Öner S. G. ve Öner N. A. Ş., İstanbul: İletişim Yayıncılık.

- Çavuşoğlu H. (2006).Yugoslavya-Makedonya'dan Türkiye'ye 1952-67 Kitlesele Göçü ve Bursa'daki Göçmen Kesimi, Karadeniz Araştırmaları. 10 (10), 107 - 147
- Danış, D. (2010). İstanbul'daki Iraklı Göçmenlerin Parçalı Eklemlenme Sürecinde Toplumsal Ağlar, Türkiye'de Uluslararası Göç Toplumsal Koşullar Bireysel Yaşamlar içinde (191-224). Pusch B. ve Wilkoszewski T., İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Danış, D. ve Parla, A. (2009). Nafile Soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek ve Devlet. Toplum ve Bilim Dergisi, 114, 131-158.
- Danış, D., ve Dikmen, H. (2022). Türkiye'de Göçmen ve Mülteci Entegrasyonu: Politikalar, Uygulamalar Ve Zorluklar. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Türkiye'nin Göç Siyaseti Özel Sayısı, 21(Özel Sayı), 24-45. doi:10.46928/iticusbe.1106715
- Dış İşleri Bakanlığı. (2012). Yazılı Soru Önergesi/Kemal Ekinci/7/81, T.C. Dış İşleri Bakanlığı Siyaset Planlama Genel Müdür Yardımcılığı, Sayı B.06. SPG.0.01.00.00-026.21 -2011/5265619, <https://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-0081sgc.pdf>
- Duman. Ö. (2009). Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938). Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 43 (II), 473-490.
- Doğanay, F. (1997), Türkiye'ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi. Toplum ve Göç II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (194-205)II. Sosyoloji Derneği-Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları. Ankara.
- Dündar, F.(2007). İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası 1913-1918. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erder. S. (2014). Türkiye'de Değişen Siyasal Konjonktür, Değişen Göç ve İskân Politikaları. Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları 1923-2020-Ulus-devlet Oluşumunda Ulus Ötesi Dönüşümlere, MiReKoç Proje Raporları içinde (77-137). İçduygu A, Erder, S. ve Gençkaya Ö.F, 1/2014 TÜBİTAK İstanbul: Koç Üniversitesi Göç Araştırmaları Merkezi. Erişim adresi https://mirekoc.ku.edu.tr/wpcontent/uploads/2017/01/Turkiye-nin-UluslararasıGöçPolitikaları1923-2023_-pdf
- Ergüven, N. S. ve Öztunalı, B. (2013). Uluslararası Mülteci Hukuku ve Türkiye. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 62(4), 1007-1061.<https://doi.org/10.1501/Hukfak0000001733>
- Geray, Cevat, (1962). Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1923-1961), Ankara. Siyasal Bilgiler Fakültesi 9. cilt/Türk İktisadi Gelişmesi Araştırma Projesi
- İçduygu, A. ve Sirkeci, İ. (1999). Cumhuriyet Dönemi Türkiyesinde Göç Hareketleri. 75 Yılda Köylerden Şehirlere içinde (249-268). Baydar. O., İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

- İçduygu, A. ve Yüksekler, D. (2012). Rethinking Transit Migration in Turkey: Reality and Re-Presentation in the Creation of a Migratory Phenomenon, *Population, Space and Place*, 18, 441-456.
- İçduygu, A. ve Aksel, D.B. (2013). Turkish Migration Policies: A Critical Historical Retrospective, *Perceptions: Journal of International Affairs*, 18(3): 167-190.
- İçduygu, A., Erder, S. ve Gençkaya, Ö. (2014), “Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları” 1923- 2023: Ulus Devlet Oluşumundan Ulus Devlet Ötesi Dönüşümlere, Mire Koç Raporları 1/2014 TÜBİTAK, İstanbul: Koç Üniversitesi Koç Araştırmaları Merkezi. Erişim adresi https://mirekoc.ku.edu.tr/wpcontent/uploads/2017/01/Turkiyenin-UluslararasıGöç-Politikaları1923-2023_-pdf
- İçduygu, A. ve Sert, D. (2015). The Changing Waves of Migration from the Balkans to Turkey: A Historical Account, (Ed. Vermeulen, H. , Edwards, M. B. ve Boeschoten R.V) *Migration in the Southern Balkans içinde* (85-104. ss.). IMISCOE Research Series. Springer Open
- İnan, C. E. (2016). Türkiye’de Göç Politikaları: İskân Kanunları Üzerinden Bir İnceleme. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 10-33.
- Karpat, Kemal (2005). Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak, *Osmanlı Geçmiş ve Bugünün Türkiye’si içinde* (19-50). Karpat, K., İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kartal. B. (1998). Sığınmacı Statüsünün Dönüşümü Ve Entegrasyon, *Beklenmeyen Misafirler: Suriyeli Sığınmacılar Penceresinden Türkiye Toplumunun Geleceği içinde* (117-139). Kartal B. ve Manço U., Transnational Press London
- Kaşlı. Z. (2016). Who do migrant associations represent? The role of ‘ethnic deservingness’ and legal capital in migrants’ rights claims in Turkey. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42 (12), 1996-2012. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1137753>
- Kazgan. G. (1970). Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 30 (1-4), 313-331.
- Kirişçi, K. (1999). Türkiye’ye Yönelik Göç Hareketlerinin Değerlendirilmesi, *Bilanço 1923- 1998: Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılına Toplu Bakış Volume 1 içinde* (111-121). Bora. Z., İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Kirişçi, K. (2000). Disaggregating Turkish Citizenship and Immigration Practices. *Middle Eastern Studies*, 36 (3), 1-22.
- Kirişçi, K. (2005). Eski ve Yeni Göç Modelleri ile Türkiye’nin Ulusal Kimliği, *Türk(iye) Kültürleri içinde* (79-100), Putlar, G. ve Erman, T. Ankara: Tetragon Yayınları.
- Kirişçi, K. (2014). Misafirliğin Ötesine Geçerken Türkiye’nin “Suriyeli Mülteciler” Sınavı. (Çev: Sema Karaca) Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırma-

lar Kurumu & Brookings Enstitüsü Yayınları, <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/syrian-refugees-and-turkeys-challenges-ki-risci-turkish.pdf>

- Kümbetoğlu, B. (1997). Göçmenlik, Mültecilik, Yeni Bir Yaşam ve Sonrası. II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç 1996 Bildiri Kitabı içinde (271-280), Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Sosyoloji Derneği, DİE Yayın No: 2046 ve Sosyoloji Derneği Yayın No:5
- Öksüz, H.(2000). İkili ilişkiler çerçevesinde Balkan ülkelerinden Türkiye'ye göçler ve göç sonrası iskân meselesi (1923-1938). Atatürk Dergisi, 3(1).169-188.
- Parla, A., Danış, D. (2007-2008). Yeni Göçmenlerin Örgütlenme Biçimleri: Bulgaristan Türkleri, Irak Türkleri ve Moldovalılar Üzerine Karşılaştırmalı Analiz, TÜBİTAK Projesi GE
- Parla, A. (2011). "Undocumented Migrants and the Double Binds of Rights Claims." Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies, 22 (1): 64–89.
- Pekel, G. (1938). İskân ve Muhaceret I. Siyasî İlimler Mecmuası, 83, 8.
- Sarıgül-İnan, C. E. (2012). Türkiye Cumhuriyeti'nin İskân Siyaseti. (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Malatya.
- Şimşir, B. (1986). Bulgaristan Türkleri. 1878-1985, (1. Baskı) İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Şirin-Öner, N. A., (2018). Türkiye'nin Göç Yönetiminin Dünü ve Bugünü, Beklenmeyen Misafirler: Suriyeli Sığınmacılar Penceresinden Türkiye Toplumunun Geleceği içinde (19-45), Kartal, B. ve Manço, U., Londra: Transnational Press London
- Tanoğlu, A. (1953). Bulgaristan Türklerinin Son Göç Hareketi (1950- 1951), İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, 14, 129-161. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iu-ifm/issue/824/9001>
- Tekeli, İ. (2008). Göç ve Ötesi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Tümtaş M.S. (2022) Türkiye'ye Düzensiz Afgan Göçü: Zorunlu Göç Mü "İstila" Mı? Gaziantep SBE Dergisi, 21(1). 338 - 353
- Yıldırım, O. (2006). Diplomasi Ve Göç Türk –Yunan Nüfus Mübadelesinin Öteki Yüzü. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

”

BÖLÜM 9

KÜMELEME ANALİZİ YÖNTEMİYLE NETFLİX PLATFORMUNDAKİ DİZİ VE FİLMLEİN YAPIMCI ÜLKELERİNİN ANALİZİ

Selçuk KIRAN¹

¹ Doç.Dr., Marmara Üniversitesi İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, selcuk.kiran@marmara.edu.tr

Giriş

Günümüz iş dünyasında toplanan verilerin analizi büyük önem arz etmektedir. Veri analizi için birçok farklı teknik bulunmaktadır. Bu tekniklerin en çok kullanılanlarından biri de gözlemleri değişik gruplarda özetleyen kümeleme analizidir. Örneğin, bir pazarlama kampanyasında müşterilerin satın alma alışkanlıklarını incelemek için kümeleme analizi yapılabilir. Bu analizde, benzer alışkanlıklara sahip müşteriler aynı kümeye atanarak farklı müşteri segmentleri oluşturulabilir. Bu da işletmelere daha kişiselleştirilmiş pazarlama stratejileri geliştirme olanağı sağlar.

Kümeleme Analizi

Kümeleme analizi, istatistiksel analizlerde ve veri madenciliğinde sıklıkla kullanılan bir tekniktir. Bu analiz, gözlemleri ya da nesnelere belirli benzerlik ölçütlerine göre gruplara ayırmayı amaçlar. Bir kümeleme analizi sonucunda, benzer özelliklere sahip gözlemler aynı kümeye atanırken, farklı özelliklere sahip gözlemler farklı kümelerde yer alır. Bu teknik, özellikle pazarlama, biyoinformatik, sosyoloji ve diğer birçok bilim alanında, büyük veri kümelerini daha anlamlı parçalara bölmek için kullanılır. Kümeleme analizinde kullanılan farklı yöntemler vardır ve her bir yöntem veri yapısına, analiz amacına ve mevcut hesaplama kaynaklarına göre değişiklik gösterebilir. Yaygın olarak kullanılan bazı kümeleme yöntemleri aşağıda ele alınmıştır.

En yaygın kullanılan kümeleme algoritmalarından biri **K-Ortalama Kümeleme** (K-Means Clustering) algoritmasıdır. Bu yöntemde, veri noktaları K sayıda kümeye bölünür. Her bir küme, kümeye ait veri noktalarının merkezine en yakın olan noktalara göre güncellenir. Bu işlemler, kümeler belirli bir istikrara ulaşana kadar tekrar eder (Hartigan ve Wong, 1979). Diğer bir tanımla, veriyi belirli sayıda kümeye (K) ayırarak her veri noktasını en yakın kümeye atar. Kümeler, her bir kümenin merkezi ile veri noktaları arasındaki mesafeyi minimize edecek şekilde güncellenir.

Bir başka kümeleme algoritması da **Hiyerarşik Kümeleme** (Hierarchical Clustering) algoritmasıdır. Bu yöntem, veri noktalarının hiyerarşik bir ağaç yapısı içinde kümelendiği bir algoritmadır. Hiyerarşik kümeleme, alt küme ya da üst küme ilişkileri kurarak kümeler arasında bir yapı oluşturur. Bu yöntem, genellikle alt kümelerin daha küçük kümelere ayrılmasını veya küçük kümelerin birleşerek büyük kümeler oluşturmasını sağlar (Johnson, 1967).

Yoğunluk Tabanlı Uzaysal Kümeleme (Density-Based Spatial Clustering, DBSCAN) algoritmasında ise kümeler, yoğun veri noktalarının bulunduğu bölgelerde oluşturulur. DBSCAN, özellikle belirgin bir küme şekline sahip olmayan, gürültülü ya da karmaşık veriler için idealdir. Bu

yöntemde kümeler, yoğunluğa göre belirlenir ve düşük yoğunluklu bölgelerdeki veri noktaları ise küme dışı olarak kabul edilir (Ester vd., 1996). Diğer bir tanımla DBSCAN kümeleri, yoğun veri noktalarının bulunduğu bölgelerde tanımlar ve düşük yoğunluklu bölgelerdeki noktaları “gürültü” olarak kabul eder.

Spektral kümeleme (Spectral Clustering), veri noktalarının grafiksel temsilini ve Laplace matrisi gibi matematiksel yapıları kullanarak kümeler oluşturur. Özellikle karmaşık veri kümelerinde ve doğrusal olmayan kümeleme yapılarında etkili bir yöntemdir (Ng, Jordan, & Weiss, 2001).

Model Tabanlı Kümeleme (Model-Based Clustering) ise, veri kümelerini belirli bir olasılıksal model çerçevesinde açıklamayı hedefleyen bir kümeleme yöntemidir. Bu yöntem, verilerin alt gruplarını (kümeleri) modellemek için parametrik bir olasılık dağılımı varsayar. Her bir küme, belirli bir olasılık dağılımı ile temsil edilir (Gauss dağılımı gibi) ve model gözlemlenen verilerden bu dağılımların parametrelerini öğrenir. Model tabanlı kümeleme genellikle Beklenti Maksimizasyonu (Expectations-Maximization, EM) algoritması gibi yöntemler kullanılarak gerçekleştirilir. EM algoritması, parametreleri iteratif bir şekilde optimize ederek kümeleme sonuçlarını iyileştirir. Bu yöntem, karmaşık veri kümelerinde, küme sayısını belirleme ve kümeleme sonuçlarını yorumlama açısından avantaj sağlar.

K-Medoids Kümeleme (K-Medoids Clustering), verileri kümelemek için kullanılan bir algoritmadır ve popüler K-Ortalama algoritmasının bir varyasyonu olarak kabul edilir. Ancak, K-Ortalama'dan farklı olarak, K-Medoids her kümenin merkezine, veri kümesindeki gerçek noktaları seçer. Bu, özellikle aykırı değerler veya gürültülü verilere duyarlılığı azaltmada avantaj sağlar. Algoritma, başlangıçta rastgele medoidler seçerek başlar ve ardından her veri noktasını en yakın medoid'e atar. Kümeleme, toplam mesafeyi (genellikle Manhattan veya Öklid mesafesi) minimize edecek şekilde medoidlerin güncellenmesiyle optimize edilir ve bu şekilde toplam hatanın azalmadığı duruma kadar tekrar eder. K-Medoids, veri kümelerinde daha fazla açıklayıcılık sunar ve özellikle aykırı değerlerin olduğu durumlarda K-Ortalama'dan daha iyi performans gösterebilir. Ancak, algoritmanın hesaplama karmaşıklığı K-Ortalama'ya kıyasla daha yüksektir, çünkü her iterasyonda mesafeler arasında karşılaştırma yapılır (Kaufman & Rousseeuw, 1990), bu da performans düşüklüğüne neden olabilir.

Bulanık C-Ortalama Kümeleme (Fuzzy C-Means, FCM), Zadeh tarafından geliştirilen bulanık küme teorisine dayanan bir kümeleme algoritmasıdır ve ilk olarak 1973 yılında Dunn, ardından 1981'de Bezdek tarafından geliştirilmiştir (Bezdek, 1981). Geleneksel K-Ortalama yönteminden farklı olarak, her bir veri noktası birden fazla kümeye farklı üyelik dereceleriyle ait olabilmektedir. Algoritma, veri noktalarını belirli bir sa-

yıda kümeye ayırırken her bir noktanın üyelik derecesini de optimize eder. FCM, bu üyelik derecelerini, minimize edilecek bir maliyet fonksiyonu (genelde hata kareleri toplamı) kullanarak hesaplar. Böylece, kümeleme sınırları daha esnek hale gelir ve özellikle belirsizlik içeren veri kümelelerinde avantaj sağlar.

Özdüzenleyici Haritalar (SOM), özel bir çeşit yapay sinir ağı olan veri kümeleme ve görüntüleme yöntemidir (Öztürk vd, 2020). SOM, veri kümesini düşük boyutlu (genellikle iki boyutlu) bir haritaya yansıtarak görselleştirme ve kümeleme yapar. Diğer bir tanımla, yapay sinir ağları temelli bir kümeleme yöntemi olan SOM, veriyi bir harita üzerinde organize ederek benzer özelliklere sahip verilerin birbirine yakın olmasını sağlar. Kohonen tarafından 1982’de önerilen Özdüzenleyici Haritalar, klasik olarak istatistiksel öğrenme yöntemlerinin temellerine dayanır.

Kümeleme Analizinin Kullanım Alanları

Kümeleme analizinin uygulama alanları oldukça geniştir. İş dünyasında, müşteri segmentasyonu oluşturmak için kullanılırken, biyoinformatikte genler arasındaki benzerlikleri analiz etmek için kullanılır. Sosyoloji alanında ise sosyal grupların belirlenmesinde ve analiz edilmesinde oldukça yaygındır. Ayrıca, doğal dil işleme alanında benzer dokümanların veya kelime gruplarının bulunmasında da kullanılır. Algoritmaların kullanıldığı değişik alanlar Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1 - Kümeleme Algoritmalarının Kullanıldığı Alanlar

Yöntem	Kullanım Alanları
K-Ortalama Kümeleme	Müşteri segmentasyonu, pazarlama analizleri, kullanıcı davranış analizleri.
Hiyerarşik Kümeleme	Genetik veri analizi, sosyal bilim araştırmaları, pazar segmentasyonu.
Yoğunluk Tabanlı Kümeleme	Coğrafi veri analizleri, görüntü işleme, anomali tespiti
Spektral Kümeleme	Görüntü segmentasyonu, grafik analizi, sosyal ağ analizi
Model Tabanlı Kümeleme	Anomali tespiti, biyoinformatik, finansal veri analizi
K-Medoids Kümeleme	Müşteri segmentasyonu, pazar analizi
Bulanık C-Ortalama Kümeleme	Görüntü işleme, biyomedikal veri analizi, müşteri segmentasyonu
Özdüzenleyici haritalar	Görüntü işleme, örüntü tanıma, veri görselleştirme

Kümeleme Analizinde Karşılaşılan Zorluklar

Kümeleme analizinde en sık karşılaşılan sorunlardan biri, küme sayısının doğru bir şekilde belirlenmesidir. Bazı yöntemler, kullanıcıdan küme sayısını baştan belirlemesini isterken (örneğin K-Ortalama), diğer yöntemler bunu otomatik olarak belirleyebilir. Ayrıca, yüksek boyutlu veri kümelerinde, kümeleme algoritmalarının hesaplama maliyetleri oldukça yüksek olabilir. Kümeleme analizi, veriyi belirli benzerlik ölçütlerine göre gruplandırmak için kullanılan çeşitli yöntemlere sahiptir. Her bir yöntemin kendine has avantajları ve dezavantajlarına Tablo 2'den ulaşılabilmektedir.

Tablo 2 - Kümeleme Yöntemlerinin Avantaj ve Dezavantajları

Yöntem	Avantaj	Dezavantaj
K-Ortalama Kümeleme	Hızlıdır ve büyük veri kümelerinde etkili çalışır.	Küme sayısının (K) önceden belirlenmesi gerekir ve kümeleme doğruluğu başlangıç noktalarına duyarlıdır. Küresel olmayan kümelerde iyi sonuç vermeyebilir.
Hiyerarşik Kümeleme	Küme sayısının önceden belirlenmesine gerek yoktur ve ağaç yapısı, verinin yapısını görselleştirmeye yardımcı olur.	Hesaplama maliyeti yüksektir, özellikle büyük veri kümelerinde zorlayıcı olabilir.
Yoğunluk Tabanlı Kümeleme	Karmaşık şekilli kümeleri tespit etmede başarılıdır ve küme sayısının önceden belirlenmesine gerek yoktur.	Veri yoğunluğunun değişken olduğu veri setlerinde doğru sonuç vermeyebilir.
Spektral Kümeleme	Karmaşık yapıya sahip kümelerde yüksek performans gösterir.	Büyük veri kümelerinde hesaplama maliyeti yüksek olabilir.
Model Tabanlı Kümeleme	Küme yapısını açıklayan olasılıksal modeller sunduğu için verinin yapısını daha derinlemesine analiz edebilir.	Veri ve modelin karmaşıklığı arttıkça işlem süresi uzayabilir ve optimizasyon zorlaşabilir.
K-Medoids Kümeleme	K-ortalama algoritmasına göre gürültüye daha dayanıklıdır ve daha karmaşık kümeler için uygundur.	Hesaplama maliyeti K-ortalama yöntemine göre daha yüksektir.
Bulanık C-Ortalamalı Kümeleme	Kümeler arasında geçişkenlik bulunan veri yapıları için uygundur.	Kümeleme sonuçlarının yorumlanması zor olabilir.
Özdüzenleyici haritalar	Yüksek boyutlu veriyi görselleştirmek ve kümeleri tanımlamak için uygundur.	Eğitim süreci uzun olabilir ve yüksek boyutlu veri setlerinde karmaşıklık artar.

Yöntem

Bu kısımda Python ile K-Ortalama yöntemi kullanılarak bir kümeleme analizi yapılacaktır. Bunun için örnek veri seti olarak Kaggle platformundan bir veri seti indirilmiştir. Bu veri seti, internet üzerinden film, dizi ve belgesel izleme imkânı sunan, abonelik tabanlı bir dijital yayın platformu olan Netflix'teki dizi ve filmlerle ilgili veri içermektedir. Bu veri setinde Netflix'teki yapımın, benzersiz kimliği, türü (film veya dizi), adı, yönetmeni, ülkesi, Netflix'e eklendiği tarih, değerlendirmesi, süresi (süre veya sezon olarak) ve yapımda yer alan oyuncular bulunmaktadır. Toplam 8809 satırdan oluşan verinin yapımçı ülkeler ve tür alanları kümeleme analizine sokulmak için seçilmiştir (<https://www.kaggle.com/datasets/shivamb/netflix-shows>).

Bulgular

Veri setini analize hazırlamak için Excel'de belli işlemler uygulanmıştır. Öncelikle yapımçı ülke alanı çoklu veriden oluştuğu için (ortak yapımlarda hücrede tüm yapımçı ülkelerin adları yer almaktadır), bu veriler hücrelere dağıtılmıştır. Böylece her yapımın 1 ila en çok 12 adet yapımçı ülkesi, her hücreye biri denk gelecek şekilde kaydedilmiştir. Sonrasında ülkelerin her birinin kaç dizi ve film yapımında katkısının olduğu hesaplanmıştır. Böylece 117 satırdan oluşan veri setinin Python'da analizine geçilmiştir.

Şekil 1 - Kütüphanelerin programa eklenmesi

```
8 import numpy as np
9 import matplotlib.pyplot as plt
10 import pandas as pd
11 import os
```

Şekil 1'deki kodda, programda kullanılacak kütüphaneler programa aktarılmıştır. NumPy, Python'da bilimsel hesaplamalar için çok boyutlu diziler (arrays) ve matrisler üzerinde yüksek performanslı matematiksel işlemleri kolaylaştıran bir kütüphanedir. Pandas, Python'da veri analizi ve manipülasyonu için kullanılan, tablo benzeri veri yapıları (DataFrame) sağlayan bir kütüphanedir. matplotlib.pyplot, Python'da veri görselleştirme için kullanılan bir kütüphane olup, grafik ve çizimlerin kolayca oluşturulmasını sağlar. Python'da os modülü, işletim sistemiyle etkileşim kurarak dosya ve dizin işlemleri, çevresel değişkenlere erişim ve sistem komutlarının çalıştırılması gibi görevleri gerçekleştirmek için kullanılır.

Öncelikle verinin dağılım grafiğine bakılmıştır. Bunun için de Şekil 2'deki kod yazılıp çalıştırılmıştır. Bu kod sayesinde Excel'deki veriler programa aktarılıp dağılım grafiği çizilmektedir.

Şekil 2 - Dağılım Grafiği kodu

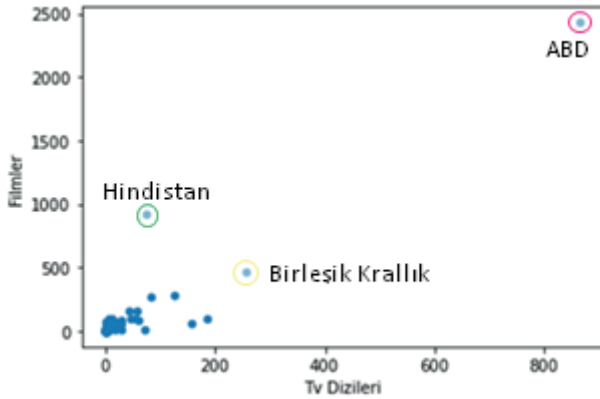
```

12 os.environ["OMP_NUM_THREADS"]="1"
13 xls = pd.ExcelFile('netflix.xlsx')
14 df = pd.read_excel(xls, 'Sheet4')
15 print(df)
16
17 #plt.scatter(df[:,1], df[:,2])
18 df.plot(kind='scatter', x='TV Show', y='Movie')
19 plt.xlabel("Tv Dizileri")
20 plt.ylabel("Filmler")
21 plt.show()

```

Şekil 3'teki grafiğe bakıldığında verinin genel olarak regresyon eğrisine uygun dağıldığı görülmüştür. Özellikle kırmızı ile gösterilen ABD verisinin, yeşil ile gösterilen Hindistan verisinin ve sarı ile gösterilen Birleşik Krallık verisinin diğer verilerden çok farklı oldukları fark edilince aykırı değerlerin incelenerek veriden çıkartılması gerektiğine karar verilmiştir.

Şekil 3 - Dağılım Grafiği

Aykırı değerler, bir veri setindeki diğer gözlemlerden belirgin şekilde farklı olan, veri analizi ve istatistiksel modeller üzerinde çarpıcı etkiler yaratabilecek veri noktalarıdır. Bu değerler, genellikle hatalı ölçüm, veri giriş hatası ya da doğal sapmalardan kaynaklanır. Aykırı değerlerin tespiti için kullanılan yöntemlerden biri Tukey tarafından geliştirilen Çeyrekler Açıklığı (IQR) yöntemidir. Bu yöntemde, veri seti önce sıralanır ve medyan, birinci çeyrek (Q1) ve üçüncü çeyrek (Q3) hesaplanır. Çeyrekler açıklığı, Q3 ile Q1 arasındaki farktır ($IQR = Q3 - Q1$). Aykırı değerler, genellikle alt sınır ($Q1 - 1.5 * IQR$) ve üst sınır ($Q3 + 1.5 * IQR$) dışında kalan değerler olarak tanımlanır (Tukey, 1977). Bu yöntem, özellikle çarpık dağılımlarda veya küçük veri setlerinde güvenilir bir tespit aracı olarak öne çıkar.

Şekil 4 - Excel dosyasının açılması ve aykırı değer tespiti

```

13 os.environ["OMP_NUM_THREADS"]="1"
14 xls = pd.ExcelFile('netflix.xlsx')
15 df1 = pd.read_excel(xls, 'Sheet4')
16 xls.close()
17 data = df1.iloc[:, [0,1,2,7]].values
18 q = np.quantile(data[:,1], [0,0.25,0.5,0.75,1])
19 iqr=q[3]-q[1]
20 lower_boundary=q[1]-1.5*iqr
21 upper_boundary=q[3]+1.5*iqr
22 print("Dizi aykırı değer sınırları")
23 print("-----")
24 print("Alt sınır: ", lower_boundary)
25 print("Üst sınır: ", upper_boundary)
26 q = np.quantile(data[:,2], [0,0.25,0.5,0.75,1])
27 iqr=q[3]-q[1]
28 lower_boundary=q[1]-1.5*iqr
29 upper_boundary=q[3]+1.5*iqr
30 print("")
31 print("Film aykırı değer sınırları")
32 print("-----")
33 print("Alt sınır: ", lower_boundary)
34 print("Üst sınır: ", upper_boundary)

```

Şekil 4'te görülen kodun devamında bilgisayara kayıtlı Excel veri dosyası açılmış ve bu dosyadaki dizi ve film sayıları için aykırı değerler hesaplanmıştır. Buna göre 20'den fazla dizi veya 68,5'dan fazla film yapıcısı olan ülkeler aykırı değer olarak tanımlanmış ve veri setinden çıkarılmışlardır. Veri setinden çıkarılan ülkeler Tablo 3'te görülebilir. Birinci satırdaki ülkeler Netflix'te hem 20'den fazla diziyeye hem de 68,5'tan fazla filme sahiptirler. İkinci satırdakiler 20'den fazla diziyeye sahipken 68,5'ten az filme sahiptirler. Üçüncü satırdakiler ise 20'den az ve 68,5'ten fazla filme sahiptirler.

Tablo 3 - Aykırı Değerler

Başlık	Ülkeler
Dizi ve Film sayıları yüksek ülkeler	ABD, Almanya, Avustralya, Birleşik Krallık, Çin, Fransa, Hindistan, İspanya, Japonya, Kanada, Meksika, Türkiye
Dizi sayıları yüksek ülkeler	Brezilya, Güney Kore, İtalya, Kolombiya, Singapur, Tayvan, Tayland
Film sayıları yüksek ülkeler	Belçika, Endonezya, Filipinler, Hong Kong, Mısır

Aykırı değerler çıkarıldıktan sonra kalan veri başka bir Excel dosyasına alınmıştır. Bu dosyanın üzerinde kümeleme analizine geçilmiştir. Kümeleme analizi yöntemi olarak K-Ortalama yöntemi kullanıldığından,

ilk olarak küme sayısının hesaplanması gerekmektedir. Bunun için de dirsek yöntemi (Elbow Yöntemi) kullanılmıştır. Bununla ilgili kod Şekil 5'te görülebilir. Burada kullanılan yeni kütüphane sklearn.cluster, Python'da Scikit-learn kütüphanesi altında, veri setlerini benzer özelliklere göre kümelere ayırmak için kullanılan algoritmaların yer aldığı bir modüldür. Python'da kümeleme analizi yaparken Scikit-learn kütüphanesi en popüler seçeneklerden biridir. Scikit-learn, geniş bir algoritma yelpazesi sunmakla birlikte veri ön işleme ve model değerlendirme araçları da sağlar. Kümeleme analizinde ayrıca Matplotlib ve Seaborn gibi görselleştirme kütüphaneleri kullanılarak, kümelerin dağılımı ve şekilleri görsel olarak incelenebilir.

Şekil 5 - Küme sayısına karar verilmesi için yazılan kod

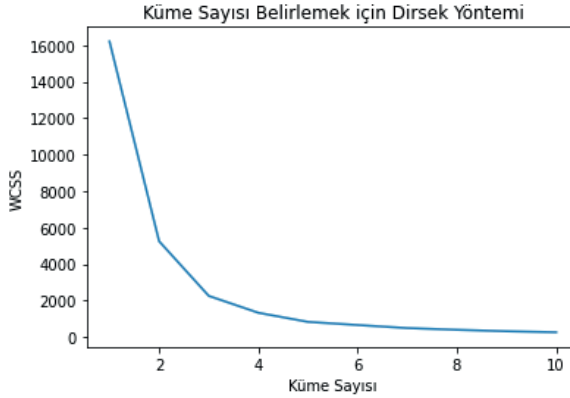
```

41 from sklearn.cluster import KMeans
42
43 xls = pd.ExcelFile('netflix.xlsx')
44 dfl = pd.read_excel(xls, 'Sheets')
45 xls.close()
46 cluster_data = dfl.iloc[:,[1,2]].values
47 wcss = []
48 kume_sayisi_listesi = range(1, 11)
49 for i in kume_sayisi_listesi :
50     kmeans = KMeans(n_clusters = i, init = 'k-means++', max_iter = 300, n_init = 10, random_state = 0)
51     kmeans.fit(cluster_data)
52     wcss.append(kmeans.inertia_)
53
54
55 plt.plot(kume_sayisi_listesi, wcss)
56 plt.title('Küme Sayısı Belirlemek için Dirsek Yöntemi')
57 plt.xlabel('Küme Sayısı')
58 plt.ylabel('WCSS')
59 plt.show()

```

Şekil 6'da gösterilen Elbow yöntemi grafiği, K-Ortalama gibi kümeleme algoritmalarında optimum küme sayısını belirlemek için kullanılır (Kıran, 2020). Grafik, küme sayısına (k) karşı toplam hata karesi (SSE - Sum of Squared Errors) değerlerini gösterir. Grafikte genellikle küme sayısı arttıkça SSE azalır, çünkü daha fazla küme, her noktayı merkezine daha yakın yerleştirme imkânı sunar. Ancak bu azalma, belirli bir noktadan sonra yavaşlar. “Dirsek” (elbow) olarak adlandırılan bu nokta, SSE'nin azalma hızının belirgin şekilde düştüğü yerdir. Bu noktadan sonra, eklenen kümeler SSE'yi anlamlı ölçüde iyileştirmez, bu nedenle dirsek noktası optimum küme sayısı olarak kabul edilir (Kodinariya & Makwana, 2013). Burada kullanılan veri setiyle ilgili olarak küme sayısının 5 olmasının uygun olacağı görülmüştür.

Şekil 6 - Dirsek Yöntemi sonucunda küme sayısı grafiği

Küme sayısı 5 olarak belirlendikten sonra sıra verilerin analizine gelmiştir. Analiz için sklearn.cluster kütüphanesindeki KMeans fonksiyonu kullanılmıştır. Oluşan kümeler bir excel dosyasına kaydedilmiş aynı zamanda da grafik üzerinde gösterilmiştir. Bu kısmın kodu Şekil 7’de görülebilir. Buradaki ilk kısımda analiz yapıp çıktılar excel dosyasına kaydedilmekte, ikinci ve üçüncü kısımlarda ise grafik çizilmektedir.

Şekil 7 - Kümeleme Analizi ve Grafiği Kodları

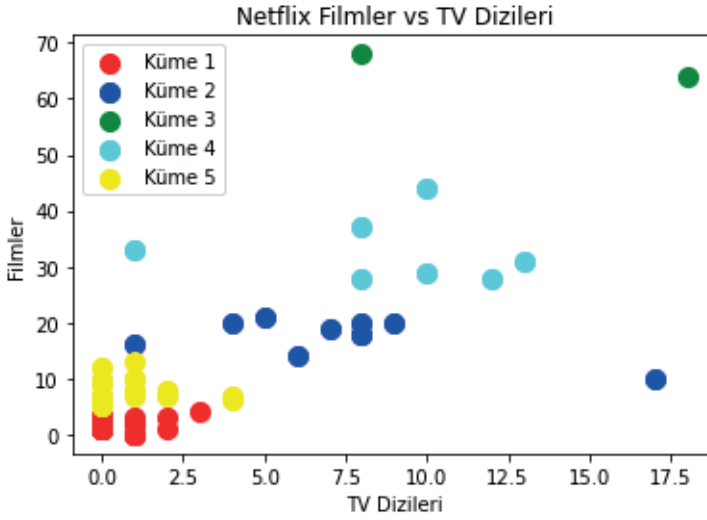
```

61 kmeans = KMeans(n_clusters = 5, init = 'k-means++', max_iter = 300, n_init = 10, random_state = 0)
62 y_kmeans = kmeans.fit_predict(cluster_data)
63 temp=np.column_stack((df1,cluster_data))
64 temp=np.column_stack((temp,kmeans.labels_))
65 result=pd.DataFrame(temp,[0,8])
66 result.to_excel(excel_writer = "result.xlsx", header=["Ülke", "Küme"])
67
68 plt.scatter(cluster_data[y_kmeans == 0, 0], cluster_data[y_kmeans == 0, 1], s = 100, c = 'red', label = 'Küme 1')
69 plt.scatter(cluster_data[y_kmeans == 1, 0], cluster_data[y_kmeans == 1, 1], s = 100, c = 'blue', label = 'Küme 2')
70 plt.scatter(cluster_data[y_kmeans == 2, 0], cluster_data[y_kmeans == 2, 1], s = 100, c = 'green', label = 'Küme 3')
71 plt.scatter(cluster_data[y_kmeans == 3, 0], cluster_data[y_kmeans == 3, 1], s = 100, c = 'cyan', label = 'Küme 4')
72 plt.scatter(cluster_data[y_kmeans == 4, 0], cluster_data[y_kmeans == 4, 1], s = 100, c = 'yellow', label = 'Küme 5')
73
74 plt.title('Netflix TV Show vs Movies')
75 plt.xlabel('Movie')
76 plt.ylabel('TV Show (1-100)')
77 plt.legend()
78 plt.show()

```

Analiz sonucunda oluşan 5 kümenin grafiği Şekil 8’de görülebilir. En az film üreten ülkeler (1. grup) kırmızı, en az dizi üreten ülkeler ise (5. grup) sarıyla gösterilmiştir. Lacivert ile gösterilen ülkelerin (2. grup) dizi sayıları değişken sayıda iken film sayıları ortalamasının altında görünmektedir. Açık mavi olanlar ise (4. grup) bunlara göre bir miktar daha fazla film üretmektedir. Bu veri seti içerisinde en çok film ve diziye sahip ülkeler (3. grup) yeşil ile gösterilmektedir. Diğer yandan tüm ülkelerin dahil oldukları gruplar Tablo 4’te görülebilir.

Şekil 8 - Kümeler Grafiği

Tablo 4 - Ülke Grupları

Başlık	Ülkeler
En az dizi üreten ülkeler (1)	Afganistan, Angola, Arnavutluk, Azerbaycan, Bahamalar, Batı Almanya, Belarus, Bengladeş, Bermuda, Botswana, Cayman Adaları, Cezayir, Doğu Almanya, Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, Ermenistan, Gana, Guatemala, Gürcistan, Hırvatistan, Irak, İran, Jamaika, Karadağ, Kazakistan, Kıbrıs, Kuveyt, Küba, Letonya, Liechtenstein, Litvanya, Malawi, Malta, Mauritius, Moğolistan, Namibia, Nepal, Nikaragua, Panama, Paraguay, Portekiz, Porto Riko, Samoa, Senegal, Slovakya, Slovenya, Somali, Sovyetler Birliği, Sri Lanka, Sudan, Suriye, Uganda, Ukrayna, Vatikan, Venezuela, Zimbabwe
En az film üreten ülkeler (5)	Avusturya, Bulgaristan, Fas, Finlandiya, İzlanda, Kamboçya, Katar, Kenya, Lüksemburg, Macaristan, Peru, Romanya, Sırbistan, Suudi Arabistan, Uruguay, Ürdün, Vietnam, Yunanistan
Ortalamadan az film ve dizi üreten ülkeler (2)	Çekya, İsrail, İsviçre, Lübnan, Malezya, Norveç, Pakistan, Rusya, Şili, Yeni Zelanda
Ortalama kadar film ve dizi üreten ülkeler (4)	Birleşik Arap Emirlikleri, Danimarka, Güney Afrika, Hollanda, İrlanda, İsveç, Polonya
Ortalamadan çok film ve dizi üreten ülkeler (3)	Arjantin, Nijerya

Sonuç

Yapılan analizde ülkelerin Netflix platformundaki dizi ve film yapım-cılık adetleri karşılaştırılmış ve bu değerler üzerinden gruplara ayrılmışlardır. Bu analizde göze ilk çarpan genel olarak TV dizisi ve film sayılarının arasında bir korelasyon olduğu ve regresyon doğrusuna uygun bir dağılım gösterdikleridir.

Kümeleme analizine geçildiğinde ise bazı verilerin çok aykırı değerlere sahip olmasından dolayı küme yapılarını bozdukları tespit edilmiş, bu sebepten de aykırı değerlerin tespitine ve ayıklanmasına karar verilmiştir. Aykırı değer olarak adlandırılan ülkelerden Amerika, Hindistan ve Birleşik Krallık'ın diğerlerine göre çok fazla yapıma sahip oldukları görülmüştür. Bunların dışında Almanya, Avustralya, Çin, Fransa, İspanya, Japonya, Kanada, Meksika, Türkiye, Brezilya, Güney Kore, İtalya, Kolombiya, Singapur, Tayvan, Tayland, Belçika, Endonezya, Filipinler, Hong Kong ve Mısır'ın da yüksek sayıda Netflix yapımı üretmiş olmaları da, milli gelir, nüfus, kültür, ülkelerdeki film ve dizi piyasasına Netflix nüfuzu gibi değişik sebepler yüzünden olabilir.

Kalan ülkelerle yapılan kümeleme analizinde 5 değişik gruba ulaşılmıştır. Bunlardan ilk grup tarihten silinen Batı Almanya, Doğu Almanya gibi ülkelerin yanı sıra en az dizi sayısına sahip olan ülkeleri kapsamakta, diğer yandan da az nüfuslu veya düşük gelirli ülkeleri içermektedir. Dizi yapımları özellikle son yıllarda artış göstermiştir, bu da tarihten silinen ülkelerin ve küçük ülkelerin toplamda az dizilerinin olmasını anlaşılır kılmaktadır.

İkinci grup ülkeler, film sayısı en az olan ve dizi sayısı da gene düşük kalan ülkelerdir. Bu gruptaki ülkelere bakıldığında da yukarıdaki gruptaki ülkelere göre biraz daha büyük ülkeleri kapsadığı görülebilir. Ortalamadan biraz az yapım üreten ülkeler üçüncü grubu, ortalama kadar üretenler dördüncü grubu oluşturmakta ve büyüklük açısından yukardaki ülkelerden biraz daha büyük oldukları görülmektedir. Son grup olan Arjantin ve Nijerya'nın da aslında aykırı değerlere doğru ilerlemekte oldukları görülmüştür.

Bu çalışma kümeleme analizini incelemek için hazır Netflix verisi üzerinden yapılmıştır. Çıkan sonuçların daha anlamlı bir şekilde incelenebilmesi için ülkelerin kültürel durumları, gelir durumları, nüfusları ve bu ülkelerdeki Netflix pazar payı ile ilgili verilerin de gelecek çalışmalarda kullanılması iyi olacaktır.

Bu çalışmada kullanılan koda "https://github.com/SelcukKiran/clustering_netflix" adresinden ulaşılabilir.

Referanslar

- Bezdek, J. C. (1981). *Pattern Recognition with Fuzzy Objective Function Algorithms*. Springer Science & Business Media.
- Ester, M., Kriegel, H. P., Sander, J., & Xu, X. (1996). A Density-Based Algorithm for Discovering Clusters in Large Spatial Databases with Noise. *Proceedings of the Second International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining*, 226-231.
- Fraley, C., & Raftery, A. E. (2002). Model-based Clustering, Discriminant Analysis, and Density Estimation. *Journal of the American Statistical Association*, 97(458), 611-631.
- Hartigan, J. A., & Wong, M. A. (1979). Algorithm AS 136: A K-Means Clustering Algorithm. *Journal of the Royal Statistical Society, Series C*, 28(1), 100-108.
- Johnson, S. C. (1967). Hierarchical Clustering Schemes. *Psychometrika*, 32(3), 241-254.
- Kaufman, L., & Rousseeuw, P. J. (1990). *Finding Groups in Data: An Introduction to Cluster Analysis*. John Wiley & Sons.
- Kıran, S. (2020). Consumer loyalty in online environment. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 11(1), 23-34.
- Kodinariya, T. M., & Makwana, P. R. (2013). "Review on determining number of Cluster in K-Means Clustering." *International Journal of Advanced Research in Computer Science and Management Studies*, 1(6), 90-95.
- Kohonen, T. (1982). Self-organized formation of topologically correct feature maps. *Biological cybernetics*, 43(1), 59-69.
- Netflix Movies and TV Shows. (2024, 11, 19). Erişim adresi <https://www.kaggle.com/datasets/shivamb/netflix-shows>
- Ng, A. Y., Jordan, M. I., & Weiss, Y. (2001). On Spectral Clustering: Analysis and an Algorithm. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 849-856.
- Öztürk, F., Kuşakcı, A. O., Ayvaz, B., & Karakoç, M. S. (2020). BİYİYAKIT TEDARİK ZİNCİRİ AĞ TASARIMI ÇALIŞMALARI İÇİN ÖZ DÜZENLEYİCİ HARİTALAR. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 8(2), 345-356.
- Tukey, J. W. (1977). *Exploratory Data Analysis*. Addison-Wesley.

”

BÖLÜM 10

**BITCOİN İLE G7 BORSALARI,
ALTIN VE BIST100 ARASINDAKİ
İLİŞKİ: EŞBÜTÜNLEŞME VE
NEDENSELLİK ANALİZİ**

Şahin BULUT¹

¹ Doç. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, sbulut@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3462-6381.

1. GİRİŞ

Küresel finans piyasaları ilk olarak bilgisayarın bu sektörlerde kullanılmasıyla, sonrasında ise küreselleşmenin ve akıllı telefonların ortaya çıkmasıyla önce kurumsal yatırımcıların sonra ise bireysel yatırımcıların dikkatini çekmiştir. Buna önemli bir katkı ise finans piyasalarında ki çeşitliliğin artmasıdır. Foreks piyasaları ve kripto paraların ortaya çıkması çoğalmasa ve artan değerleri bu ilgiyi bu piyasalara doğru kaydırmıştır. Kripto paralara ait günlük işlem hacimleri 2018'in ilk çeyreği itibariyle 400 milyar \$ iken 2024 Aralık itibariyle 3,30 trilyon \$ gibi değerlere ulaşmıştır. Finans piyasalarında yer alan; menkul kıymet borsaları ve değerli maden piyasalarının kripto para birimlerinin ortaya çıkması ve piyasa değerlerinin artmasıyla birlikte birbirlerinden etkilenmeleri beklenmektedir. Çünkü küresel finans piyasalarında sermaye çok hareketli olup günümüzde hızla yer değiştirebilmektedir. 2024 yılında bu ilginin kripto paralara doğru kaydığı görülmektedir. Özellikle bu durumun 6 Kasım 2024 Trump'ın yeniden ABD Başkanı seçilmesiyle birlikte hızlandığı görülmektedir.

Kripto para birimlerine olan ilgi özellikle 2017 yılından itibaren medyanında ilgisiyle doruk noktalara ulaşmıştır. Bitcoin, bu alanda en başta gelen ve en bilinen kripto para olup sektörün öncüsü konumunda bulunmaktadır. Bu süreçte Bitcoin'in değerinde ki önemli artış bir anda yatırımcı olsun olmasın herkesin ilgisini çekmiştir. Bu anlamda öncelikle Bitcoin'in ne olduğunu tanımlamak gerekmektedir.

Bitcoin, 2009 yılında Satoshi Nakamoto takma adını kullanan bir kişi ya da grup tarafından bir "protokol" olarak yayımlanmıştır. Protokole göre Bitcoin, merkezi bir otoritenin kontrolüne bağlı olmayan, kişiler arası veri paylaşım ağına (Peer-to-Peer) dayanan, düşük işlem ücretleriyle çalışan bağımsız bir para birimidir. Bitcoin'i diğer para birimlerinden ayıran en önemli özellik, herhangi bir hükümetin ya da para otoritesinin üzerinde bir denetim veya hâkimiyet kuramamasıdır. Bu durum, şu şekilde ifade edilmektedir: "Bitcoin, hükümetlerin değil, Bitcoin ağının kontrolünde üretilmektedir" (doviz.com, 2018b; Decker ve Wattenhofer, 2013: 1).

Nobel ödüllü ekonomist Robertt Shiller, Kripto para Bitcoin'in "önemli bir sosyal olgu." olduğunu belirtti ve "Bitcoin bir coşku salgınıdır.", Bitcoin'in nesille ve coğrafi bölgeyle ilgili olduğunu ifade etmiştir (bloomberght.com, 2018a).

Bitcoin'in genel özellikleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir (doviz.com, 2018b):

- **Bitcoin, herhangi bir kurum veya hükümetle bağlantısı olmadığı için bağımsız bir para birimidir.** Üretimi, ağ üzerinde gerçekleştiği için üzerinde bir kontrol mekanizması bulunmamaktadır.

- **Bitcoin, kullanıcılarına işlemlerinde anonimlik sağlar.** Hesap açma işlemleri şifreli olduğundan ve birden fazla hesap açılabilindiğinden, yapılan işlemler kullanıcı bilgilerini gizli tutar. Bir Bitcoin hesabı açmak için yalnızca bir e-posta adresi ve isim bilgisi yeterlidir.

- **Bitcoin ağı üzerindeki işlemler herkes tarafından görüntülenebilir.** Block Chain adlı veri tabanında, Bitcoin ile yapılan tüm işlemler kayıt altına alınmaktadır. Kullanıcılar bu merkezde hangi hesap üzerinden ne kadar işlem yapıldığını görebilir, ancak hesapların şifreli olması nedeniyle bu işlemlerin kime ait olduğunu belirleyemezler.

- **Bitcoin hesabı açmak oldukça kolaydır.** Bu işlem ücretsizdir, aracı gerektirmez ve herhangi bir komisyon ya da ek ücret talep edilmez.

- **Bitcoin ile yapılan para transferleri son derece hızlıdır.** Kişiler arası veri paylaşımı teknolojisi kullanıldığı için günün her saatinde, hızlı bir şekilde para transferi gerçekleştirilebilir.

- **Bitcoin işlemlerinde iptal seçeneği bulunmamaktadır.** Bir para transferi tamamlandıktan sonra işlemin geri alınması mümkün değildir. Para transferinin iadesi ancak karşı tarafın göndericiye yeni bir transfer yapmasıyla sağlanabilir.

Bitcoin hakkındaki açıklamaların ardından, bu dijital paralara olanak sağlayan ve kripto para birimlerinin temelini oluşturan Blok Zincir (Blockchain) teknolojisine de değinmek önemlidir. Işık Üniversitesi İktisat Bölümü tarafından düzenlenen blok zinciri seminerinde, kripto para birimleri ve blok zinciri teknolojisinin bir “ponzi sistemi” olmadığı vurgulanmış; Bitcoin’in bir balon değil, aksine “doların balonunu patlatan bir iğne” olduğu ifade edilmiştir (doviz.com, 2018a).

Öte yandan, Hong Kong merkezli kripto para girişimcisi Dave Chapman, Bitcoin yatırımcılarının son dönemdeki dalgalanmalar karşısında paniklemeden duyduğu rahatsızlığı dile getirerek, dikkatlerin Blockchain teknolojisinin gelişimine yönelmesi gerektiğini belirtmiştir. Chapman, kripto paraların gelecekte hayatımızda kalıcı bir yer edineceğine işaret ederek şunları söylemiştir: “Kripto paralar yeni bir gelişmenin ürünüdür. İnsanlar genellikle yeni olan her şeye karşı olumsuz bir tavır sergiler. Ancak bu tür yeniliklerin benimsenmesi zaman alır. Kripto paralar olgunlaşmaya ihtiyaç duyuyor ve zamanla bu konuda çeşitli düzenlemeler yapılacaktır. Ayrıca bu sektör anonimlikten de kurtulacaktır.” (kriptoparahaber.com, 2018).

Grafik 1. Blok Zinciri Gelişim Dönemleri

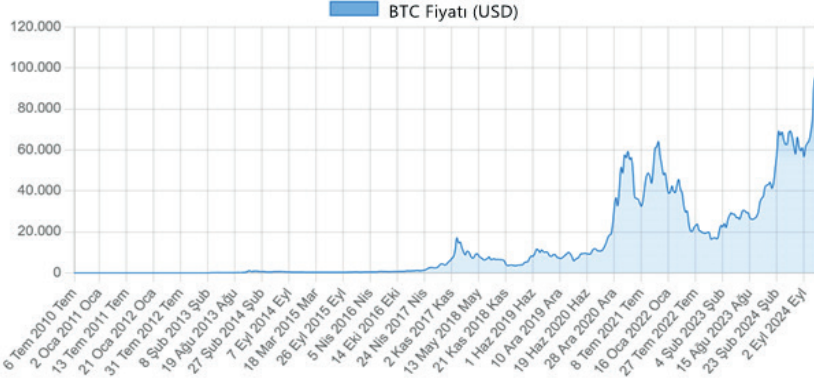
Kaynak: *webtekno.com* 2018

Peki, kripto paralar ne kadar güvenli? Çalınamaz mı? Bu sorulara yanıt olarak, dünyanın en büyük altıncı kripto para borsası olan Bithumb'ın resmi Twitter hesabından yapılan bir açıklama dikkat çekmektedir. Açıklamada, saldırının tam olarak ne zaman gerçekleştiğinin belirlenemediği ancak Güney Kore yerel saatinde göre 00:53'ten itibaren borsadaki tüm varlıkların soğuk cüzdanlara aktarıldığı ve depozito ile para çekme işlemlerinin askıya alındığı belirtilmiştir. Açıklamada şu ifadeler yer verilmiştir: “Yaptığımız kontrollerin ardından, 30 milyon dolar değerinde çeşitli kripto para birimlerinin çalındığını tespit ettik. Bu kayıplar Bithumb tarafından karşılanacak ve borsadaki varlıklar soğuk cüzdanlara taşınacak.” (doviz.com, 2018c). Görüldüğü gibi, varlıkların ne kadar güvenli olduğu ifade edilse de güvenlik açıklarının tamamen ortadan kalkmadığı anlaşılmaktadır.

Dünya Bankası'nın yayımladığı “*Kripto Para Birimleri ve Blok Zinciri: Avrupa ve Orta Asya Ekonomik Güncellemesi*” adlı raporda, Avrupa ve Orta Asya bölgesindeki birçok ülkenin, kripto para birimleri ve blok zincir teknolojilerinin gelişimi için uygun bir ortam sunduğu belirtilmiştir. Örneğin, Gürcistan'da vergi muafiyetleri ve düşük elektrik maliyetleri sayesinde kripto para madenciliğinin oldukça yaygın olduğu vurgulanmıştır. Raporda, gelecekte devletin finansal denetim sağlamasının ve tüketicilerin korunmasının önemine dikkat çekilmektedir. Ayrıca blok zincir teknolojilerinin, özel finans sektöründe rekabetçi bir baskı yaratmasının yanı sıra kamu alanında yaratıcı fikirleri ve yenilikçi yaklaşımları teşvik ettiği ifade edilmiştir (posta.com.tr, 2018).

Bitcoin (BTC)'in tarihine aşağıda verilen grafikler yardımıyla kısaca bakılırsa,

Grafik 2. Bitcoin'in Geçmiş Fiyat Hareketleri

Kaynak: *cryptonews.com* 2024

Yukarıdaki grafikte BTC'nin tüm geçmiş fiyatları görülmektedir. Buna göre uzun yıllar yani ilk işlem gördüğü Ocak 2009 yılından 2013 yılına kadar artış olsa da önemli bir artış gibi görünmemektedir. 2013 yılında başlayan değer artışı ile dikkate değer artışları ilerleyen yıllarda da görülmektedir.

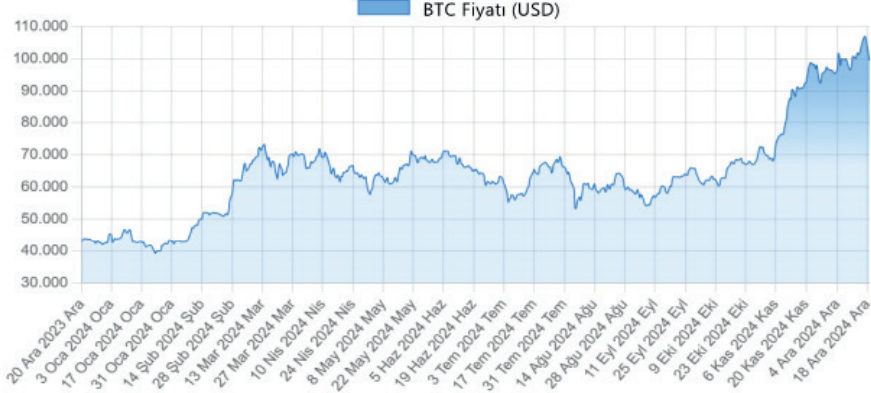
BTC, ilk önemli yükseliş hareketini 2012 yılındaki Halving'den¹ sonra yani, 2013'ün sonlarında yaptı. Bu yükseliş hareketiyle fiyatını çok kısa sürede yaklaşık %10,000 artırdı. Bu yükselişle birlikte BTC dikkatleri üstüne çekti. Bundan sonraki önemli yükselişini ise 2016 Halving olayından 1 sene sonra yani, 2017 ortalarında gerçekleştirmiştir. Bu hareketle BTC 11 ay içinde %1,694 oranında artarak Aralık 2017'de \$20,000 seviyesine ulaştı. Sonrasında BTC, Mart 2020 ile Nisan 2021 arasında çok büyük bir boğa trendine girerek \$59,890.02 seviyelerine ulaştı. Kısa süreli bir düşüşten sonra ise Kasım 2021'de o zamana kadar ki tüm zamanların en yüksek seviyesi olan \$68,789'a yükseldi. Ancak bu kadar büyük yükselişler büyük düşüşleri yani kar satışlarını da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla BTC önemli bir düşüş sürecine girdi ve yaklaşık %50 oranında bir düşüş yaşadı. Sonra bir süre buralarda oyalanma sonrası düşüşünü derinleştirdi ve yaklaşık olarak \$16,500 değerine kadar düştü. Bu düşüş hareketi 2023 yılına kadar devam etti ve sonra BTC yeniden yükseliş hareketine başladı. 2023'ün ilk yarısında fiyatını yaklaşık iki katına çıkararak \$31,000 fiyatına ulaştı. Bu artışın temelindeki neden ise, büyük varlık yönetim şirketlerinin spot BTC ETF² başvuruları sayesinde gerçekleşti. Büyük kurumsal ilgiyi

1 Halving kelime olarak yarılanma anlamına gelmektedir. Madencilik ile üretilen kripto para birimlerinde (Bitcoin, Bitcoin Cash, Litecoin vs.) madencilik üretiminde blok başına düşen ödülün belirli aralıklarla yarıya düşürülmesidir (Bitlo.com, 2024).

2 Bitcoin vadeli işlem borsası yatırım fonu (ETF), bitcoin vadeli işlem sözleşmelerinin fiyat hareketlerine maruz kalmayı sağlayan halka açık menkul kıymetler ihraç eder. Bir yatırım şirketi, emtia havuzu görevi gören bir yan kuruluş oluşturur. **ETF'ler**, SEC tarafından düzenlenen yatırım şirketleridir. ETF tarafından ihraç edilen hisseler, SEC'ye kayıtlı olması gereken menkul kıymetlerdir. Yatırım fonları gibi, ETF'lerin de yatırım hedefleri vardır ve bu hedeflere ulaşmak için

üzerine çekmesiyle, BTC'nin fiyatına yükseliş yönünde önemli katkılar yaptı ve BTC 2023 yılını \$42,000 seviyesinin üzerinde kapattı.

Grafik 3. Bitcoin'in Geçmiş Fiyat Hareketleri

Kaynak: *cryptonews.com 2024*

Yukarıdaki grafite ise BTC'nin son bir yıllık fiyat hareketi görülmektedir. 2024 başlarında ki yükseliş ve sonrasında aylar süren bir yatay hareket görülmektedir. Ardından yine önemli bir yükseliş hareketi dikkat çekmektedir.

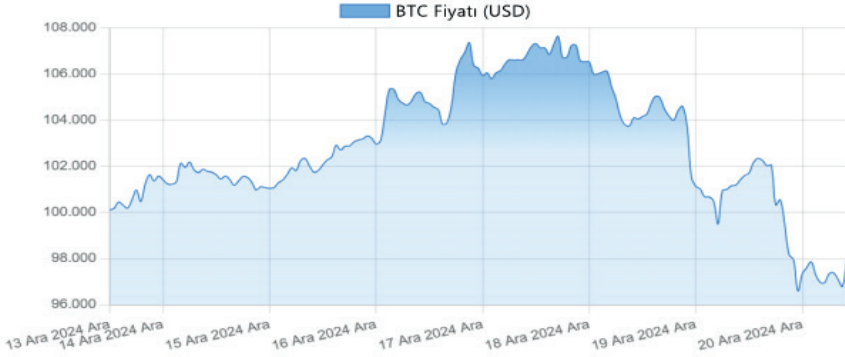
2023 yılında ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu'na (SEC³) birçok kurum tarafından BTC ETF başvurusu yapıldı. SEC, Ocak 2024'te elindeki 11 BTC ETF başvurusunu onayladı. Bu ETF onaylarıyla birlikte, son BTC Halving bir araya gelince BTC'nin fiyatı için çok önemli potansiyel bir yükseliş sinyali olarak düşünüldü. 2024 yılı ise BTC için yeniden SEC, ETF ve Halving ile birlikte etkileyici bir yıl olarak iki ay gibi bir sürede %65'in üzerinde değer kazanarak, Mart 2024'te birkaç kez tüm zamanların en yüksek seviyelerine yükseldi. Kasım 2024'te ise önceki zirvelerini de geçerek son asıl yükselişini gerçekleştirmiş oldu.

profesyonel para yöneticileri kullanırlar. Ancak yönetilen emtia vadeli işlem fonları durumunda, yatırım şirketleri genellikle *emtia havuzları* olarak hizmet veren yan kuruluşlar kurarlar. Havuz, genellikle bitcoin'in spot fiyatını taklit etme çabasıyla bitcoin vadeli işlem sözleşmeleri ticareti yapar. Ancak "roll primleri" ve yönetim ücretleri gibi maliyetler de vardır. Ayrıca, vadeli işlem sözleşmeleri spot fiyatları tam olarak takip etmez, bu nedenle getiriler asla spot piyasaya fiyatları kadar yüksek olmayabilir veya onlarla senkronize olmayabilir (www.cftc.gov, 2024).

3 Bir işletme, menkul kıymet adı verilen yatırım araçlarını satmak da dahil olmak üzere çeşitli farklı yollarla sermaye toplayabilir. ABD Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu veya SEC, özel şirketler tarafından teklif edilen ve satılanlar da dahil olmak üzere tüm menkul kıymetlerin teklifini ve satışını düzenler. Federal menkul kıymetler yasaları uyarınca, sadece bir kişiye bile olsa her menkul kıymet teklifi ve satışı, SEC'ye kaydedilmeli veya kayıttan muafiyet altında gerçekleştirilmelidir. Bu, özel ve kamu olmak üzere her büyüklükteki şirket için geçerlidir ve arkadaşlar, aile, melek yatırımcılar ve girişim sermayesi fonları dahil olmak üzere herkese yapılan satışları içerir (www.sec.gov, 2024).

Aşağıdaki grafikte ise BTC'nin son 7 günlük hareketi görülmektedir. 2024, 8 Mart'ta ilk kez \$70,000 seviyesini geçti, ancak bu seviyede yalnızca 1 dakika kalabildi. 6 Kasım 2024'te ABD başkanlık seçimlerinin ardından Bitcoin yeniden zirve yaptı ve \$108,282.00 ile tüm zamanların rekorlarını kırarak yeni rekorlara ulaştı. Bu fiyat değerlerinde bir süreliğine kısa dalgalanmalar olması beklenmekte ve böylece Ethereum (ETH) ve altcoinlerin de yükselmesi beklenmektedir.

Grafik 4. Bitcoin'in Geçmiş Fiyat Hareketleri

Kaynak: *cryptonews.com* 2024

Bitcoin fiyatlarının geleceği hakkında dünya genelinde bazı tahminlerde bulunmaktadır. Bunlardan bazıları⁴: Morgan Creek Capital Management isimli fonun CEO'su ve baş yatırım müdürü olan Mark Yusko'ya göre yılsonları için; 2018: 25.000\$, 2020: 75.000\$, 2022: 200.000\$ ve 2024: 500.000\$ olacaktır. Yine tahminde bulunanlara göre 2018 sonu için en düşük: 20.000\$ ve en yüksek: 100.000\$ olup bu tahminler içinde 2020 yılı sonu itibarıyla John McAfee'nin tahmini ise 1.000.000\$ ile en yüksek tahmin olarak görülmektedir (Konakçı-koinbulteni.com, 2018). Tabi bunun dışında kripto para birimlerini çöp olarak değerlendirenler de bulunmaktadır: "ABD merkezli finans şirketi Mastercard CEO'su Ajay Banga, kripto para birimlerini "çöp" olarak tanımladı ve "sert" bir şekilde dalgalanan "anonim" birimlerin bir borsa aracı olarak görülemeyeceğini söyledi" (hurriyet.com.tr, 2018).

Yukarıda öceki yıllarda verilen tahminlerin 2024 Aralık ayı itibarıyla değerlendirmesine bakıldığında, birçok tahminin gerçeklerden çok uzakta olduğu ve afaki şekilde belirlendiği görülmektedir. Hatta bu şekilde fiyatlar ortaya koymakla belki yatırımcıları veya birçok kişiyi kripto yatırımcılığına çekmeye çalıştıkları düşünülebilir. Ama yine de BTC'nin gelecekteki

4 <https://koinbulteni.com/1-5-milyarlik-hedge-fonu-yoneticisi-bitcoin-500-000-dolar-olacak-23494.html> (ET: 28.07.2018)

fiyatına dair yapılan yeni tahminler 2024 Aralık ayı itibariyle şu şekildedir: “Changelly blogunda Daria Morgen, BTC’nin 2025 yılında 100,000 doları aşacağını ve 2030’da yarım milyon dolardan fazla değer kazanacağını tahmin ediyor. 2030 için öngörülen en yüksek fiyat 820,623 dolar, en düşük fiyat ise 693,732 dolar olarak belirtiliyor.”, “Halving Döngüleri Teorisi’nin yaratıcısı CryptoCon, bir Twitter gönderisinde Bitcoin’in 2025 yılının sonlarında 180,000 dolara kadar çıkabileceğini öngörüyor.”, “TheStreetCrypto’dan George Tung, Bitcoin’in 2025 yılında “yaklaşık 200,000 dolar” seviyesine ulaşacağını tahmin ediyor.”, “Fidelity Investments Global Makro Direktörü Jurrien Timmer, Bitcoin’in 2030 yılında büyük bir değer artışı yaşayabileceğini öngörüyor. Timmer’in Bitcoin fiyat tahmini ise, 2030’da 1 ile 10 milyon dolar arasında bir seviyeye ulaşabileceği yönünde.”, “CoinCodex web sitesi, Bitcoin’in yıllık ortalama %22’lik büyüme oranını sürdürmesi durumunda önemli bir değer artışı yaşayabileceğini belirtiyor. Algoritmalarına göre, Bitcoin’in 2030 yılında 140,070 dolara ulaşabileceği öngörülüyor. Ayrıca, 2040 yılına kadar Bitcoin’in fiyatının 1,26 milyon dolara çıkabileceği tahmin ediliyor.”,

Tablo 1. Bitcon’in Gelecekte ki Fiyat Tahminleri

Yıl	Ortalama Fiyat	Olası En Düşük Değer	Olası En Yüksek Değer
2025	\$187,473.72	\$144,268.86	\$230,678.58
2026	\$331,095.77	\$199,502.86	\$495,842.72
2027	\$555,687.48	\$267,049.58	\$1,000,912.24
2028	\$884,525.32	\$345,741.98	\$1,891,689.37
2029	\$1,332,510.19	\$432,579.00	\$3,336,383.22
2030	\$1,895,492.67	\$522,577.85	\$5,471,597.18

Kaynak: cryptonews.com 2024

Yukarıdaki tabloda Cryptonews’in tahminleri ve gelecekteki fiyat öngörülerine yer verilmiştir. Aşağıdaki grafikte ise BTC için gelecek fiyatlarını tahmin etmek için yapılan bir başka analize ait tablo görülmektedir.

Aşağıda ki Grafik 5’e göre, 2024 yılında Bitcoin’in geçmiş fiyat hareketlerine dayanarak minimum \$38,537.02 ve maksimum \$103,637.2 arasında bir değere ulaşması öngörülmektedir. 2030 yılı içinse fiyatların \$167,984.1 ile \$194,883.4 arasında dalgalanması beklenmektedir. Bu durum, 2030 yılı boyunca Bitcoin’in \$194,883.4 seviyesine kadar yükselebileceğini veya \$167,984.1 seviyesine kadar düşebileceğini göstermektedir. 2040 yılına gelindiğinde, Bitcoin’in potansiyel maksimum değerinin \$381,521.7, minimum değerinin ise \$319,379.3 olacağı tahmin edilmektedir. Bu da Bitcoin’in bu yıl (2040) içinde \$319,379.3 ile \$381,521.7 ara-

sında işlem görebileceğini ifade etmektedir. 2050 yılı için yapılan teknik analizler, Bitcoin'in minimum \$470,262.9, maksimum \$568,124.8 seviyelerine ulaşabileceğini ve ortalama işlem maliyetinin yaklaşık \$475,697.0 olabileceğini öngörmektedir.

Grafik 5. Bitcoin'in Gelecekte ki Fiyat Tahminleri

Yıl	Ortalama Fiyat (\$)	Düşük Fiyat (\$)	Yüksek Fiyat (\$)	Bugünkü fiyat değişikliği
2024	\$100,835.1	\$38,537.02	\$103,637.2	-0.80%
2025	\$103,746.7	\$89,422.51	\$103,966.6	+2.06%
2026	\$101,465.8	\$93,238.72	\$133,709.6	-0.18%
2027	\$52,614.36	\$52,484.09	\$103,088.2	-48.24%
2028	\$61,718.06	\$47,584.15	\$62,726.79	-39.28%
2029	\$194,472.3	\$54,133.80	\$196,149.2	+91.31%
2030	\$178,136.8	\$167,984.1	\$194,883.4	-75.24%
2035	\$252,526.8	\$243,937.5	\$288,159.8	+148.42%
2040	\$326,916.9	\$319,379.3	\$381,521.7	+221.60%
2045	\$401,306.9	\$394,821.1	\$474,803.1	+294.78%
2050	\$475,697.0	\$470,262.9	\$568,124.8	+367.97%

Kaynak: bitscreener.com/tr/coins/bitcoin/price-prediction, 2024

2013 yılı sonu itibariyle Bitcoin'e yatırım yapanlar analiz edildiğinde: Bitcoinin toplam değeri 8.8 milyar \$ olup diğer yatırım araçlarının trilyon \$'lar olduğu düşünüldüğünde çok küçük kalmaktadır. Bitcoin kullanıcılarının analizini aktif yatırımcı, sadece yatırım amaçlı yatırımcı, hibrit kullanıcı, döviz aracı olarak kullanan ve test ediciler şeklinde bir sınıflama yapılmıştır. En çok artış 2011'de 720,705 olan kullanıcı sayısı 2013 sonu 6.7 milyon olan ve en büyük grup olan hibrit kullanıcı sayısı olmuş ve bu oranda toplamda %47 olup hibrit kullanıcılarından, mal ve hizmet satın almak için Bitcoin elinde bulunduran tüccarlar ile tüketiciler anlaşılmaktadır⁵. Ancak 2024 Aralık 20 itibariyle BTC'nin piyasa değeri 1,91 Trilyon \$ olduğu görülmekte, toplam kripto piyasasının değeri ise 3,2 Trilyon \$ olmuştur (coinmarketcap.com: 2024). 2024 Aralık ayında Forex piyasalarının günlük işlem hacmi 7,5 trilyon \$'lık işlem hacmiyle dünyanın en büyük ve en likit finansal piyasasıdır. Bu büyüklük, diğer finansal piyasalardan çok daha yüksektir. Diğer yandan, küresel hisse senedi piyasalarının toplam değeri, 2024 yılı sonunda yaklaşık 100 trilyon \$ seviyesindedir. Bu değer, dünya genelindeki tüm borsalarda işlem gören şirketlerin toplam piyasa kapitalizasyonunu yansıtmaktadır. 2024 Aralık ayı itibariyle ise Kripto para piyasasının toplam büyüklüğü yaklaşık 3,48 trilyon \$'dır.

Aşağıda verilen Grafik 6'ya göre kripto fiyat hareketlerine oldukça benzer şekilde hareket eden bir kripto para piyasasının toplam kapitalizasyonu görülmektedir.

5 Daha fazla bilgi için ilgili çalışma incelenebilir (Baur Hong ve Lee, 2015: 10).

Grafik 6. Kripto Para Piyasası Kapitalizasyonu

Kaynak: <https://coinmarketcap.com/charts>, 2024

Haziran 2018 itibariyle 1,500 civarında kripto para bulunmaktayken 20 Aralık 2024 itibariyle 10,440 adede ulaşmıştır. Bunların piyasa değeri ise Haziran 2018’de 1.8 trilyon \$ iken, yukarıdaki grafikte de görüldüğü gibi 2024 Aralık ayında yaklaşık 3,35 Trilyon \$’dır. Kripto paralardan en yüksek Pazar payına ve işlem hacmine sahip ilk 15 tanesi aşağıda verilmiştir (canlicoinborsasi.com, 26.06.2018, tr.investing.com/crypto/currencies 20.12.2024). Aşağıda Grafik 7’de bu paralardan 15 tanesine ve bilgilerine kısaca yer evrilmiştir.

Grafik 7. Kripto Para Piyasasından İlk 15 Varlık ve Bilgileri

# :	İsim :	Fiyat :	Değ (24S) :	Değ (7G) :	Ply. Değ :	(24S) Hac. :	Toplam Hac. :
1	Bitcoin BTC	\$96.030,5	-0,37%	-4,99%	\$1,91T	\$109,08B	34,60%
2	Ethereum ETH	\$3.424,76	+1,53%	-12,05%	\$415,06B	\$68,36B	22,24%
3	Tether USDt USDT	\$0,9994	+0,05%	-0,08%	\$140,55B	\$265,44B	84,10%
4	XRP XRP	\$2,2386	+0,50%	-6,93%	\$129,13B	\$27,01B	8,41%
5	BNB BNB	\$669,27	+0,99%	-7,82%	\$96,60B	\$3,12B	0,99%
6	Solana SOL	\$189,196	-1,98%	-15,18%	\$91,03B	\$9,76B	3,12%
7	Dogecoin DOGE	\$0,308939	-1,31%	-23,27%	\$45,76B	\$11,69B	3,72%
8	USDC USDC	\$1,0006	-0,03%	+0,00%	\$42,52B	\$15,00B	4,80%
9	Cardano ADA	\$0,9157	+4,24%	-17,55%	\$32,34B	\$2,74B	0,86%
10	TRON TRX	\$0,245799	-2,54%	-15,13%	\$21,23B	\$2,19B	0,71%
11	Avalanche AVAX	\$38,62	-1,82%	-24,99%	\$15,67B	\$1,33B	0,42%
12	Chainlink LINK	\$22,95	+0,29%	-17,82%	\$14,47B	\$2,03B	0,65%
13	Toncoin TON	\$5,3683	+3,21%	-14,19%	\$13,77B	\$634,68M	0,20%
14	Sui SUI	\$4,4853	+10,76%	-5,83%	\$13,21B	\$4,29B	1,36%
15	Shiba Inu SHIB	\$0,00002171	+0,56%	-22,98%	\$12,88B	\$1,77B	0,57%

Kaynak: tr.investing.com/crypto/currencies 20.12.2024

En gelişmiş ülkeler için yapılan bu çalışmanın temelinde bu ülkelerin refah seviyesinin yüksek, tasarrufların diğer ülkelere göre daha fazla olması düşüncesi yatmaktadır. Ayrıca bu ülkelerdeki finansal gelişmişlik ürün çe-

şitliliği ve yeni finansal ürünlere olan kolay erişim sayesinde bu tür yeni finansal araçlara yatırım yapma imkanının daha kolay ve yüksek olması beklenmektedir. Ayrıca finansal piyasalarda yatırımcıların kripto para piyasalarına kaynak aktarabilmesi için yeni yatırım miktarı artışı dışında finansal araçlar arasındaki tercihlerini değiştirerek dönemsel olarak cazip olan kripto para piyasalarına veya altında ki önemli yükseliş sonrası yine kripto paralara doğru yönelmesi beklenmektedir.

Türkiye’de faaliyet gösteren Bitcoin borsaları BTCTürk ve Travelers Box gibi KKTC kaynaklı firmaların yanı sıra son zamanlarda Koinim, Koineks, Paribu gibi Bitcoin borsaları da faaliyet göstermektedir (Yazıcı, 2017, Haziran 6). Bu sayı Borsalar olarak 13 tane olup aşağıdaki grafikte isimlerine ve özelliklerine kısaca yer verilmiştir. Kripto para hizmet sağlayıcıların sayısı ie SPK sitesindeki verilere göre 77’dir (spk.gov.tr, 2024). Aşağıda Türkiye’de faaliyet gösteren kriptopara borsaları ve genel özelliklerinden kısaca bilgiler verilmiştir.

Tablo 2. Türkiye’nin En İyi Kripto Para Borsaları 2024

Sıra	Borsa Adı	Açıklama
1	Best Wallet	Kripto varlıklarınızı güvenle saklamak için tasarlanmış, basit ve kullanıcı dostu bir cüzdan çözümü.
2	Exodus	Masaüstü ve mobilde çalışan ve staking imkânlarıyla dikkat çeken çoklu kripto cüzdanı.
3	Binance	Geniş varlık desteği ve düşük işlem ücretleri sunan, dünyanın en büyük kripto borsası.
4	MEXC	Spot ticarete düşük komisyon oranlarıyla öne çıkan ve hızla büyüyen bir platform.
5	OKX	Pasif gelir olanakları, staking ve güçlü altyapısıyla hem yeni hem de profesyoneller için ideal.
6	ByBit	Kaldıraçlı işlemleri ve büyük günlük işlem hacmiyle aktif traderların tercih ettiği borsa.
7	BingX	Sosyal ticaret deneyimi sunar. Diğer kullanıcıların işlemlerini kopyalayarak kazanç elde etmenizi sağlar.
8	Gemini	ABD merkezli düzenlemelere uygun, güvenlik öncelikli bir platform; uzun vadeli yatırımcılar için ideal.
9	KuCoin	Geniş altcoin çeşitliliği ve düşük komisyonlarıyla popüler, dünya genelinde tercih edilen bir borsa.
10	Bitget	Kopya ticaret ve kaldıraçlı işlem özellikleriyle öne çıkan yenilikçi bir platform.
11	BtcTürk	Türkiye merkezli borsa yerli projelere destek verir.
12	Icrypex	Yerel yatırımcılara hitap eden, kullanıcı dostu arayüzüyle tanınan bir borsa.
13	Paribu	Farklı kripto varlık seçenekleri sunarak çeşitlilik arayan yatırımcılara hitap eden güvenilir bir platform.

Kaynak: *cryptonews.com* (20.12.2024)

Tablo 3’ de dünya genelinde kripto paraların alınıp satıldığı borsalar sıralaması verilmektedir. Bu borsalarda geçerli işlem paraları değişmekle birlikte genel olarak, EUR, GBP, BRL, GBP, AED, ARS, AUD ve KRW sayılabilir. Ayrıca bu borsaların ülkelere göre o ülkelerin para birimlerine de destek verdikleri görülmektedir. Örneğin, Binance TR ile Türkiye’deki kripto para yatırımcılarına dair destekler sağlanmaktadır. Aşağıda dünyada faaliyet gösteren 10 tanesine ilişkin kriptopara borsaları ve genel özelliklerinden kısaca bilgiler verilmiştir.

Tablo 3. Dünyanın En İyi Spot Kripto Para Borsaları 2024

Takas Borsası		Ticaret Hacmi (24h)	Ort. Likidite	Haftalık Ziyaretler	Piyasalar	Coin’ler
1	Binance	₺427,841,646,367	853	18,115,393	1755	446
2	Bybit	₺120,007,592,129	698	5,960,652	1097	709
3	Coinbase Exchange	₺52,855,722,796	734	81,963	416	271
4	OKX	₺57,666,639,899	682	6,032,214	823	312
5	Upbit	₺154,652,608,918	522	3,305,202	421	226
6	Bitget	₺95,009,345,845	587	4,506,194	1226	828
7	Kraken	₺19,261,953,783	743	1,826,496	1091	421
8	KuCoin	₺23,886,762,447	639	2,505,332	1325	869
9	HTX	₺57,865,792,890	433	4,093,134	856	715
10	MEXC	₺77,936,712,844	680	5,971,623	3371	2654

Kaynak: coinmarketcap.com (20.12.2024)

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Kripto para birimleri yeni olması nedeniyle yeterince araştırma yapılmamış olsa bile bunlardan birkaçına yer verilmiştir.

Bitcoin’in ortaya çıkması kadar hatta belki de daha önemlisi bu teknolojinin arkasında yatan Block Chain teknolojisi sadece bu alanda değil ekonominin ve hayatın birçok alanında kullanılmaya başlanmıştır.

Blok Zinciri, açık kaynak kodlu bir sistem olarak kabul edilmekte ve devrimsel bir yenilik olarak görülmektedir. Ancak Bitcoin’in kendi yapısından kaynaklanan sorunlar (hızlı fiyat dalgalanmaları, güvenlik açıkları ve siber saldırıların sonuçları gibi) nedeniyle, bu para birimine karşı hala temkinli bir yaklaşım sergilendiği söylenebilir. Bitcoin ve diğer altcoinlerin devletler tarafından düzenlenememesi, vergilendirilememesi ve aracı kurumları devre dışı bırakması gibi nedenlerle birçok ülkenin bu sanal para birimlerine şüpheyle baktığı ifade edilebilir. Bazı ülkeler Bitcoin’e olumlu yaklaşırken, olumsuz bir tutum benimseyen ülkeler de bulunmaktadır. Sanal para birimlerine yönelik bazı düzenlemeler yapılmış olsa da

dünya ekonomisini yönlendiren ülkelerin bu para birimlerini kabul edip etmeyeceği, nasıl bir yaklaşım sergileyeceği ve ne tür yasal düzenlemeler yapacağı önümüzdeki dönemde büyük bir merak konusu olmaya devam etmektedir (Altın, 2017, 142).

Bitcoin kuru indeksi (WinkDex-Bitcoin exchange rate index) ile bazı finansal araçların (Borsalar için: S&P500 ve S&P600, Değerli metaller için: Spot Altın ve Spot Gümüş; Bonolar için: ABD Bloomberg şirket, Hazine ve yüksek getiri indeksi-Bloomberg US Corporate Bond Index, Bloomberg US Treasury Bond Index, Bloomberg USD High Yield Corporate Bond Index; Döviz Kurları için: EUR/USD- Euro to US Dollar exchange rate, AUD/USD- Australian Dollar to US Dollar exchange rate, JPY/USD- (Japanese Yen to US Dollar exchange rate, GBP/USD- British Pounds to US Dollar exchange rate, CNY/USD- Chinese Yuen to US Dollar exchange rate, HUF/USD- Hungarian Forint to US Dollar exchange rate; emtiadan enerji için: petrol indeksi ve doğal gaz indeksi ve son olarak: ticari ağırlıklandırılmış ABD Dolar İndeksi) getirilerini 2012:01-2014:09 dönemi günlük verilerle araştırmıştır. Buna göre Bitcoinin diğer 16 varlık arasında en yüksek getiriye ve standart hataya (veya volatiliteye) sahip olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bitcoin ile diğer varlıklar arasındaki korelasyon için, en çok %6 ile ABD hazine bonusu ile pozitif ve en çok %6 ile AUD/USD ile negatif korelasyon olduğunu ve bunun da Yermack'ın (2013) bulguları ile uyumlu olduğunu ifade etmiştir (Baur Hong ve Lee, 2015: 4-6).

Bitcoinin işlem ağını araştıran bir çalışmada, zenginliği elde etmenin bir v noktası için olası fonksiyonu için $\pi(k_v) = \frac{k_v^\alpha}{\sum_w k_w^\alpha}$ ilişki fonksiyonunu elde etmişler. Zaman içinde farklı noktalarda zenginliğin dağılımını Bitcoin biriktirenler yoluyla ölçmüşler. Oldukça heterojen bir dağılım elde etmişler. Bu ilişki fonksiyonu ile zenginliğin birikiminin tercihli seçimlerle yönetilebileceğini elde etmişler. Ağ yapısı ile zenginliğin birikimi arasındaki korelasyon araştırmasında ise kurumsal zenginlikten bireysel zenginliğe doğru bir ölçü tanımlamışlar zengin olmak için en temel ilişkinin yeni ilişkileri cazip hale getirmek olduğunu ifade etmişlerdir (Kondor, Pósfai, Csabai ve Vattay, 2014: 9).

Bitcoin büyük para birimleri olan EUR, JPY, CHF, GBP ile bir de altını günlük volatiliteler (dalgalanma) olarak 2013 yılı için karşılaştırmış ve elde ettiği bulgulara göre Bitcoin %142, altın %22 ve diğer para birimleri %7-12 arasında bir volatil hareket etmiştir. Ayrıca korelasyon analizi (2010 Temmuz-2014 Mart günlük verilerle araştırmış) bulgularında: Bitcoinin JPY ile pozitif ve %1, EUR ile negatif ve %5, CHF ile negatif ve %4, GBP ile negatif ve %2 ve son olarak Altın ile negatif ve %6 sonuçlarını elde etmiştir (Yermack, 2015: 40-41).

Bitcoin için 2013:01-2016:01 dönemi günlük ağırlıklandırılmış ortalama değerini ve ticari hacmini Bitcoinin diğer 33 döviz kuru ile olan 40 değişim değerini çeşitli hesaplamalar yoluyla belirlemişler ve 0-49 arasında bir sınıflama yapmışlardır. AML (Kara Para Aklamanın Önlenmesi ve Terörün Finansmanı ile Mücadele- Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism) ve Risk Oranı da bu sınıflamada bulunmaktadır. Regresyon analizinde, İşlem hacmi ile ihlal arasında pozitif ilişki elde etmişlerdir (Moore ve Christin, 2013: 27,32).

18.07.2010-17.07.2017 Bitcoin Coindex İndeksi günlük kapanış fiyatlarını kullanmış ve analizinde Bitcoin ile diğer kripto para piyasasını araştırmışlardır. İlk olarak Bitcoin'in spekülatif bir balon olduğunu, ikinci olarak bu Bitcoin fiyatlarındaki balonun büyük ve ciddi olduğunu üçüncü olarak Bitcoin'in temel değerinin sıfır olduğunu analizlerinde elde etmişlerdir. Bu bulguların da Bitcoin'in uzun dönem ekonomik varlığı hakkında geniş akademik endişeler ortaya çıkardığını ifade etmişlerdir. Bu bulgularının kripto para piyasasında da diğer piyasalardaki gibi balonlara karşı olan benzer acizliği ampirik gerçekler olarak paylaşıldığını göstermiştir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda kripto para piyasalarının diğer varlık sınıflamaları ile olan karşılaştırmalarının da ilginç olacağını ifade etmişlerdir (Cheah ve Fry, 2015: 32-36).

Çalışmada, Bitcoin fiyatı ile Türkiye ve G7 ülkelerinin borsa endeksleri arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. 2013-2018 yıllarına ait günlük veriler kullanılarak birim kök testleri, eşbütünleşme analizi ve VECM modeli uygulanmıştır. Sonuçlar, Bitcoin ile diğer borsalar arasında uzun vadeli bir denge ilişkisinin olmadığını göstermiştir. Ancak kısa vadede, Bitcoin'in FTSE, S&P 500 ve Kanada borsası (STX) üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Bu durum, yatırımcıların Bitcoin ve ilgili borsalara yatırım yaparak risklerini çeşitlendirebileceğini göstermektedir (Kanat ve Öget, 2018).

3. VERİ SETİ, YÖNTEM VE BULGULAR

Bu aşamada çalışmada kullanılan analizlere ve bu analizler sonrası elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

3.1. Veri Seti

Çalışmada kullanılan Bitcoin serisi bitcoinfiyatı.com internet sitesinden, G7 ülkelerine ait Hisse senedi piyasaları verisi ve Türkiye için Borsa İstanbul yani BİST100 hisse senedi piyasasının serisi, tr.investing.com (2024) sitesinden elde edilmiştir. Çalışmanın analiz kısmında gelişmiş ülkelerden yedi (G7) ülkeye (ABD, İngiltere, Japonya, Kanada, Almanya,

Fransa, İtalya) ve Türkiye'ye ait 2012:01-2024:12 dönemi için aylık serilerden elde edilen verilerle veri seti oluşturulmuştur. Analiz için öncelikle serilerin doğal logaritmaları alınarak çalışmada kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler ve açıklamaları: BTC: Bitcoin (USD), AU: Altın Ons (USD), SP500: ABD Menkul Kıymet Piyasası, CAC40: Fransa Menkul Kıymet Piyasası, DAX: Almaya Menkul Kıymet Piyasası, FTS100: İngiltere Menkul Kıymet Piyasası, INV40: İtalya Menkul Kıymet Piyasası, NIK225: Japonya Menkul Kıymet Piyasası, TSX: Kanada Menkul Kıymet Piyasası ve son olarak BİST100: Türkiye Menkul Kıymet Piyasası şeklinde tanımlanmıştır.

Çalışmanın bu aşamasında veri seti BTC, XAU, DAX, SP500, FTS100, INV40, NIK225, CAC40, TSX ve BİST100 serilerinin aylık değerlerinden oluşmakta ve bu serilerden kurulan veri setine ait model aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur:

$$BTC = f(XAU, DAX, SP500, FTS100, INV40, NIK225, CAC40, TSX \text{ ve } BIST100)$$

3.2. Birimkök Analizi

BTC ile değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak için, çalışmanın kapsamı dahilinde değişkenlerin her birine Augmented Dickey Fuller (ADF, Dickey ve Fuller, 1981) birim kök testi uygulanmış ve serilerin her birisinin düzeyde birim kök sürecinde olduğu ve farkları alındığında ise fark durağan oldukları yani I (1) oldukları tespit edilmiştir. Değişkenlerin I (1) olduklarının tespitinden sonra ise yani birim kök incelemesinden sonra Hall (1991) tarafından önerilen VAR analizinden elde edilen optimum gecikme uzunluğu yardımıyla serilerin arasındaki uzun dönem ilişki Johansen (1988, 1991), Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Eşbütünleşme analizi sonrası değişkenlerin eşbütünleşik oldukları görülmüştür. Son olarak bu değişkenlerin arasındaki nedensellik ilişkisi ise Granger, (1969) tarafından geliştirilen Granger Blok nedensellik analizi ile ortaya koyulmuştur. Aşağıdaki tablolarda bu yöntemlerin bulgularına ve kısaca değerlendirmelerine yer verilmiştir.

Değişkenler için yapılan birimkök testleri sonrasında değişkenlerin düzey değerleri için her birisinin H_0 : birimkök boş hipotezi kabul edilerek değişkenlerin birimkök içerdiğini kabul ederken birinci farkları alınmış değişkenlerin değerleri için ise H_0 : birimkök boş hipotezi reddedilerek değişkenlerin fark değerlerinin durağan oldukları görülmüştür. Değişkenlere uygulanan ADF birimkök testi sonrasında elde edilen bulgular Tablo 4.'de verilmiştir.

Tablo 4. ADF Birimkök Analizi Sonuçları

Değişkenler	t-istatistiği	Olasılık Değeri	Fark Değişkenler	t-istatistiği	Olasılık Değeri
BTC	-3.098	0.110	Δ BTC	-8.446	0.000
XAU	1.181	0.938	Δ XAU	-13.956	0.000
DAX	-3.196	0.088	Δ DAX	-12.900	0.000
SP500	-0.135	0.942	Δ SP500	-14.834	0.000
FTS100	-3.064	0.118	Δ FTS100	-14.337	0.000
INV40	-3.215	0.084	Δ INV40	-13.559	0.000
NIK225	-2.500	0.327	Δ NIK225	-12.429	0.000
CAC40	-3.272	0.074	Δ CAC40	-13.115	0.000
TSX	-3.094	0.111	Δ TSX	-14.346	0.000
BİST100	3.058	0.999	Δ BİST100	-11.178	0.000

3.3. Eşbütünleşme Analizi

BTC ile XAU, DAX, SP500, FTS100, INV40, TSX, NIK225, CAC40 ve BİST100 serileri arasında nedensellik analizinin yapılabilmesi için, serilerin durağanlık bilgisi önemli olup nedensellik analizi için seriler aynı dereceden durağan olmalı, bu çalışmada I (1) olup bu durumda eşbütünleşme ilişkisi araştırılabilir (Gujarati, 1999) olup bu çalışma için bu koşul gerçekleşmiştir. Çalışmadaki değişkenlerin durağanlıklarının belirlenmesinden sonra değişkenlerin arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin araştırılması için Johansen (1988, 1991), Johansen ve Juselius (1990) testi kullanılmıştır. Ancak eşbütünleşme ilişkisi için optimum gecikme uzunluğu gerekmektedir. Bunun için VAR analizi yapılmış ve VAR'dan elde edilen otokorelasyon ve değişen varyansın olmadığı optimum gecikme uzunluğu olan 5 değeri eşbütünleşme ilişkisinin araştırılmasında kullanılmıştır ve elde edilen bulgular Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Johansen Eşbütünleşme Analizi Sonuçları

Ho	Öz	İz İstatistiği	%5 Kritik	Max Özdeğer	%5 Kritik
	Değerler	(λ trace)	Değer	(λ max)	Değer
$r=0$	0.364	*326.545 (0.00)	251.265	*74.015 (0.00)	65.300
$r \leq 1$	0.319	*252.529 (0.00)	208.437	*62.716 (0.02)	59.239
$r \leq 2$	0.295/0.211	*189.813 (0.00)	169.599	38.637(0.29)	47.078

Not: r, eşbütünleşme sayısını, *, %5 düzeyindeki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo: 5'ten de görüldüğü üzere, iz (λ trace) ve maksimum öz (λ max) değeri %5 kritik değerden daha büyük olduğu için çalışmanın veri setini oluşturan değişkenler arasında iz testi sonuçlarına göre 3 tane eşbütünleşme vektörü, öz değer testi sonuçlarına göreyse 2 tane eşbütünleşme vek-

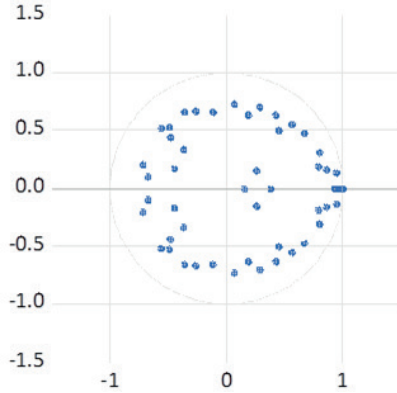
törü olduğu tespit edilmiş ve değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği yani eşbütünlük ilişkisinin varlığı kabul edilmiştir ve bu ilişki istatistiksel olarak da anlamlıdır.

Tablo 6. Otokorelasyon, Değişen Varyans ve Ters Köklere Dair Bulgular

LM	LRE* ist./Olasılık	Rao F-ist./Olasılık	Kökler	Modül
1	114.53(0.15)	1.15(0.15)	0.997	0.997
2	104.80(0.35)	1.051(0.35)	0.990	0.990
3	95.80(0.60)	0.95(0.60)	0.946- 0.135	0.956
4	102.85(0.40)	1.03(0.40)	0.946+ 0.135	0.956
5	95.71(0.60)	0.95(0.60)	0.945	0.945
6	73.73(0.97)	0.72(0.97)	0.924	0.924
Değişen Varyans, Ki-Kare Testi		5565.59(0.26)	0.862- 0.160	0.877

Tablo 6’da VAR analizinden elde edilen optimum gecikme uzunluğu olan 5 değeri için otokorelasyon, ters köklerin değerleri ve değişen varyans sonuçları sunulmuştur. Bu sonuçlara göre modelde otokorelasyon ve değişen varyans olmadığı ve ters köklerin istikrarlı olduğu görülmüştür. Ayrıca değişkenlerin VAR analizinden elde edilen ters köklerin birim çember değerleri görüldüğü gibi çember içinde olup sonuçlar Grafik 8’de verilmiştir.

Grafik 8. Ters Köklerin İstikrar Grafiği

3.4. Nedensellik Analizi

Çalışmada, serilerin I (1) olduğu ve aynı zamanda eşbütünlük olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle nedensellik analizi yapılmadan önce eşbütünlük araştırılmış ve VAR modelinden elde edilen optimum gecikme uzunluğunda otokorelasyon ile değişen varyans sorunlarının olmadığı belirlenmiştir. Analizlerde, optimum gecikme sayısı olarak 5 kullanılmıştır. Granger (1969) nedensellik analizi kapsamında ise Blok Nedensellik Testi uygulanmıştır (Bulut, 2017). Elde edilen bulgular Tablo 7’de rapor edilmiştir.

Tablo 7. Granger Nedensellik Testi Sonuçları-1

Bağımlı Değişken	Ki-Kare	Olasılık
BTC	42.95	0.55
XAU	74.98	0.00
BİST100	30.86	0.94
CAC40	33.94	0.88
DAX	34.38	0.87
FTS100	45.35	0.45
INV40	32.38	0.92
NIK225	33.73	0.89
SP500	33.05	0.90
TSX	35.14	0.85

Nedensellik analizi için veri setini oluşturan bütün değişkenlere bütün olarak bakıldığında XAU hariç hiçbir değişken arasında nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Yani diğer değişkenlerden BTC'ye doğru her bir değişken olarak veya değişkenlerin tamamı olarak herhangi bir nedensellik ilişkisinin varlığı gözlenmemiştir. XAU değişkeni için ise bütün değişkenlerin tamamından etkilendiği görülmektedir. Yani Diğer Değişkenlerin tamamından XAU'ya doğru Granger anlamında nedensellik ilişkisi vardır ve bu sonuç istatistik olarak %1 anlamlılık seviyesinde anlamlıdır.

Tablo 8. Granger Nedensellik Testi Sonuçları-2

Nedensellik ilişkisi	Ki-Kare	Olasılık
BTC → DAX	9.900	0.07
BTC → NIK225	9.583	0.08

Tablo 8'de rapor edilen sonuçlara göre ise BTC'den DAX ve NIK225 endeksine doğru ise %10 anlamlılık seviyesinde nedensellik ilişkisi elde edilmiştir ve bu sonuçlar istatistik olarak anlamlıdır.

SONUÇ

Finans piyasalarında yer alan; menkul kıymet borsaları, değerli maden piyasalarında yer alan; altın fiyatları ve kripto para birimlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte 3,35 trilyon\$'lık kripto para piyasasının %57.4'lük piyasa hakimiyetine sahip olan Bitcoin arasındaki ilişki araştırılmak amaçlanmıştır. Çünkü geleneksel finansal araçlara yatırım yapanların kripto para birimlerine doğru yatırımlarının eğilim içinde olması beklenmektedir. Bu durum son yıllardaki SEC kararlarıyla birlikte büyük krumların ETF yatırımlarıyla görülmektedir. Küresel finans sektöründe son yıllarda ortaya çıkan ve özellikle de son yıllarda özellikle de bazı dönemlerde oldukça popüler olan kripto para birimleri ve onlarda görülen yüksek değer artışları ilgiyi bu finansal araçlara çekmektedir.

Çalışmada, 2012:01-2024:12 dönemi aylık verileri kullanılarak, kripto paralardan en büyüğü ve en bilineni olan Bitcoin ile altın fiyatları ve en gelişmiş ülkelerin (G7) menkul kıymet piyasaları, ile Türkiye'den BİST100 arasındaki ilişki eşbütünleşme analizi ve nedensellik analizi yardımıyla araştırılmıştır. Buna göre elde edilen bulgular çerçevesinde;

Bitcoin, XAU, DAX, SP500, FTS100, INV40, TSX, NIK225, CAC40 ve BİST100 arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmiş ve bu değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri görülmüştür. Nedensellik analizine göreyse diğer değişkenlerin hiç birisi BTC'nin Granger anlamında nedeni olmadığı görülmüştür. Altın değişkeni için ise %1 anlamlılık seviyesinde diğer değişkenlerin tamamından XAU ya doğru bir nedensellik görülmektedir. Ayrıca BTC'nin DAX ve NIK225 endekslerinin Granger anlamında nedeni olduğu %10 anlamlılık seviyesinde tespit edilmiştir. Yani Yatırımları çeşitlendirme yaparken veya farklı piyasalara yatırım yaparken bu durumları dikkate almanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

Burada elde edilen bulgular yatırım tavsiyesi içermemekte ve yatırımcıların nasıl değerlendirmeleri gerektiği kendilerine bırakılmaktadır. Çalışma diğer ülkeleri de kapsayacak şekilde genişletilerek veya farklı modeller çerçevesinde incelenerek literatüre yeni katkılarda bulunmak mümkündür.

KAYNAKLAR

- Altiner, M. (2017). Kripto Para: Bitcoin ve Uluslararası İlişkiler, Siber Politikalar Dergisi, Vol. 2, No. 4, Winter 2017, ISSN: 2587-1218, www.cyberpolitikjournal.org
- Acar, Y. (2002), İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri, Vipaş Yayınları, 4.B., Bursa
- Atalay, S. Serpil, (2007). Yeni Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye’de Reel Yakınsama, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Uzmanlık Tezi, Ankara
- Bulut, Ş. (2017). Fiyatlar Genel Düzeyi ile Döviz Kuru Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, 2(1), 1-10.
- Cheah E.-T. and Fry J. (2015). Speculative bubbles in bitcoin markets? an empirical investigation into the fundamental value of bitcoin, *Econom. Lett.*, 130 (2015), pp. 32-36.
- Decker, C. and Wattenhofert, R. (2013). Information Propagation in the Bitcoin Network, 13-th IEEE International Conference on Peer-to-Peer Computing, 978-1-4799-0521-8/ 13/\$31.00 ©2013 IEEE, <https://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?tp=&arnumber=6688704&tag=1>
- Dickey, D.A. ve W.A. fuller (1981). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root, *Econometrica*, 49, 1057-72.
- Granger, Clive W. J. (1969). Investigating Causal Relations By Econometric Models And Cross-Spectral Methods, *Econometrica*, (37), 424-438.
- Gujarati, Damodar N., (1999). Basic Econometrics, McGraw Hill., Intriligator, M.D., Econometric Models, Techniques and Applications, Prentice Hall, 1995.
- Hall, S.G. (1991). The Effect of Varying Length VAR Models on The Maximum Likelihood Estimates of Cointegrating Vectors, *Scottish Journal of Political Economy*, (38), 317-323.
- Johansen, S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231- 254.
- Johansen, S. ve K. Juselius (1990). Maksimum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration-with Applications to The Demand for Money, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169–210.
- Johansen S (1991). Estimation and hypothesis testing of cointegration vectors in Gaussian vector autoregressive models. *Econometrica* 59:1551—1580
- Kanat, E. ve Öget, E. (2018). Bitcoin ile Türkiye ve G7 Ülke Borsaları Arasındaki Uzun ve Kısa Dönemli İlişkilerin İncelenmesi, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 3(3), Research of Financial Economic and Social Studies (RFES) ISSN: 2602 – 2486, DOI: 10.29106/fesa.422113.

- Kondor D, Pósfai M, Csabai I, Vattay G (2014) Do the Rich Get Richer? An Empirical Analysis of the Bitcoin Transaction Network. PLoS ONE 9(2): e86197. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0086197>
- Moore T. and Christin N. (2013). Beware the Middleman: Empirical Analysis of Bitcoin-Exchange Risk, A.-R. Sadeghi (Ed.): FC 2013, LNCS 7859, pp. 25–33, 2013. Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2013, https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2F978-3-642-39884-1_3.pdf (ET: 28.07.2018).
- Yermack, D., (2015), Is bitcoin a real currency? An economic appraisal, Chapter 2, Handbook of Digital Currency Bitcoin, Innovation, Financial Instruments, and Big Data, 2015, Pages 31-43, <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-802117-0.00002-3>, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B978012802117000023> (ET: 28.07.2018).

İnternet Kaynakları:

- bitcoinfiyati.com (2018), <http://www.bitcoinfiyati.com/gecmis-tarihli-bitcoin-fiyatları.php>, ET: 26.06.2018)
- bitlo.com, (2024). halving-nedi? <https://www.bitlo.com/rehber/halving-nedir>, ET: 28.12.2024.
- bloomberght.com, (2018a), Robert Shiller: Bitcoin bir coşku salgını, <http://www.bloomberght.com/kripto/haber/2133583-robert-shiller-bitcoin-bir-cosku-salgini>, 26 Haziran 2018 Salı, 14:00 Güncelleme: 26 Haziran 2018 Salı, 14:10 (ET: 26.06.2018)
- canlicoinborsasi.com (2018), Canlı Kripto Para Borsası, <https://www.canlicoinborsasi.com/#USD>
- cryptonews.com (2024) <https://cryptonews.com/tr/kripto-para/en-iyi-turk-kripto-borsalari-guncel-platformlar/> 20.12.2024
- www.cftc.gov, (2024). <https://www.cftc.gov/LearnAndProtect/AdvisoriesAndArticles/BitcoinFuturesETF.html>, (ET: 20.12.2024)
- haber.doviz.com, (2018a), Bitcoin Bir Ponzi veya Balon Değil, <https://haber.doviz.com/kripto-para-haberleri/bitcoin-bir-ponzi-veya-balon-degil/538049> (ET: 26.06.2018)
- haber.doviz.com, (2018b), <https://www.doviz.com/kripto-paralar/bitcoin> (ET: 26.06.2018)
- haber.doviz.com, (2018c), <https://haber.doviz.com/kripto-para-haberleri/siber-saldirida-buyuk-kayip/538651> (ET: 26.06.2018)
- tr.investing.com (2024). <https://tr.investing.com/indices> (20.12.2024).
- spk.gov.tr (2024). <https://spk.gov.tr/kurumlar/kripto-varlik-hizmet-saglayicilar/faaliyette-bulunanlar-listesi> 20.12.2024,
- coinmarketcap.com (2024). En İyi Spot Kripto Para Borsaları, <https://coinmarketcap.com/tr/rankings/exchanges/>, (20.12.2024).
- cryptonews.com (2024). <https://cryptonews.com/tr/kripto-para/en-iyi-turk-krip->

to-borsalari-guncel-platformlar/

hurriyet.com.tr, (2018), Deniz Kılınç / İstanbul, 26 Temmuz (DHA), “Mastercard CEO: Kripto para birimlerinin çöpten bir farkı yok”, DHA26.07.2018 - 12:01 Son Güncelleme: 26.07.2018 - 12:01, <http://www.hurriyet.com.tr/mastercard-ceo-kripto-para-birimlerinin-copten-40909071> (ET: 28.07.2018).

koinbulteni.com (2018), Aktaran: Ali Emre KONAKÇI, 1.5 Milyarlık Hedge Fonu Yöneticisi ”Bitcoin 500.000 Dolar Olacak!”, <https://koinbulteni.com/1-5-milyarlik-hedge-fonu-yoneticisi-bitcoin-500-000-dolar-olacak-23494.html> (ET: 28.07.2018).

kriptoparahaber.com (2018), Dave Chapman: “Kripto para sektörünü kimse durduramaz.”, <https://kriptoparahaber.com/dave-chapman-kripto-para-sektorunu-kimse-durduramaz.html> Serkan Eser 8 Nisan 2018, 20:55 (ET: 26.06.2018)

posta.com.tr (2018), Dünya Bankası’ndan blok zincir raporu, <http://www.posta.com.tr/dunya-bankasi-ndan-blok-zincir-raporu-141598008> Mayıs 2018, Salı 16:15 (ET: 26.06.2018)

webtekno.com (2018), <http://www.webtekno.com/blok-zinciri-teknolojisi-gelecek-icin-neden-bu-kadar-onemli-h39264.html> (ET: 26.06.2018).

www.sec.gov, (2024). <https://www.sec.gov/resources-small-businesses/capital-raising-building-blocks/private-companies-sec>, (ET: 20.12.2024).

”

BÖLÜM 11

KİEV RUSYA'SI VE BİZANS: TİCARET VE HRİSTİYANLIK EKSENİ

Abdurrahman SEÇKİN¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, abdurrahman.seckin@kafkas.edu.tr. 0000-0002-2766-630X

Giriş

Kiev Knezliğinin Oluşumu

Slav kabileleri milattan sonra beşinci yüzyıla kadar Baltık Denizi kıyılarında, Dinyeper boyunca, Tuna Nehri ve Volga Nehri'nin üst kısımlarındaki topraklara yerleşmeye başladılar. Slavların farklı milletlere ve gruplara ayrılması süreci 6. yüzyılda başlamış ve 10. yüzyılda tamamlanmıştır. Elbel, Olden ve Vistula nehirleri boyunca Batı Slavlar. Güney Slavlar Balkanların bazı bölgelerine, Doğu Slavlar ise Vistula ve Dinyeper nehirlerinin doğusuna yerleştiler. Bu dönemde doğu Slav grubunu oluşturan kabileler şunlardı: Hırvatlar Bujanlar, Dregovicler, Drevlyanlar, Durebler, Vyatyallılar, Polianlar, Radimikler, Tiberler, Ulicler, Kriviçler ve Severyanlardı. Söz konusu kavmin bir kısmı Dinyeper Nehri'ne ulaşarak doğuda İdil Nehri'ne, güneyde Güney Buğ ve Dinyester Nehirlerine yayıldı. Pomeranya topraklarında yaşayan Slavlar kuzeye doğru ilerleyerek Norman ve Finno-Ugric kabilelerinin yaşadığı bölgelere yerleştiler. Böylece dokuzuncu yüzyılda Kiev Rusya'sının Teşekkülüne zemin hazırlamış oldu (Topsakal, 2022, s.17).

Rusların ve Ukraynalıların ilk devleti olan Kiev Prensligi hakkında en eski bilgiler 12. yüzyıla kadar uzanıyor. 19. yüzyılda derlenen Geçmiş Yılların Hikayeleri adlı yıllıkta karşılaşıyoruz. Söz konusu kroniğe göre: IX. yüzyılın ikinci yarısında Ladoga ve İlmen Gölleri çevresindeki bölge, Rurik, Sineus ve Truvor adlı İskandinavyalı kardeşler tarafından yönetiliyordu. Bu Norman Varegian reislerinin yanı sıra Askold ve Dir adlı iki reis de Kiev bölgesini yönetiyordu. Görünüşe göre Slav kabilelerinin davetini kabul edip organize etmişler. Büyük ve zengin Slav halklarına ev sahipliği yapan bu bölgenin halkı öncelikle tarım ve ticaretle uğraşıyordu (Acar, 2023, s.21).

Kiev Ruslarının kuruluşuyla ilgili genel olarak iki teori vardır; birincisi Norman teorisi, ikincisi ise Slav teorisi. Alman kökenli bilim adamlarının öne sürdüğü Norman teorisine göre Kiev Büyük Dukalığı, İlmen Gölü ve Dinyeper Nehri kıyısında yaşayan Normanlar tarafından kuruldu. Bu bölgede yaşayan Slav kavimlerini birleştiren Ruslar Norman/Varyan kökenliydi. "Rus" kelimesi "kürekçi" anlamına gelen "Ruotsi" kelimesinden gelir (Topsakal, 2022, s.27).

Rus bilim adamı M. ilk kez Lomonosov'un Slav (Norman karşıtı) teorisine göre, Kiev Ruslarını kuran Ruslar Slavlardı. Novgorod tahtına atanan Rurik, Oder Nehri kıyısında yaşayan Polab Slavlarının bir kolundandı. Bu teoriye göre Rus devletinin kuruluş tarihi 862'dir. Russian Chronicle'a göre, 862 yılında Slav toplumu içindeki çatışmayı sona erdirmek ve ülkede düzeni yeniden sağlamak amacıyla Novgorod tahtına Rurik adında bir Varyan atandı. Slav toprağı. Bu daveti kabul eden Rurik (860-879)

Novgorod'a gelerek burada hükümdarlığını kurdu. Novgorod ve çevresini yaklaşık 700 yıl boyunca yöneten Rurik Hanedanlığı, Rusya'nın ilk devleti olarak kuruldu (Topsakal, 2022, s.18).

Kiev'in siyasi tarihi, sınırları tam kesin olmasa da üç döneme ayrılabilir. İlk Dönem (882-972/980) Oleg'in 882'de Kiev'i ele geçirmesiyle başlayan bu dönem, Kiev prenslerinin, Dinyeper üzerindeki stratejik konumlarını kullanarak çeşitli Doğu Slav kabilelerini egemenlik altına alıp Kiev'i bölgesel bir güç haline getirmesiyle şekillenmiştir. Altın Çağ (980-1054) Aziz Vladimir ve Bilge Yaroslav'ın yönetiminde Kiev, istikrar, refah ve başarıyla dolu bir dönem yaşamıştır. Bu dönem, Kiev Rus'un en parlak çağı olarak kabul edilir. Düşüş Dönemi (1054 ve sonrası) bu dönem, Bilge Yaroslav'ın 1054'teki ölümüyle başlayan veya bazılarına göre Vladimir Monomakh'ın 1125'teki ölümüne kadar süren "altın çağ" sonrasına denk gelir. Yabancı işgaller, iç savaşlar ve Kiev'in öneminin azalmasıyla Kiev Rusya'sı zayıflamış ve çöküş sürecine girmiştir (Riasanovsky, Steinberg, 2016, s.25).

Rusya'nın Varyag kabilesinde Slavlar üç kardeşi seçtiler: Rurik, Sineus ve Truvor. 862 yılında kardeşler, Rus'un Varyag kabilesiyle birlikte Slav elçilerine eşlik ettiler. Ağabeyi Rurik Ladoga'ya, ortanca kardeş Sineus Belozero'ya ve küçük Truvor Izborsk'a yerleşti.

Rurik ve kardeşlerinin önderlik ettiği Rus'un Varyag kabilesinin adı daha sonra tüm ülkeye yayıldı ve Norman (Varyag) hanedanı başkanlığındaki Doğu Slavların yarattığı devlete de Rusya adı verildi. 862 yılında Slav kabileleri, Rusya'da devletin başlangıcı sayılan Rurik'i prens olmaya davet etti. Rurik'in başkanlık ettiği hanedana Rurikovich hanedanı adı verildi. Bu hanedan Rusya'yı 862'den 1584'e kadar yönetti (Guruli, 2024, s.6-7).

Avrupa 9. yüzyılda İskandinav (Viking) saldırılarıyla mücadele etmekteydi. İskandinavlar, nehir yollarını kullanarak İngiltere, Avrupa içleri ve Endülüs'e kadar ulaşan yağma akınları düzenlemekteydi. Bu bağlamda, Bizans'tan gönderilen Ruslar, Frank kralı I. Louis tarafından İsveç kökenli casuslar olarak şüphelenmiştir.

Bizans-Rus etkileşimi, bu olayla birlikte kaynaklarda ilk kez somut şekilde yer bulmuştur. Zamanla Özi (Dinyeper) Nehri rotasının daha sık kullanılmaya başlanması, Bizans ile Ruslar arasındaki ilişkileri güçlendirmiş ve Rusları Bizans üzerine sefer düzenlemeye teşvik etmiştir. Bu seferlerin ilki 860 yılında gerçekleşmiştir. Rus liderleri Askold ve Dir, Kiev'deki Hazar hâkimiyetine son vererek şehri kendi kontrollerine almış ve aynı yıl Konstantinopolis bir sefer düzenlemişlerdir. Bu girişim, Ruslar ile Bizans arasındaki askeri ve siyasi ilişkilerin temelini oluşturmuştur. Başarısız bir saldırı olsa da ileride yapılacak yazılı anlaşmaların zemini hazırlanmıştır (Dikmen, 2022, s.117).

Oleg Dönemi

879'da Rurik öldü, akrabası Oleg şef oldu. Rurik, küçük oğlu Igor'u Oleg'e teslim etti. Oleg (882-912). 907'de Oleg büyük bir ordu topladı ve Bizans'a karşı yürüdü. Oleg'in ordusunda Varegler, Slovenler, Kiriviçler, Meryanlar, Derevliyanlar, Polyanyalar, Severyanlar, Viatıçler ve Hırvatlar gibi birçok Slav kavminden oluşan ordusu ile karadan ve denizden yaptığı uzun bir yolculuktan sonra yaklaşık 2000 tekne ile Konstantinopolis'in önlerine kadar geldi. Oleg şehre giremedi ama şehrin yakınlarındaki kıyı bölgelerine girdi; Oleg'in ordusu Bizans'ın şehirlerini ve köylerini yağmalayarak Konstantinopolis'e ulaştı. Korkmuş Bizanslılar haraç ödeyerek başkenti kurtardılar. 907 gibi erken bir tarihte Oleg, Bizans ile Rusya adına avantajlı bir ticaret anlaşması imzaladı.

Anlaşmaya göre Ruslar, "... Böylece şehirden az öteye doğru uzaklaşan Oleg, Grek imparatorları Leo (VI) ve Aleksandr ile barış anlaşması yaptı. Ve haraçları temin etmek üzere Karl, Farulf, Vermund, Hrollaf ve Steinvith'i şehre gönderdi. Grek tarafı Rusların ihtiyaçlarını karşılamaya söz verdi. Oleg 2 bin gemiden oluşan ordusu için her kürekçi başı 12 grivna ve çeşitli Rus şehirleri için: Kiyev, Chernigov, Pereyaslav', Polotsk, Rostov, Lyubech ve diğer şehirler için haraç istedi. Bu şehirlerde Oleg'e bağlı önemli knyazlar yaşamaktaydı. (Ruslar ayrıca şu şartları da öne sürdüler): Buraya gelen Ruslar talep ettikleri kadar tahıl alacaklar, tüccar olarak her kim gelirse 6 ay boyunca ekmek, şarap et, balık ve meyve gibi erzak alacaklardı. Hamamlar istenilen kapasitede hazır tutulacaktı. Ruslar eve dönüş yolculuklarında İmparator'dan erzak, gemi çapası, gemi halatı, yelken ve yolculuk için her ne gerekiyorsa temin edeceklerdi.

Grekler, Rusların taleplerini kabul ettiler ve şu şartları belirttiler: Ruslar ticaret malları olmaksızın gelirlerse erzak alamayacaklardı. Knyaz, Rusların topraklarda zarar vermemesi için kesin talimat verecekti. Gelenler Aziz Mamas'ta kalacak, memurlar isimlerini kaydedecek ve aylık ödemeler dağıtılacaktı. Ruslar, ellişer kişilik gruplar halinde, silahsız ve bir yetkili eşliğinde şehre girecek, vergisiz ticaret yapabileceklerdi. Oleg, Ruslar için broker, Slavlar için ipekten yelkenler yapılmasını sağladı. Zaferin simgesi olarak kalkanlarını kapılara astılar ve Çargrad'dan ayrıldılar. Ancak ipek yelkenler fırtınada parçalanınca Slavlar; "Kendi bez yelkenlerimizi kullanalım; ipek yelkenler bize uygun değil" dediler. Oleg, Kiyev'e bol miktarda süs eşyası, kumaş, altın ve şarapla döndü. Halk, pagan ve cahil olduğu için ona "Bilge" adını verdi (Dikmen, 2022, s.120).

Gerekirse Bizans İmparatorluğu'nun bir yardım gücü göndermesi konusunda anlaşıldı. Tartışma sırasında ekonomik ilişkiler ve kilise-devlet meseleleri de tartışıldı. Bizans ile Rusya arasındaki ticaret gelişti. Ruslar sadece Bizans'la değil, doğudaki Hazarlar ve Volga Bulgarlarıyla da tica-

ret yapıyordu. Kiev döneminde Bizans İmparatorluğu ve Hazar Hanlığı bölgenin büyük güçleriydi (Acar, 2014, s.31). 911’de Oleg, Bizans’la ikinci, daha da karlı bir ticaret anlaşması imzaladı. 911 Anlaşması, Rusları dönemin şartlarında önemli bir siyasi aktör haline getirmiş ve Bizans ile ilişkilerde güçlü bir konuma taşımıştır. 907’deki ön temas, Bizans-Rus ilişkilerinin temelini oluşturmuş ve bu bağ, sonraki yüzyıllara yayılmıştır. Bizans hem dini hem de siyasi nedenlerle Ruslara önem göstermiş ve onları denge politikasında bir araç olarak kullanmıştır. Anlaşma, Bizans’ın güvenlik endişeleri doğrultusunda, Rusların silahsız ve sınırlı sayıda giriş yapmasını şart koşmuştur.

Anlaşmanın ardından İmparator Leo, Rus elçilerine altın, değerli kumaşlar ve hediyeler vererek onları onurlandırmış, ayrıca Konstantinopolis’in ihtişamlı kiliselerini gezdirerek Hristiyanlığa sıcak bakmalarını sağlamaya çalışmıştır. Bu girişimler sonucu elçiler etkilenmiş ve bazıları Hristiyanlığı kabul etmiştir.

Anlaşma, Rusların üstünlüğünü vurgulasa da Bizans için uzun vadede kültürel ve siyasi faydalar sağlamıştır (Dikmen, 2022, s.122). Oleg 912’de Kiev’de öldü. Oleg’in ölümünden sonra Rurik’in oğlu İgor, Kiev Rus’un Büyük Şefi oldu (Acar, 2014, s.31; Guruli, 2024, s.7).

İgor Dönemi

İgor’un hükümdarlığı, selefi Oleg’in dönemine kıyasla daha az başarılıydı. Saltanatının ilk yıllarında, isyancı Drevliyanlar ve Ulyçlar gibi kabileler üzerindeki otoritesini yeniden sağlamak için mücadele etti. Uzun süren seferlerin ardından bu kabileleri yeniden haraç ödemeye zorladı. İçerdeki otoritesini pekiştirdikten sonra, Oleg’in izinden giderek geniş çaplı ticaret ve yağma seferlerine başladı. Ancak, Bizans ile Oleg’in yaptığı barış anlaşmasının 941 yılında bozulması üzerine Konstantinopolis’e düzenlediği deniz seferi başarısızlıkla sonuçlandı. Bizanslılar, “Rum ateşi” ile Rus filosunu yok etti ve İgor geri çekilmek zorunda kaldı. 944 yılında Bizans’la, aleyhine olan bir anlaşma imzaladı. Aynı yıl, doğuda Volga boyunca düzenlediği bir seferde Hazar kıyısındaki zengin Müslüman şehirlerini yağmalayarak ganimetle Kiev’e döndü. İgor’un hükümdarlığı, Drevliyanların bir isyanıyla sona erdi. Sürekli haraç toplamaya gelen İgor’a karşı öfkelenen Drevliyanlar, onu ve küçük maiyetini pusuya düşürerek öldürdü (Subtelny, 2009, s.28). Kendisinden sonra hayatta küçük yaşında bir oğlu, Svyatoslav kaldı. Devlet idaresini de karısı Olga ele aldı.

Olga Dönemi

Kiev Rusya’sı tarihinin en tanınmış simalarından biri olan Olga (Rumcası- Helga) vakayinamelerde çok cazip bir şekilde tasvir edilmiştir. Evvela kocasının öcünü almak için Drevliyanlar üzerine bir sefere çıkarak

onları şiddetle cezalandırdığını öğreniyoruz (Kurat, 2023, s.25). Örneğin, Drevliyan'ların prensinin evlenme teklifini getiren elçileri canlı canlı gömdü, diğer bir rivayete göre bir kısmını hamamda boğdurdu. Olga, haraç sistemini düzenlemiş ve Hristiyanlığa geçmiş; bu nedenle ölümünden sonra azize ilan edilmiştir.

Sviatoslav Dönemi

Sviatoslav (960–972), İgor ve Olga'nın oğlu, halk arasında Oleh ve Olha kadar ulusal efsaneler ve geleneklerle hatırlanır. O, cesur ve dürüst bir şövalye olarak tanınırdı; açık sözlü ve dürüstlüğüyle bilinir, servet ya da ganimeti önemsemez, askeri itibarı her şeyin üzerinde tutar, kendini savaş şaniyla dolu bir hayata adanmıştı. Bu nedenle askerleri arasında bir kahraman prens olarak görülürdü (Hrushevsky, 1970, s.59).

Sviatoslav'ın Kievi yönettiği on yıl, “büyük macera” olarak adlandırılır. Başarılı olsaydı bu macera Rus tarihine Tuna'da yeni bir merkez verebilirdi, biz de Rus tarihinin sonraki rotası için çeşitli sonuçlarıyla oldukça farklı bir Tuna Rus'unun tarihini yazıyor olabilirdik. Sonundaki başarısızlıklarına rağmen Sviatoslav'ın cesur askerî harekâtları ve tasarıları izlerini Konstantinopolis'ten Volga'ya ve Hazar Denizi'ne kadar her yerde bırakmıştır. Sviatoslav tarihte basit, haşın, yorulmaz, cesur, adamlarıyla sayısız zorluğu ve bitmeyen savaşları paylaşan klasik savaşçı bir prens olarak kendini gösterir. Kazak atamanlarına, Viking kaptanlarına ve diğer askeri geleneklerdeki liderlere benzetilir. Viking olmasa da Kazak karşılaştırmasının haklı bir tarafı var: Sviatoslav'ın görünüşü, giyimi ve yaşayış tarzı bize stepleri anımsatır (Riasanovsky, Steinberg, 2016, s.28). 964 yılında Svyatoslav'ın büyük bir Doğu seferine çıktığı kroniklerde anlatılmaktadır. Bu seferler, Hazarlar, Kasoglar (Çerkesler) ve Yasilere (Osetler) karşı düzenlenmiştir. Bahsi geçen halklar, Kuzey Kafkasya ile güneydoğu Ukrayna'nın bir kısmında yaşamaktaydı. Svyatoslav, ayrıca Viatçer üzerine de bir savaş açarak onların haraçlarını Hazarlar yerine Kiev'e ödemelerini sağlamıştır. Arap kaynaklarına göre, bu dönemde Rus savaşçıları Hazarların ve Volga Bulgarlarının kırsal bölgelerini ve ticaret merkezlerini hedef almıştır. İtil ve Bulgar gibi zengin şehirler yağmalanmış, böylece Ruslar Don Nehri'nin ağzı ve Azak Denizi çevresinde hakimiyet kurmuşlardır. Bu başarı, Hazar Denizi'ne ulaşan ticaret yollarını da Rusların kontrolüne açmıştır. Sviatoslav, Oğuzlarla bir ittifak kurarak Hazarlara karşı ortak bir saldırı başlatmış ve bu ittifak, Hazar Kağanlığının sonunu getiren önemli bir adım olmuştur (Hrushevsky, 1970, s.59).

Sviatoslav 964'te Hazar başkenti İtil'i yerle bir ederek, kendi etki alanına müdahalede bulunan rakip bir gücü ortadan kaldırdı. Volga Bulgarları ve Burtaslara saldırarak ise muhtemelen Rusların gümüş kaynağı olan Samanî topraklarına engelsiz erişim sağlamaya çalışıyordu. Ancak Svyatos-

lav, Aşağı Volga'da ya da ordularının Hazarların Sarkel kalesini yağmaladığı Kerç Boğazı'nda bir üs kurmaya kalkışmadı (Shepard, 2006, s.60-61).

Dikkate değer olan Doğu seferini Doğu Slavlarının Kiev etrafındaki birleşmelerini tamamladı, çeşitli grupları güneydoğuya bağladı ve Volga'nın bütün akışını getirerek büyük Volga-Hazar Denizi ticaret rotasını Kievin kontrolüne soktu. Ancak Hazarlar karşısındaki olağanüstü zaferin olumsuz bir tarafı da vardı; diğer Doğu halklarına özellikle de Peçeneklere karşı bir tampon olarak etkinliklerini kesin bir şekilde zayıflattı (Riasanovskiy, Steinberg, 2016, s.28).

Svyatoslav, hükümdarlığının son dönemlerinde dikkatini Balkanlara yöneltti. 968 yılında Bizans'a yardım ederek Bulgar Krallığı'na karşı başarılı bir sefer düzenledi ve Pereyaslavets'i üssü olarak seçti. Ancak Peçeneklerin Kiev'e yönelik tehditleri nedeniyle başkentine dönmek zorunda kaldı. Tehlike geçince yeniden Balkanlara yöneldi ve Pereyaslavets'i zenginliklerin merkezi olarak gördüğünü belirterek, oğullarını farklı bölgelere yönetici olarak atadı. Bu durum Bizans'ı endişelendirdi ve iki taraf arasında uzun, zorlu bir mücadele yaşandı. Sonunda Svyatoslav geri çekilmek zorunda kaldı. Ancak dönüş yolunda, Dinyeper Nehri'nde Peçenekler tarafından pusuya düşürüldü ve öldürüldü. Peçenek hanının, Svyatoslav'ın kafatasından bir kadeh yaptırdığı rivayet edilir. Böylece Svyatoslav'ın fetihlerle dolu hayatı trajik bir şekilde sona erdi (Subtelnıy, 2009, s.31).

Svyatoslav'ın üç oğlu vardı: Yaropolk, Oleg ve Vladimir. Svyatoslav'ın ölümünden sonra üç kardeş arasında başlayan mücadele, Rus Devleti'nin siyasi olarak zayıf olduğunu gösterdi. Önce Yaropolk ile Oleg savaştı, ancak Oleg'in ölümüyle Yaropolk güçlendi. Vladimir ise Novgorod'da dayanamayıp kuvvet toplamak için Normanlara, yani İskandinavya'ya gitti. Bu, Dinyeper Nehri ve İlmen Gölü çevresindeki Ruslar ile Normanlar arasında sıkı bir ilişki olduğunu gösteriyor. Vladimir, Normanlardan destek aldıktan sonra Yaropolk'a karşı harekete geçip Kiev'i ele geçirerek 980'lerde İlmen Gölü'nden Kiev'e kadar olan bölgeyi zapt etti (Kurat, 2023, s.27). Onun yönetimi (980-1015), Rus tarihine yeni bir dönemi başlatacaktı. Rurik hanedanı üyeleri arasındaki iç çatışma sona erdi. Ekonomik ve kültürel gelişim ön plana çıktı ve zamanla Rus, sınırlarını genişleterek toprak bakımından Avrupa'nın en büyük devleti haline geldi. Batıda Karpat Dağları'ndan kuzey ve doğuya doğru modern St. Petersburg ve Moskova'yı da kapsayan bölgelere yayıldı. Batı Avrupa'daki devletlerle hanedan bağları geliştirdi ve Bizans (Yunan) İmparatorluğu'nun güçlü başkenti Konstantinopolis'e sonuçsuz kalan saldırılar düzenledi (Kubicek, 2008, s.22).

Kiev Rusya'sında Din ve Kültür

Vladimir'in Kiev Rusya'sına ve daha sonra Ukrayna kültürüne en kalıcı katkısı, 988 yılında Ortodoks Hristiyanlığı kabul etmesiydi. Ruslar

arasında, Vladimir'in büyükannesi Olga da dahil olmak üzere Hristiyanlar bulunuyordu ancak Slav kabilelerini kitlesel olarak Hristiyanlığa dönüştürme amacıyla hiçbir genel çaba gösterilmemişti.

Vladimir'in Ortodoks Hristiyanlığı kabul edişi, Rus Kroniğinde^{1*} anlatılmaktadır. Modernleşme arayışında olan Vladimir, yeni bir din benimsemek için çeşitli seçenekleri değerlendirmiştir. İslam, sünnet, domuz eti ve alkol yasağı nedeniyle reddedildi; Vladimir, “İçmek Ruslar için bir sevinçtir, bu olmadan var olamayız,” diyordu. Yahudilik, devletsiz bir halkın dini olduğu için itibarsız bulundu. Katoliklik, Papa'ya bağlılık gerektirdiği ve ayinleri soğuk bulunduğu için uygun görülmedi.

Sonunda Bizans Ortodoksluğu, Ayasofya'nın görkemi ve ayinlerin etkileyciliği ile Vladimir'i etkiledi. Rus heyeti, Yunan kiliselerini ziyaret ettiklerinde “Tanrı'nın insanlar arasında yaşadığını” hissettiklerini bildirdiler. Vladimir Kherson (Herson)da vaftiz edildikten sonra Kiev sakinleri topluca Dinyeper Nehri'nde vaftiz edildi ve pagan putları suya atıldı. Kısa bir süre içinde tüm Rus, Ortodoks Hristiyanlığa geçti (Kubicek, 2008, s.24). Kiev bölgede siyasi ve kültürel bir merkez oldu. Kiev'de, yaklaşık 1045'ten kalma mozaikler Bizans zanaatkarları tarafından yapıldı. O zamandan bu yana zaman zaman bölgede diğer Bizans sanatçıları ve zanaatkarları da çalışmış ve Rus sanatı bir bütün olarak Bizans ilkelerine dayanmaya başlamıştır. Mimarlık ve ikon resim önemli bağımsız sanatlar olarak büyüdü, her ikisi de bu dönemde başladı. Bizans mimari tarzı hızla Kiev'den Novgorod ve Vladimir-Suzdal beyliklerine yayıldı. Bizans odağı Kilise yapılarının fiziksel ihtişamına olan inanç, Rus kilise mimarisinin karakterini belirleyen temel bir unsurdur. Tüm yeni kiliselerin tasarımı ve dekorasyonu Bizans modelini takip etti ve Yunan kiliselerinin standart planı, Ortodoks kiliselerinde kabul edilen, dikdörtgen şeklinde oyulmuş bir haç ve payandalar veya pendentiflerle desteklenen bir kubbeden oluşuyordu. Merkezi kubbe veya kubbenin tasarımı ve desteği ile yardımcı kubbelerin sayısı ve düzeni uzun süre Rus mimarisinde merkezi bir tema olarak kaldı (Middleton, Watkin, 2024).

Hristiyanlık, Bizans İmparatorluğu'ndan, yani Ortodoks Hristiyanlık olarak kabul edildi. 1054'te Hristiyanlık, Roma Katolik ve Ortodoks olarak ikiye ayrıldı. Bu ayrılık, Kiev Ruslarının Batı'daki Katolik toplumlarla

1 * The Russian Primary Chronicle, ya da diğer adıyla Povest Vremennykh Let (Geçmiş Yılların Hikâyesi), Doğu Slavların erken tarihine ışık tutan en önemli tarih kaynaklarından biridir. 12. yüzyılda derlenmiş olan bu eser, Kiev Knezliğinin kuruluşu, Hristiyanlığın kabulü ve bölgenin erken dönem siyasi ve sosyal yapısını detaylandırır. Kronik, genellikle 1113 yılında Nestor adında bir keşiş tarafından yazıldığı kabul edilmekle birlikte, metin daha sonra farklı yazarlar tarafından yenilenmiş ve genişletilmiştir. Bu nedenle, günümüze ulaşan metinlerin, farklı versiyonları mevcuttur. Bunlardan en önemlisi, 1377 yılında derlenmiş Laurentian Text olarak bilinir. Detaylı bilgi için, The Russian Primary Chronicle Laurentian Text Translated and edited by SAMUEL HAZZARD CROSS AND OLGERS P. SHERBOWITZ-WETZOR. The Mediaeval Academy of America Cambridge, Massachusetts, 1953.

çatışmaya soktu ve Batı ile kültürel ilişkilerini 500-600 yıl boyunca kısıtladı (Ward, Thompson, 2021, s.11-12; Kurat, 2023, s.25). Hristiyanlığın benimsenmesi, Kiev Rusya'sının Bizans ve Hristiyan dünyasıyla daha sıkı bir şekilde bütünleşmesini sağlamış, kültürel ve siyasi açıdan derin etkiler yaratmıştır. Ortodoks Kilisesi, Rurik Hanedanı ile Kiev Rus'unun oluşumunda merkezi bir rol oynamış, devleti şekillendiren ikinci bir kurum hâline gelmiştir. Hristiyanlığın benimsenmesi, Kiev'in mimari görünümünde de köklü bir dönüşüm yaratmış ve Ortodoks kiliselerinin inşasıyla şehir, Doğu Hristiyan dünyasına görsel olarak da entegre olmuştur (Martin, 2007, s.11-12).

Vladimir, Hristiyanlığı topraklarına yaymak ve yönetimini güçlendirmek için oğullarını farklı şehirlere yerleştirerek onlara askeri, idari ve dini sorumluluklar verdi. Novgorod, Polotsk, Turov ve Rostov gibi şehirlerde prens olarak görev yapan oğulları hem Hristiyanlığı yaymak hem de yerel yönetimi sağlamakla görevlendirildi. Bazı şehirler piskoposluk merkezine dönüşürken, diğer bölgelerde Hristiyanlık genellikle küçük misyonlarla sınırlı kaldı.

Prenslerin bir diğer önemli görevi haraç toplamak ve bunu Kiev'e iletme idi. Viking kökenli Rus yöneticiler, başlangıçtaki yağma ve baskın yerine düzenli haraç toplama sistemine geçmişti. Ancak bu sistem zaman zaman çatışmalara yol açtı; örneğin, Vladimir'in oğlu Yaroslav, 1014'te gelirlerinin çoğunu Kiev'e göndermeyi reddederek babasına karşı isyan etti. Bu gerginlik Vladimir'in 1015'teki ölümüyle sona erdi.

Genel olarak, Vladimir'in politikaları hem Hristiyanlığın yayılmasını hem de merkezi otoritenin güçlenmesini sağladı ancak uygulamaları, özellikle oğulları arasındaki rekabet nedeniyle uzun vadede istikrar sağlayamadı (Martin, 2007, s.12-15).

Vladimir'in hükümdarlığı, gevşek bir şekilde bir araya gelmiş prensliklerden oluşan Kiev Knezliğinin daha birleşik bir devlet yapısına geçişinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu süreç, Kiev Knezliğinin komşularıyla rekabet edebilecek, bölgesel nüfuzunu artırabilecek bir güç haline getirmiştir (Martin, 2007, s.15). Kiev'in Hristiyanlaştırılması, Rusya'nın gelişiminde yeni bir dönemi başlatmakla kalmayıp Bizans için de büyük bir kazanç sağladı. Bizans, manevi nüfuz alanını genişleterek Rus Kilisesi'ni İstanbul Patrikhanesi'ne tabi kıldı ve bu kilise, uzun süre Bizans'tan gönderilen Yunan metropolitlerce yönetildi. Bu süreç, Rusya'nın kültürel gelişimini yüzyıllar boyunca Bizans etkisi altında şekillendirdi (Ostrogorsky, 2019, s.283). Kiev hızla küçük bir Konstantinopolis haline gelmiştir. Yunan rahipler, Bizans kültürünü, mimarisini ve düşünce yöntemlerini ülkeye tanıtmıştır. Kiev Metropoliti bir Yunan'dı. Ancak halkın üzerine Yunanca dayatılmamış, kilise ayinleri Kilise Slavcası dilinde yapılmıştır.

Vladimir'in Hristiyanlığı yaymadaki gayreti ve dindarlığı ona aziz unvanı kazandırmış ve bu nedenle adı Vladimir olarak, Kilise Slavcası formunda Kroniklerde ve dini metinlerde yer almıştır (Manning, 1947, s.34).

Bizans ve Peçeneklerle İlişkiler

Vladimir'in Hristiyanlığı kabul etmesi, Kiev Knezliği ile Bizans arasındaki dini ve kültürel bağları güçlendirmiş, böylece devletin kimliğini şekillendirmiştir. Bizans ile yapılan ticari anlaşmalar, Kiev tüccarlarına önemli imtiyazlar sağlarken, Peçeneklerle ilişkiler ise zamanla çatışmalara dönüşmüştür (Kubicek, 2008, s.25). Bizans ile yapılan antlaşmalar, Kiev Ruslarının yazılı ilk hukuk belgeleri olarak kabul edilmektedir. Bu antlaşmalar, Rus prenslerinin askeri seferlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Antlaşmalar yazılı olarak yapılmış, bu da Kiev Rusları için yenilikçi bir durum olmuştur çünkü o dönemde yazılı örfi hukuk koleksiyonları bulunmamaktaydı. "Rus Hukuku" sözlü örfi hukuk kurallarını içermekteydi. İlk uluslararası antlaşmalar Bizans imparatorluğu ile yapılan antlaşmalardır. Bu durum tesadüf değildir. Kiev prensleri, X. yüzyılda dış politikalarını Bizans'a karşı düzenledikleri askeri seferlerle yürütmüşlerdir.

Kiev Rus'u, öncelikle deniz aşırı pazarlarla bağlantı kurmaya ve Rus tüccarlarının ticaret yollarının güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. İlk olarak Oleg (907, 911), İgor (941 ve 944) ve Svyatoslav'ın (971) seferleri bilinmektedir. Bu seferlerin sonuçları ticaret antlaşmaları olmuştur.

Kronikler, Bizans ile yapılan dört antlaşmayı kaydetmiştir: Oleg'in 907 ve 911 yıllarındaki antlaşmaları, İgor'un 945 yılındaki antlaşması ve Svyatoslav'ın 971'de yapılan kısa bir antlaşması. Bu antlaşmalar Yunanca yazılmış ve daha sonra anlaşılır bir dile çevrilmiştir. İgor'un 945 antlaşması, başarısız bir Konstantinopolis seferinin ardından yapılmış ve 907 ve 911 antlaşmalarına göre Kiev Rus'unun haklarını bir miktar sınırlamıştır. Buna rağmen, Rus tüccarlarına Bizans pazarlarında serbest ticaret yapma hakkı tanınmıştır (Sagaidak, 2016, s.36-37). Bu antlaşmalar, Kiev Rusya'sının hukuki gelişiminde önemli bir rol oynamış ve daha ileri düzeyde hukuki kavramların geçişini sağlamıştır. Ticaret, ceza ve uluslararası hukuk gibi alanlardaki normlar, çağdaş hukuki reformlar ve Ukrayna'nın askeri-politik durumu için bir örnek teşkil edebilir. Özellikle Ukrayna'nın Kiev Ruslarının yasal ardılı olarak tanınması ve tarihî adaletin yeniden tesisi bağlamında bu antlaşmalar büyük önem taşımaktadır (Sagaidak, 2016, s.37).

Bizans, özellikle Orta Çağ boyunca Slav dünyasında baskın bir kültürel güç olmuştur. Ancak bu etkinin tam bir resmini çizebilmek için sadece Bizans'tan nelerin aktarıldığını değil, bu aktarımların nasıl anlaşıldığını ve dönüştürüldüğünü de değerlendirmek gerekir. Bizans'ın Slavlar üzerindeki kültürel etkisi, Orta Çağ boyunca ve hatta Bizans'ın çöküşünden sonra bile hissedilmiştir. Bu etkilerin Slav toplumlarındaki yansımaları şunlardır: Dil

ve Edebiyat: Slavlar, Bizans'ın entelektüel mirasını, Eski Kilise Slavcası gibi bir araç sayesinde içselleştirmiş ve bu dil, uzun süre edebi ve dini metinlerin temelini oluşturmuştur. Sanat ve Mimari: Bizans ikonografisi, mozaik sanatı ve mimari stilleri, Slav sanatında baskın bir yer edinmiştir. Bu etkiler, özellikle dini yapılarda ve sanatsal üretimlerde açıkça görülmektedir. Devlet ve Kilise İdeolojisi: Bizans, Slav yönetici sınıflarına devlet yönetimi ve kilise düzeni konusunda güçlü bir model sunmuştur. Slav liderler, Bizans'ın siyasi törenlerini, unvanlarını ve ideolojilerini kendi toplumlarına uyarlamıştır. Bizans'ın mirasının iki yüzü olumlu yönleri: Bizans, Slavlara entelektüel, sanatsal ve dini bir medeniyet modeli sunmuş, Slav toplumlarının kültürel olarak gelişmesini sağlamıştır. Olumsuz yönleri: Bizans etkisinin Slav toplumlarında baskın hale gelmesi, bu toplumların özgün kültürel kimliklerini geliştirme süreçlerini yavaşlatmış ve Batı ile olan bağlantılarını sınırlamıştır. Bizans etkisi ne kadar güçlü olursa olsun, Slavlar bu mirası tamamen kopyalamakla yetinmemiştir. Slav toplulukları, Bizans'tan aldıkları unsurları kendi kültürel ve dini ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendirmiştir. Bizans'ın Slavlar üzerindeki etkisinin iyi mi kötü mü olduğu sorusu, Slav tarihiyle ilgilenenlerin karar vereceği bir konudur. Ancak şurası kesindir ki, Bizans'ın etkisi Slavlar için uzun süre büyüleyici olmuştur. Niccolò Machiavelli, Prens adlı eserini yazarken ve Titus Livy üzerine tartışmalarını kaleme alırken, Moskova'daki entelektüeller hala 6., 9. ve 12. yüzyıl Bizans materyalleriyle kendi siyasi teorilerini inşa etmeye çalışıyordu. Slavlar, Bizans'ın büyüünden kurtulmakta oldukça yavaş hareket etmişlerdir. Ancak bu, Bizans'ın hatası değil, etkisinin derinliğinin bir sonucuydu (Sevcenko, 2009, s.12-24).

Vladimir, Peçenek tehdidini kaleler inşa ederek ve seferler düzenleyerek kontrol altına almıştır. Kiev Knezliği, İskandinavya ve İslam dünyasıyla da ticaret ve ittifaklar yoluyla güçlü bağlar kurmuştur. İskandinav paralı askerleri Kiev ordusunda önemli rol oynarken, İslam dünyasından gelen gümüş ve değerli mallar ekonomiyi güçlendirmiş, Kiev'i Doğu ile Batı arasında bir köprü haline getirmiştir.

Vladimir'in hükümdarlığında Kiev Knezliği, Orta Çağ Avrupa ve Asya'sının ticari ve siyasi sahnesinde önemli bir oyuncu haline gelmiştir. Büyük ticaret yollarının kesişimindeki stratejik konumu, ekonomik kalkınmayı sağlarken; diplomatik ve askeri politikalar, ticaret ağının güvenliğini ve genişlemesini garanti altına almıştır. Farklı kültürel ve dini etkilerin entegrasyonu, Kiev Knezliğinin kimliğini merkezileştirmiş ve etkili bir devlet olarak sağlamlaştırmıştır.

Vladimir Sonrası Kiev

Vladimir'in 1015 yılında ölümüyle birlikte, kaynaklara göre 12 oğlu olduğu bilinmekteydi, öne çıkan 5 oğlu arasında bir güç mücadelesi başla-

dı ve bu mücadele, dört kardeşin ölümü ve Yaroslav ile Mstislav'ın ülkeyi aralarında bölüşmesiyle sona erdi. Mstislav'ın 1036'da ölmesi üzerine, Yaroslav Kiev Rusyasının tam kontrolünü ele aldı. Yaroslav, Russkaya Pravda adıyla bilinen bir yasa düzenlemesi hazırladı ve bu yasa, değişikliklerle birlikte Kiev Rus dönemi boyunca yürürlükte kaldı. Yaroslav ayrıca hanedan ilişkilerine düzen getirmeye çalıştı. Ölümünden önce, bir "Vasiyet" yayımlayarak Kiev'i en büyük oğlu İzyaslav'a bıraktı (Martin, 2004, s.752). Oğlu Svyatoslav'a Çernigov'u, Vsevolod'a ise Pereyaslavlı'ı tahsis etti; küçük oğullarına ise daha az önemli bölgeler verdi. Tüm oğullarına, en büyük kardeşlerini babaları gibi dinlemeleri gerektiğini öğütledi. Bu vasiyet, bilim insanları tarafından rota adı verilen halefîyet sistemi için bir temel olarak kabul edilmektedir. Bu sistem, prensler arasında kıdemliliği, bir nesil boyunca yatay halefîyeti ve Kiev Rus topraklarının hanedana ait olmasını esas alıyordu. Kiev'i en kıdemli prence tahsis ederek, bu şehri ülke içinde merkezi bir konuma yükseltti. Yaroslav'ın Kiev Prensi olarak yönetimi (1036–1054) genellikle Kiev Rusyası'nın tarihindeki zirve noktası olarak kabul edilir ve bu da ona "Bilge Yaroslav" lakabını kazandırmıştır. Babası gibi o da yabancı düşmanlarla başarılı bir şekilde mücadele etmiş ve krallığın sınırlarını Baltık'tan Karadeniz'e kadar genişletmiştir.

Kiliseler ve manastırlar inşa edilmesini emretmiş, bu manastırlar önemli öğrenim merkezlerine dönüşmüştür. Yönetimi sırasında Kiev'de inşa edilen 400 kilise arasında en ünlüsü, 1037–1044 yılları arasında inşa edilen Aziz Sofya Katedrali'dir. Bu yapının orijinal dış tasarımı ve içindeki muhteşem freskler ve mozaikler, Konstantinopolis'teki Ayasofya'dan esinlenerek yapılmıştır. Barok tarzında bir değişiklik geçiren bu yapı, günümüzde hâlâ ayakta olup hem ruhani hem de siyasi bir öneme sahiptir ve Kiev'in eski görkemini en açık hatırlatıcısıdır. Kiev'in diğer ünlü dini kurumu olan, Kiev Mağaralar Manastırı (Kiev Peçersk Lavra) da 1051 yılında kurulmuştur. Aynı yıl Yaroslav, Rusyanın ilk Yunan olmayan metropoliti (piskoposu) olarak İlarion'u atamıştır. Yunanca eserler, dini ve edebi dil haline gelen kilise Slavcasına çevrilmiştir. Ancak çoğu insan okuma yazma bilmediğinden, ahşap üzerine işlenen kutsal figürlerin iki boyutlu tasvirleri olan ikonlar, halkın dinle bağ kurmasının yaygın bir aracı ve önemli bir sanat formu olmuştur (Kubicek, 2008, s.25). Bu süre zarfında Yaroslav, Kiev'in uluslararası ilişkilerini de kurdu. Yaroslav'ın Polonya, Macaristan, Fransa ve İskandinavya'ya büyükelçiler ve tüccarlar gönderdiği biliniyor. İlk kez bir Rus prensi Avrupalı bir hükümdarla karşılıklı ilişkiler kurdu. Yaroslavın kendisi İsveç prensesi Ingrid ile evliydi. Üç oğlu Alman lordlarının kızlarıyla evlendi ve onları Fransa, Macaristan ve Norveç krallarına verdi. Oğullarından birinin karısı, Bizans imparatoru Konstantinos Monomakh'ın yakın akrabasıydı. Bu sayede Kiev Rusyası, dönemin Avrupa ülkeleriyle diplomatik ve ekonomik ilişkiler kurmuş, Ya-

roslov döneminde Rusya’da hâkim olan güvenlik, Kiev şehrinin refahına her bakımdan katkıda bulunmuştur (Kurat, 2023, s.36).

1051’de Yaroslav, Rus kilisesinin Konstantinopolis’ten bağımsızlığını ilan etmek için cesur bir hamlede bulundu. Kendisi tarafından düzenlenen bir Rus piskoposları meclisi, Kiev metropoliti olarak, ünlü Ilarion’u seçti. Bu atama Konstantinopolis Patrikhanesi tarafından onaylanmadı. Rusya’nın bu hamlesi, Konstantinopolis ile Roma Papalığı arasındaki gergin bir döneme denk geldiği için, Bizans’ın endişelenmesine neden olmuş olmalıydı. Bu gelişme, Yunan ve Roma Kilisesi arasındaki büyük ayrılığa bir etken oldu (Vernadskys, 1943, s.82). Kiev metropolleri Yunan hiyerarşilerinden ayrılıyordu ve Konstantinopolis Patriği tarafından atanıyorlardı. Adaylık konusunda Bizans imparatoru ile anlaşmaya varıldı. Kiev Metropolitiğinin kuruluşundan bu yana geçen 450 yıl boyunca toplam 25 Metropolit vardı ve bunların tamamı Rumlardı. Rusya onlara yabancı bir ülkeydi; halkın dilini, geleneklerini vs. bilmiyorlardı. 25 metropolitte yalnızca Ram-Denime cemaatçilerin sevgisini ve saygısını kazandı. Bunlar şunlardı: George (1062’de Metropolitan oldu), II. John (1077’de Metropolitan oldu), Nikifor I (Vladimir Monomakh’ın çağdaşı). Yıllıklarda diğer büyükşehirler hakkında çok az bilgi korunmuştur. Kiev Rusya’sı bir Rus’u metropol olarak seçme girişiminde bulundu. Metropolitan Theopemit’in ölümünden sonraki üç yıl boyunca Konstantinopolis Patriği Kiev’e yeni bir Metropolit göndermedi. Bu, Kiev Ruslarının büyük hükümdarı Bilge Yaroslav’nın (1019-1054) Bizans İmparatorluğu ile savaşı sonlandırdığı dönemdi. Lakin Rusya ile Bizans arasındaki ilişkiler savaştan sonra bile gergin kaldı. 1051’de Bilge Yaroslav’ın inisiyatifiyle Kiev Rus piskoposları metropolü kendileri seçtiler (Vachnadze, Guruli, 2007, s.8-9).

Yaroslav’ın en önemli başarılarından biri, geleneksel yasaları sistematize ederek Ruska Pravda’yı oluşturmasıydı. Bu yasalar, kan davası yerine para cezalarını getirdi ve Kiev Rusyası giderek kentleşen, sofistike bir toplum yapısını yansıttı. Ölümünden önce Yaroslav, kardeşler arası taht kavgalarını önlemek için toprakları oğulları arasında kıdem esasına göre paylaştırdı. Ancak bu rotasyon sistemi, baba-oğul mirası ilkesine ters düştüğü için yeğenlerle amcalar arasında çatışmalara yol açtı. Ayrıca, Kiev vatandaşlarının İzyaslav’a karşı ayaklanması ve 1068’de onu tahttan indirmesi Ukrayna topraklarındaki ilk “devrim” olarak kaydedildi. Aynı dönemde, Kumanlar Kiev’e saldırılar düzenlerken, bazı prensler bu göçebelere rakiplerine karşı müttefik olarak kullandı ve iç çatışmalar arttı (Subtelny, 2009, s.35-36).

II. Vladimir Monomah (1113-1125)

Büyük Prens Vsevolod’un oğlu Vladimir Monomah, henüz Kiev tahtına çıkmadan önce bile ülkede düzeni yeniden sağlama konusunda önemli

bir rol oynadı. 1097 yılında Kiev yakınlarındaki Liubech'te düzenlenen bir prensler konferansının organizatörlerinden biri olarak, çoğu prenslikte kalıtsal halefiyet sistemini önererek kardeşler arası çatışmaları çözmeye çalıştı. Ancak Kiev konusunda bir uzlaşma sağlanamadı ve şehir bir çekişme noktası olmaya devam etti. Vladimir Monomah'ın büyük şöhreti ve halk arasındaki popülaritesi, Polovtsilere^{2*} karşı sergilediği ilham verici liderlikten kaynaklanıyordu. Prensleri birleştirip halkı seferber eden Monomakh, Polovtsilere karşı 83 sefer düzenleyip 200 liderlerini öldürdü. Özellikle 1103, 1107 ve 1111 yıllarındaki seferler, Kiev'in bozkır göçebelerine karşı verdiği mücadelenin en parlak dönemini temsil etti.

Vladimir Monomah'ın popülaritesinin bir göstergesi, babasının 1113'te ölümü üzerine, Kiev tahtında kendisinden önce hak iddia eden prensler olmasına rağmen, halk ayaklanmalarının yalnızca 60 yaşındaki Monomah'ın büyük prens olmayı kabul etmesiyle yatışmasıydı (Subtelny, 2009, s.37).

Vladimir Monomah (bu adı, Bizans'taki Monomakh ailesinden gelen annesi sayesinde almıştır) 1113-1125 yılları arasında Kiev'de hüküm sürdü. Onun yönetimi zaferlerle dolu ve adildi. Çocuklarına Nasihat'ında şu sözleri yazmıştır: “Toplamda 83 büyük sefere katıldım ve kaç tane küçük sefer yaptığımı hatırlamıyorum.” Buna rağmen prens, bir hümanist olarak kalmayı başardı. Ölüm cezasını kaldırma fikri ona aitti: “Ne haklı birini ne de suçlu birini öldürün ve öldürülmesini emretmeyin; eğer [biri] ölümü hak ediyorsa, hiçbir Hristiyan ruhunu öldürmeyin.” (Palii, 2018, s.94).

Volodymyr Monomakh, borçluların dövülmesini yasaklayan özel bir yasa çıkardı ve serbest insanların (köylüler, yani smerdler ve şehir sakinleri, yani Kiev devletindeki nüfusun beşte dördünden fazlası) toprak sahipleri tarafından dövülmesi kesinlikle söz konusu değildi.

Kiev'in Çöküşü ve Siyasi Parçalanma

Kiev'in erken dönemlerde kurduğu toprak bütünlüğü, uzun süre korunamayıp parçalandı. Rurik Hanedanı, prensler arasında uzlaşma olduğu sürece birliği koruyabildi ancak bu uzlaşma bozulunca hanedan bağları hızla zayıfladı.

Kalıtsal halefiyet ilkesi Yaroslav'ın rotasyon sistemine üstün geldi ve prensler kendi miras topraklarına odaklandı. 12. yüzyılda Halych-Volynia, Vladimir-Suzdal, Novgorod ve Smolensk gibi birçok bağımsız prenslik ortaya çıktı. Kiev, bu dönemde zenginlik ve nüfus kaybına uğradı; yine de dini ve kültürel merkez olarak cazibesini korudu.

2 * Polovtsiler, Türkçe'de Kıpçaklar veya Kumanlar olarak bilinir. Bizans kaynaklarında Kumanlar, Rus kroniklerinde ise Polovtsiler adıyla anılmışlardır. Sergej G. KLYASHTORNYJ, Polovets problemi (II): Kıpçaklar, Kumanlar ve Polovetsler, Çev.: Cihan ÇAKMAK, Türk Kültürü Dergisi, Sayı 2, 2013, ss.175-180.

Ancak şehir üzerindeki güç mücadeleleri durmadı. 1146-1246 yılları arasında Kiev’de 24 prens 47 kez tahta çıktı. 1169’da Vladimir-Suzdal prensi Andrei Bogolyubsky, Kiev’i yağmaladı ve şehir bu yıkımdan asla tamamen toparlanamadı. Bu olay, Kiev’in çöküş sürecini hızlandırdı.

Monomakh’ın oğlu Mstyslav (1125-1132), hem ülke içindeki otoritesi hem de uluslararası alandaki etkisi nedeniyle çağdaşları tarafından “Büyük” olarak adlandırılmıştır. Annesi, İngiltere’nin son Anglo-Sakson kralı Harold’un kızı olan bir İngiliz prensesiydi. Mstyslav, Kiev’e bağlı topraklarda ayrılma girişimlerini bastırdı ve Kiev’in bir başkent olarak konumunu güçlendirdi. Mstyslav’ın soyundan gelenler, 16. ve 17. yüzyıllara kadar Ukrayna üzerindeki kontrolü sürdürdü (Palii, 2018, s.94).

12. yüzyılın ortalarına kadar Kiev, tek bir kültürel ve ulusal merkez olarak kabul edilirken, bu dönemde birkaç yerel merkez ortaya çıkmıştır: Batıda Galiçya Prenslığı, kuzeyde Novgorod, kuzeydoğuda Vladimir-Suzdal Prenslığı ve güneyde Kiev. Kiev’in merkezi rolü, 1169’da Prens Andrey Bogolubsky’nin Vladimir’den şehri ele geçirmesiyle sarsıldı. Ayrıca, Konstantinopol’ün Haçlılar tarafından yağmalanması sonucu ticaret yollarının kesilmesi de Kiev’i olumsuz etkiledi. Latin Devleti’nin 1261’de Grekler tarafından yıkılmasından sonra Bizans İmparatorluğu eski gücünü yeniden kazanamadı. Bu süreçte Bizans, Ruslar üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Bizans, Rus kilisesinin başına metropolitler atamak için Kiev’e göndermiş ve Rus prensleriyle ittifaklar kurmaya çalışmıştır. Vladimir Monomah’ın annesi de bir Bizans prensesiydi.

Bizans, Rus prenslerini kendi politikalarında kullanmaya çalışmış, 12. yüzyılda Macarlarla savaşta kuzeydoğudaki Rus prensleriyle ittifak kurmak istemiştir. Fakat Galiçya prenslerinin Macarlarla iş birliği yapması üzerine Bizans, bu kez Kiev prensleriyle ittifak yapmaya yönelmiştir.

Rus prensleri, bozkırda yaşayan Kumanlarla uzun süre savaşmışlardır. Bu göçebe atlı halk, Rus yerleşimlerini tahrip ederek halkı köleleştirmiştir. Ruslar zaman zaman bu boylara seferler düzenlese de Kumanlar hızlıca geri çekilip tekrar saldırılara geçebiliyorlardı. Bu mücadelelerden biri 1185’te yaşanmış ve bu olay, Igor Alayı Destanı’na konu olmuştur (Vernadsky, 2009, s.83-84).

Kiev Ekonomisi

Varegler, Kiev Rus tarihine ilişkin birincil kaynaklarda ilk olarak maceracı ve serbest tüccarlar olarak görünür. Baltık kıyılarındaki üslerinden yola çıkarak, 8. ve 9. yüzyıllarda Volga rotası boyunca doğuya ilerleyip Hazar Denizi’ne ulaştılar ve burada Müslüman dünya tüccarlarıyla bağlantılar kurdular. 9. yüzyıla gelindiğinde, ticaret güneydeki Konstantinopolis’e kayınca, ünlü “Varangianlardan Greklere giden rota” Kiev’in birincil

ticaret yolu haline geldi. Bu şekilde dış ticaret, Kiev Rusyası ekonomik sisteminin temeli oldu (Subtelny, 2009, s.47).

Bizans hükümeti, Rusların ticaret faaliyetlerine mali destek sağlamaya istekliydi ve onları tüm gümrük vergilerinden muaf tutmuştu; bu, Cherson'da geçerli olan %10'luk vergiden önemli bir avantajdı. Aynı zamanda, Konstantinopolis'e alınan Rus sayısına dair kısıtlamalar ve silahların surların dışında bırakılması gerekliliği, temkinli bir yaklaşımı gösteriyor (Franklin, Shepard, 1996, s.108).

Kiev Rusya'sının ilk resmi anlaşmasının, 911 yılında Kiev hükümdarı Oleh'in Bizans ile yaptığı ticaret anlaşması olması tesadüf değildi. Bu anlaşma, Rus tüccarlarına Konstantinopolis'te son derece avantajlı şartlar sağladı. 12. ve 13. yüzyıllarda Haçlıların Konstantinopolis'e saldırıları ve göçebe grupların Dinyeper ticaretine sık sık müdahale etmesi nedeniyle Bizans ticareti zayıflayınca, Krakow-Prag-Regensburg rotası üzerinden Batı ile kurulan ticari ilişkiler Kiev için daha önemli hale geldi. Ortaçağ Batı'sında toprak sahibi aristokrasi ticari faaliyetlerden uzak dururken, Kievan Rus'ta hem boyar soyluları hem de prensler ticarete aktifti (Subtelny, 2009, s.48).

Kiev Knezliği, dış ticaretinde pek çok farklı mal ithal ve ihraç ediyordu. **İthal edilen ürünler** arasında şarap, ipek dokuma, sanat nesnelere (özellikle ikonlar), mücevher, meyve, cam eşya, baharat, değerli taşlar, saten dokumalar, Şam çeliğinden silah ve atlar bulunuyordu. **İhraç edilen ürünler** ise kürk, bal, zift, köle, denizaygırı dişi, yün giysiler, ipek, keten, kenevir, üstüğü, çuval bezi, şerbetçiotu, içyağı, koyun derisi ve post gibi mallardan oluşuyordu. Bu geniş ürün yelpazesi, Kiev'in hem Bizans hem de Orta Asya ve Avrupa ile olan ticaret ilişkilerinin zenginliğini ve çeşitliliğini yansıtıyordu (Ascher, 2020, s.27).

Kiev Rusya'sı, ekonomik gücüyle dikkat çeken bir toplumsal yapıya sahipti. Toplumun çoğunluğu özgür köylülerden oluşuyor, zanaatkarlar kendi üretimlerini yapıyor ve köleler az sayıda ev hizmetinde kullanılıyordu. Feodalizmin Batı Avrupa'daki gibi yerleşmediği Kiev'de, aristokratik sınıf boyarlar olarak biliniyordu ve yasal ayrıcalıklara sahip olmamalarına rağmen toplumsal ve siyasi olarak etkiliydi. Orta sınıf, Batı Avrupa'ya kıyasla daha büyüktü ve tüccarlar ile bağımsız köylülerden oluşuyordu. Alt sınıflar ise smerd adı verilen özgür köylülerden meydana geliyor, ancak tam mülk sahipliği haklarına sahip olmuyorlardı (Ascher, 2020, s.28).

Siyasi sistem, monarşik, aristokratik ve "demokratik" unsurların bir karışımından oluşuyordu. Kiev prensi, prenslikler arasında en üst konumdayken, boyarlar siyasi süreçlerde önemli bir güce sahipti. Halk meclisi (veche), özgür erkeklerin katılımıyla yasaların çıkarılması ve yönetim meselelerinde karar alma yetkisine sahipti. Ancak 12. yüzyıla gelindiğinde, bu karmaşık siyasi sistem işlevselliğini yitirmeye başlamış, iç çekişmeler

ve rota sistemi gibi uygulamalar yönetimdeki istikrarı zayıflatmıştır. Buna rağmen Kiev Rusya'sı, feodalizmden farklı yapısıyla kendine özgü bir model sergilemiştir (Ascher, 2020, s.31).

Sonuç

Kiev Knezliği ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkiler, hem iki devletin siyasi, dini ve ekonomik politikalarını şekillendirmiş hem de bölgesel tarihin seyrini belirlemiştir. 9. yüzyıldan itibaren ticaret, dini misyonlar ve askeri çatışmalarla başlayan bu ilişki, zamanla karşılıklı bağımlılık ve etkileşim temelinde gelişmiştir.

Bizans, Kiev Knezliğinin dini kimliğini belirleyen Ortodoks Hristiyanlığın yayılmasında önemli bir rol oynarken, Kiev Knezliği, Bizans'ın kuzey sınırlarında etkili bir müttefik ve aynı zamanda ekonomik bir ortak olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle Prens Vladimir'in 988 yılında Ortodoks Hristiyanlığı kabul etmesi, Kiev Knezliğinin Bizans'la olan bağlarını daha da derinleştirmiş ve kültürel entegrasyonun temellerini atmıştır. Bu süreç, Kiev'i yalnızca bölgesel bir güç değil, aynı zamanda Doğu Hristiyan dünyasının önemli bir merkezi haline getirmiştir.

Ticaret bağlamında, Dinyeper Nehri üzerinden gelişen ekonomik ilişkiler, zamanla Kiev Knezliğini Bizans ekonomisinin önemli bir unsuru haline getirmiştir. Kiev, Bizans'tan ipek ve lüks mallar ithal ederken, Bizans'a köle, bal ve kürk gibi yerel ürünler ihraç etmiştir. Ticaret yollarının güvenliği ve ekonomik büyüme, iki devlet arasındaki anlaşmaların temel konularından biri olmuştur. Bununla birlikte, Kiev'in Karadeniz ticaretindeki rolü, Bizans'ın bölgedeki siyasi istikrarını desteklemiştir.

Askeri ve diplomatik ilişkiler açısından bakıldığında, Kiev Knezliğinin Bizans'a yönelik seferleri ve müteakip barış anlaşmaları, iki taraf arasında dengeli bir güç ilişkisi kurulmasını sağlamıştır. Ancak zaman zaman iki devlet arasındaki çıkar çatışmaları, özellikle Peçenekler ve diğer göçebe gruplarla mücadele sırasında farklı ittifaklar ve stratejiler geliştirilmesine neden olmuştur.

Sonuç olarak, Kiev Knezliği ile Bizans İmparatorluğu arasındaki ilişkiler, siyasi, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla Orta Çağ Avrasya tarihinin en önemli etkileşimlerinden birini oluşturmuştur. Bu ilişkiler, Kiev Knezliğinin siyasi ve dini kimliğinin şekillenmesinde olduğu kadar, Bizans'ın kuzey sınırlarındaki stratejik çıkarlarının korunmasında da belirleyici olmuştur. İki medeniyet arasında kurulan bu bağlar hem Kiev Knezliğinin yükselişi hem de Bizans'ın bölgesel nüfuzunu sürdürmesi açısından karşılıklı olarak faydalı olmuştur. Ancak Kiev'in siyasi parçalanması ve ticaret yollarındaki değişimler, bu ilişkilerin zayıflamasına neden olmuş ve Kiev Knezliğinin tarih sahnesindeki rolünü sınırlamıştır.

Kaynakça

- ACAR Kezban, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- ACAR Serkan, "Ukrayna'nın Tarihî Kökenleri: Kiev Knezliği'nden Kırım Hanlığına", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), Haziran 2023.
- ASCHER Abraham, *Kısa Rusya Tarihi*, İngilizceden çeviren: Yavuz Alogan, Say Yayınlan, İstanbul, 2020.
- CROSS Samuel Hazzard, OLGERS P. Sherbowitz- Wetzor, *The Russian Primary Chronicle Laurentian Text*, The Mediaeval Academy of America Cambridge, Massachusetts, 1953.
- DİKMEN Emine, 911 VE 944 RUS- BİZANS TİCARET ANLAŞMALARI (GEÇMİŞ YILLARIN HİKÂYESİ KRONİĞİ'NE GÖRE 'PVL'), *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2022, Cilt: 41 Sayı: 72, ss. 114- 138.
- FRANKLİN Simon, SHEPARD Jonathan, *The emergence of Rus: 750-1200*, Routledge, 1996.
- გურული ვახტანგ, რუსეთის აღმოსავლური პოლიტიკა და საქართველო XVIII საუკუნის 70-90-იან წლებში (საბერძნეთის პროექტი) გამომცემლობა მერიდიანი, თბილისი, 2024.
- HRUSHEVSKY Michael, *A History Of Ukraine*, Edited by O.J. Frederiksen, Published for the Ukrainian National Association, Archon Books, 1970.
- KLYASHTORNYJ Sergej G., Polovets problemi (II): Kıpçaklar, Kumanlar ve Polovetsler, Çev.: Cihan ÇAKMAK, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı 2, 2013, ss.175-180.
- KUBÍCEK Paul, *The history of Ukraine*, Greenwood Press Westport, Connecticut, London, 2008.
- KURAT Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2023.
- MAGOCŞI Paul Robert, *A History of Ukraine, The Land and Its Peoples*, University of Toronto Press Incorporated, 2010.
- MANNİNG Clarence A, *The Story of The Ukraine*, PHILOSOPHICAL LIBRARY, Inc. 15 East 40th Street, New York, 1947.
- MARTİN Janet, "Kievan Rus", *Encyclopedia of Russian History*, Editör İn Chief, James R. Millar, Printed in the United States of America, NY, 2004.
- MARTİN Janet, *Medieval Russia 980-1584*, Second Edition, Cambridge University Press, 2007.
- MIDDLETON Robin David, WATKİN David John, Kievan Rus and Russia in Western architecture in The Christian East, <https://www.britannica.com/art/Western-architecture/Kievan-Rus-and-Russia> Erişim Tarihi, 12.12.2024,

14:45

- OSTROGORSKY Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Türkçeye Çeviren Fikret Işıltan, Türk Tarih Kurumu, 10. Baskı, Ankara, 2019.
- PALİİ Oleksand, *A History of Ukraine*, Published by Samit Book, 2018.
- RİASANOVSKY Nicholas V, STEİNBERG Mark D, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, İngilizceden Çeviren Figen Dereli, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2016.
- SAGAİDAK Yuliya, *The Contracts Kievan Rus With Byzantium As A Source Of Law Kievan Rus And Important Instrument For Geopolitical Situation In Modern Ukraine*, Часопис Київського університету права, 2016/2, Київський університет права НАН України.
- SEVCENKO İhor, *Ukraine between East and West*, Essays on Cultural History to the Early Eighteenth Century, Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Edmonton, Toronto, 2009.
- SHEPARD Jonathan, "The Origins of Rus' (c.900–1015)" Maurren Perrie (ed), Volume I, Cambridge University Press 2006, ss. 47-72.
- SUBTELNY Orest, *Ukraine: a history*, University of Toronto Press, London, 4th ed, 2009.
- TOPSAKAL İlyas, *Rusya Tarihi*, Ötüken, İstanbul, 2022, s.17.
- ვაჩნაძე მერაბ, გურული ვახტანგ, რუსეთის ეკლესიის ისტორია, ნაწილი პირველი, (998-1801), გამომცემლობა არტანუჯი, თბილისი, 2007.
- VERNADSKY George, *Rusya Tarihi*, Çeviri, Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009.
- WARD Christopher J., THOMPSON John M., *Russia A Historical Introduction from Kievan Rus' to the Present*, Ninth edition published by Routledge 605 Third Avenue, New York, 2021.